БІБЛІОТЕКА «ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА». Вип. 1.

В. Савченко

Анархістський рух в Одесі

(1903-1916 рр)

Одеса
«Друкарський дім»
2014

УДК 84(477) «1900/1916»
ББК 84(4Укр=Рус)6-5Од
Науковий редактор
доктор історичних наук, професор Д. Б. Яневський.

Рецензенти:

Добролюбський А. О. доктор, історичних наук, професор, зав. кафедрою історії України Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського;

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор, зав. кафедрою українознавства, історико-правових і мовних дисциплін Одеського національного морського університету;

Цвілюк С. А., доктор історичних наук, професор, зав. кафедрою українознавства Одеського державного університету внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку вченою радою Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського (протокол №10 від 29 травня 2014 р.).

С 12 Савченко В. А.
Анархістський рух в Одесі (1903 – 1916 рр.): монографія / В. А. Савченко. – Одеса: Печатный дом, 2014. – 306 с.

Монографія присвячена історії формування і першим рокам існування анархістського руху в Одесі. Саме Одеса стала центром анархізму 1904-1908 рр., саме тут зароджувалися нові ідеї, організації анархізму (анархізм–синдикалізм, групи «Молодая воля», «Черное знамя»), нова стратегія, тактика руху. В Одесі анархістський рух проявив свій радикалізм, формуючи терористичні структури, що були спрямовані на повалення монархічної імперії.

Монографія видана за підтримки народного депутата України Сергія Гриневецького.
ISBN 978-966-389-365-5

На 1-й сторінці обкладинки – радянський плакат «Слава буревестникам пролетарской революции» (М., 1954. худ. В. Іванов), присвячений революції 1905-1907 рр., в якому відтворюється постать бомбіста–революціонера, який міг бути як більшовиком, так і анархістом, або есером.

Зміст

Глава 1. У пошуках «одеської герільї» 4
Глава 2. Сибір - Лондон – Одеса: виникнення руху 20
Глава 3. 1905 р. в Одесі: між Кривавою неділею
і «лібмановським» вибухом 47
ГЛАВА 4. «Епоха екса і мандата»
(грудень 1905 - листопад 1906) 80
Глава 5. Анархісти в Одеському порту
(літо 1906 - березень 1907) 129
ГЛАВА 6. Анархістська «міська герілья» в Одесі
(грудень 1906 - листопад 1907) 165
ГЛАВА 7. Бойовий загін і поліцейський тиск
(грудень 1907-1908) 232
Глава 8 . Загасання багаття (1909-1916) 262
Післямова 296

Глава 1. У пошуках «одеської герільї»

Чорні прапори, чорні сорочки, чорні капелюхи, широкі чорні пояси, чорні браунінги - естетика жертовності і руйнування заворожувала одеську молодь 1886-1891 років народження (основний контингент груп одеських анархістів початку XX ст.), що бачила в революції єдиний вихід для своїх емоцій і сил. Вона не хотіла наслідувати шлях своїх батьків - чорноробів, селян, дрібних ремісників, жебраків... Українці, євреї, росіяни, поляки... всіх їх пов'язувала шалена молодість у революційній Одесі і віра в світле майбутнє без експлуатації і влади, віра в ідеальну людину. Заради цієї віри вони готові були вбивати, підривати, грабувати і... зійти на ешафот, який чекав їх у одеському Олександрівському парку, в 100 метрах від хвиль Чорного моря.

Сотні забутих прізвищ, доль, нездійснених надій. Сотні страчених, вбитих в перестрілках, померлих у в'язницях, на каторзі... сотні знайдених «караючої правицею переможного пролетаріату» і умерщвленних вже в 1930 -х рр... через чверть століття після подій їхнього бунтівного юнацтва...

Анархісти стали носіями традицій політичного насильства, які культивувалися в Російській імперії як знизу, так і зверху. Сьогодні тероризм слід розглядати і як широкомасштабне явище, яке становить загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави. Тероризм, спрямований на знищення системи державної влади й управління суспільством, посилює вплив у суспільстві антиконституційних утворень, викликає хаос, безладдя.

Сто десять років тому Одеса стала полігоном анархістського терору, про який історики дружно замовчували і замовчують, зважаючи на закритість теми (до 1990 р.), а далі – виходячи з уявлення про «неукраїнськість» антидержавних цілей анархістів (в Україні). Про кілька терористичних актів італійських «Червоних бригад» написано десятки книг, сотні статей, а про сотні терористичних актів анархістів в Одесі література абсолютно відсутня.

«Столицями» анархістського руху в Російській імперії на початку XX ст. стають не столиці держави або центри національних регіонів, а великі промислові центри на околицях імперії: Одеса і Катеринослав (Дніпропетровськ). «Три головні російські центри російського анархізму - Білосток, Катеринослав і Одеса - створили і три найбільш поширені типи російських анархістів: єврейського ремісника, здебільшого майже хлопчика, часто-густо щирого ідеаліста і сміливого терориста; заводського робітника-бойовика і, нарешті, одеського грабіжника - декласованого марнотратника життя», - писав на початку XX століття меншовик Б. Горєв.

Сучасний російський історик Д. Пейч пише: «На ниві терористичної діяльності в російському анархістському русі однозначно виділяються райони Півдня і Заходу Російської імперії, і в першу чергу три найвизначніші центри анархотерору - Білосток, Одеса і Катеринослав. Діяльність місцевих груп майже завжди охоплювала і довколишній регіон: утворювалася справжня мережа бойових організацій... У той же час анархізм в Центральній Росії носив зовсім інший характер, був переважно пропагандистським, а акти терору були значно більш рідкісними і, як правило, менш успішними» [1]. Анархістський рух в Україні, Бессарабії, Криму, на Кавказі та Північному Кавказі вже в 1906 р. отримав назву «Південний анархізм» [2]. «Південний» анархізм - терористичний, агресивний, масовий, робочий - синдикалістський, різко відрізнявся від «північного» - анархізму столиць імперії і Центральної Россії - пропагандистського і «кабінетного». «Південний» анархізм будувався на основі кривавої практики масового терору і зв'язку кров'ю жертв. У «південному» анархізмі домінував культ волі, жертовності і насильства, культивувалося презирство до життя, як чужого, так і свого, схиляння перед безстрашним героєм, володарем доль і самої історії. За допомогою бомби анархісти мріяли зробити людей щасливішими і вирішити глобальні проблеми людства. Практично всі анархістські групи в Україні 1903-1916 рр. розглядали терор як революційну необхідність і лише трохи розрізнялися за спрямованістю самого терору (масового, економічного, адресного або безмотивного). Крім

Одеси і Катеринослава, основна маса анархістів Півдня була породженням міських слобідок Донецько-Криворізького промислового району, патріархальних єврейських гетто Центральної України та польсько-білоруського пограниччя, нічліжок Ростова, Армавіра, Баку...

Ці абсолютно різні середовища проживання об'єднує незначний відсоток інтелігенції в організаціях, «молодість» і чисельність робітничого класу і ремісників, гострота національних протиріч, деяка відірваність від магістральних культурних процесів, від столичної «імперської величі» і загальноімперських «володарів дум».

Перша анархічна «столиця» — Одеса - величезний мегаполіс з майже півмільйонним населенням, що виник «на порожньому місці» приблизно за 110 років до розглядаємих подій. Швидке зростання міста привезло до швидкої появи необлаштованих районів міського знебожиння, де панували свої специфічні закони, «тіньове право», де вирувала злість і заздрість по відношенню до мешканців «ситого» центру міста - до пана, чиновника, буржуа, інтелігенції.

У нових південних містах Російської імперії на початку XX ст. (Одеса , Катеринослав) руйнувалися давні традиції віри, сім'ї, громади, кагалу, що призводило до появи численної асоціальної молоді. «Маленька людина у великому місті» була поставлена у принижене становище відсутністю можливості володіння матеріальними і культурними цінностями, якими пишалися нові буржуазні міста. «Маленька людина» намагалася відшукати сенс свого буття у боротьбі проти держави, законів і моралі, в боротьбі «за правду», яка сприймалася часто дуже спрощено й вміщалася в ірраціональному словосполученні: «Бий гадів!» (Під «гадами» малися на увазі: поліція, чиновник, буржуа, заводський директор...).

В Україні в 1905-1908 рр. приблизно в 120 населених пунктах існували анархістські групи, в яких діяло («пройшло через анархістські групи» за період 1905 - 1908 рр.) до 5 тис. активістів і бойовиків. Ще в Україні було приблизно до 20 тис. ч. ситуативно співчуваючих ідеям анархізму, які не були при цьому членами певних анархістських організацій.

Подібні «проблеми» з анархістами не спостерігалися ні в одному з регіонів Російської імперії.

Б. Горєв стверджував, що в Одесі склався «особливий тип анархіста - переважно з маргінальних міських верств» [2], пов'язаний з кримінальним світом, без середньої освіти. Цей анархіст віддавав перевагу експропріаціям, за можливість отримати «кишенькові гроші», майже не вів пропаганди серед робітників. Подібні твердження межують із звинуваченнями з боку «революційних товаришів по боротьбі» (Б. Горєв був меншовицьким публіцистом). Відомо, що між меншовиками і анархістами існувала постійна конкуренція за вплив на трудящих, і подібна характеристика, яка не відповідала реальному стану справ, була покликана знизити рівень конкурентоспроможності опонента.

Питання зародження та соціальної ангажованості анархістського руху в Російській імперії і зараз залишаються дискусійними. Дослідники називають роком виникнення руху різні дати: 1899, 1900, 1903, 1904, 1905-й, іноді до анархістського політичному руху відносять нігілістів, бакуністів, чайковців, бунтарів 1860-х - 1880-х рр., духоборів, толстовцев, неотамплієрів «Ордена світла»...

Анархізм як політичний рух, орієнтований на маси, сформувався на «російському грунті» тільки у другій половині 1904 р., пізніше за своїх основних політичних конкурентів (Бунда, соціал-демократів, есерів). Але, незважаючи на «мантри» конкурентів про «босяцтво» і « дрібнобуржуазність» анархізму, анархісти Східної Європи оперували до робітничого класу, вважаючи його своїм базовим класом. «Апостол» анархізму П. Кропоткін відводив головну роль у соціальній революції саме робітникам.

До сьогоднішнього дня дискусійними залишаються питання організаційної будови анархістських груп, принципи їх існування та взаємозв'язку, динаміки чисельності анархістів, принципи організації, відмінності в розумінні теорії і практики столичних і регіональних анархістських організацій...

Ця книга дасть можливість розглянути історію становлення анархізму в його центрі - в Одесі, етапи розвитку та причини загасання руху, соціальну складову анархістських

груп, таємний зв'язок між групами та їхні зв'язки із західними центрами, участь анархістів у профспілковому і страйковому русі. Глави книги відповідають етапам історичної періодизації анархістського руху, запропонованої автором.

***

Відновити історію анархістського руху Східної Європи 1903-1916 рр. надзвичайно важко, і не тільки тому, що частину архівних фондів, періодичних видань та мемуарів було знищено в роки революцій 1917 р. (наприклад - знищення поліцейських архівів революційними масами на початку березня 1917 р.), сталінських «зачисток», Великої Вітчизняної війни. Самі анархісти, в цілях конспірації (як під час царського, так і під час радянського підпілля), намагалися приховати структуру конспірації, імена, події. Мемуарна анархістська література дуже скупа, не тільки з причини конспірації, а й через слабкість «інтелектуальних сил» в анархістському руху 1903-1916 рр. .

Анархісти не мали загального керівного центру, заперечували партійне структурування, партійну бюрократію, фіксоване членство, звітність... і практично не залишили про свої численні підпільні структури ніякої документальної бази. Відсутність центральних структур руху, ставка на безпартійність і «політичну самодіяльність» приводили до виникнення так званих «диких», в основному іллегалістських груп, коли будь-яка група радикалів (або одиночка) могла оголосити себе анархістами і діяти, не входячи в контакти з анархістськими федераціями та центрами.

Саме поняття «рух» визначало аморфність анархістських структур і відсутність єдиної партійної структури. Більш того, самі анархісти пишалися і підкреслювали свою «аполітичність», «позапартійність», «антібюрократичність». Навіть поліція не могла «відстежити» подібну небезпеку «дикунських» груп, не маючи можливості наповнювати своєю агентурою подібні групи. Та й закони тотальної конспірації диктували необхідність знищення будь-яких документів, які викривають людину у анархістській діяльності, що загрожувала ешафотом. І тільки документи заклятих ворогів

анархістів - поліцейських, прокурорських, суддівських структур – здатні пролити світло на темну історію «чорного» опору.

Першими історіографами виникнення анархістського руху в Східній Європі були самі анархісти, в працях яких спогади переплітalися з публіцистикою і історичною канвою. Ці праці грішили фрагментарністю і безсистемністю, автори плутали дати, тенденційно показували особисту роль того чи іншого анархіста, замовчували, «в конспіративних» цілях, конкретні імена, події і дати.

Історію анархізму почали писати в 1909 р. анархісти - автори «Альманаха», продовживши її оприлюднювати в збірнику нарисів і спогадів «Михаилу Бакунину 1876-1926», виданому вже в 1926 р. Особливо цінними для нашого дослідження, є нариси Я. Новомирського «Анархічний рух в Одесі» і М. Знам'янського «Тюремні враження», що були опубліковані в збірці «Михаилу Бакунину...» [3].

Одне з перших досліджень анархізму 1903-1907 рр. належить меншовику Б. Горєву, який дав анархістам «маргінальну» і «кримінальну» оцінку. Подібну характеристику анархізму поділяли і інші автори – «конкуренти» - соціалісти, у тому числі і В. Ленін, який присвятив критиці анархізм (прямо чи опосередковано) бл. 130 статей. Вважаючи анархізму шкідливим для розвитку організованого робочого руху, він надовго визначив характеристику соціальної бази анархізму, заявивши, що анархіст - це «скажений від жахів капіталізму дрібний буржуа» [4].

У 1920-ті рр. ідеологи партії більшовиків, у своїх «популярних» працях, що виконували пропагандистську функцію, повторювали критику В. Леніна, характеризуючи анархістський рух як «контрреволюційний» і тим самим обгрунтовуючи по відношенню до них репресії з боку радянської влади. У 1930-1950-ті рр. радянськими істориками робилися тенденційні і боязкі спроби аналізу розвитку анархізму в Російській імперії, однак відсутність опори на архівні матеріали і використання незмінної догми служили тільки для підтримки «міфу про анархізм». Заперечення можливості розвитку анархізму створювало про нього ан-

тинаукове уявлення як про вчення з незмінним набором елементів і статикою. Особливої уваги заслуговує брошура Л. Н. Сиркіна - єдина на сьогоднішній день, в якій висвітлюється махаєвський рух у Російській імперії [5].

Офіційний ідеолог комуністичної партії Є. Ярославський називав анархістів: «...дезорганізаторами сил революції, агентурою буржуазії в робітничому русі», «реформістами», фальсифікував їхню соціальну базу: «...анархісти проводили свою роботу не серед найбільш організованих, класово свідомих робітників, а серед дрібної знебожилої буржуазії, серед дрібнобуржуазної інтелігенції, серед люмпен-пролетаріату, іноді серед кримінальників». Він заявляв: «...анархістський рух 1905-1907 рр. не дав в Росії жодного великого діяча революції, не запліднив революцію жодною цінною думкою. Анархістський рух не може назвати жодного факту, який би мав позитивне і вирішальне значення для розвитку революції » [6. 29-30, 33].

До дослідження історії анархізму в Російській імперії радянські історики повернулися лише наприкінці 1960-х рр. Ще не вилікувавшись від ідеологічних схем і догм, вони усіма силами намагалися показати другорядність, «дрібнобуржуазність» і безвихідність анархістського руху. Радянські історики так і не змогли об'єктивно проаналізувати рух, прирікаючи себе на фрагментарність і начотництво. Узагальнюючою працею з історії анархізму в Російській імперії стала робота В. В. Коміна «Анархизм в России», в якій автор намагався викласти історію анархізму, проаналізувати стратегію і тактику анархістів. Однак ідеологічне забарвлення роботи знизило рівень об'єктивності дослідження. Суперечливою залишилася відповідь на питання - яку роль грали анархісти у революційному русі початку століття, мало уваги приділялося питанням регіональній проблематиці анархістського руху (одеській тематиці в монографії було присвячено тільки кілька сторінок). Зародженням російського анархізму В. Комін чомусь вважав 1900 р., а не 1903 р. (1900 - 1903 рр. він назвав «закордонно-літературним періодом» розвитку російського анархізму). В. Комін називає «періодом активізації» діяльності російських анархістів січень 1905 -

червень 1906 рр. Але факти вказують на посилення анархістського руху якраз з червня 1906 р. Подив визивають і його хронологічні рамки «поразки і розпаду» анархістського руху - кінець 1906 - 1908 р. (особливо початкова дата).

Поверхнево переглянувши архіви, В. Комин стверджував, що архівні документи про діяльність анархістів після революції 1905-1907 рр. і аж до 1917 р. «...настільки мізерні, що лише підтверджують думку про тривалий, затяжний, багаторічний сон російських анархістів » [7. 51 , 67 , 103 , 124]. Хоча існують тисячі архівних справ, що висвітлюють діяльність російських анархістів після першої революції в імперії.

З кінця 1970-х до поч. 1990-х рр. в СРСР вийшли ще три книги і стаття, в яких розглядалися окремі аспекти історії анархізму, переважно під кутом боротьби ленінської партії проти анархізму. Однак ці праці не змінили ситуації в «анархознавстві», повторюючи відомі факти і дозволені системою висновки [8].

Недоліки радянської історіографії намагався відшкодувати американський дослідник П. Евріч, але і він, не володіючи значною архівної документальною базою, коротко і достатньо схематично висвітлив період 1903-1916 рр. в анархістському русі у Російській імперії, іноді повторюючи старі радянські штампи. Не зупиняючись на регіоналістиці руху, він так і не зміг дати відповіді на головні питання історії руху [9] .

На жаль, сучасна українська історіографія іноді повторює «радянські штампи» оцінки анархістського руху. Так, Л. Петрішіна і А. Юрій стверджували, що «вперше в російському робітничому русі анархізм проявив себе під час революції 1905-1907 рр.». І хоча на дворі був вже 1992 р., на адресу анархістів сипалися звичні звинувачення: «авантюристи», «захисники дрібної власності», що спираються на «дрібну буржуазію, відсталих робітників, молодь, люмпенпролетаріат, декласовані елементи». Діяльність анархістів оголошувалася «судомною», «епізодичною і суперечливою» [10. 62-63] .

У 1990-2000-х рр. в українській історіографії з'явилися роботи, які ставили за мету аналізувати процес формування

анархістського руху в Україні. Історик О. М. Лебеденко одним з перших почав «освоювати» історію українського анархізму 1903-1916 рр. На великому архівному матеріалі він показав регіональні особливості анархістського руху, еволюцію анархістської ідеології та практики, зв'язок місцевих анархістів із зарубіжними анархістськими центрами [11].

Дослідження анархістської регіоналістики в 2000-х рр. стали актуальними для російської історіографії (дослідження анархістського руху в Тверській губернії, в Сибиру, в Донській області). В Україні подібними дослідженнями займалися А. Дубовик (низка статей, присвячених анархістського руху у Катеринославі (Дніпропетровську) та О. Кривобок [12]. В. Савченку належать численні статті, присвячені анархізму в Одеському регіоні, і єдина на цю тему книга «Анархісти - терористи в Одесі 1903-1913» [13] .

Для розуміння ролі анархістів-синдикалістів в страйковій боротьбі одеських моряків і портовиків, для оцінки їх діяльності у формуванні нелегальних профспілок чорноморських матросів (1906-1914 рр.) важливі роботи дніпропетровського історика О. Б. Шляхова [14] .

У Російський Федерації в 2000-х рр. відбувся певний «прорив» у дослідженні анархічного руху в період першої російської революції. В. В. Кривенький вперше дав обгрунтовані дані чисельності та соціального складу анархістів (період 1905-1907 рр.) не тільки в цілому по Російській імперії, а й за багатьма регіонами. Необхідно відзначити роботу В. Кривенького над енциклопедичними статтями, присвяченими окремим напрямам анархізму, анархістським організаціям, лідерам анархізму. Системне дослідження про склад анархічного руху в Російській імперії прорводилося на основі систематизації данних про 400 учасникіх вісімнадцяти анархічних організацій семи регіонів імперії [15].

Серйозним внеском у дослідження історії російського анархізму стали роботи В. Д. Єрмакова, в яких автор намагався узагальнити досягнення російського «анархознавства» [16]. Цікаві сюжети історії російського анархізму в 1914-1918 рр. висвітлив російський дослідник П. О. Коротич [17]. Анархістський теророрізм досліджували російські історики

О. В. Будніцький і Д. П. Пейч [18]. Багато чого для розуміння анархістського тероризму в Російській імперії дала робота американської дослідниці А. Гейфман, хоча й вона не виділяє із загальної канви події в українських губерніях та Одесі, які розглядалися фрагментарно [19]. Не один із зазначених авторів не приділив належну увагу анархістської регионалістиці, і зокрема розвитку анархізму в Одесі.

Серйозними «проколами» в російському та українському «анархознавстві» можна вважати компілятивну дисертацію Л. Г. Орчакової (докторська дисертація) і А. С. Бабичевої (кандидатська дисертація), праці, в яких заявлена тема не тільки не роскрита, але замінена історичним сурогатом, який не дозволив авторам ні поставити серйозні проблеми, ні зробити зрозумілих висновків. Так, Л. Орчакова стверджує: «У складі анархістських організацій спостерігалася майже повна відсутність робітників провідних галузей промисловості, зате рясно були представлені трудівники сфери послуг - шевці, кравці, кожевенники, м'ясники і т. д.». Такі твердження суперечать реальності анархістського руху на Україні. Історію анархістського руху в 1920 -х рр. цей автор звів до історії «містичного» анархізму, який взагалі з великою натяжкою можна вважати анархізмом. Незважаючи на наукову риторику, ці автори не змогли вписати в сучасне анархознавство, ані нових фактів, ані нових концепцій [20] .

Основним джерелом при написанні даної монографії були архівні комплекси, в яких накопичувалися документи пов'язані із боротьбою силових структур Російської імперії проти анархістського руху: Фонди Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ): фонд 102 - Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ, фонд 104 - Канцелярія міністра внутрішніх справ, фонд 124 - Міністерство юстиції, кримінальне відділення І-го департаменту; Центрального державного історичного архіву України: фонд 385 - Одеське жандармське управління; фонд 386 - Одеське охоронне відділення, фонд 347 - Одеський військово-окружний суд. Особливу роль зіграли фонди Державного архіву Одеської області: фонд 2 - Канцелярія Одеського градоначальника,

фонд 111 - Одеська міська поліція, фонд 314 - Канцелярія Одеського поліцмейстера, фонд 618 - Прокурор Одеської судової палати, фонд 633 - Одеське охоронне відділення, фонд 634 - Прокурор Одеського окружного суду, фонд 635 - Одеський окружний суд, фонд Р. 2636 - Одеське відділення Всеросійського товариства політкаторжан і ссильнопоселенців. Документи офіційного судового та позасудового доказу, матеріали дізнань по справах анархістів, матеріали жандармерії і розшукових органів виявилися чи не єдиними свідченнями діяльності тієї чи іншої організації анархістів в Одесі.

Додатковими джерелами для написання книги стали збірники документів і матеріалів. Нечисленні збірники документів відображають історію анархістського руху в Російській імперії, містять окремі документи, пов'язані з діяльністю анархістських груп в Одесі [21]. Для написання книги залучалися матеріали періодичної преси, анархістська преса видання 1903-1918 рр.: «Хлеб и Воля», «Листки «Хлеб и воля», «Вольная община», «Буревестник», «Анархист».

Газети та журнали анархістів повідомляли про існування окремих груп, надавали інформацію про суспільно-політичну діяльність анархістів. У ході дослідження була використана загальноросійська і одеська преса, що відображає буремні події в Одесі 1905-1908 рр., закрема газети: «Новое время» (СПб.), «Петербургская газета» (СПб.) «Русское слово» (М.), «Московские вести» (М.), «Голос Москві» (М.), «Одесские новости» (Одеса), «Одесский листок» (Одеса)...

В роботі використані мемуари та теоретичні твори одеських анархістів, що дозволяють зрозуміти цілі і завдання руху, стратегічні та тактичні міркування лідерів груп [22].

Література:

1. Пейч Д. И. Анархистский террор в России 1905-1907 гг. Автореферат дис. канд. ист. наук. – М., 2013.

2. Горев Б. И. Аполитические и антипарламентские группы. Анархисты. Максималисты. Махаевцы // Общественное движение в России в начале XX века. Под. ред. Л. Мартова. - СПб., 1914, Т. 3. Кн. 5. С. 474 – 536.

3. Альманах. Сборник по истории анархистского движения в

России. – Париж, 1909; Михаилу Бакунину (1876–1926). Очерки истории анархического движения в России. Сб. статей под ред. А. Борового. - М., 1926.

4. Горев Б. И. Указ. соч.; Кульчицкий Л. С. Современный анархизм: от Кропоткина до настоящей эпохи. - Пг., 1917, Березин Н. Г. Что такое анархизм и чего хотят анархисты. - Одесса, 1917, Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 41. С. 14.

5. Генкин И. И. Среди преемников Бакунина: Записки по истории российского анархизма // Красная летопись. Л., 1927; Равич-Черкасский М. Н. Анархисты (Какие партии были в России). Харьков, 1929; Горев Б. Н. Анархизм в России. М., 1930; Залежский В. Анархисты в России. М., 1930; Ярославский Е. М. Анархизм в России. Как история разрешила спор между анархистами и коммунистами в русской революции. М., 1939; Сыркин Л. Н. Махаевщина. - М. - Л., 1931; Кузина Л. А. Борьба большевиков против анархизма в период первой русской революции. - Л. 1950.

6. Ярославский Е. М. Указ. соч.

7. Комин В. В. Анархизм в России: Спецкурс лекций, прочитанных на историческом факультете педагогического института. - Калинин, 1969.

8. Шуструйский А. В. Борьба партии большевиков против анархизма в 1905 -1910 гг. // Некоторые вопросы истории Коммунистической партии Советского Союза. - М., 1978; Корноухов Е. М. Борьба партии большевиков против анархизма в России. - М., 1981; Канев С. Н. Революция и анархизм. Из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840-1917 гг.). - М., 1987; Бармина А. В. Анархизм в годы первой русской революции // История политических партий в вузовском курсе политической истории. - М., 1991; Худайкулов М. Из истории борьбы большевистской партии с анархизмом. – Ташкент, 1984.

9. Эврич П. Русские анархисты. 1905-1917. - М., 2006 // Avrich P. The Russian anarchists. - Princeton, 1967.

10. Петришина Л. В., Юрій А. К. Анархісти в Одесі в період першої революції в Росії// Наукові праці з питань політичної історії. Вип. 172. - К., 1992. С. 61 - 63.

11. Лебеденко А. М. Анархісти на Україні в 1903–1908 рр.// Український історичний журнал. - К., 1991. №11. С. 36 – 42; К исто-

рии возникновения анархизма на Украине // Проблеми викладання історії народів України в технічному вузі. Тези доповідей респ. наук.-метод. кон-ї. 1991. - Одеса - К., 1991. - С. 38-39; Тероризм в Україні під час революції 1905–1907 рр. Вип. 15. – С. 73 - 79 // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.; История анархизма в Украине (кон. XIX - нач. XX вв.). - К., 1995, Анархизм в Украине (конец XIX - начало XX ст.): Дис. д-ра истор. наук. - К., 1996.

12. Суворов В. П. Анархизм в Тверской губернии: вторая половина XIX в. - 1918 г. Дис. кандидата ист. наук. -Тверь, 2004; Смирнова В. К. Анархисты на Дону: 1905-1921 гг. Дис. канд. ист. наук. – Ростов-на-Дону, 2003: Штырбул А. А. Анархистское движение в Сибири в 1-й четверти XX века: Антигосударственный бунт и негосударственная самоорганизация трудящихся. – Омск, Ч. 1 (1900-1918). 1996; Дубовик А. В., Дубовик А. Вл. Деятельность «Группы Екатеринославских рабочих анархистов-коммунистов» в 1905-1906 гг. // Индивидуальный политический террор в России. XIX начало XX в. - М., 1996; Махаевцы в Екатеринославе: «Партия борьбы с мелкой собственностью и всякой властью» (1904 г.)// Юго-Запад. Одессика. - Одесса, 2013. №16. С. 76-86. Кривобок О. П. Анархісти на Північному Лівобережжі України на початку XX століття // Література та культура Полісся. - Ніжин, 2008. - Вип. 41. - С. 226 - 235.

13. Савченко В. А. Анархистское движение в Одессе в годы первой русской революции // Тезисы І-й обл. ист. - крае. н. - прак. кон-ї. «Воспитание историей». – Одесса, 1989. - С. 47-48; Анархістський рух в Україні у 1905-1907 рр. // Зб. наук. праць з питань політичної історії. АН України. – К., 1992. - № 169. – С. 65-72; «Жертвоприношення революції» (Маргінальні терористи – анархісти України у 1905-1909 рр.) // Незалежний культорологічний часопис «Ї». - Львів, 2002. - № 25. - С.119-135; Терористична практика анархістського руху в Україні поч. XX ст.// Матеріали між. наук. кон-ї «Сучасний тероризм: філософія, ідеологія і форми прояву». – Житомир, 2004. – С. 32-34, 2006; Анархістський терор в Україні: особливості та практика // Матеріали ІІІ-ї звіт. конф-ї ОЮІ ХНУВС. – Одеса, 2006. - С. 27-29; Способи анархістського тероризму у Одесі 1907 – 1912 рр. // Матеріали наук. - практ. конф-ї «Сторіччя розшуку: історія, сучасність та перспективи». – Одеса, 2008. – С. 184-186; Анархісти України і інтелігенція (пер. чверть XX

ст.) // Інтелігенція і влада. Матеріали V Всеукр. наук. кон-ї. Ч. 2. - 2009. - С. 155-161, Анархистское движение в Одессе в 1908-1916 годах // Юго-Запад. Одессика. – Одесса. – 2010. – Вып. 9. – С. 58-71; 100 знаменитых революционеров и анархистов. - Харьков, 2010; Анархісти Півдня України 1910-1914 рр.: від економічного терору до таємних профспілок // Інтелігенція і влада. Історія. – Одеса, – 2011. - №22. – С. 48-56; Анархізм в Україні (1903 – 1905): до причин розпоширення руху // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса, 2012 - №1. – С. 224-226; До причин кризи анархістського руху в Україні 1908-1909 рр.// Інтелігенція і влада. Історія. – Одеса, 2012. - №27. – С. 54-64; Махаевский «Союз непримиримых» и создание первой анархистской группы в Одессе (1903 - 1904)// Юго-Запад. Одессика. – 2013. – Вып. 15. – С. 43-65, Іллегалізм в анархістському русі України (1904 – 1908)// V між. наук. практ. конф-я «Роль та місце ОВС у розбудові демакратичної правової держави». – Одеса, 2013. С. 191-193; 1913 рік в історії анархістського руху в Україні: до питання про «зникнення анархістської загрози»// Південна Україна: етнографічний, мовний, культурний, релігійний виміри. Матеріали IV між. наук. - практ. кон-ї. – Одеса, 2013. – С. 305–309; Одесская анархистская группа «Молодая воля» (новое о Мишке Япончике и его юношеском окружении)// Юго-Запад. Одессика. – 2013. – Вып. 16. – С. 47-75; Діяльність анархістів-синдикалістів серед одеських моряків (1906-1913 рр.) // Краєзнавство. - К., 2013. - №2. - С. 174-183; Одесские анархисты в революции 1905-1907 гг. Между Кровавым воскресеньем и «либмановским» взрывом // Юго-Запад. Одессика. 2014. Вып. 17, - С. 186-200; Ар'єргардні бої революції: анархістська герілья в Одесі (грудень 1906 - грудень 1907) // Наук. вісник Міколаївського нац. універ. ім. В. О. Сухомлинського. Зб. наук. праць. Вип 3 (35). – Іст. науки. – Миколаїв, 2013. – С. 106-111 та ін.; Анархисты-террористы в Одессе 1903–1913. – Одесса, 2006.

14. Шляхов О. Б. Судновласники і моряки Азово-Чорноморського басейну в модернізаційних процесах кінця XIX—початку XX ст. Дисер. доктора іст. наук. – Дніпропетровськ, 2004; Діяльність політичних партій серед моряків торгівельного флоту Азово-Чорноморського басейну на поч. XX ст.// Наукові праці іст. факультету ЗДУ. – Запоріжжя, – 2003. – Випуск XVI. - С. 125-130.

15. Кривенький В. В. О численности и размещении анархист-

ских организаций накануне и в период российской революции 1905-1907 гг. Деп. ИНИОН. № 36936 – М., 1988; Анархисты в революции 1905-1907 годов. Дис. канд ист. н. М., 1989; Анархисты в революции 1905-1907 гг. - М., 1990; Анархисты / Политические партии // Политическая история России в партиях и лицах. - М., 1993; Под черным знаменем: анархисты // История политических партий России. - М.,1994; Серія статей з історії анархізма // Политические партии России. Конец XIX - первая треть XX в.: Энциклопедия. - М., 1996; Бармина А.В. Анархизм в годы первой русской революции // История политических партий в вузовском курсе политической истории. - М., 1991.

16. Ермаков В.Д. О количестве и размещении анархистских групп и организаций в России в период между двумя буржуазно-демократическими революциями //XXVII съезд КПСС и актуальные вопросы истории партии. – Саратов, 1986; Российский анархизм и анархисты: вторая половина XIX – конец XX веков. – СПб., 1996; Анархическое движение в России: история и современность. - СПб., 1997; Анархическое движение в России в XX веке. Дисс. д-ра ист. наук. - СПб., 1997; Анархистское движение в начале XX в. на окраинах Российской империи // Труды исторического факультета СПбГУ. 2010. - №1. - С. 333-355.

17. Коротич П. О. Российские анархисты в годы Первой мировой войны: идеология, организация, тактика (1914-1918 гг.). Дис. канд. ист. наук. - М., 2000; Штырбул А. А. Анархистское движение в период кризиса российской цивилизации. - Омск, 1998.

18. Будницкий О. В. Терроризм в российском освободительном движении. – М. 2000; Пейч Д. И. Указ. соч.

19. Жуков А. Ф. Индивидуальный террор в тактике мелкобуржуазных партий в первой русской революции // Непролетарские партии в трех революциях. - М., 1989; Носков М. А. Анархистский терроризм в Росии начала XX века// Этносоциум и межнациональная культура. – М., 2010. Т. 30. № 6. С. 164-168.

20. Гейфман А. Революционный террор в России в 1894-1917 гг. - М., 1997.

21. Орчакова Л. Г. Анархисты в политической жизни (1903-1928 гг.) Дис. док-ра ист. наук. - М., 2008; Бабічева О. С. Анархізм в Центральній та Південно-Східній Україні (перша чверть XX ст.). – Дніпродзержинськ, 2013.

22. Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев. – М., 1929; Ушерович С. Смертные казни в царской россии. - Харьков, 1933; Соблазн социализма. Революция в России и евреи. Сб. док-в. – Париж – М., 1995; Анархисты. Документы и материалы. 1883-1935 гг. В 2-х томах. Том 1. - М., 1998; Политическая полиция и политический терроризм в России (вторая половина XIX - начало XX века): Сборник документов. - М., 2001.

23. Новомирский Я. Из программы синдикального анархизма. б/м., 1907; Гроссман-Рощин И. С. Думы о былом: Из истории белостоцкого анархического «чернознаменского» движения // Былое. - Пб., 1924. № 26/27; Симанович В. Воспоминания пролетария // Каторга и ссылка, 1931 г. №6 (79) и др.

ГЛАВА 2. СИБІР - ЛОНДОН - ОДЕСА ВИНИКНЕННЯ РУХУ

Початок бурхливого XX століття в Російській імперії виглядав досить спокійним, бо нічого не казало про можливість революційної бурі. Молодого царя Миколу II обожнювало більшість народу... Освічене суспільство очікувало від XX століття еволюційного прогресу: розквіту науки, чудес техніки, реформ і соціального співробітництва, що приведуть Російську імперію в «сім'ю освічених народів». До 1900 р. в Російській імперії не було жодної великої і впливової політичної партії... і якби будь-хто тільки припустив, що через чотири роки почнеться революція, а через шістнадцять царизм сканає, а імперія зруйнується, його б рахували за божевільного. Але по селах, в робітничих слобідках, в брудних передмістях мегаполісів вже зрів руйнівний бунт. Формувалося нове покоління (що народилося в 1880-х рр.), яке, на відміну від своїх батьків і дідів, вміло читати і писати. Патріархальний російський світ став змінюватися, і ставлення до влади швидко ставало критичним, а іноді й ворожим. Опинившись у великих містах в роки промислового підйому, це покоління – «діти» соціально-економічних змін, почало замислюватися про тотальні зміни у світі. Незабаром нове покоління заявило про себе потужними стихійними селянськими повстаннями в південних губерніях (1902 р.), страйками на більшості підприємств півдня імперії (1903 р.).

До середини 80-х рр. XIX ст. революційний народницький рух був розгромлений царською поліцією, третина народників опинилася у в'язницях і засланні, деякі - в еміграції в Лондоні, Парижі, Женеві... більшість учорашніх революціонерів відійшли від революційного підпілля ставши успішними земцями, активістами міського самоврядування, вчителями... У 90-х рр. XIX ст. вирувало тільки бунтівне Царство Польське і ще по містах західних губерній імперії ширилося єврейські політичні об'єднання під дивною назвою «Бунд».

Події, що призвели до формування нового радикального політичного руху - анархізму, відбувалися в різних частинах світу: у засніженому Сибіру, в туманному Лондоні, в сонячній Одесі. У сибірському засланні рахували свої довгі дні заслання вчорашні бомбісти-народовольці (у тому числі і бакуністи). У своїй більшості вони були зломлені і вже не здатні до продовження активної боротьби з причини розчарування в масах. Їхня енергія розчинилася в нескінченних дискусах про долю країни. Сибірський засланець Ян-Вацлав Махайський (літературний псевдонім Вольський)*, усвідомивши бесперспективность вчорашнього шляху, наважився на виклик безсилим революціонерам-інтелігентам, створивши оригінальну теорію кардинальної перебудови світу «без панування інтелігенції». На засланні Я.-В. Махайський створив теорію, яку опоненти зневажливо охрестили «махаєвщіна», а її послідовників «махаєвці» (саме ця назва затвердилася в історичній і політологічній літературі).

У своїй 3-хтомній праці «Розумовий рабочий» (1898 р.) [01] - В.-Я. Махайський писав: «...наука є надбання привілейова-

01 – Махайський Ян-Вацлав народ. 15.12.1866 в м. Пінці Царства Польського в сім'ї дрібного чиновника. Закінч. гімназію, вступив до Варшав. універ. на природ. науки, потім - на медицину. Став польськ. націоналістом і соціалістом, арешт. в 1891 за ввезення рев. літератури в австрійську Галичину, після 4-х місяців у в'язниці Кракова отримав дозвіл виїхати до Швейцарії, для навчання в універ. У Цюріху відходить від польськ. руху і стає інтернаціоналістом. У зв'язку із придушенням страйку в Лодзі в 1892 р. видає звернення до робітників, закликаючи боротися проти капіталістів. Схоплений на рос. кордоні з накладом рев. листівок, отримав 3 р. в'язниці і 5 р. заслання у Сибіру. У 1899 в Вілюйську та Іркутську створює рев. гурток і друкує листівку «Товарищи рабочие» із закликом повалити самодержавство за допомогою терору від ім. Робочої партії політ. звільнення Росії. Навесні 1902 махаєвці видали в Іркутську листівки «К иркутским рабочим», «Майская забастовка» із закликом до боротьби з «освіченим» суспільством, проводили пропаганду серед транспорт. робітників, організували страйк у друкарні, намагалися організувати страйк булочників. У 1903 він і три його однодумці були засуджені до заслання на 6 років, втік з Іркут. в'язниці разом з Б. Міткевічем і Т. (А) Чупріною. Восени 1903 виїхав за кордон, створивши у Женеві групу практич. анархізму. Нелегально повернувся в Рос. імперію в 1906, але незабаром втік за кордон. У 1908-17 жив у Женеві. З 1917 - в Росії, в 1918 відійшов від політ. діяльності. Помер у 1926 [1] .

** За однією з версій, книга написана разом з М. Ш. Розенбломом*

них людей, касти білоручок, вченого світу, існування якого є існування паразита, що засноване на віковому грабежі приречених на довічну каторгу робітничих мас» , «інтелігенція - вовк в овечій шкурі, це підступне дитя буржуазії стоїть за спиною буржуазії... інтелігенція вигадала ідею соціалізму для перетворення робітників на знаряддя для досягнення своїх цілей... нав'язавши соціалізм робітничому класу, інтелігенція хоче не звільнити його, а на його плечах прийти до безроздільного панування, створивши «нове рабство» [1. 22].Гасла інтелігентів-марксистів Я.-В. Махайський називав «фразою економічного маскараду», стверджуючи, що знання є засобом виробництва, а власник цього засобу виробництва - інтелігенція - є експлуататорським класом - головним ворогом пролетаріату, що отримує свій достаток «зі столу» капіталістів. Махаєвці вважали , що інтелігенцію необхідно «ліквідувати», як «паразитичний клас», який не тільки прагне жити за рахунок робітників, а й готує захоплення влади для «прийдешнього світового панування інтелігенції». Махаєвці бачили боротьбу, партій як боротьбу, спрямовану тільки на захоплення влади, і пропонували тактику відволікання робітників від політичних організацій, під приводом боротьби за рівні доходи і рівну освіту.

Махаєвщина стояла осторонь в революційному потоці, з низки питань виступаючи «проти течії», зближуючись із економізмом і «Независимой рабочей группой» (1902-1903 рр.). Махаєвці, як шанувальники іллегалізму, робили ставку на декласовані елементи, вважаючи, що «робітники розбещені буржуазними подачками», «обдурені» соціалістичною пропагандою, змушені стати «прислужниками буржуазії». Вони робили висновок, що робітникам треба боротися тільки за свої економічні потреби, а їх звільнення - «загальна майнова і освітня рівність» — може бути досягнута «всесвітнюю робітничою змовою» - економічним терором, загальним страйком [2].

У 1902 р. гектографічні копії книги «Розумовий робочий» стали проникати до соціалістичного підпілля. В Одесі навесні 1902 р. була зроблена перша спроба організувати гру-

пу з анархістськими і махаєвськими ідеями - вихованці училища «Труд» створили «Партію терористів», яка відразу ж була ліквідована місцевою поліцією [3. 135] .

Революціонер Д. П. Граві у своїх спогадах про зустрічі з Я.-В. Махайським вказує на його «трьох апостолів» - віддани-х послідовників: Б. Міткевіча, А. Чупріну, П. Верхотурова. До цього списку послідовників необхідно додати і Віру Гурарі-Бучульску яка, багато зробила для створення махаєвських груп у С.-Петербурзі і Катеринославі (Дніпропетровськ) [4. 56].

Першим махаєвцем, що приїхав наприкінці літа 1903 р. до Одеси після припинення терміну заслання, став Олександр Вільгельмович Шетліх[02]. У вересні 1903 р. до Одеси з Сибіру прибуло ще двоє молодих революціонерів - членів першої іркутської групи: колишній робітник і армійський дезертир Броніслав Міткевіч - Степан Віденко і втікач з в'язниці, іркутський булочник Антон (Трохим) Чупріна - Пранабтіс. Восени 1903 р. навколо О. Шетліха, Б. Міткевіча і А. Чуприни збирається єврейська молодь, переважно ремісники і робітники (до 40 чол.), які оголошують себе «Союзом непримиримых». Багато з новонавернених махаєвців були колишніми соціал-демократами і есерами (члени одеського комітету ПСР), які втомилися від внутрішньопартійних чвар, демагогії своїх лідерів і пасивності методів боротьби [6. 25-26] .

** Шетліх Олександр Вільгельмович (Шейтліх, Шедліх, Михайло, Макс) народ. у Варшаві в 1866 в польськ. родині ткача. Закінчив ремес. училище, працював шевцем. У 1884 приєднався до Польської соц. - рев. партії «Пролетаріат», арешт. в 1893 в 1895 засуджений до заслання в Якутську обл. на 8 років. На засланні зблизився з Я.-В. Махайським, ставши його першим послідовником, можливим автором прокламацій. Заарешт. при ліквідації «Непримиримых» в Одесі. Звільнений за відсутністю доказів наприкінці 1904. Перейшов до анарх. - ком. Працював в анарх. гр. в Одесі, агітатор. Восени 1905 увійшов до складу бойової гр. анарх. - безмотивників К. Ердалевського. Арешт. в Одесі в грудні 1905 за підозрою у терор. діяльності гр. «Чернознаменцев». Справу припинено в 1909, звільнений. Після 1909 повернувся до Варшави, керував Варшав. гр. анарх. - ком. «Інтернаціонал». Арешт. в Варшаві в липні 1913 при ліквідації гр. анарх. – синдикалістів. По справі Варшав. гр. анарх. - ком. (травень 1915) засуджений до заслання на поселення в Сибір. У 1920-х – член ВКП(б) [5. 626] .*

Наприкінці 1903 р. одеська поліція заарештувала революціонера (що зберіг інкогніто), прибувшого з Швейцарії, який належав до ще невідомої поліції махаєвської групи «Рабочий зговор» і прямував до Одеси для зв'язку із «Союзом непримиримых». Це була перша махаєвська організація у Європі - група «Союз непримиримых». Вона з'явилася в Одесі восени 1903 р. і незабаром стала базою для виникнення анархістського руху на Сході Європи.

Ось що твердив один з анархістських лідерів Микола Музель у своїй промові на Міжнародному анархістському конгресі (1907 р.): «... на півдні Росії, і потім у Західному краї, виникли напіванархічні групи так званих «махаєвців»... Ці групи визнавали чисто анархічну тактику, енергійно пропагуючи загальний страйк, економічний терор, масову експропріацію буржуазії, різко нападаючи на державний соціалізм і критикуючи політичну (парламентську) діяльність. Закликаючи пролетаріат до насильницької класової боротьби, «махаєвці» на початку працювали на руку анархічному соціалізму». М. Музель вважав, що діяльність «махаєвщини» зіграла «...чималу роль у справі формування перших анархістських груп. Багато робітників бачили в ній свіжий, цілющий струмінь - вона виводила їх із задушливої, просоченої «політиканством» атмосфери соціалістичних партій» [7. 250].

Я.-В. Махайський, О. Шетліх, Б. Міткевіч і А. Чупріна ще в сибірському засланні обрали Одесу за центр для розповсюдження нового вчення і реалізації своїх ідей на практиці. Вибір Одеси був не випадковий. Прихильники «робітничої змови» обрали Одесу виходячи з трьох головних можливостей: перехопити керівництво вже створеним в Одесі до цього часу потужним робітничим рухом, використати в цілях революції опозиційне до влади одеське єврейство і його структуру неофіційних комунікацій, використовувати географічне положення Одеси як мегаполісу, як великого промислового центру і головного порту на півдні імперії - «вікна в Європу» для політичної контрабанди.

До цього часу в Одесі склалися унікальні (як для Російської імперії) передумови для формування впливового ро-

бітничого руху з «економічними цілями»[03]. На початку 1902 р. серед одеських робітників стали популярними ідеї формування масової організації трудящих у вигляді професійних спілок. Ці ідеї були занесені в місцеве робітниче середовище прихильниками творця російського «поліцейського соціалізму» В. С. Зубатова* [8. 88] .

Юдель Волін і Генріх Шаєвич (доктор філософії Берлінського університету) прибули до Одеси, вже маючи досвід створення в Мінську та Вільнюсі «Єврейської незалежної робітничої» партії. В Одесі вони переманили на свій бік кілька десятків «цілком партійних хлопців з революціонерів», створивши з них «Независимую рабочую группу» («Независимою рабочую партию». Слово «незалежний» означало відмову від впливу у робітничому середовищі політичних партій.

На початку 1903 р. в Одесі ними були створені незалежні союзи: машинобудівників, бляхарів, каретників, почали організовувати матросів, портових робітників, пекарів, робітників заводів Гена, РОПіТ, елінгу, залізничних майстерень... «Незалежні» створили загальноміський робітничий комітет – перша у місті Рада профспілок. Особливий вплив «незалежні» мали на околиці міста, що мали назву «Пересип».

---

03 – На поч. XX ст. в Одесі було бл. 450 тис. мешканців - це було четверте в імперії після С.-Петербурга, Москви і Варшави, місто за кількістю населення, другий, після С.-Петербурга, порт в імперії. Це був великий пром. центр з 430 підприємствами, на яких працювало, 30 тис. робітників і ремісників, ще до 15 тис. працівників складали сезонні чернороби та жебраки, що навіть не мали притулку. У місті було легко загубитися (кожен третій мешканець міста нещодавно в нього приїхав), в ньому було менше контролю, ніж у столицях імперії. Махаєвці не шанували столиці ще й тому, що це були центри політ. життя, а їхня стратегія полягала у відмові від політики.

**«Поліцейський соціалізм», «зубатовщина» - політ. напрямок у робітничому русі на поч. XX ст. Створення легальних робітничих організацій під егідою влади та поліції, з метою відволікання робітників від рев. боротьби, ослаблення впливу радикал. рев. організацій (партій) в пролетар. середовищі. Зубатов В. С. - чиновник Департаменту поліції, нач. Особливого відділу Департаменту поліції, творець перших в імперії легал. робіт. організацій в С.-Петербурзі, Києві, Харкові, Катеринославі, Миколаєві, Пермі, Мінську, Одесі, Вільно, Гродно в 1901-02. В 1903 р. влада відмовилася від ставки на «поліцейський соціалізм».*

В Одесі виник інститут професійних профспілкових організаторів - ватажків робітничих протестів, яких навчили вимагати, сперечатися із керівництвом, ні боятися ні судів, ні арештів. Спочатку міська влада не перешкоджала «зубатовцям», а поліцейські чиновники і «батькі міста» надавали «незалежним» певну протекцію [9, 113 - 117]. «Незалежні» заявляли про відмову від суто політичних вимог, вважаючи, що ці вимоги штучно нав'язуються робітникам соціалістичною інтелігенцією. Свою енергію «незалежні» направляли на боротьбу за підвищення платні, поліпшення умов праці, зменшення робочого дня шляхом «робітничих ініціатив» та страйків.

Але гучний одеський страйк 1903 р. поклав кінець кар'єрі Г. Шаєвича, привівши його до арешту і п'ятирічного сибірського заслання. Страйковий рух, сформованний «незалежними», вислизнув з рук своїх творців, коли весною - літом 1903 р. проходив загальний південноросійський страйк - перший масштабний протест робітників в імперії. Одеські «підопічні» доктора Г. Шаєвича взяли активну участь у страйку, що почався 21 квітня 1903 р. на чавунно-ливарному заводі «Рестеле» з ініціативи «незалежних». Страйк в Одесі охопив залізничні майстерні, порт та інші підприємства, а 17 липня став загальним (страйкувало бл. 30 тис. робітників).

Під час страйку склався «Союз моряков» (матросів і кочегарів), зразок для майбутньої профспілки «Регестрация», в якому через три роки заправлятимуть анархісти-синдикалісти. Участь у страйку портових робітників і членів судноплавних команд позначилась на діяльності одеського порту: 5 - 21 липня 1903 р. неодноразово порушувався графік руху суден, припинялися докерських роботи тощо.

У липні 1903 р. в Одесі сталися заворушення, страйкари стали господарями вулиць міста, нападали на відвідувачів ресторанів, вривалися на підприємства та погрозами і побоями змушували робітників приєднуватися до страйку. Місто залишилося без хліба, світла і води. Коли одеські робітники стали затримувати потяги і взяли електростанцію штурмом, покалічивши при цьому п'ять солдатів, до Одеси

були введені війська (козаки). У ході загальноміського страйку вироблялася тактика, яка з часом буде застосована одеськими анархістами-синдикалістами: створення кас підтримки страйкарів, створення загонів для відсічі штрейкбрехерам. Близько 300 осіб, найбільш активні учасники одеського страйку, були заарештовані. Однак тільки задоволення основних вимог страйкарів (робочий день був скорочений на півтори години, поденна платня робітникам збільшена в 1,5 рази) призвело до припинення страйку 22 липня 1903 р.

Діяльність «незалежних» спричинила серйозні побоювання влади, і в липні 1903 р. їх структури в Одесі (і по всій імперії) були ліквідовані. Крім «незалежних» одеських робітників організували «комітетники» - лідери та активісти місцевих комітетів молодих партій соціал-демократів, есерів, Бунду. У робітничих колективах міста (в тому числі і «зубатовських») стало помітно невдоволення «комітетниками»-інтелігентами. Поширеним явищем стали різні «опозиції» проти керівної ролі інтелігенції в робітничому русі («Рабочая воля» в Києві та Одесі в 1901 р.). Опозиціонери виступали за демократизацію робітничих організацій і формування їх керівництва тільки із робітників. В Одесі в 1903 р. місцеві соціал-демократичні «комітетники» не змогли впоратися із робітничою стихією і налаштували частину ремісників і робітників проти себе. В організаціях відбувся фактичний розкол між робітниками-марксистами і їх інтелігентними партійними «поводирями». Цей розкол поглибився не тільки модою на «економізм» і «зубатовщину», а й чварами серед верхівки РСДРП під час підготовки та проведення II з'їзду РСДРП.

Необхідно відзначити, що есери мали велику організацію - «комітет» в Одесі, в яку входили заводські та залізничні робітники, інтелігенція та службовці, численною була студентська есерівська організація. У 1903 р. місцеві есери організували в Одесі першотравневу демонстрацію. Соціал-демократи так само займали значні позиції серед робітників Одеси, мали підпільну друкарню (у лютому 1904 р. в Одесі було створено «Южное Бюро ЦК РСДРП», яке об'єднувало

роботу Одеського, Миколаївського та Катеринославського комітетів РСДРП). У єврейських кварталах Одеси незмінною популярністю користувався Бунд - загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії.

План махаєвців полягав у тому, щоб проникнути до системи «зубатовських» робітничих спілок, «комітетів» РСДПР, Бунда і ПСР, для того, щоб перехопити лідерство в місцевому робітничому русі і перетягнути найбільш радикальну частину «зубатовців», соціал-демократів, бундовцев та есерів у свій «Союз».

Більшість махаєвців (пізніше, анархістів), що діяла по містах України, були «перебіжчиками» з РСДРП, ПСР, Бунда. У 1903 р. в РСДРП загострилися внутрішні протиріччя, ні ленінська тактика, ні тактика Г. Плеханова або Л. Мартова вже не задовольняла радікалів з марксистів. Партійна робота, дисципліна, вивчення «класиків» соціалізму – все це було не до вподоби шукачам революційного героїзму. З середини 1903 р. став помітним відтік молодих радикалів з РСДРП в організації анархістів. Серед розчарованих в структурахРСДРП були майбутні анархістські лідери з так званої «херсонської» групи соціал-демократів: К. Ердалєвський, брати І. та А. Гроссман, Я. Кириловський, Ол. Таратута-Рувінська (з єврейських містечок півночі Херсонщини походили: брати Гроссман, Овсій і Ольга Таратути, І. Книжник).

Поліцейське дізнання вказує, що група одеських махаєвців складалася з осіб, що раніше належали до Одеського комітету партії соціалістів-революціонерів, і була сформована в результаті партійних непорозумінь, суперечок і розбіжностей в середовищі «комітету СР» з питань терору і страйків.

Новий радікальний рух планувалося формувати в центрі єврейського світу – в Одесі, порт якої пов'язував «країну ідіш» з Лондоном, Нью-Йорком і іншими центрами єврейського життя. Налагоджені зв'язки серед єврейського населення «смуги осілості» допомагали анархістам, взаємодіяти в масштабах Російської імперії і підтримувати зв'язок із зарубіжними центрами анархізму. Анархісти зуміли створити унікальну систему «позапартійних» комунікацій. Не ма-

ючи єдиного центру, політичної, ідеологічної, організаційної єдності, анархісти налагодили таємну систему «обміну послугами» - літературою, зброєю та вибухівкою, грошима, інформацією.

На світогляд єврейських робітників особливий вплив мав Кишинівський погром 6-7 квітня 1903 р. (один з перших кривавих і найбільш відомих єврейських погромів в імперії, що стався за потурання влади). У квітні - серпні 1903 р. ліберальна і соціалістична преса Одеси постійно поверталася до цієї жахливої трагедії, спливали все нові і нові подробиці погрому і злочинної поведінки влади, що радикалізували ставлення трудящих до влади. В. Жаботинський писав: «Кишинівська різанина зіграла велику роль в нашій суспільній свідомості, тому що ми тоді звернули увагу на єврейське боягузтво» [10]. Після кишинівського погрому в Одесі стали створюватися загони єврейської самооборони, євреї стали жертвувати значні суми на контрабандну закупівлю зброї для самооборони[04].

Опозиційність єврейського населення Російської імперії посилилась, в результаті єврейської емансипації, у великих містах з'явилося нове покоління, що розірвали з синагогою і кагалом, що виявляло «фронду» по відношенню до влади. Ця молодь була готова взятися за револьвери і бомби за ради національних і соціалістичних ідеалів. Політична активність нової єврейської міської молоді доповнювалася економічним і культурним впливом єврейської громади в Одесі.

Євреї складають близько половини чисельності всіх революційних партій, хоча вони складали тільки 5,5% всього населенні Російської імперії. У період з березня 1903 по листопад 1904 р. в імперії більше половини всіх залучених по політичних справах були євреями (53%). У 1905 р. євреї становили 34% всіх політичних арештантів і 37% засланих до Сибіру. Серед притягнутих до дізнання в Одесі євреї становили левову частку - більше 75%.

04 – За переписом 1897 р., в Одесі проживало бл. 140 тис. євреїв (34,4% міського населення), вони були зайняті в торгівлі і ремеслах (40% фабрично-завод. підприємств і бл. 60% дрібної та середньої торгівлі належало євреям, вони становили бл. 65% міських ремісників). Ще під час єврей. погрому 1881 в Одесі з'явилася єврей. самооборона.

Деякі «максималістські і анархістські терористичні групи майже повністю були єврейськими» [11]. Так «Южная группа анархистов-коммунистов», що була створена в Кишиневі чи то в 1898 р., чи то в 1900 р., була одноетнічна - єврейська (лідер Мойсей Ханжі). До 1903 р. ця група перебувала в глибокому підпіллі, проводячи пропаганду серед ремісників [12].

В одеському «Союзе непримиримых» євреї становили більше 80%, «Союз» формував гуртки для єврейських ремісників. На початку 1904 р. до групи приєдналося кілька нових членів-анархістів, які прибули із Західної Європи. В Одесі анархісти - візитери зустріли оригінальну «махаєвську» організацію, яка за ідеологією і стратегією була анархістською. В цій групі формувалися майбутні зірки анархізму: Ольга (Елька) Рувінська-Таратута, Володимир Лапідус-Стрига, Капель і Хая Ерделєвські, Олександр Таратута[05].

*05 – * Таратута-Рувінська Ольга Іллівна (Елька Гольда Ельева) (п. призвіско Бабушка) народ. в 1878 в м. Ново-Дмитрівка Херсон. губ., в сім'ї управ. магазином. Закінчила пед. училище, працювала вчителькою, заміжня за Ароном Таратутою. Арешт. «за соціалізм» в 1895, в 1897 приєдналася до групи соц. - дем. братів А. та І. Гроссман, в 1898-01 - в маркс. гуртку Єлизаветграду і в «Южно-Рус. союзе рабочих», залучена до дізнання по справі марксистів, під наглядом поліції. З 1901 в еміграції в Німеччині, Швейцарії, працювала в газеті «Іскра», в сер. 1903 стала однією з перших анарх.-ком. в Рос. імперії, у грудні 1904 приєдналася до «Союза непримиримых», арешт. в жовтні 1905., випущена за амністією. Учасниця теракту в кафе «Либмана», арешт. і засуджена на 17 р. каторги. У 1906 збігла з в'язниці в Москву, діяла в анарх. - ком. гр. «Бунтарь». Після арешту членів гр. в березні 1907 - до Швейцарії. Восени 1907 повернулася до Одеси, член бойового загону анарх. - ком. Арешт. в Катеринославі в 1908, в кін. 1909 - вирок. до каторги на 21 р. Звільнена в 1917, участь у анарх. русі. У 1920 - представник Рев. повстан. армії Н. Махно при штабі Півден. фронту, член секретаріату Конфедерації анарх. України «Набат», створила в Харкові орг-цію «Черный крест» для допомоги анарх. У 1920 заарештована. У 1922 заслана до Вологод. губ. З 1924 - у Москві, Києві, Одесі, арешт. за підпільну анарх. дія-ть. У 1938 страчена [13. 202].*

** Лапідус Лейзер Сахер (п. пр. Володимир Стрига) народ. в 1883, рев. діялн. з кін. 1890-х в есер. гуртках, в 1900-02 соц.-дем., в кін. 1903 - поч. 1904 махаєвець, в Одесі та Миколаєві робота серед пекарів - гр. «Чистых социалистов», втік у листопаді 1903 з Миколаїв. в'язниці, арешт. в лютому 1904 на кордоні, за контрабанду рев. літер-и, анарх.-ком., прихильник створення комун, «прямої дії». Орг. зв'язок одес. гр. з анарх. з Білостока, Варшави.*

У питаннях тактики «Союз непримиримых» виступав за економічний терор (експропріації, захоплення власності, знищення виробничого обладнання та підприємств).

У грудні 1904 р. «непримиренними» були встановлені контакти із Білостоцькою групою анархістів-комуністів, в кінці місяця з Білостоку* надійшло кілька чисел видання анархістів-комуністів «Хлеб и воля». «Непримиренними» Одеси було скоєно кілька дрібних експропріацій. Частина захоплених коштів була відправлена до Білостоку, на розвиток білостоцької групи, а більша частина використана для організації друкарні і лабораторії бомб (завідувала Є. Айзенберг). У лютому - квітні 1904 р. «непримиренні», за допомогою, що надійшла з Женеви, зуміли створити підпільну друкарню, в якій було видано шість видів гектографічних-листівок із закликами до бунту: «Что такое политические

Орг. акти «безмотів. терору », рук. гр. «Коммунаров» і «Террор. летучей гр. анархистов». Загинув в Парижі 20.04.1906 [13].

** Ердалєвський Костянтин Мойсейович (Капель Мошков) (п. пр. Густав-Олександр) народ. в 1876 в Єлизаветграді, в родині багатого купця. У 19 р. долучився до орг. соц. - дем., на поч. 1903 арешт. по справі Одес. гр. соц.-дем. Восени 1903 в «Союзе непримиримых». В 1904 в Катеринославі орг. «Партии борьбы с мелкой собственностью и всякой властью». У серпні 1904 арешт., відправлений до Петербургу, звільнений за недостат. доказів. У 1905 чл. Єлизаветград. і Одес. гр. «Чернознаменцев», орг-р терактів. У грудні 1906 арешт., симулював божевілля, втік з лікарні за кордон. У Женеві очолив гр. анарх.-ком. «Бунтарь», ред. газ. «Бунтарь». У 1907 чл. гр. рос. анарх. - ком. у Відні, один з рук. «Боевого интернац. отряда анарх.-ком.». У грудні. 1907 виїхав до Рос. імперії, брав участь в орг-ції гр. «Боевого интернац. отряда анарх.-ком.» в Катеринославі, Бердичеві, Єлисаветграді. У березні 1908 арешт. в Одесі, через відсутність доказів звільнений, виїхав до Швейцарії. Восени 1908 повернувся в імперію для координації дій анарх., 8.12.1908 вистежений на консп. квартирі у Вінниці, 13 годин разом з анарх. С. Ліфшіцем, А. Лісянскім чинив поліції зброй. опір, застрелився.*

**Ердалєвська Хася Ельевна - народ. в 1877 в Єлизаветграді, дружина К. Ердалєвського, анарх. з 1903, в рук-е анарх. гр. в Одесі, з травня 1906 відбувала каторгу, страждала від епілепсії. У 1911 звільнена за амністією, заслана на поселення до Забайкал. обл. [13].*

**Таратута Олександр (Овсій-Меєр) Григорович (п. пр. Абрам). народ. в 1879, член Єлизаветград. і Ніжегород. ком-в РСДРП, в сер. 1903 вийшов з РСДРП, на поч. 1904 в «Союзе непримиримых», арешт. в січні 1905 в Катеринославі, засланий до Сибіру, втік у кін. 1906. Очолював анарх. гр. Одеси, Києва, Москви. Арешт. навесні 1907, після 3 років каторги втік із заслання за кордон. У 1917-22 анарх.-синдикал. в Петрограді, Москві. Арешт в 1934, в 1937 розстріляний [13].*

свободы», «Симон Адлер», листівки починалися словами «К товарищам рабочим!», «Товарищи рабочие!», «К безработным и рабочим!», що чітко вказувало на об'єкт їх пропаганди - робітничий клас. Листівки «непримиренних» в 1904 р. були виявлені одеської поліцією в булочній Албелато у робітника З. Кірпаньова [14. 4]. Крім агітаційно-пропагандистської діяльності, в лютому - квітні 1904 р. «непримиренні» брали участь у страйках і зробили декілька терористичних замахів.

Нечисленні гуртки - групи послідовників Я. – В. Махайського існували як в середовищі російської революційної еміграції - Женева і Краків, так і на теренах імперії: іркутська (1899-1907), одеська (1903-1904), білостоцька (1903-1904), катеринославська (1904), варшавська (1903-1905), петербурзька (1905-1907). Можливо, подібні гуртки нетривалий час існували у Вільно, Кам'янець-Подільському, Києві, Бердичеві, Острозі, Москві [14. 31]

Чисельність одеської групи до квітня 1904 р. становила бл. 80 осіб, вона налагодила зв'язок з групами «Рабочего заговора», з Білостоцькою групою[06] анархістів-комуністів (через В. Ямпільського). З Білостока до Одеси надійшло кілька чисел женевської газети анархістів-комуністів «Хлеб и Воля». Так само одеські «непримиренні» мали контакти із зарубіжними революціонерами через дворянина В. Островського (затриманого в Києві в березні 1905 р.) [14].

12-13 квітня 1904 р. одеська поліція заарештувала біль-

---

*06 – * Білостоцька група - найстаріша анарх.-ком. гр., створена на поч. 1903. Активіст гр. Йосип (Іцхох) Бляхер - Городовойчік (11 листопада 1906 страчений в Білостоці) розшукав одес. «непримиренних» і отримав від них«гроші та літературу» та повернувся до Білостоку. 1903 - 04 група була найсильнішою анарх. гр. в імперії, проводила робітничі страйки, масові екси, акти терору. У 1904 поліція фіксувала в Білостоці 82 анарх. - 7 гуртків. У містах близьких до Білостоку були створені анарх. гр. (Гродно, Заблудів, Кринькі, Більськ, Барановичі, Брест, Ружани, Сувалки, Сморгань, Тростян, Хоріще, Цехновічі, Волковиськ).*

шість членів «Союза непримиримых» (39 чол.)[07], в т. ч. п'ять чоловік, що знаходилися на нелегальному становищі. Наприкінці квітня, в травні - червні 1904 р. було заарештовано ще кілька махаєвців. Під час ліквідації «Союза» були виявлені типографський верстат та обладнання для нього, два гектографи, велика кількість революційної літератури, два револьвери. Були знайдені відозви чотирьох видів «К рабочим!», журнали «Хлеб и Воля» (№ 6. - 1904). 20 серпня 1904 р. Л. Лапідус – Стрига, що «працював серед пекарів», був притягнутий по справі «непримиренних» та перепроведен до Одеської в'язниці на час слідства [15. 20 - 22]

Поява нового ідейно-практичного спрямування в революційному русі стурбувала Департамент поліції, який у квітні 1904 р. розіслав по всім охоронним відділенням імперії циркулярну телеграму, що вимагала стежити за місцевими революційними організаціями і особливо за одеськими «непримиренними», яких поліцейське керівництво поставило на друге місце за ступенем небезпеки для імперії після есерів (ПСР) .

07 – Махаєвці Одеси, що були залучени до дізнання в 1904 р.: брати Брумери Гершон і Нохім, брати Гальперіни Шіфн і Нісан, сестри Шершевські Сара і Бейла, Кугольнік Ісаак, Рутман Яків, Кобеліткер (Кобилівкер) Герш, Улянський Герш, подружжя Ерделєвських Капель і Хая, Франфуркт Самуїл, Раковський Абрам, Пучков Абрам, Аккерман Шеко (Іцко), Айзенберг Хава, Аронсон Залман, Бєлкін Абрам, Барсак Рабекка, Ліберт Когв, Лапідус Лайзер, Липец Мордухай, Таратута Елька (проходила по справі як Басист Двойра), Томашпільська (Томашевська) Хата, Найнблат Юда, Барех Равка, Губер Лейб, Гельдман Клара, Краснер Лейба, Дубенський Шек, Домашіцький Арон, Указа Лейба, Стрімсецький (Стіменський) Арон, Кіюц Валентин, Домшелінц Хведір, Нусинов Ідель, Коган Давид, Зельман Арон, Вайнблат Юда, Шварц Гута, Ямпільський Вольф, Городенська Реббека, Ясінотський Володимир, Трестіч Ольга, Кеуц Микола, Греодський Костянтин, Микола Пащенко (Ніденко Степан), Махнущенко Матвій (Мойсей), Міткевіч Броніслав, Чупіна Антон [15. - Л. 20-26]. Пащенко Никон (п. пр. Федька) – сапожник, влітку 1905 виїхав з Одеси до Ніжина для участі в друці першого в Рос. імперії анарх. журналу «Набат», 12.09.1905 при спробі арешту вчинив збройний опір, загинув у перестрілці. Айзенберг Хава Гершевна (п. пр. Нежинка) народ. в 1883 в Ніжині, 1902-04 – в Одесі в гр. анарх. - ком. вела техніч. роботу. Арешт. в Одесі в 1904, 6 міс. за гратами, вислана за межі губ., в 1905-09 в Миколаєві в анарх. гр., арешт. в 1906. З 1907 в орг . анарх. - ком. Катеринослава. 1909 - засуджена на 4 р. каторги та поселен. в Іркутськ. губ. У 1915 арешт. в Іркутську.

Білостоцькі анархісти, а можливо, і одеські «непримиренні» мали відношення до організації убивства прем'єр-міністра імперії В. К. Плеве. Безпосередній вбивця - есер Єгор Сазонов і його подільник Шеліль - Лейба Сікорський мешкали близько двох місяців (готуючи терористичний акт) у Білостоці. У той же час і в тій самій білостоцькій квартирі жили одесько-катеринославські махаєвці Нісан і Гершун Брумери. 2 серпня 1904 р. в Одесі був заарештований Гершун Брумер, а в ніч на 7 серпня поліція Катеринослава заарештувала К. Ерделєвського і Н. Брумера, але обшук в їх квартирах виявився безрезультатним, ніяких доказів співучасті у терорі виявити не вдалося.

У серпні 1904 р. були арештовані одесько-катеринославські махаєвці Абрам Раковський і Абрам Пучков (розглядався як член петрбурзької групи «непримиренних»), що походили з Білостоку або мали в Білостоці «компрометуючі зв'язки». Справа про вбивство В. К. Плеве велася не тільки С.-Петербурзьким губернським жандармським управлінням, а й Одеським жандармським відділенням. У жовтні - грудні 1904 р. А. Раковський, Н. Брумер, К. Ердалєвський, А. Пучков були доставлені до С.-Петербургу, де допитані по справі вбивства В. К. Плеве [15. 102 - 103].

Завідувач зовнішнім спостереженням Департаменту поліції Є. П. Медніков в листі начальнику Київського охоронного відділення (від 4.08.1904) припускав: «...здається, що дізнання одеських непримиренних і білостоцьких, і віленських, і вбивць міністра з'єднають в одне дізнання в Петербурзі... Може бути, ви тепер все зрозумієте за даними різних партій, особливо непримиренних, які тут відігравали головну роль». Поліція підозрювала Г. Брумера, в тому, що «...він робив бомби, живучи у Білостоці, для Покотилова і для Сазонова з Сікорським. По цій справі в Білостоці, коли ваші непримиренні і одеські теж були там, то Сікорський у всіх сходках брав участь, і його на двох сходках встановили» [16. 209 - 210].

Поліція так само підозрювала Рахіль Таратуту та Ольгу Таратуту в «терористичних» зв'язках із бойовиками есерів Степаном Балмашовим[08] і невідомим на прізвисько Шрам

08 – Балмашев Степан Валеріанович. Народ. в 1881, студент Казан. і Київ. універ. У січні 1901 арешт. в числі 183 студентів Київ. універ. за

[17. 222]. Але до кінця 1904 р. справа про участь «непримиренних» в організації вбивства В. К. Плеве розсипалася унаслідок відсутності чіткої доказової бази. До цього часу Н. Брумер помер у в'язниці, а А. Б. Раковський і К. Ерделєвський за відсутністю доказів були звільнені [15. 59].

У вересні 1904 р. більшість заарештованих одеських «непримиренних» було звільнено за браком доказів, деякі з них були піддані адміністративному висланню. Після звільнення «непримиренні» (О. Шейтліх та ін.) вирішили приєднатися до «Южнорусской анархо-коммунистической группы «Бунтарь», частина «непримиренних» зберігала свою ідеологічну відособленість. Група надрукувала гектографічну відозву «К русским пропагандистам (Правдивое слово об анархистах)», звернувшись до членів соціалістичних партій, звинувачуючи їх партійних лідерів у «зраді революції» і в антіанархістський агітації. У робітничому середовищі формувалися пропагандистські гуртки, проводилися сходки, поширювалися гектографічні листівки.

Звільнені «за недостатністю доказів» після нетривалого арешту Ол. Таратута, М. Мец і Х. Ерделєвська намагалися возз'єднати залишки одеських «непримиренних». Б. Шершевська в грудні 1904 р. була звільнена під заставу.

До кінця 1904 р. на волі опинилися практично всі «непримиренні», за винятком А. Пучкова, Г. Кобилівкера, Г. Ульяновського, Б. Міткевіча, А. Чупріну, Р. Городенська, Л. Лапідуса, М. Ліпеца, В. Ямпільського. А. Чупріна ще навесні 1904 р. втік з одеської в'язниці і з цього часу жив на нелегальному становищі, в червні 1904 р. він був заарештований у Білостоці (під час арешту в нього був знайдено револьвер), він був висланий до Сибіру, але втік із в'язниці в листопаді 1904 р. [15. 58 , 150-164] .

У грудні 1905 р. А. Пучков, М. Ліпец, В. Ямпольський звільняються під заставу, Л. Лапідус надсилає прохання про звільнення під заставу і звільняється 28 березня 1905 р. під нагляд поліції. На початку 1905 р. припиняється кримінальне переслідування по справі «непримиренних» у зв'язку з

участь у страйку, відданий у солдати. Повернув. восени 1901, знову вступив до Києва. універ. та у бойову организ. есерів. 2 квітня 1902 застрелив у С.-Петербурзі міністра внутр. справ Д. С. Сипягіна. Повішений 1902.

браком зібраних доказів, 1 квітня 1905 р. було припинено дізнання про «непримиренних», а 21 жовтня 1905 р. було припинено саму справу. У жовтні 1905 р. виходять на свободу останні «непримиренні»: Г. Кобилівкер, Г. Ульяновський, Б. Міткевіч, Р. Городенська [15. 164-165] .

Паралельно з ходом «справи про непримиренних» в Одесі стало формуватися нове анархістське підпілля. Ол. Таратута виїхала з Одеси до Катеринославу і Білостоку, передавши керівництво «непримиренними» М. Мецу* [15. 88].

У 1900 р. вбивство італійського короля Умберто I анархістом призвело до побоювань за життя Миколи II, до посиленої перевірки гостей, що прибували з Італії, в яких бачилися анархісти-терористи. У березні 1903 р. з'явився Циркуляр департаменту поліції про заборону в'їзду до Російської імперії анархістам. Департамент поліції надіслав в 1903 р. до Одеси списки анархістів, яким заборонявся в'їзд до імперії (у ньому було 28 прізвищ, переважно італійських) [18]. Але не італійців потрібно було побоюватися владі...

Ще в 1901-1904 рр. до Одеси активно завозилася анархістська періодична преса російською мовою і на мові ідиш, брошури М. Бакуніна і П. Кропоткіна. У січні 1903 р. з вантажем анархістської літератури на кордоні з Австро-Угорщиною був заарештований анархіст М. Надєждін, у грудні 1904 р. під час обшуку у студента університету О. Фельдмана поліцією були знайдені книги П. Кропоткіна [19. 13].

У червні 1903 р. одеська охранка з'ясовувала авторство листів, відправлених з Києва та Відня на ім'я Л. Полторацької, що належала до анархістів-комуністів [20. 2-6].

Часом формування першої анархістської групи в Одесі вважається середина 1904 р., хоча, можливо, перша одеська анархістська група склалася роком раніше. Адже Микола Рогдаєв стверджував, що в Одесі анархістська група склалася «на початку 1904 року» [7. 248]. Соломон Меккель (в анкеті до ВОПС*) згадував про анархістську групу Пересипу і Слобідки (робочі районів Одеси), що існувала у 1902-1903 рр. І про активну пропагандистську роботу анархістів, і зокрема К. Ердалєвського, серед робітників фабрики жерсті Левіна. Хоча ці події швидше за все відносяться до кінця 1903 р. [21.

3-4]. Анархісти у 1903 р. працювали по селах Херсонської губернії, закликаючи селян до бунту (с. Северинівка, Білка, Янівка та ін.), анархіст В. Віноградов навіть був заарештований за подібну агітацію [22. 5-66].

Влітку 1904 р. до Одеси прибувають кілька анархістів-комуністів[09] з метою організації бойової групи. Один з них Мойсей Магазинер, який в 1903 р. приїхав до Нью-Йорка з Кишинева, а в 1904 р. подався до Одеси, вже з грошима на створення групи... другий, що приїхав з Білостоку - анархіст Гриша - фотограф (призвище невідомо). До одеської групи анархістів приєднався Леон Гершкевіч - реемігрант з Англії та анархістка Марія Завадська з Женеви [23. 2-14].

Відомо, що вже восени 1904 р. в одеській групі анархістів діяли: Микола Пащенко, Самуїл Райх, Хаїм Айзенберг, Еммануїл Файнгольд, Андрій Чупріна, Ашер Бейзерман, Володимир Ігнатов, Казимир Русецький, Яків Треблев (один з організаторів союзу харчовиків), Хаїм Молчанський, Сергій Борісов, В'ячеслав Віноградов, Ель Коган, Мойсей Магазинер[10] та ін. [24]. У коло одеських анархістів потрапив і

09 – Анархізм-комунізм - течія в анарх., що пропонує формування суспільства на основі загального самоврядування, вибудовуваного знизу вгору, в якому буде відсутня приватна власність і держава, замість яких пропонується вільне користування продуктами праці всіма членами суспільства та федерація самоврядних територіальних комун і спілок. П. Кропоткін - головний теоретик анархізму-комунізму.

10 – Борісов Сергій Макарович (п. пр. Петро Чорний, Борис, Сергій, Тарас). Народ. в 1884 в Харкові в родині міщан. У 16 років став токарем по металу. У рев. русі з 1901, співчував. соц. - дем. Харкова. У 1902-03 двічі притягувався до дізнання Моск. і Харків. губ. жандарм. управ. за участь у с.-д. гр. в 1904 розірвав з РСДРП, переїхав до Одеси, де приєднався до максималістів, незабаром став чл. одес. гр. анарх. - ком. (хлібовольців). 16.3.1905 Одес. суд. палатою вирок. 4 роки каторги. на поч. 1906 збіг і емігрував, долучився до Женевськ. гр. анарх. - ком. «Буревестник». У вересні 1907 прибув до Рос. імперії, де з гр. анарх. - ком. Катеринослава здійснив екс. 60 тис. руб. у пошт. від. ст. Верхньодніпровськ. 1907 – очолив «Боевой интернац. отряд анарх. - ком.». Арешт. в лютому 1908 в Катеринославі, 2 роки під слід., 1910 – страчений [27].

** Віноградов В'ячеслав Купріянович (п. пр. Стьопа, Степан Кліенко) народ. 1884 у Варшаві, тесляр на заводі в Одесі, в РСДРПу 1901-1904, в 1904 відсидів 4 місяці у в'язниці. З 1904 анарх. - ком. в Одесі, 1905 – в Катеринославі (перший засуджений анархіст в Катеринославі). 2.03.1906 стріляв у прапорщика, що побив на вулиці солдата. ВОС засудив його до 15 р. каторги.*

солдат- дизертир з с. Гуляй-Поле Олександр Семенюта[11] [25. 556].

Під впливом С. Борісова до групи перейшло кілька соціал-демократів і есерів з робітників, білостоцький активіст А. Ясенівський та ін. [26. 31].

Активіст групи Леонід Ржепішевський (студент Новоросійського університету) виїжджав на Донбас для купівлі динаміту у шахтарів [29. 70-72].

У серпні 1904 р. одеська анархістська група видала гектографічну відозву «К русским пропагандистам (Правдивое слово об анархистах)», звернувшись до «рядових» членів соціалістичних партій із протестом проти антіанархічної агітації їх лідерів. У листопаді 1904 р. була видана ще одна листівка «Товариши рабочие», яка закликала покінчити із «мирною поступовістю» і перейти до прямої дії, головним чином до масових збройних нападів на приватну власність і державні структури, страйків. Виготовленням ціх листівок опікувався анархіст Мойсей Мец[12] [30. 4].

В 1906 втік з Сибіру. Каторги до Парижу, Женеви, США, член гр. «Буревестник». 1907 – заарештований у Женеві і висланий з Швейцарії за видання анарх. газети. Анарх. одес. та київ. підпілля, в 1911 у Києві погрожував Д. Богрову, вимагаючи від нього здійснення теракту. В 1920 приїхав з США до Одеси, безробітний, в 1920-х був чл. ВКП(б), «вичищений» з партії, страждав на псих. розлад. Арешт в 1945, з таборів не повернувся [28].

**Молчанський Хаїм - один з лідерів одес. анарх. 1904-07, був висланий в квітні 1905 р. в Арханг. губ. на 3 роки, збіг в Одесу, очоли в групу в Миколаєві декілько разів заарештовувався та опинився на каторзі, в 1917 повернувся до Одеси, де став лідером анарх. гр.*

** Коган Ель Пейхосовіч - Женька Чорний. Народ. в 1988, робітник, з 1904 анарх. Одеси, арешт у грудні 1905, отримав 3 роки каторги. Член ВКП(б).*

** Магазинер Мойсей Абрамович. Народ. в 1883, в 1903 приєднався до анарх. - ком. , брав участь у рев. русі в Одесі. Був арешт. в 1905, засуджен. до каторги, в 1909 втік, вступив до ПСР, у 1920-х рр. був арештований, в 1937 розстріляний.*

*11 – * Семенюта Олександр Костянтинович. Народ.1883 в Гуляй - Полі, наймит. 1902 – покликаний до армії, 1903 – дезертирував. В Одесі познайомився з анарх. Організатор гуляйпільської гр. анарх. - ком. «Союз бедных хлеборобов», в якому починав Н. Махно, організатор ексів і терору. В 1910 застрелився при облозі будинку поліцією [25].*

*12 – * Мец Мойсей Ісаєвич (Іцкович) (п. пр. Борис). Народ. в 1887, столяр, арешт. на поч. 1905, але 23 жовтня 1905 звільнений, 22 грудня 1905 знову арешт., але через 2 місяці звільнений. Член одес. гр. «непримиренних», з*

С. Борисов, який став одним з лідерів нової групи, організував транспортний маршрут (по якому з-за кордону доставлялася зброя і література, в тому числі газета «Хлеб и Воля»), налагодив пропаганду в робітничих гуртках. Восени 1904 р. група приймає нову назву – «Рабочая группа анархистов - коммунистов «Хлеб и Воля» (бл. 60 активних членів і кілька сот співчуваючих). Можливо, вже в грудні 1904 р. виникає «філіал» цієї групи - пересипська група (Павло Непомнящий, Марія Вовк-Бессалько[13], Іван Бондарєв та ін.), що проводила дрібні екси в передмістях Одеси [31. 11].

Аграрні заворушення в імперії в 1902 р. викликали підвищений інтерес міжнародних революціонерів до Російської імперії, пожвавили розмови про російський бунт, змусивши революційну російську еміграцію активізувати «експорт революції». Однак російських революціонерів різних «відтінків» на Заході до 1903 р. зібралося не більше 200 чол. Найбільш активні революціонери з Російської імперії групувалися в Лондоні і Женеві, де вони намагалися впливати на російських студентів, які перебували на навчанні у західних університетах, на трудових мігрантів [34. 22].

На рубежі століть Англія і Швейцарія були єдиними країнами, де могли собі знайти притулок анархісти, не побоюючись переслідувань з боку влади. У Лондон і Женеву з'їжджаються лідери анархізму з Німеччини, Іспанії, Італії, Франції... Основний потік біженців з Російської імперії, переважно єврейського походження, осідав у Лондоні і Нью-Йорку, студенти обирали Женеву .

осені 1904 став одним з лідерів одес. анарх. - ком., керував пропаганд. гуртками, друкарнею. Брав участь у безмотивн. терорі у Варшаві, ін. містах. Арешт. і страта в 1906.

13 – Непомнящий Павло Іванович (п. пр. Ваня Пересипський). Народ. в 1886 в Одесі, син землевлас., закінч. церк. - приход. школу. У 1903 член Пересип. гр. РСДРП, кочегар РОПіТ. З літа 1904 анарх. - ком. Вів пропаганду, зберігав бомби, брав участь в ексах і терактах на Кавказі і в Одесі. Арешт. 14 апреля 1906. ОВОС - на 10 р. каторги. На посел. в Іркутськ. губ. до 1917. На поч. 1920-х безробітний, страждав наркоманією та психич. розладами. Був живий у 1932 [32].

Вовк-Бессалько Марія Іванівна (п. пр. Маруся Пересипська) - кравчиня, з 1905 анарх. - ком. Одеси, з 1907 в Катеринославі. 1909 – арешт і Сибір. заслання, в 1911 збігла до Парижу, 1917 повернулася в Україну [33].

На початку 1900-х рр. російські анархісти у Лондоні співпрацювали з 16 місцевими єврейськими анархістськими групами. Анархіст Микола Музель писав: «...пропаганда анархізму концентрувалася головним чином в Женеві і Лондоні... в першому місті - серед російської молоді, в другому - серед численного єврейського пролетаріату, в кварталі Уайчепель» [34. 22]. У Лондоні в 1885 р. був створений єврейський «Міжнародний клуб по освіті трудящих» - «Бернер-стріт клаб», який під впливом П. Кропоткіна перетворився на центр анархістського руху. Наприкінці XIX ст. «Бернер клуб» став видавати щотижневу анархістську газету на мові ідиш «Арбейтер Фрайнд» («Друг робітника») - «видання федеративних ідішемовних анархо-комуністичних груп Великобританії та Парижу» (редактори - анархісти Ш. Й. Яновський (колишній мешканець Російської імперії) і Р. Роккер [35. 7-16]. У 1900 р. в Лондоні, під редакцією Р. Роккера на мові ідиш, почав видаватися анархістський журнал «Жерміналь», в якому, як і в «Арбейтер Фрайнд», постійно друкувалися твори російських анархістів-емігрантів П. Кропоткіна, В. Черкезова, О. Шапіро... Ці видання орієнтувалися як на єврейських емігрантів з Росії, що жили в Англії, Німеччині, Франції, так і на єврейське населення «смуги осілості» Російської імперії. Ці видання, через одеський порт і «вікна» на кордоні, нелегально доправлялися в імперію, де знаходили свого масового читача. Серед єврейської молоді заходу Російської імперії в моду увійшов радикалізм.

У 1897 р. П. Кропоткін, приїхавши з лекціями до Нью-Йорка, зав'язав міцні контакти з єврейськими анархістами США - емігрантами з Російської імперії. Єврейські анархісти стали надавати фінансову допомогу російським анархістам - «під Кропоткіна». На ці гроші П. Кропоткін почав видавати в Лондоні «анархічну бібліотеку» у вигляді брошур російською мовою і намагався переправити подібну «крамолу» до Російської імперії [35. 33-34].

У Женева в 1900 р. під керівництвом сина полтавського торговця, студента-медика Женевського університету Менделя Дайнова виникла «Группа русских анархистов-коммунистов за границей», а незабаром П. Кропоткін і його одно-

думці створили лондонську анархістську групу російських емігрантів «Хлеб и Воля».

У 1901 р. в Женеві «Группа русских анархистов-коммунистов за границей» видала відозву «К товарищам в России!», закликавши російських радикалів до негайної революції. Але спочатку здавалося, що всі зусилля революціонерів розбіваються о «вікове смирення» та інертність російського народу... 12 грудня 1902 р. П. Кропоткін напише анархістці Марії Гольдсмит: «...анархізму, виявляється, час ще не прийшов. Ось і видання є, і мемуари вийшли, а жодна жива душа не відгукнулася» [36. 77].

Влітку І903 р. студент-хімік, анархіст Георгій Гогелія-Оргеані і його дружина Лідія Іконнікова організують у Женеві анархічну групу «Хлеб и Воля» і починають видавати перший журнал російських анархістів-комуністів «Хлеб и Воля» (виходив до листопаду 1905 р.). У журналі розроблялися стратегія і тактика анархістського руху, теоретичні положення знищення держави та політичної влади. Організація майбутнього суспільства розглядалася анархістами як договірна федерація виробничих і територіальних комун. Група «Хлеб и Воля» налагодила зв'язок з півднем Російської імперії і отримала деяке фінансування від Федерації євреїв-анархістів США .

Країни Західної Європи стали слугувати анархістам з Російської імперії тилом у боротьбі з царатом. За кордоном розроблялися плани дій, видавалася література анархістського змісту, яка переправлялася до Російської імперії, купувалася зброя та вибухівка, збиралися бойові терористичні групи. У 1904 р. у Женеві виникають: «Группа рабочих анархистов - террористов «Анархия» на чолі з Борисом Енгельсоном і група анархістів «Безначалие» під керівництвом С. Романова.

У 1903-1904 рр. емісарами групи «Хлеб и Воля», що приїхали з Лондона і Женеви, були створені перші анархістські групи на території Російської імперії: у Білостоці*, Вільно, Одесі, Ніжині.

Колишні прихільникі Бунда, розшукувані поліцією - прикажчик Нохім Брумер і робітник Абрам - Берг Раков-

ський, які на початку 1903 р. брали участь в організації білостоцької групи анархістів-комуністів, отримали інструктаж за кордоном: Н. Брумер - у Лондоні, А. Б. Раковський - у Парижі. Революційне подружжя Ердалєвських і Ольга Тарату-та - інструктувалися у Женеві.

Групу анархістів-комуністів Білостоку створив вантажник Ш. Коганович - Зайдель, що приїхав з Лондона (деякий час жив у Швейцарії) [35. 56]. Емігранти з групи «Хлеб и Воля», яки привезли з Женеви літературу, створили у Ніжині анархістську групу. Житомирська група «Хлеб и Воля» була створена в 1904 р. двома анархістами, які приїхали з Австро–Угорщини та підтримували зв'язок із Лондоном.

На створення анархістського руху в Одесі впливали й анархісти з Болгарії та Османської імперії. Анархістські групи Турецької громади анархістів виникали в 1901 р. серед численного єврейського населення у Салоніках, Стамбулі, Ізмірі, під анархістським впливом формувалися загони повстанців Македонії. Матроси-чорноморці перевозили з Туреччини до Одеси літературу, зброю і вибухові речовини, для потреб анархістського підпілля [37. 10].

Терористична[14] діяльність анархістів в 1892-1901 рр. в США, Італії, Франції, Іспанії, Австро-Угорщині (вбивство анархістами-терористами президента США, короля Італії, прем'єр-міністра Іспанії, австрійської імператриці, прокурора Франції...) відкрилаи моду на політичний терор, моду на революційну жертовність. Тероризм став інструментом політики, революційної пропаганди, дією, тактикою класового залякування.

У вересні 1904 р. в Одесі відбулися акти анархістського терору, які готувалися в союзі з місцевими есерами. Одними

14 – Тероризм - похідне від слова «терор» - залякування насильством, акт насильства, спрямований на залякування більш широкого кола осіб, ніж безпосередні жертви нападу. Анарх. прагнули використовувати вбивства, вибухи, вимагання, залякування, грабежі для створення атмосфери страху у великому місті. У 1903 анарх. Білостока стріляли в поліцеймейстера і городового, в 1904 білостоцький робітник-анарх. Н. Фарбер смерт. поранив фабриканта, кинув бомбу в поліцейську ділянку. Ці перші в імперії акти анарх. терору стали широко відомі, показавши одес. анарх. шлях боротьби.

з перших терористичних актів стали: невдалий замах на одеського градоначальника Д. Б. Нейдгардта[15] (9.09.1904 р.), спроба вбивства одеського поліцмейстера, вбивство філера, ряд пограбувань на «потреби революції». В одеській групі анархістів-комуністів продовжувала домінувати недовіра до революційної інтелігенції як «паразитичного класу», прагнення співпрацювати з маргінальними елементами.

30 вересня 1904 р. лідери одеських анархістів Хаїм Молчанський, Лейхер Гроссман, Мойше Ташлицької, Рухля (Роза) Таратута були арештовані під час облави в конспіративній квартирі на сходці десяти есерів і анархістів-комуністів [38. 2-6].

С. Борісов під час облави зумів втекти, поранивши двома кулями околодочного наглядача. Тільки в грудні 1904 р. С. Борісов був заарештований (під час арешту намагався втекти, але був поранений ударом шашки по голові) і судився (16.03.1905) за звинуваченням у замаху на вбивство. По суду він отримав 4 роки каторги, але втік з ув'язнення. По всіх інших арештованих і обвинувачених (крім С. Борисова) справа була припинена [39. 3-4].

У жовтні 1904 р. (за іншими даними, влітку 1904 р.) в Одесі пройшла таємна конференція (з'їзд) анархістів півдня Російської імперії, що визначила цілі анархістського терору і експропріацій, обрала Овсія Таратуту (колишній соціал -демократ, з 1903 р. - анархіст) делегатом на Лондонський з'їзд анархістів-комуністів. Згодом Ольга Таратута стверджувала, що на одеську конференцію з'їхалися представники від анархістських груп Одеси, Катеринослава, Єлизаветграду, Миколаєва, Херсона, а його рішення підтримали анархісти Білостоку і Гродно. Однак в поліцейських архівах немає підтвердження того, що подібна конференція відбулася, що пояснюється неінформованістю поліції про анархістське підпілля, відсутністю там секретних інформаторів.

У грудні 1904 р. на I конференції російських анархістів-комуністів (хлібовольців) в Лондоні, було засуджено угодовство, вироблена стратегія створення анархістських груп на

15 – Нейдгардт Дмитро Борисович. Народ. в 1861. З вересня 1903 призначен одес. градоначальником. У листопаді 1905 звільнений і відкликаний до столиці за невжиття заходів для припиненню погрому у Одесі.

основі незалежності автономних груп і узгоджені цілі діяльності анархістів: підготовка революції, організація загального страйку і економічного терору.

Наприкінці 1904 р. одеська група анархістів розробила план страйку і збройного повстання робітників в Одесі, для чого поширювала відповідні відозви. До цього часу анархісти створили кілька нових пропагандистських гуртків, через учасників яких поширювали серед робітників листівки і емігрантську літературу. Група надавала технічну допомогу новим анархічним формуванням в інших містах і підтримувала зв'язки з центрами анархічного руху: Білостоком, Варшавою, Вільно (Вільнюс), Бердичевом, Житомиром[16] (міжміські зв'язки замкнули на себе М. Мец і Б. Шершевська). Налагодивши зв'язок із женевською групою, С. Борисов організував доставку перших транспортів анархістської літератури і зброї через кордони, за маршрутом Женева - Новоселиці - Бричани - Одеса.

Незважаючи на суперництво між російськими лівими партіями і рухами в теоретичних питаннях, що іноді переходило у відкриту ворожнечу, бойовики цих партій часто об'єднувалися між собою в практичних цілях, особливо на місцевому рівні. Анархісти не мали чіткого керівництва і діяли з власної ініціативи, укладаючи угоди з усіма, хто не заперечував терористичної тактики дій (насамперед з есерами).

Раптовий «вибух» інтересу до анархізму у суспільстві і швидкість його поширення в другій половині 1904 р. по містах Російської імперії стали наслідком кризових явищ в РСДРП, СПР, радикалізаціїі політизації суспільства, у зв'язку із активізацією робочітничого руху, діскремінацією євреїв, невдачами влади в російсько-японській війні.

На формування анархістських груп вплинуло і згуртування частини робітничого класу «незалежними», а махаєвський рух проклав шлях анархізму, «виховавши» майбутніх

16 – В 1904 анарх. гр. існували (крім вже зазначених міст) в: Лодзі , Ковно, Ризі , Мінську, Тифлісі, Кутаїсі, Києві, Єлизаветграді, Кам'янець - Подільському, Нікополі, Ніжині, Олександрівську, Херсоні, Ялті, Сімферополі, Харкові, Кишиневі, Златоусті, Єкатеринбурзі. У той же час до літа 1905 анарх. рух був ще спорадичним і слабким, групи, за винятком Одеси і Білостоку, були нечислні.

лідерів анархізму. Анархісти намагалися створювати свої перші групи в робітничих центрах, сподіваючись підняти на бунт проти влади насамперед робітників. Етап формування анархізму в Російській імперії (1903-1904) був тісно пов'язаний із «махаєвським епізодом». Особливістю поширення анархізму в 1903-1904 рр. було те, що цей рух не поширювався із С.-Петербургу або Москви, центрами руху стали торгово-промислові центри Російської імперії в «смузі осілості», де до початку 1905 р. склалося кілька десятків груп анархістів загальною чисельністю до 300 чол. В епоху, коли організований революційний рух в імперії ще знаходився у зародковому стані, навіть така незначна кількість «прото - анархістів» помітно впливала на розвиток загального революційного руху в імперії.

Література:

1. Shatz Marshall S. Jan Waclaw Machajski: A radical critic of the Russian intelligensia and socialism. - Pittsburgh, 1989.

2. Эврич П. Русские анархисты. 1905-1917. - М., 2006. – С. 21-22; Сыркин Л. Н. Махаевщина. - М. - Л., 1931. С. 15-20.

3. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1172. арк. 2; Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 634. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 1-4.

4. Гарви П. А. Воспоминания социал-демократа. - Нью-Йорк, 1946.

5. Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов Общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев. – М., 1929.

6. Сыркин Л. Указ. соч.

7. Доклад Н. И. Рогдаева на Международном анархическом конгрессе 1907 г. в Амстердаме // Анархисты. Документы и материалы. Том 1. 1883-1916 гг. – М., 1999.

8. Зубатов С. В. Зубатовщина // Былое. – 1917. - №4.

9. Шлосберг Д., Шульман Б. Всеобщая забастовка в Одессе в 1903 г. и «независимцы» // Летопись революции. - Х., - 1929. - № 1(34). – С. 102-144.

10. Будницкий О. Евреи и революция 1905 года в России: Встреча с народом;.

11. Анархизм // Электронная еврейская энциклопедия// eleven.co.il/article/10219

12. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1175.

13. ЦДІА України. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 1973.

14. ДАОО. Ф.634. Оп. 1. Спр. 103.

15. ДАОО. Ф.634. Оп. 1. Спр. 105.
16. Письма Медникова Спиридовичу // Красный Архив. 1926. Т. 4 (17). -С. 192 -219.
17. ЦДІА України. Ф. 386. Оп. 2. Спр. 26.
18. ДАОО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 3090. арк. 2 – 4; Оп. 1. Спр. 3016 - а. арк. 18 - 20.
19. ДАОО. Ф. 314. Оп. 1. Спр. 287.
20. ЦДІА України. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 265.
21. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 234.
22. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 212.
23. ЦДІА України. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 593.
24. ЦДІА України. Ф. 386. Оп. 2. Спр. 26. арк. 8; ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 243. арк. 45.
25. Белаш А. В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно. Историческое повествование. – К., 1993.
26. ДАОО. Ф. 2.Оп. 1. Спр. 245.
27. Анисимов С. Суд и расправа над анархистами-коммунистами // Каторга и ссылка. – 1932. - №10. – С. 134; Александров О. Бойовий загін. - Миколаїв, 1931. – С. 6-10.
28. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 212. Арк. 5-66, Тричі віддані. Одеса , 1997. - С. 41.
29. Смирнов В. Реквием XX веку. Часть III. – Одесса, 2005.
30. ОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 229.
31. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 227.
32. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 241.
33. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр.244.
34. Горев Б. И. Аполитические и антипарламентские группы. Анархисты. Максималисты. Махаевцы // Общественное движение в России в начале XX века. - СПб., 1914. - Т. 3. Кн. 5. - С. 477-53635.
35. Гончарик М. Век воли. Очерки истории еврейского анархистского движения. - Иерусалим, 2002.
36. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5969. Оп. 1. Спр. 94.
37. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 165.
38. ЦДІА України.Ф. 419. Оп. 1. Спр. 3680.
39. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 171.

Глава 3. 1905 р. в Одесі - між кривавою неділею і «лібмановським» вибухом.

Наприкінці 1904 р. в Російській імперії загострилася політична боротьба. Проголошений урядом країни курс на довіру до суспільства підштовхнув опозицію до активної діяльності. Невдачі російської армії у війні проти Японії призвели не тільки до економічної, а й до світоглядної кризи, формуючи не тільки в революційних колах, а й серед інтелігенції та робітників пацифістські настрої. Інфляція рубля і падіння життєвого рівня більшості населення довершували загальнонаціональну кризу в країні, про яку не хотіли й чути можновладці. 8 січня 1905 р. загальний страйк в С.- Петербурзі охопив практично всі підприємства столиці (бл. 120 тис. робітників). 9 січня 1905 р. «кривава неділя» (розстріл мирної робочої демонстрації, коли загинуло, з урахуванням померлих від ран, бл. 140 чол., поранено - бл. 350 чол.) стала початком першої російської революції 1905-1907 рр. Після «кривавої неділі» громадська думка імперії засудила злочини царя і його генералітету. Флер богообраності розвіявся з феодальної монархії - з часу «кривавої неділі» стало просто непристойним казати серйозно про царя як про «помазаника божого».

По країні прокотилася хвиля робітничих і студентських страйків під політичними гаслами. Інтелігенція фактично опинилася в таборі протестантів. Священик Гапон і лідери революційних партій закликали народ до збройного повстання і повалення династії.

Січневі події 1905 р. пробудили надії в середовищі революціонерів, підштовхнули до повернення більшої частини політемігрантів до Російської імперії. Ще восени 1904 р. лідери опозиційних партій (без участі анархістів) на таємній конференції в Парижі вирішили створити «широку коаліцію» кадетів, есерів, кавказьких, фінських, польських соціалістів з метою педалювати революцію в імперії і повалити монархію. Есери і анархісти висунули ідею «партизансько - терористичної» боротьби проти режиму «по всій лінії».

На початку січня 1905 р. одеські анархісти зробили спробу організувати загальний робітничий страйк, що мав би потенцію перейти у збройне повстання робітників (про такий план анархісти писали у своїх відозвах). Але 13 січня на Прохоровській вулиці (одеський район Молдаванка) поліцейські, що прийшли з обшуком на приватну квартиру, виявили анархістів за роботою - друкуванням на гектографі «підривних» листівок-відозв «К товарищам рабочим», «К безработным и рабочим». У цей день, на квартирі були заарештовані анархісти Бейла Шершевська-Вайстом і Мойсей Мец. Тоді ж на квартирі М. Меца не тільки було знайдено револьвери, а й затримаю ще одного анархіста - двадцятисемирічного приватного викладача Мордко Фельдмана [1. 10-14].

31 січня було відкрито дізнання на масажистку Ольгу Таратуту, яке показало, що вона вже притягувалася до відповідальності за кількома політичними справами, у тому числі у справі про «непримиренних» (заявивши тоді про себе, як про Двойру Басист), що її чоловік Арон Таратута, як «небезпечний революціонер», був засланий до Сибіру. Обшук на квартирі Ол. Таратути «приніс»: революційну літературу, 60 примірників відозв місцевих анархістів, штемпель анархістів-комуністів... Заарештована була і сестра Ольги Таратути - Хася Ердалєвська (дружина К. Ердалєвського, що тоді перебував у петребургський в'язниці по справі «непримиренних») [1. 15-17]. У другій половині січня 1905 р. поліція заарештувала ще 13 членів одеської «Южно-русской группы анархистов-коммунистов» (спадкоємиці групи анархістів-комуністів «Хлеб и Воля», серед заарештованих: Ф. Файфер, Ш. Фрідсон та ін.). Частина анархістів залишилася на волі, рятуючись від поліцейського переслідування, вони були змушені податися з Одеси.

13 лютого поліція зробила обшук у Олександра Шейтліха (лідера місцевої анархістської групи після арешту С. Борисова), який після свого першого арешту в Одесі по справі «непримиренних» перебував під особливим наглядом поліції. Він був знову заарештований за зберігання анархістської літератури і за підозрою у написанні та друці відозв, що закликали до бунту [1. 26].

Всього з середини січня до кінця лютого 1905 р. одеській поліції вдалось заарештувати 55 місцевих анархістів. Але цей успіх виявився тимчасовим, більшість заарештованих відпустили ще під час слідства - «за відсутністю прямих доказів».

У березні 1905 р. в Одесі відбувся перший в Російській імперії судовий процес проти анархістів, над анархістом-терористом С. Борісовим. Його засудили за перший в імперії анархістський збройний опір поліції під час арешту до чотирьох років каторги, але на початку 1906 р. С. Борісов зміг втикти з сибірської каторги і «сплив» у Женеві. «Южно-русская группа анархистов-коммунистов» (на волі тоді залишалося бл. 40 чол. з цієї групи) у березні 1905 р. відновила свою діяльність, з Женеви були отримані транспорт революційної літератури і друкарське обладнання, що дозволило групі поставити підпільну друкарню. Анархісти В. Ямпольський, Н. Пащенко, М. Спенглер провели нараду з місцевими есерами і соціал-демократами, де обговорювалися питання організації загального страйку в Одесі. На ньому проговорювалося тактичне об'єднання анархістів з місцевою організацією партії соціалістів-революціонерів. Але замість запланованого об'єднання до анархістів перейшла частина членів одеської есерівської бойової дружини разом із зброєю і лабораторією з виготовлення бомб (з чотирма вже готовими бомбами) [2. 5].

На початку квітня 1905 р. одеська група посилилася завдяки прибулим з-за кордону «професійним» анархістам, що привезли грошову підтримку: Морицу, Абраму, Якову (два останніх анархіста так і не були встановлені поліцією) і звільненим з в'язниці місцевим анархістам. Мориц Л. - М. Алешкер (очолював одеську групу в квітні-червні 1905 р.) в 1904 р. став одним з засновників групи анархістів комуністів «Анархия» (разом із И. Гроссманом, М. Дайновим, Б. Енгельсоном та іншими радікалами-емігрантами з Російської імперії, що мешкали в Парижі і Женеві) [3].

Завдяки новим активістам і певним грошовим сумам відновилася анархістська пропаганда серед робітників, були створені пропагандистські гуртки, під час страйків квітня-травня 1905 р. на робітничих сходках і мітингах виступали

Л. - М. Алешкер[17], П. Непомнящий, Ол. Таратута, А. Фельдман, А. Чупріна, Х. Ердалєвська, Е. Фінкельштейн. Анархісти брали участь у демонстрації перед будівлею Одеської міської думи 24 квітня 1905 р., двоє анархістів були заарештовані за збройний опір поліції.

У квітні 1905 р. одеська поліція провела нові обшуки у «підозрілих» революціонерів в результаті яких були заарештовані кілько анархістів-комуністів. У сина купця і студента Новоросійського університету Вольфа (Вальтера) Гологорема (23 років) при обшуку було знайдено 10 анархістських листівок і заготовки для бомб. Завдяки роботі поліцейського провокаторана призьвіско Ворона, знаного серед емігрантів у Женеві, одеська поліція дізналася, що анархісти планували в Одесі серію гучних терористичних актів, для чого зуміли підготувати шість бомб. Провокатор повідомив поліції про те, що восени 1904 р. В. Гологорем, побувавши за кордоном (Австро-Угорщина, Німеччина, Швейцарія), прибув до Одеси анархістом із «злочинним наміром». Незабаром за перевезення «транспорта» літератури до Одеси були арештовані анархісти: А. Урбіно і Ф. Хайфефер [5. 2-9].

Тоді ж був заарештований син колезького асесора, російський німець Володимир Мейер (при арешті називав себе Д. Горіховим). Поліції стало відомо, що В. Мейер друкував прокламації і проводив пропаганду анархізму серед робітників одеського заводу Гена. Під час обшуку в його квартирі були виявлені 23 гектаграфічні прокламації «Собственность», 34

*17 – * Алешкер Лейба - Майш Левітів (Лейвіков) (п. пр. Моріц, Даль). Народ. в 1880 в купецькій сім'ї Вітебська. Порвав з родиною, жив у Варшаві, Одесі, став анарх. в 1899, учасник франц. анарх. руху, з 1901 анарх.-ком., разом з Б. Енгельсоном брав участь у створенні перших рос. анарх. гр., у виданні рев. літератури в Парижі. З червня 1904 в розшуку, як небезпечний анарх., що проживає за кордоном. Одим з керів. одес. анарх. гр. «Хлеб и Воля». Арешт. в липні 1905, 15 вересня засуджен. Одес. військ. окруж. судом до страти (перший смерт. вирок в історії рос. анарх. руху), змінен на 15 р. каторги, «на каторзі не підкорявся ніякому режиму принципово. Його тюремне життя – це суцільна боротьба з тюремниками». З 1917 в Москві, входив до Всерос. федерац. анарх.-ком., брав участь у толстовському русі. Арешт. чекістами в кін. 1919, закатований у радянськ. в'язниці в 1921 [4. 13-69, 88-90].*

прокламації «Нужен ли анархизм в России», 8 прокламацій «Стачка», 12 прокламацій «Ко всем рабочим», кілька прокламацій на ідиш, 8 брошур «Современная наука и анархизм», револьвер і заготовки для двох бомб [4. 84-88]. У будинку № 7 по Матроській Слобідці (передмістя Одеси) в січні 1905 р. була виявлена «фабрика» з виготовлення бомб, а в квітні 1905 р. поліція заарештувала всіх причетних до цієї «фабрики» підпільників.

Обшук у анархіста, слюсаря з Кишинева, Мойше Черняка (він же Натан Гринфельд, 21 рік) відкрив в його квартирі ще одну подібну «фабрику бомб». По цій справі були заарештовані: Ель-Ілля Коган, слюсар Омелян Ганенко (Аненков), Володимир Семенцов, Василь Латін, Іван Гніденко (при обшуку в квартирі знайдені бомби і прокламації)[18]. Слідством було доведено, що ця «п'ятірка» працювала під проводом В. Мейера і Л. - М. Алешкера [4. 84-88]. По «справі В. Мейера» був заарештований двадцятирічний токар по металу, що приїхав до Одеси з Баку, Василь Латін, фахівець з виготовлення бомб. Він вже притягувався до слідства за революційну діяльність в 1903 р. в Баку, а в грудні 1904 р. - за замах на вбивство в Одесі (тоді, під час страйку, він поранив механіка свічкового заводу Гудера).

Інший заарештований - дев'ятнадцятирічний Володимир Семенцов – так само був заводським токарем, але приїхав він до Одеси з Харківської губернії (після арешту успішно симулював божевілля). Незабаром були арештовані студент, який навчався в університетах Женеви і Лондона, Мойсей Магазинер (Грабінін) (анархіст з 1903 р., колишній «непримиренний», 23 роки) і російський німець, який приїхав до Одеси з Самарської губернії, слюсар Фрідріх Файфер (24 роки) [4. 80-81].

12 - 13 січня 1906 р. Одеський військово-окружний суд (далі ОВОС) засудив групу анархістів, що проходила по справі про «фабрику вибухових речовин». В. Мейеру, В. Латіну, М. Черняку-Грінфельду, Е.-І. Когану, Е. Ганенко, Ф. Файферу, М. Магазінеру ОВОС присудив від 4 до 6 років каторжних робіт [6. 2-4].

18 – Гніденко Іван Іванович (Петрович). Народ. в 1888 в Одесі, аптекар. учень, 1905 - анарх., згодом - есер. 1917 – голова Одес. ради раб. депутатів, меншовик. У 1919 р. арешт. ЧК. Подальша доля невідома.

13 травня 1905 р. Л. Алешкер - Моріц був арештований в одеському порту агентом охранки і городовим, але коли він був посаджений в карету, з метою транспортування в ділянку, Л. Алішкер вихопив револьвер і вистрілив у агента охранки. Моріц опинився за гратами, а 17 вересня був засуджений до смертної кари за замахи на вбивство агента. Незабаром цей вирок був замінений на 15 років каторги, а командувач Одеським округом генерал А. Каульбарс пом'якшив цей вирок до 12 років каторги.

Виголошуючи промову (останнє слово) в залі суду Л. Алешкер назвав свій процес «фарсом» і проголосив мету анархістського руху: «Це ви повинні були сидіти на лаві підсудних! Геть усіх вас! Мерзенні повішеники! Хай живе анархія!» В очікуванні страти Л. Алешкер написав заповіт, в якому були такі слова: «Рабство, бідність, слабкості і неуцтво - всі ці вічні узи людства - будуть зламані і відкинуті. Центром природи стане людина. Земля і її плоди будуть слухняно слугувати всім. Зброя перестане бути мірилом сили, а золото - мірилом багатства; сильними будуть вважатися ті, у кого вистачить сміливості взяти верх над природою, а багатством - володіння речами, які вважаються корисними. Такий мир і буде названий «Анархія». У ньому не буде ні замків, ні господарів і рабів. Життя буде відкрите для всіх. Кожен буде брати те, що йому необхідно, - це і є ідеал анархістів... Маси візьмуть участь у створенні цього раю на землі» [7].

У квітні 1905 р. з в'язниці були звільнені А. Шейтліх, Б. Шершевська, М. Мец (можливо Б. Шершевська і М. Мец брали участь у першому «безмотивному» терористичному акті в листопаді 1905 р. - жбурляли бомби в готель «Брістоль» у Варшаві) «за недостатністю доказів», а Х. Ердалєвська -«через хворобу» і з причини того, що, як помилково вважали поліцейські, вона «грала другорядну роль» у революційному підпіллі [1. 1-5].

2 липня 1905 р. поліція припинила кримінальне переслідування, залишивши під особливим наглядом А. Шейтліха і Х. Ердалєвську. 21 жовтня була припинена справа М. Меца, Ол. Таратути, Б. Шершевської, М. Фельдмана на підставі жовтневого царського маніфесту [1. 50-52].

В Одесі в квітні 1905 р. пройшов страйк моряків і робітників «РОПиТ», 1 травня в місті проходили сходки, мітинги, що супроводжувалися зіткненнями із поліцією. 6 травня страйк охопив 109 підприємств Одеси (бл. 10 тис. осіб). Навесні в Одесі більше місяця тривали страйки, що охопили заводи, фабрики і дрібні майстерні, паралізували міське життя. До страйку революціонери силою і погрозами залучали «несвідомих» робітників.

У травні-червні 1905 р. одеська група анархістів-комуністів випустила листівку «К одесским рабочим», взяла участь в організації міського загального страйку, у підготовці до видання загальноросійського «органу анархістів-комуністів» журналу «Набат», друкувати який намітила одна з перших анархістських груп в Україні – ніжинська група анархістів-комуністів «Хлеб и Воля» (місцем видання вказали Київ, насправді друкували в с. Куріневка під Ніжином). Для сприяння у постановці друкарні в Ніжині з Одеси виїхали анархісти Н. Пащенко і А. Чупріна. Вони брали участь у терористичних актах у Ніжині, в тому числі у взриві поліцейської дільниці. У вересні 1905 р. в Ніжині в перестрілці з поліцією Н. Пащенко був вбитий [2. 65]. Влітку 1905 р. організатор анархістських груп Микола Музель - Рогдаєв[19] відвідав Одесу, а його наречена-анархістка Ольга Малицька завела листування з одеситом-анархістом Абрамом Дудель, повідомляючи йому ситуацію «з анархізмом» в Києві [8.107].

Анархісти дивилися на соціалістів як на ворогів робітничого класу: «...соціалісти відмовляються вважати анархістів більш-меньш ідейною партією, завжди відтіняють хуліганський характер російського анархізму». Соціалісти закликали не рахувати анархістів «політичними», позбавити допомоги політичного «Червоного Хреста» [9. 4].

19 – Музель Микола Гнатович (п. пр. Рогдаєв). Народ. в 1880 в Москов. губ., чех за національ., освіта вища. Брав участь у рев. русі з кін. 1890-х, близький до партії есерів. В 1902 емігрував за кордон, долучився до анарх. 1905-07 – организат. анарх. гр. в Києві, Катеринославі. 1908 – ред. анарх. газ. «Буревестник». В 1917 повернувся до Рос. республіки, був прихильником співпраці з більшовиками. З 1923 – співробітник музею П. Кропоткіна в Москві, заарештований у травні 1929 за «підпіл. анарх. діяльність», отримав 3 роки політізолятора, потім засланий до Ташкенту. Помер на засланні 1934.

Влітку 1905 р. одеська група знову була «знекровлена», втративши до половини складу заарештованими, висланими (з червня 1905 р. одеська поліція почала застосовувати до підозрюваних в участі в анархістському русі адміністративні висилки. В. Ямпольський, К. Рудницький, А. Ташлицький, В. Журба були арештовані і за підозрою у анархізмі вислані з Одеси) [10].

Події 12-18 червеня 1905 р. в Одесі ледь не призвели до захоплення міста повстанцями. 12 червня на Пересипу, під час сходки робітників, було заарештовано 32 людини. Наступного дня біля заводу Гена[20] відбувся багатолюдний мітинг, натовп робітників до 300 чол. оточив поліцейську ділянку, вимагаючи звільнення заарештованих робітників - активістів страйку на заводі Гена. Присутні робітники стали закидати прибулих козаків камінням, поранивши кількох з них. У відповідь на це козаки дали залп по натовпу бойовими патронами, що призвело до загибелі трьох і поранення 10 робітників [6]. Як повідомляли газети, у відповідь на подібну жорстокість натовп робітників «...став насильно припиняти роботу на заводах, фабриках», влаштувавши погром на чайній і жерстяній фабриках, перекинув кілька вагонів конки, штурмував поліцейську дільницю... На Пересипу були побудовані барикади. У різних частинах міста з вікон верхніх поверхів будинків революціонери стріляли і кидали бомби в поліцейських, козаків і кінних стражників. Але дії ці були стихійними і неорганізованими, нагадували бунт [11. 93].

14 червня 1905 р. багатотисячная демонстрація протесту пройшла центром Одеси, сутички робітників з поліцією тривали. Тут і стали в нагоді анархістські бомби... Опівна десяту вечора на Соборній площі Одеси пролунав вибух бомби, кинутої в городового Павловського, який хотів заарештувати анархіста Ципкіна, який ніс бомбу... після взриву від городового залишилася безформна маса. Сам же молодик, який кинув бомбу, помер від ран на руках лікаря «швидкої допомоги» [12. 242].

20 – Завод Гена заснований в 1854 фірмою «Акціонерне товариство І. І. Гена» в районі Одеси Пересип, виробляв плуги, січкарні, молотарки та ін. У 1922 присвоєно ім'я Октябр. революції.

15 червня 1905 р. з проїжджаючого екіпажу була кинута бомба (імовірно анархістом) в розташований на Соборній площі роз'їзд козаків. У сутичках революціонерів із поліцією було вбито кілька городових і околоточних, один козак, поранення отримали 27 поліцейських. За «заворушення» 14-15 червня поліцією було затримано бл. 350 чол.

Провівши розслідування про «вибух бомб на Соборній площі», начальник Одеського охоронного відділення повідомляв: «Убитому Ципкіну і Бурмістрову були передані чотирнадцять бомб Олександром Борлодяном, що були отримані від студента Льва Суботіна. Бомба, кинута невідомим п'ятнадцятого в козаків, так само передана йому Суботіним, який заарештований. Барладян спостерігається. Іван Гніденко, затриманий вночі на п'ятнадцяте, обшуканий і за-арештований, знаходиться в зносинах із анархістами і революціонерами, у нього відібрана одна бомба». Незабаром суд засудив І. Гніденко (бойовика з групи Моріца) до 12 років каторги [13. 357].

Увечері 14 червня в одеський порт зайшов повсталий броненосець «Князь Потёмкин Таврический», а наступного дня натовп в 5 тис. одеситів зустрічав бунтівних матросів в місті, скандуючи заклики до повстання. Це був перший в Російській імперії випадок збройного заколоту цілої військової частини. На борт «Потёмкина» піднімалися представники багатьох місцевих революційних партій, в тому числі і анархісти. Історія зберегла ім'я анархіста Абрама Фельдмана, який піднявся на борт броненосця в якості представника одеських анархістів, але в самому повстанні участі не брав. На початку 1905 р. А. Фельдман приєднався до одеської групи анархістів-комуністів, а в серпні 1906 р. був заарештован і засуджен військовим судом до 3 років каторги, як викритий «у зберіганні вибухових снарядів».

Керівники повстання на «Потёмкине» планували провести озброєний десант матросів, а місцева влада вже готувалася до «евакуації» Одеси. Одеський градоначальник Д. Нейдгарт зробив заяву про те, що «...громадянська влада безсила навести лад» і «припинити безлади» в місті можуть військові на чолі із начальником одеського гарнізону генералом С. Кахановим... тимчасовий генерал-губернатор К. Карангозов, як і

Д. Нейдгард, перебуваючи в стані шоку, не наважився що небудь зробити, в той час як величезний натовп місцевих маргіналов грабував і підпалював одеський порт [13. 23].

16 червня в Одесі пройшла маніфестація робітників і бунтівних моряків у зв'язку з похоронами загиблого матроса - «потьомкінцям» Г. Вакуленчука. Біля пам'ятника Катерині II, де стояв роз'їзд козаків, була кинута бомба, від вибуху якої отримали поранення кілька козаків... Вранці 17 червня пройшли похорони убитих робітників і «невідомих осіб», загиблих в районі порту. Але очікуваного захоплення Одеси «потьомкінцями» або загального повстання у місті так і не відбулося. 18 червня «Потёмкин» так само несподівано покинув одеський рейд, як там і з'явився [13. 23-28].

У серпні 1905 р. царський уряд видав маніфест про скликання Державної Думи («Булыгинской думы»)[21]. Анархісти сприйняли цей крок царя як тимчасову тактичну поступку з метою омани населення та придушення революції, закликавши трудящих до активного бойкоту виборів в Думу. До бойкоту виборів закликали більшовики та есери, в той же час ліберали, меншовики, бундівці виступили проти бойкоту Думи.

24-25 серпня одеська поліція заарештувала вісім анархістів з бойової групи В. Гологородського (частина «Рабочей группы анархистов-комунистов», конфіскувавши зброю, бомби і літературу [2. 83].

У серпні 1905 р. в Одесу з-за кордону прибув активний бойовик і пропагандист анархізму Іуда Гроссман. Він поривається з групою «Хлеб и Воля», ставши засновником та ідеологом нового анархічного напрямку - «Черное знамя» - «чернознаменства»[22]. І. Гроссман з успіхом виступив серед

21 – «Булыгинская Государственная Дума» - найменування проекту представницького законодорадчого органу, про створення якого було оголошено царським маніфестом 6.08.1905. Більшість населення, згідно з проектом, не мало виборчих прав (робітники, жінки, військовослужбовці, учні).

*22 – * Гроссман Іуда Соломонович (п. пр. Рощін, Іуда, Олександрів, Грузенберг). Народ. в 1883 в купецьк. родині в м. Новоукраїнка Єлизаветград. повіту. З 1898 - соц.-дем., арешт. 1898. Влітку 1902 емігрував до Німеччини - Швейцарії - Англії, з 1903 - член лондон. анарх. гр. «Хлеб и Воля», федерації євреї. анарх. Англії. Його приклад наслідував ст. брат Абрам, що в 1897-1903 керував соц.-дем. єлізаветград. «Южно-рус. союзом рабочих».*

студентів Новоросійського університету, «розбиваючи» есерівських і соціал-демократичних ораторів [14. 3]. М. Музель казав: «...анархісти, з перших кроків своєї діяльності, опинилися між двох вогнів: справа було самодержавство, ліворуч - політичні партії; боротьба велася на два фронти» [15. 256].

На початку вересня 1905 р. «для згуртування залишившихся на волі членів місцевих груп» в Одесу таємно прибули К. Ердалєвський (що став одним із лідерів «чернознаменцев») і «видатний діяч анархістів – комуністів» А. Мейеровіч (п. пр. Михайло, М. Молостов) [16].

І. Гроссман закликав почати в Російській імперії тотальний революційний терор для того, що б викликати загальний народний кривавий бунт проти влади. До групи «Черное знамя» перейшли вчорашні анархісти-«хлебовольці», есери, безробітні, здебільшого радикальна молодь 16-20 років.

І. Гроссман закликав проводити «...постійні партизанські виступи пролетарських мас» у формі повсюдних децентралізованих бойових актів - безмотивного антибуржуазного терору, масових та приватних експропріацій продуктів і грошей - «організацію безробітних для експропріації життєвих продуктів», захоплення підприємств: «Нападайте на магазини і захоплюйте предмети першої необхідності! Ми повинні боротися з буржуазними законами незаконними засобами... нехай вічна загроза смерті висить над буржуа кожну мить, кожну годину його існування». Заперечуючи політичну роботу серед робітників, необхідність мирної «підготовчої» роботи анархістів у профспілках, тактику економічних страйків, критикуючи анархо-комунізм і анархо-синдикалізм, він пропонував залучати в групи «... не тільки робітників, селян, але й покидьків і відщепенців суспільства» [7. 35].

В 1904 повернувся з еміграції до Білостоку, де на основі гр. «Хлеб и Воля» створив гр. «Черное знамя», проводячи акти терору проти підприємців, купців, жандармів. В 1905 створює у Варшаві та Одесі гр. «Черное знамя», організовує друкарню в Луцьку, в 1906 очолює компанію терору в Білостоці, з метою захоплення міста. З 1917 - ідеолог «радянського анархізму-позитивізму», в 1923 вступив до ВКП(б), в 1937 репресований, загинув у 1938.

Лідер анархістських «хлібовольських» груп Західного краю (Литва, Білорусь) Хаїм Лондонський, звинувативши І. Гроссмана у руйнації анархістського руху, скликав у Вільно (Вільнюс) підпільну анархістську конференцію з метою теоретичної боротьби з «Черным знаменем». Хаїм Лондонський закликав анархістів не слухати І. Гроссмана і відмовитися від «приватних дрібних експропріації», які «викликають у широких пролетарських масах недовіру до політичної та філософської сторони анархізму» [17]. Але вожді «Хлеба и Воли» не мали коштів для того, щоб підтримувати існування руху. Вони вже були не в змозі зупинити «перетікання» анархістів «под «Черное знамя».

Наприкінці жовтня 1905 р. в Білостоці І. Гроссман скликає підпільну конференцію своїх послідовників, за участю представників південних груп «чернознаменцев». З цього часу «Черное знамя» стало позиціонувати себе як міжрегіональна федерація анархістських груп, її відділення - групи заявляють про себе в Одесі, Миколаєві, Єлисаветграді, Катеринославі, Києві, Сімферополі, Варшаві[23], Білостоці, Мінську, Баку, на Північному Кавказі. У вересні 1905 р. лідер одеських «чернознаменцев» Лев Тарло, переводячи ідеї групи на практику, застрелив городового, а потім, через загрозу арешту, втік за кордон. Для груп «Черное знамя» стало характерним: «... різко критичне ставлення до участі анархістів у безпартійних професійних спілках, які привчають робітників до легалізму та виключної боротьбі за мінімальні вимоги (як 8-годинний робочий день, недільний відпочинок і інш.). Заявляючи, що анархісти-комуністи повинні вести чисто класову боротьбу, не звертаючи уваги на яке б то не було «пом'якшення» державних форм (будь це навіть демократична республіка), вони визнають тільки насильницько-революційну тактику»... Частина прихильників «Черного

*23 – * У Варшаві в 1905 була організована польськ. гр. «чернознаменцев» «Интернационал», на чолі з І. Блюменфельдом. У жовтні - листопаді 1905 члени гр. жбурнули бомбу у банк. контору Шерешевського, підірвали бомби у варшав. ресторані «Бристоль». Незабаром гр. була ліквідована, а 16 її членів опинилися у варшав. цитаделі. Варшав. ген.-губер. Г. Скалон без суду і слідства наказав стратити ув'язнених анарх. Вони були розстріляні в січні 1906.*

знамени» оголосила себе «безмотивніками», частина - «комунарами» [15. 255].

«Комунари» концентрувалися головним чином по містах Новоросії та у Західному краї, де діяли разом з іншими анархістськими фракціями, проводячи експропріації та терор. Окремі групи «комунарів» існували тільки у Варшаві, Москві Одесі та Білостоці.

З грудня 1906 р. по початок 1907 р. «Черное знамя» вважалася самою небезпечною анархістською терористичною групою Російської імперії, на її рахунку були сотні актів терору та експропріацій. У листопаді 1905 р. в Одесі на мітингу, організованому місцевими анархістами-комуністами, загострилися протиріччя між «Черным знаменем», «Хлебом и Волей» і анархістами-синдикалістами. Після жвавих дискусій більшість присутніх анархістів з «Южно-русской группы анархистов-коммунистов» заявила про свою підтримку «Черного знамени». Одеса стала одним з головних центрів «Черного знамени», до групи переходять кілька десятків одеських робітників з числа колишніх членів і прихильників РСДРП і ПСР.

До одеського «Черного знамени» приєдналися прихильники «безмотивного терору» А. Єлін[24], Б. Шершевська, М. Мец, група поповнилася збіглими з каторги С. Борісовим і Х. Молчанським, які приїхали до Одеси з метою створити нову терористичну групу. В березні 1906 р. вони були змушені виїхати з Одеси через нові провали анархістського підпілля [18. 32].

В Одесі анархісті з «Черного знамени» планували розставити «пекельні машини» по центральній вулиці Дерибасівській і таким чином «підірвати всіх великих буржуа», «здійснити захоплення фабрик, майстерень і магазинів». Ідеологи групи, висунувши гасло «Ніхто не вільний від вини!», закликали до фізичного знищення багатіїв і можновладців.

У грудні 1905 р. одеська група «Черное знамя» (очолив К. Ердалєвський) діяла в тісному зв'язку із анархістським

*24 – * Елін Арон. Народ. в 1888, в 1903 вступив до ПСР, в 1904 перейшов до анарх.-ком. Один з лідерів анарх., бойовик і пропагандист у Білостоку, Одесі, організатор анарх. гр. у Бердичеві, Нікополі. Загинув 09.05.1906 в Білостоці в перестрілці з поліцією, прикриваючи відступ товаришів.*

«Союзом коммунистов» (анархісти переходили з однієї групи в іншу, а іноді одночасно діяли в обох групах). Так, в грудні 1905 р. в двох союзних анархістських групах діяли А. Леках [25] і А. - Г. Ясенівський[26] [19. 3-5].

У грудні 1905 р. група «Черное знамя» в Одесі видала єдине число «Летучего листка «Черное знамя», теоретично обгрунтувавши «безмотивний» терор, дві відозви «Ко всем рабочим» і «Что такое анархия?» [2. 83-84].

Наприкінці 1905 - початку 1906 р. в Одесі існувала автономна група анархістів-комуністів під керівництвом Мойши-Герш Патлажана (страчений в 1906 р.), яка проводить експропріації і друкує листівки на «здобуті» гроші. У групі гуртується 8-10 чол., в тому числі: Мальвіна - Малка Патлажан, Модистка Маруся - Марія Вовк, Циля, Роза. Група мала зв'язок із кишинівськими анархістами (сім'я Патлажан походила з Кишинева) [20. 5 об.].

Окремі одеські анархісти продовжували дотримуватися «хлебовольческих» поглядів чи поділяли програму журналу «Безвластие» (І. Альтман), до кінця 1905 р. вони відродили групи, що розпалися при створенні «Черного знамени». Свою історію мала і невелика група одеських анархістів-синдикалістів - ще в 1904 р. в Одесі був заарештований перший відомий місцевий анархіст-синдикаліст Михайло Слуцький (Сухов) [21. 215].

Влітку 1905 р. до Одеси прибули колишні анархісти-«хлебовольцы» Лев Гершковіч[27] і його дружина Рейза Май-

*25 – * Леках Абрам (п. пр. Абрам маленький) народ. в 1886 в Богуславі. анарх. - бойовик з гр. Л. Гершкевіча і «Черное знамя» [19. 64].*

*26 – * Ясенівський Абель - Абрам - Герш (п. пр. Леві Друх, Маленький, Павка). Народ. в 1883 у Білостоці, жив в Одесі з 1904, в липні 1905 арешт. в Одесі як есер, вирок - висилка до Олонец. губ., нелегально повернувся до Одеси. З кін. 1905 – анарх., входив до гр. «Черное знамя». Брав участь у метанні бомб у війська 19 і 25 жовтня 1905. Технік-бомбіст, керував гр., брав участь в агітації серед селян, в організації втечі анарх. з київ. в'язниці, в діяльності анарх. підпілля Одеси, Києва, Катеринослава [19. 65].*

*27 – * Гершковіч Лейба (Лев) Лазарів (п.пр Льовка-токар, Лазар, Лазарєв, Кибальчіч). Народ. в 1878 в Одесі, син робітника, румун. підданий, механік, закінчив с.-г. училище. В 1898 притягувався в Одесі як обвинувачений по справі соц.-дем., отримав 9 місяців в'язниці і заслання, перейшов до Бунду, 1900-05 – жив у Німеччині, Бельгії, Франції, Англії, де в 1903 долучився до анарх. Вивчив виготовлення бомб. Прибув до Одеси з Англії.*

денберг - Роза Кишинівська[28]. Восени 1905 р. разом з Левом Симановичем[29] вони організували в Одесі самостійну групу «Союз коммунистов», прийняв анархо-синдикалістську програму. Синдикалістські ідеї тоді тільки входили у моду. Колишній «хлебоволец» Г. Гогелія, що видавав за кордоном журнал «Хлеб и Воля», розгорнув своє видання в напрямку «революційного синдикалізму» [7. 84].

До листопаду 1905 р. активісти «Союз коммунистов» створили лабораторію з виготовлення вибухових речовин і бомб у одеському дачному передмісті Отрада, підпільну друкарню. У листопаді 1905 р. в групу увійшли: анархіст Яків Кириловський – Новомирський,[30] з Франції до Одеси,

В 1906 засуджений ОВНС на 8 років сиб. каторги, пізніше термін продовжено на 1 рік, з 1914 - поселення в Сибіру. Член ВКП (б) в 1920-х [22. 116].

28 – Майденберг Райза (Роза) Григорівна (п. пр. Больничная, Роза Кишинівська, Олена). Народ. в 1882 в Кишиневі, в сім'ї службовця. Навчалася в гімназії, її не закінчила, працювала акушеркою, модисткою. В 1900 вступила в Кишинів. гр. анарх.-ком., виконувала техніч. роботи. 1903 створює анарх. гр. в Бессарабії. В 1904 поселяється у Одесі, двічі арешт., за відсутністю доказів звільнялася. В 1905 арешт. за виготовлен. бомб, вирок ОВНС – 5 років сиб. каторги. 1911, після звільнення, на засланні в Забайкаллі до 1917. 1930 жила в СРСР.

*29 – * Симанович Лев (Лейба) Григорович. Народ. в 1886 у Бендерах, навчався в тех. уч., в 1902-03 в бендер. гр. РСДРП, з 1902 анарх.-ком., з 1905 анарх.-синдикал. Брав участь у барикад. боях 1905, у 1906 перейшов до анарх.-ком., арешт. 1908, після 3 років каторги засланий до Сибіру. З 1911 на поселенні, творець бойової гр. «Молодая Сибирь», що складалася з анарх. та есерів, брав участь у терактах, в зв'язку з чим двічі заарешт., втік. 1914-15 працював над відтворенням анарх.-синдикал. підпілля у Вітебську, Могильові. В 1915 в Одесі створив «Союз боевых организаций рабочих». 17.03.1916 арешт., засуджений на 3 роки каторги. 1917 звільнений. Під час громад. війни брав участь у Одес. федерації анарх. З 1921 брав участь у діяльності анарх.-синдикал. в Москві. В 1923 перейшов в РКП(б), приєднавшись до троцькіст. опозиції. У 1929-30 на засланні в Серед. Азії. Репресований і розстріляний в 1938 [22. 509].*

*30 – * Кириловський Янкель (Яків) Ісаковіч (п. пр. Дмитро, псевд. Новомирський). Народ. в 1882 у м. Гайсин, в сім'ї вчителя. В 1898 закінчив Одес. комерц. уч-е, в 1898-1900 навчався на юр. фак. Сорбонни. 1901-03 – працював в одес. і уманськ. орг. РСДРП. 1903-04 - керував Пересипськ. рай. орг. РСДРП (Одеса). Арешт. в лютому 1904, зник за кордон. У грудні 1904 повернувся до Одеси, ставши членом агіт. центру більшовиків. В. Ленін в листі Одес. комітету РСДРП радив «одес. товаришам» дати йому мандат на IV-й з'їзд РСДРП, вказавши, що він «чудово знає перефирію, енергійно працює серед одес. пролетаріату». У березні 1905 перейшов до анарх., поїхав до Парижу,*

який повернувся і штурман пароплава «Ксенія» Павло Кулешов[31] (організував маршрут доставки емігрантської анархістської літератури на торгівельних судах по Чорному морю).

Я. Кириловський контрабандою привіз до Одеси і почав поширювати в місті видання, видрукувані ним у Парижі у вересні - жовтні 1905 р.: журнал «Новый мир» (вийшов один номер). У виданні вказувалося - «журнал «Южно-русской группы анархистов-синдикалистов «Новый мир» (Одесса). Цей журнал був видрукуваний у Парижі, але для пропагандистського ефекту видавцями вказувалася Одеса, як місце видання.

Я. Кириловський видав брошури «Манефест анархистов-комунистов», «Основы синдикального анархизма» (у листопаді 1906 р. він опублікував в Одесі брошюру «Программа синдикального анархизма»), в яких викладалася програма по створенню підпільних безпартійних робітничих синдикатів, стратегія участі анархістів у легальних профспілках з метою ведення анархо-синдикалістської пропаганди та протидії впливу соціалістичних партій і бюрократизації профспілок. Я. Кириловський вважав, що головним завдан-

ставши провідним теоретик. анарх.-синдикал. Брав участь у ексе банку, організував вибухи на пароплавах. У липні 1907, ховаючись від поліції, виїхав до Женеви, де вів переговори з анарх гр. «Буревестник» про спільні дії. У вересні 1907 повернувся до Одеси для об'єднання анарх. 22.10.1907 арешт. 1.04.1908 засуджений ОВНС на 8 років каторги. З березня 1915 на сибір. поселенні. У 1915 втік до США. 1917 повернувся до Росії. 1918-20 - співробітник видав. «Голос труда» в Петербурзі. та Москві. В 1920 опублікував у «Правде» «Открытое письмо к анархистам», заявивши про вступ до РКП(б). В 1922 виступив з критикою більшовизму, займався літ. діяльністю. 1936 – арешт. 10 років таборів. Подальша доля невідома.

*31 – * Кулешов Павло Севаст'янович. Народ. в 1882. міщанин м. Олександрія, вдівець, штурман 1-го розряду, з 1905 мешкав в Одесі. Дав на зберігання М. Лаврової 3 бомби, які вибухнули 22.03.1907 під час обшуку в Старокінному пров. Вибухом вбитий городовий, важко поранені околотний і городовий. Арешт на поч. 1908. 13.03.1908 засуджений до 15 років каторги по суду ОВНС. Відправлений на каторгу. Після цього розкрилися нові подробиці його справи, що в 1907-08 він був одним з керівників анархії. гр. «Новый мир», «Рабочей группы анархистов на Юге», брав участь у нападі на пароплав «София», на кур'єр. поїзд 18.09.1907. Новий суд ОВНС 25.11.1908 засудив його до повішення. Повішенай 11.12. 1908 (ДАОО. Ф. 2. Оп.4. Спр. 8592. арк. 12, 19 об.).*

ням анархічного руху є масова пропагандистсько-організаційна діяльність серед робітничого класу для його поступової революціонізації. Профспілки трактувалися ним як «зародок» майбутнього комуністичного суспільства.

Тактика анархістів-синдикалістів пропонувала економічний терор проти буржуазії і політичний терор проти державних структур, приватні та загальні страйки, саботаж і диверсії на підприємствах, бойкот державних установ, в т. ч. виборних, відмову від сплати податків і акцизів, військової служби. Водночас Я. Кириловський виступив проти тактики безмотивного терору.

Експропріації синдикалісти розглядали як засіб забезпечення діяльності анархічних груп - «самофінансування робітничого руху» під час страйків. «Приватні екси» група вважала «особистою справою експропріаторів, що не мають ніякого відношення до анархізму».

Я. Кириловський виступав як проти ідеологізації робітничого класу, стверджуючи, що інтелігенція - клас «ворожий пролетаріату», так і проти ідеології і тактики анархістської групи «Хлеб и Воля»: «Мене відштовхувала його народницька сентиментальність... Хлібовольство завжди віддавало філантропією. Це не політичне вчення, не політична програма, а швидше якась система соціальної моралі. У хлібовольстві не було того, без чого я не мислю політичного руху: не було строго соціалістичного аналізу і конкретної, ділової програми побудованої на даних цього аналізу» [23. 261].

У вересні 1905 р. в місті почалося створення профспілкових організацій, а до кінця року за чисельністю профспілок Одеса (їх діяло бл. 40) займала вже перше місце серед міст укранських губерній [24. 238]. Наприкінці жовтня 1905 р. в Одесі були утворені Ради робітничих депутатів. Перше засідання Одеської Ради робітничих депутатів відбулося 28 листопада 1905 р. Крім загальноміської Ради в Одесі були створені ще три районних ради: Міська (центр міста), Дальницька і Пересипська.

Жовтневий всеросійський політичний страйк став найвищим підйомом революції 1905-1907 рр. (в страйку взяло

участь бл. 2 млн. чол.). 10 жовтня 1905 р. почали страйкувати московські залізничники, а наступного дня робітники Москви оголосили загальноміський страйк, створивши Ради уповноважених по професіях. Страйк підтримали робітники і учні С.-Петербургу і всіх великих міст імперії. Під час страйку мітинги і демонстрації часто переростали в зіткнення із поліцією і військами.

12 жовтня припинили роботу одеські залізничники, до них приєдналися працівники друкарень, тютюнової фабрики інших промислових і торгових підприємств, деяких державних установ. 14 жовтня у Одесі застрайкували всі навчальні заклади, студенти захопили Новоросійський університет. «Протестанти» стали валити трамваї, будувати барикади. За наказом влади в місто були введені війська, натовп демонстрантів був розсіян, барикади зруйновані. Під час цієї акції революціонери стріляли в солдатів з дахів і вікон. 16 жовтня застрайкували майже всі підприємства Одеси. Почалися сутички з поліцією і військами, в місті було побудовано 11 барикад. Під час збройних зіткнень було вбито 9 і поранено 80 людей, затримано 214.

17 жовтня в Одесі проходили похорони загиблих інсургентів, робітники оголосили загальний страйк... В цей же час чутки про царський Маніфест надали впевненість натовпу, захопившему вулиці міста. Маніфестанти з червоними прапорами, скандуючи «Геть самодержавство!», увірвалися до зали міської думи. На вулицях революціонери роззброювали і били городових, громили поліцейські ділянки, звільняли заарештованих... За наказами градоначальника і командувача військовим округом поліція і війська покинули свої пости і не втручалися у вуличні конфлікти. Водночас революціонери прагнули провести захоплення влади в місті, формуючи збройні студентські загони і загони єврейської самооборони. У «дні свободи» 17 - 19 жовтня 1905 р. місто перетворилося на суцільний безперервний мітинг. Виступали промовці революційних і ліберальних партій, відкрито поширювалися нелегальні видання, збиралися пожертви «на революцію». Одеський революційний комітет прийняв тактику «лівого блоку»,

об'єднавши представників більшовиків, меншовиків, есерів, бундівців, сіоністів, дашнаків, грузинського земляцтва, польських соціалістів. Анархісти, з невідомих причин, не увійшли до ревкому.

Анархісти не розглядали царський жовтневий Маніфест як перемогу, оцінюючи поточний момент як «політичну свободу, досягнуту чином захоплення, явочним порядком». Вони намагалися використати можливість відкрито висловлювати свої погляди на мітингах і демонстраціях, переконуючи слухачів у тому, що справжня боротьба з тиранією і капіталом ще попереду. Під час загального страйку, який призвів державу до колапсу, одеські анархісти агітували за перерастання страйку в збройне повстання, брали участь у вуличних зіткненнях із поліцією.

У дні страйку за підозрою в тероризмі була знову арештована Ольга Таратута. Однак після виходу Маніфесту за амністією (17.10.1905) вона була відпущена і знову приєдналася до анархістської групи.

19-20 жовтня 1905 р. в Одесі (і насамперед на Молдаванці) стався єврейський погром, під час якого було вбито, за різними даними, понад 250 мирних євреїв і бл. 50 чол. із загонів самооборони, більше тисячі євреїв були поранені. Натовпи погромників в різних частинах міста руйнували єврейські магазини, будинки і квартири, калічили або вбивав євреїв. Єврейська самооборона, дружини, що складалися із революційних студентів, соціал-демократів, есерів, бундівців і анархістів (бл. 400 чол.), боролися з погромниками на вулицях Одеси.

Під керівництвом Л. Гершковича була створена бойова анархістська дружина, члени якої 17, 19 і 25 жовтня кинули шість бомб і стріляли в поліцію, козаків, солдатів і «натовп чорносотенців». Вранці 19 жовтня в районі Соборної площі по натовпу маніфестантів-погромників було зроблено кілька пострілів, одним з яких був вбитий хлопчик, який ніс ікону, в маніфестацію були кинуті бомби, внаслідок чого було вбито шість чоловік (у тому числі і відставний полковник), на розі вул. Дерибасівської і Ришельєвської у козацьку сотню було кинуто дві бомби. Один з двох анархістів-теро-

ристів Яків Бройтман (організатор білостоцької групи анархістів-комуністів в 1903 р., бойовик) підірвався на власній бомбі [19].

21 жовтня 1905 р. командувач військовим округом генерал О. Каульбарс[32] наказав «...застосовувати найрішучіші заходи проти тих будинків, з яких стріляють і кидають бомби», «...винищувати на місці зброєю всіх без винятку грабіжників, нападників на будинки, магазини і мирних жителів». 22 жовтня влада ввела військовий стан у місті, в цей же день погром припинився, була відновлена постова служба городових [25. 399].

Одеський погром викликав великий всеросійський скандал, ліва преса звинувачувала владу міста в організації погрому або у потуранні погромникам, градоначальник був звільнений, а на його місце 22 жовтня 1905 р. було призначено нового одеського градоначальника - ліберала Аполона Гавриловича Григор'єва (керував Одесою до 22.09.1907).

Під час одеського погрому поліцією були заарештовані анархісти С. Маргуліс (з партією зброї), П. Беренштейн, Н. Бейлін, Р. Дибец, Дамастук... При спробі арешту анархісти (П. Непомнящий, Д. Родовінчік, А. Леках) вчинили збройний опір поліції і зуміли відбити напад поліцейських на конспіративну квартиру в Трикутному провулку [19. 65].

Восени 1905 р. в Одесі діяла автономна група анархістів-комуністів, якою керував якийсь Роберт, він же Мойсей (22 роки, родич К. Ердалєвського) - єлизаветградський міщанин і аптекарський учень Міхаель Янкелівіч Ердалєвський. Серед членів групи «Роберта» були: Іван Хрулев (21 рік), Марія Бардюкова[33] (18 років), Олена Смірнова (26

32 – Каульбарс Олександр Васильович. Народ. в 1844, з роду швед. баронів. Закінчив Академію Генштабу, брав участь у придушенні Польськ. повстання 1863, Хивинськ. поході 1873, рос.- тур. війні 1877-78 , у придушенні боксер. повстання у Китаї 1900-01, рос.-япон. війні 1904-05, 1-й Світ. війні 1914-18. 1882 – військ. міністр Болгарії, генерал від кавалерії (1901), один з організ. рос. військ. авіації. З 1901 – пом. команд. Одес. військ. округа, з 1904 - команд. Одес. військ. округом, симпатик Союзу рус. народу. Численні замахи на його життя есерів і анарх. закінчувалися невдачами. Вчений-географ, заснував перший аероклуб у 1907. З 1918 – в добровіл. армії, емігрував. Помер у Парижі в 1929.

33 – Бордюкова Марія Кирилівна. Народ. в 1887 в Подільск. губ. в сім'ї

років), вчителька Естер Фінксільштейн (21 рік), чорнороб Дмитро Радовінчік (21 рік), Овсій Гольдфельд, Абрам Левін - Абрамчик (звинувачений у нападах на магазини). З 30 грудня 1905 р. по 12 січня 1906 р. всі вказані особи були арештовані поліцією, а на їх квартирах під час обшуків була знайдена література анархістів-комуністів, відозви «К рабочим», «Одесский май» та інструкції з виробництва бомб [26. 2-5].

По дізнанню і справі групи Роберта було залучено 17 осіб, крім зазначених вище: переплетчик Мотя Безпальцев (18 років), чорнороб Ель Коган (17 років), Хава Азенберг (з групи Л. Гершкевіча), Янкель Шумахер - Яшка-бомбіст (виготовляв і жбурляв бомби). Роберт - М. Ердалєвський отримав по суду 15 років каторги, решті звинувачених суд виніс менші терміни покарання. О. Смірнова, отримавши 5 років каторги, потрапила в психіатричну лікарню, де намагалася покінчити з собою шляхом самоспалення [26. 7 - 8].

Одеське поліцейське керівництво стала хвилювати активність анархо-синдикалістської групи Л. Гершковіча - «Союз коммунистов», що активно створювала робітничи гуртки. Активісти «Союза» з'являлися серед моряків і портовиків, робітників-каменярів, брали участь у діяльності легальних профспілок, в тому числі «Регистрации судовых команд», зуміли підпільно видати в Одесі число нелегальної газети «Вольный рабочий».

6 грудня 1905 р. поліцейські постукала у квартиру по вул. Катеринінській, 84, яку знімала шістдесятидворічна Іта Гершкевіч - румунська піддана, торговка рибою. Маючи ордер на обшук, поліцейські зламали двері квартири, виявивши за ними дивну компанію... крім літньої господарки, її доньки та сина (Клари Лейкної і Льва Гершкевіча), в квартирі було багато сторонніх. В одній з кімнат п'ять чоловіків і дві жінки займалися збором бомб, три бомби вже були зібрані. В кімнаті знайшлося ще вісім заготовок для бомб, ве-

батрака, вчилася в Каменец.-Подільє. гимназії, в 1903 увійшла до гр. анарх., залишила навчання, прчала пропаганду анарх. серед селян Поділля і Катеринослав. губ., організовує страйки с/г робіт. і наймитів. у 1905 приїжджає до Одеси, в гр. анарх.-ком., в лабораторії бомб. Наприкінці 1905 арештована, у 1907-10 роках на каторги і засланні. У 1920-х вступила до РКП(б).

лика кількість хімічної сировини для виготовлення вибухівки, гектограф, кілька десятків анархістських листівок різних випусків [27. 2-3].

Крім Л. Гершкевіча і Р. Майденберг, серед гостей квартири було заарештовано: Юрія Лівшица (акерманський вчитель, 20 років, озброєний револьвером), Хаїма Аксельрода (акерманський міщанин, який закінчив ремісниче училище, 17 років), Альтера Майденберга (кишинівського міщанина, 17 років, брата Рози Майденберг), Володимира Фунберга (вихрест, 20 років)… Також були арештовані юнак і дівчина, що відмовилися назвати себе (поліція так і не встановила ім'я дівчини, а юнаком виявився анархіст Дмитро Зафріді). Л. Гершкович вчинив озброєний опір при затриманні, поранивши декілька поліцейських. Під час обшуку поліцейські, бажаючи визначити склад бомб, спровокували вибух з необережності (вони розсипали невідомий порошек на папері і підпалили), від якого самі й постраждали.

Одночасно з обшуком у Гершкевічей відбувалися обшуки і у інших підозрюваних членів «Союза». У майстерні золотих справ кишинівського міщанина Сруля Кравця (44 роки), під час обшуку були знайдені заготовки для бомб, прокламації, два револьвери. З'ясувалося, що С. Кравець ще у 1889 р. виїхав з Російської імперії до США, але на початку XX ст. повернувся, оселившись у Одесі.

Обшук на Малій Арнаутській вулиці у будинку № 64 в майстерні одеського міщанина Шмуля Рудеса (34 роки) дав 40 заготовок для бомб. Ш. Рудес та його чотири працівника були заарештовані. Обшук у будинку № 3 по Трикутному провулку у міщанина Варшавської губернії Ісаака Краснобродського (назвався Гершем - Якубом Цукерманом) дав типографічний верстат, 1 пуд шрифту, анархістські брошури і прокламації: листівку «Российскому рабочему люду», «Листки группы «Безначалие» № 2-3 за 1905 р., № 1 журналу «Новый мир» [27. 7-8].

Подальші обшуки і арешти членів «Союза коммунистов» вивели поліцію на двадцятирічного одеського гімназиста 8-го класу приватної гімназії, сина купця 2-ї гільдії Нісана Бейліна. Під час обшуку у нього були знайдені бом-

би і чернетки прокламацій, що були написані його рукою. Під час обшуку у Н. Бейліна до нього в квартиру з'явився слюсар Тимофій Кириченко (Киричок) з револьвером і брошурою «Всеобщая стачка», який був заарештований. Слідство виявило зв'язок Н. Бейліна і Т. Кириченко з Р. Майденберг.

У грудні 1905 р. в Овідіополі за анархістську пропаганду (з валізою анархістської літератури) були заарештовані Іван Лобунцов (23 роки) і його сестра Ганна (18 років), як показало слідство, активні учасники «Союза» [28]. Незабаром була заарештована і група здирників-експропріаторів, яка входила до «Союза коммунистов»: Давид Талтопері, Вольф Кардунер, Шолома Міхомер, які терорізували господаря посудного магазину Зульмана, вимагаючи у нього гроші «на революційну групу». Всього по справі «Союза коммунистов» 6-13 грудня 1905 р. було заарештовано 25 чол. [2. 109].

З 25 заарештованих 18 осіб групи Л. Гершкевіча постали перед Одеським військово-окружним судом. З них ОВНС засудив до каторги: Л. Гершкевіча (8 років), Д. Зафріді (5 років), Н. Бейліна (4 роки), Т. Кириченко (2,8 років), Р. Майденберг (5 років), двоє підозрюваних були виправдані. Решта анархістів отримали невеликі тюремні терміни (Х. Аксельрод, Г. Зафріді, С. Левіт, К. Лейкина, Ю. Ліфшиц, Ш. Рудес, С. Кравець, В. Фумберг, С. Левіна, І. та Г. Лабунци) [27. 11-30].

Тоді ж був заарештований анархіст-синдикаліст, син колезького асесора Григорій Вікторович Реєв - Жорж - моряк, майбутній лідер чорноморських моряків часів революції 1917-го. Водночас кількох активістам групи Л. Симановічу, П. Кулешеву і Жемоєдову вдалося уникнути арештів [29. 97].

Заарештований Я. Кириловський був звільнений за відсутністю доказів. Після звільнення, в кінці грудня 1905 р., через переслідування поліції та запровадження воєнного стану в Одесі він емігрує до Нью-Йорка, де з числа російських і єврейських емігрантів створює анархо-синдикалістську групу «Новый мир», продовжує у США видання «Нового мира» [14].

У формуванні «Союза коммунистов» впадає у вічі загальна тенденція для одеських анархістських груп 1904-1905 рр. -

ставка на етнічних євреїв, як на основний опозиційний прошарок суспільства, зв'язок з єврейськими організаціями (насамперед єврейської самообороною, з «Одесской независимой самообороной»). Особливі відносини у одеських анархістів склалися з бессарабськими містами Кишиневом і Аккерманом (Білгород - Дністровський). Можливо, саме кишинівська група, що виникла раніше одеської, допомагала анархістам у створенні в Одесі анархістського руху.Кишинівцами серед анархістів Одеси були: Гринфельд, Ц. Шустер-Фішфедер, брати і сестри Майденберг, Патлажан та ін.

На початку грудня 1905 р. по Одесі поповзли чутки про підготовку нового єврейського погрому (казали, що він відбудеться між 6-15 груденем 1905 р.), для оборони від погромників анархісти виготовили бомби. Ці бомби вони прагнули швидше використати...

6 грудня 1905 р. анархісти кинули бомбу в святковий натовп народу, що очікував на свято тезоіменіцтва імператора Миколи II на Соборній площі Одеси. Анархісти стверджували, що це був натовп чорносотенців, хоча, швидше за все, це були звичайні православні віруючі. Дві бомби анархістів були кинуті в козаків і солдатів. Вибухи трьох бомб анархістів призвели до поранення 16 чол. [30. 156].

8 грудня 1905 р. анархістами-комуністами була кинута бомба в магазин посуду «одного з знаних одеських кровопивців» (характеристика анархістів) І. Зусьмана, що на Катеринінській вулиці в центрі міста. Це була відповідь на невиконання у листопаді вимог до господаря магазину - виплатити «на революцію» 500 руб. В результаті вибуху І. Зусьман і кілька прикажчиків магазину були поранені. Терорист Бєлєнький - Йосип Бронштейн (за іншими відомостями, це був анархіст Ісаак - І. Альтман) отримав поранення під час вибуху, але зумів втекти.

З приводу цього вибуху від імені анархістів вийшла нова гектографічна листівка «Товарищи рабочие!» , яка закликала трудящих до масових експропріацій і загрожувала буржуазії новими актами відплати [31. 2-5]. У ній звучала загроза: «Нехай широкою хвилею розіллються всюди подібні

акти. Буржуазія вже чує, що час розправи близький, що наближається час її загибелі... Хай живе загальна експропріація!» [15. 111-112].

13 грудня 1905 р. в Одесі спалахнув новий загальний страйк (тривав до 19 грудня). У місті зникла електрика і телефонний зв'язок. Грудневий хаос в Одесі, та й у всій імперії, збройні повстання в Москві, Катеринославі та ряді інших міст здавалися радикалам початком повного розвалу держави... Анархісти прагнули поглибити цей хаос, дезорганізувати і паралізувати владу, штовхнути городян на революційне насильство.

В Одесу були введені військові частини, на вулицях з'явилися військові патрулі, пройшли масові арешти есерівського підпілля. 15 грудня по Одесі було введено військовий стан. Але анархістів це не лякало, а навіть навпаки, вселяло впевненість у слабкості державної машини.

16 грудня 1905 р. стався напад анархістів на магазин залізних виробів Мамрової, під час якого чорнороб Хаїм - Шльома Меккель (20 років) і бляхар Мордко Дукельський (18 років), погрожуючи бомбою, вимагали у господаря магазину 100 руб. для одеської групи анархістів-комуністів. Наступного дня поліція затримала вимагачів, за вироком ОВНС вони були відправлені на заслання до Тобольського повіту. У тому ж році Х. - Ш. Меккель і М. Дукельський втекли з заслання [32].

На таємному зібранні «Рабочей группы анархистов-коммунистов», яка записала себе до «Анархистов-безмотивников», було вирішено підірвати кав'ярню Лібмана, де, на думку анархістів, збиралася місцева буржуазія і спекулянти Біржи - «багаті паразити». Ці анархісти вважали, що смерті заслуговує будь-який «білоручка», добре одягнені перехожі, завсідники ресторанів... «безмотивний антибуржуазний терору» мав складатися з спонтанних, індивідуальних замахів на «безпосередніх експлуататорів». Анархісти вирішили робити ставку на масовий класовий терор - «залякування експлуататорів і влади» і на економічний терор - «заради допомоги робітничому руху». Терор, на думку анархістів, повинен був стати універсальним, масовим, божевільним,

страшним, що призводить до хаосу і самознищення всієї державної системи і буржуазної економіки.

Невмотивовані вбивства розглядалися анархістами як шлях до негайної рівності. «Пропаганда дією» повинна була підштовхнути маси до рішучих дій, до масової кривавої розправи, до фізичного знищення десятків тисяч гнобителів. В силу своєї ворожості до будь-якої влади і примусу, анархісти вважали, що на шляху до масового терору безпосередній об'єкт терору може вибирати «окрема революційна анархічна особистість», навіть без рекомендації і «допомоги» анархістської організації. «Особиста ініціатива» в терорі - «ноу-хау» анархістів України, на думку яких терор уособлював «вищий прояв свободи особистості».

Есерівські терористичні акти були кривавою «яскравою картинкою», розрахованою на гучний політичний ефект, на відображення в пресі. Есерівський терор був пов'язаний із політичними інтелектуальними столичними колами та спонсорством великої буржуазії. Всі політичні партії імперії були орієнтовані на столиці, як центри влади. Анархісти ж, навпаки, заперечували боротьбу за владу, державу, партійність, тому столиці не стали головними об'єктами дій анархістів.

О 18.30 вечора 17 грудня 1905 р. до модної одеської кав'ярні М. Лібмана (на розі вул. Садової та Преображенської), висунулася група терористів: К. Ердалєвський, М. Мец, І. Брунштейн, Ол. Таратута, С. Шашек, Б. Шершевська (можливо, їм «асистували» ще О. Шейтліх, А. Ясенівський і якийсь Алтер). Бомби для теракту виготовили в майстерні Л. Гершкевіча ще до її провалу і зберегли в «надійному місці».

Б. Шершевська, М. Мец та І. Брунштейн кинули чотири снаряди (три з яких розірвалися) у вікна кафе з боку вул. Садової. Страшний гуркіт вибухів бомб потряс центр Одеси. Вибухи призвели до руйнувань в кафе (збитків було нанесено на суму 6 тис. руб.) і поранення п'яти чоловік з відвідувачів і обслуги кафе. К. Ердалєвський, Ол. Таратута і С. Шашек пострілами з браунінгів в повітря прикривали відхід метальників, поранених осколками бомб і віконного скла.

Незважаючи на відсутність загиблих під час вибухів, «лібмановський акт» став відомий по всій Російській імперії

і мав величезний резонанс. Анархісти закликали «знедолених» перейти до масових вбивств поліцейських, підприємців, адміністраторів. Найбільш радикальні групи вітали початок безмотивного терору, з приводу вибуху 17 грудня в Одесі (та в деяких інших містах) анархістами були видані пропагандистські листівки.

В Одесі листівка «Ко всем рабочим и работницам» патетично закликала до масового терору: «...ми, робітники Анархісти-Комуністи, не знаємо пощади для кровопивців. 17 грудня грянув грім! Бомби Анархистов-Комуністів увірвалися в вертеп буржуїв, і місце, де вони обжиралися на награбовані гроші у робітників, місце, де вони віддавалися розкоші і спокою серед сотень тисяч голодних, бездомних, неодягнених, забутих, місце бенкету перетворилося для них на цей раз в місце смерті. Кав'ярня Лібмана на розі Дерибасівської та Преображенської - багатюща обжорка буржуазії, де кров робочих втілювалася у смачні страви для втіхи кровопивців, - кав'ярня ця повинна говорити робочим більше, ніж слова усіх красномовців... Одну кав'ярню Лібмана можуть знищити і окремі особистості, світову ж кав'ярню буржуазії можуть і повинні знищити тільки всі робітники. За справу ж, товариші! Тільки така боротьба з вашими істинними кровожерами, тільки знищення їх або перемога над ними, тільки пряме захоплення фабрик, заводів, знарядь виробництва, земель і всіх багатств світу дасть робітникові відразу і знищення приватної власності, і всякої влади. Ніяка зміна правління не поліпшить вашого становища. Замість влади самодержавства настане влада буржуазії, а робочий залишиться тим же рабом, тим же знедоленим. Тільки борючись проти власників і нападаючи на їх власність, ви захопите всі багатства світу і влаштуєтесь без панів і влади, на засадах істинної рівності і братерства, - на засадах анархічного комунізму... Досить вже політичним базікам морочити вас... такі акти стануть звичайним явищем у визвольному русі робітників і викличуть на такі акти всіх голодних, усіх знедолених і додадуть силу і рішучість їхнім діям! Нехай терор особистий і масовий широкою хвилею розіллється по всій країні! Нехай буржуазія відчуває, що по-

встав, нарешті, робочий клас не задля гри з нею в політику, а для повного її знищення і захоплення її власності!...Хай живуть же напади на буржуазію!» [15. 113].

Лідер анархістів-синдикалістів Я. Кириловський згадував: «...другокласний ресторан, який відвідували аж ніяк не великі багатії, а люди самих різних класів, аж до дрібних службовців і зубожілих інтелігентів... Ніхто не вірив, що це справа рук революціонерів. Я особисто був у натовпі, який зібрався після вибуху, і чув, що говорили робітники: «Невже тепер революціонерам нічого робити, як тільки кидати бомби в ресторани? Хіба царський уряд повалено, хіба владу буржуазії знищено? Напевно, бомбу кинули чорносотенці, щоб дискредитувати революціонерів... У «Черном знамени», «Бунтаре» і «Анархисте» ми на кожному кроці зустрічаємо це дике поєднання «свята ненависть» [33. 111].

Одну бомбу у кав'ярні Лібмана підняв і повіз ввечері того ж дня до Олександрівської поліцейської ділянки офіцер поліції, і там вона розірвалася в руках околодочного наглядача Гіржева-Більчіка. Околодочний був розірваний на шматки, ще два наглядача, що знаходилися у ділянці, були смертельно поранені, чотири офіцери поліції були важко поранені [34. 2-4].

Після вибухів «у Лібмана» Ол. Таратута і С. Шашек допомогли пораненим анархістам під час вибухів М. Мецу і Б. Шершевський дістатися до квартири приватного повіреного Любарського (співчуваючого анархістам), де вони деякий час переховувалися. 19 грудня поранених анархістів таємно перевезли під Одесу - на дачу Черьомушкіна на Хаджибейському лимані, куди незабаром був покликаний «надійний» доктор для лікування поранених терористів.

Після вибухів одеська поліція почала масштабну операцію з пошуку бомбістів. 21 грудня М. Меца і Б. Шершевську схопили під час обшуку на дачі, в них було знайдено три револьвери і закривавлений одяг [35. 10-30]. 22 грудня було заарештовано Ол. Таратуту, 26-го - С. Шашека, 31-го - К. Ердалєвського (при затриманні він відстрілювався, поранивши кількох поліцейських і двірника). К. Ердалєвському вдалося ще до суду симулювати божевілля, він був поміщений

до лікарні для божевільних, звідки зумів втекти до Швейцарії.

Під час слідства стало відомо, що І. Брунштейн вже затримувався по справі про таємну друкарню в Єлисаветграді (1904 р.), але ця справа була припинена внаслідок царської амністії, а С. Шашек притягувався по трьох справах кишинівських есерів, втечу з в'язниці (в 1904 р. справа перебувала в стані розслідування), по справі П. Романюка (1905 р.) [35. 30 - 32].

Одеські анархісти поставили своєю метою звільнення заарештованих «лібманівців» (учасників теракту). Проводячи експропріації, вони розраховували зібрати велику суму грошей для підкупу наглядачів одеської в'язниці, але захоплених сум не вистачало для організації втечі «лібманівців». У березні 1906 р. одеська група анархістів звернулася за фінансовою допомогою до катеринославських анархістів і отримала від них 500 руб. на підготовку втечі. Але через хворобу М. Меца процес над його групою був відкладений, і втеча, яку готували прямо із залу суду, так і не відбулася.

3 листопада 1906 р. ОВОС проголосив терористам вирок: міщанин Чернігова Мойсей Іоселевіч Мец - (п. пр. Боріс, 1885 р. н.), міщанка Білостоку Бейла (Бетя) Лейб - Вольфовна Шершевська-Вайсберг (Вайсбрейм) (п. пр. Шерка, 1884 р. н.), мешканець містечка Віленської губернії Йосип Гелелев Брунштейн (Бронштейн) (п. пр. Бєлєнький, 1888 р. н.) були засуджені до смертної кари через повішення. Ольга Тарату та і Станіслав Шашек[34] були засуджені, кожен до 17 років каторги.

На суді М. Мец відмовився визнавати за собою кримінальну провину, визнаючи, що він кидав бомбу в кафе «з метою вбити в ньому експлуататорів». «Будуть і інші, - зая-

34 – Шершевська-Вайсберг (Вайсбрейм) Бейла (Бетя) Лейб – Вольфовна. Народ. в 1884, дівиця, анарх. з 1903 у Білосто . гр. анарх.-ком., з 1905 у Одесі.

Шашек Станіслав Карлович. Народ. в 1882 в сім'ї поляка-селянина Варшав. губ., католик, закінчив гір. учил., переїхав до Бендер. З 1902 – есер, працював у підпіл. друкарні, проводив транспорти з-за кордону, пов'язаний з гр. есерів у Курську, Брянську, Калузі. Арешт. в 1903, втеча з кишинів. в'язниці (липень 1904) до Женеви. 1905 – арешт., до 1917 на каторзі. Дожив до поч. 1930 -х рр. Канд. в члени ВКП(б)[22. 631].

вив він, - які відкинуть ваші привілеї і ваше ледаче неробство, вашу розкіш і вашу владу. Смерть і руйнування всьому буржуазному ладу!» [36. 14]. Він пояснив, що головною метою групи анархістів було «...руйнування сучасного ладу і створення на його уламках вільного життя».

У ніч на 16 листопада 1906 р. смертний вирок був приведений у виконання - М. Мец, І. Брунштейн і Б. Шершевська були повішені «в огорожі Чумного кварталу», що знаходився над одеським портом (територія сучасного одеського парку ім. Т. Шевченка) [37. 30-32]. 26 листопада 1906 р. з одеської до кишинівської в'язниці був відправлений С. Шашек. Його очікувало дослідування по справі втечі з кишинівської в'язниці в 1904 р. [35. 20-31].

15 грудня 1906 р. Ол. Таратута здійснила втечу з одеської в'язниці, підкупивши охорону на гроші, отримані від єврейського комітету допомоги, через нелегального старосту політичних ув'язнених. Після страти М. Меца вона довго хворіла, і адміністрація в'язниці дозволила їй «щадний режим» - її відпускали в сусідню камеру до «політичних подружок». Під час прогулянки, завдяки навмисному недогляду наглядачів, вона змогла вислизнути через ворота в'язниці, змішавшись з відвідувачами в'язниці [35. 30-33] .

25 листопада 1906 р. в Одесі був страчений Василь Доценко - анархіст-комуніст з 1905 р., член анархічних організацій Києва, Катеринослава, Одеси, бойовик-«безмотивнік», а 1 грудня 1906 р. в Катеринославі був страчений його брат – «безмотивнік» Микола Доценко.

Наприкінці 1905 р. серед молодих революціонерів утвердилася «мода на анархізм». Терористичні акти анархістів часто походили на маскарад, причому анархісти ховали свої обличчя під чорними масками, носили чорні сорочки і широкі чорні пояси, впивалися «романтикою смерті» і театралізацією терору. «Мода на анархізм» була підкріплена жахом перед актами «безмотивного» терору. Анархісти, міфологізуючи свої діяння, представляли себе якимись народними месниками - шляхетними розбійниками. Підлітки, які оголосили себе анархістами і повірили в це і в свою «історичну вагу», могли зупинити трамвай і зібрати з пере-

ляканих пасажирів три рубля «на смерть капіталістам», ганятися з револьвером за буржуями, або плекати плани вбивства німецького імператора...

Приголомшливе враження викликала звістка про «бої у Щепному провулку» Одеси, де п'ять анархістів, яка забарикадувався у будинку, цілу ніч відстрілювалися від козаків і поліцейських, що оточили їх, а потім, коли скінчилися патрони, застрелилися.

Незважаючи на декларований атеїзм і заперечення моральних і етичних норм, анархісти намагалися оперувати до понять добра і зла, в наближеному до маніхейства варіанті, розглядаючи всю сучасну цивілізацію як «суспільство зла», а владолюбство - як головний порок, владу, державу і право власності - як головних ворогів людства.

Реальна «матеріальна» Росія бачилася ними як соціальне пекло. Брудні вулиці околиць великих нових міст, злидні, убогість духовного життя - такі реалії не влаштовували анархістів як перспектива подальшого життя. Вони вірили в відірваний від реальності ідеал - анархію, розглядаючи підпільну Росію і терор як чистилище. Неприйняття смертної кари і в'язниць, експлуатації та війн поєднувалося з прославлянням кривавого терору, що призводило до подвійних моральних стандартів анархістської ідеології.

По багатьох містах імперії розпадалися місцеві організації соціал-демократів і есерів, а їхні члени вступали до терористичних анархістських груп. З осені 1905 р. соціал-демократи, есери, бундовці - партії, які постраждали від «перебіжок» своїх членів до анархістів, почали активно критикувати анархістський рух, не добираючи при цьому виразів: ідеологи РСДРП називали анархістів «покидьками», «злочинцями» і «провокаторами», есери – «носіями сумбуру», бундовці - «кретинами соціалістичної думки» [38].

Анархісти не залишалися в боргу, заявляючи, що головним гальмом революції є всі соціалістичні партії, що прагнуть до «угодовства» з буржуазією і владою, до «брехливої конституційної свободи». Ватажок повсталого «Потьомкіна» Опанас Матюшенко, перейшовши до анархістів, написав статтю «Своим бывшим учителям», викриваючи політикан-

ство соціалістичних партій. Цю статтю анархістська преса передруковувала в своїх виданнях [39. 5].

Література :

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 634. Оп. 1. Спр. 266.

2. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ) Ф. 102. Оп. 234 (1907) Спр. 20.4.18. Арк.. 20.

3. ДАОО. Ф. 634. Оп.1. Спр. 302. арк. 82; Кривенький В. В. О численности и размещении анархистских организаций накануне и в период российской революции 1905-1907 гг. Деп. ИНИОН. № 36936 – М., 1988.

4. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Ф. – 386. Оп. 1 Спр. 877.

5. ДАОО. Ф. 2. Оп. 6. Спр. 8039. Арк. 2; ЦДІА України. Ф. – 386. Оп. 1. Спр. 877. Арк. 2-9.

6. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 7971.

7. Эврич П. Русские анархисты 1905-1917. – М., 2006.

8. ЦДІА України. Ф. 274. Оп. 4. Спр. 195.

9. Буревестник. - 1907 - Сентябрь – октябрь (№6-7).

10. ЦДІА України. Ф. 335. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 3;Спр. 14. Арк. 562-566. Ф. 385. Оп. 1. т. 2. Спр. 1927. арк. 22

11. Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса, 1900–1920. Люди… События… Факты… - Одесса, 2004.

10. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 257.

11. Восстание на броненосце «Потемкин Таврический». – М., 1923.

12. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 332.

13. Анархисты. Документы и материалы. 1883-1935 гг. В 2-х томах. Том 1. - М., 1998.

14. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 1426. Арк. 22; Спр. 1724. Арк. 207.

15. Рождение пролетарского анархизма в России (из воспоминаний участника белостокской группы) // historica.ru/index.

16. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 334.

17. ДАОО. Ф. 633. Оп. 1. Спр. 1.

18. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 410.

19. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2124. Арк. 64; Хамфри К. Одесса: погромы в городе-космополите. Антропологический форум. – Л., – 2010. - № 12. С. 213-246.

20. Трубачев И. Анархистские экспроприации: революцион-

ная борьба или уголовщина (на примере Первой русской революции) // Наше отечество. Страницы истории. Вып. 4. - М., 2005. - С. 81-89.

21. Новомирский Д. И. (Я. Кирилловский) Анархическое движение в Одессе // Михаилу Бакунину 1876-1926. Очерки истории анархического движения в России. – М., 1926; ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 410.

22. Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев. – М., 1934

23. Новомирский Д. И. Анархическое движение в Одессе // Михаилу Бакунину 1876-1926. Очерки истории анархического движения в России. – М., 1926. С. 254- 266.

24. Самойлов Ф., Скрипник М., Ярещенко О. На початку XX століття // Історія Одеси. – Одесса, 2000.

25 .Солженицын А. И. Двести лет вместе: В 2-х т. Т. 1. – М., 2001.

26. ДАОО. Ф. 534. Оп. 1. Спр. 562.

27. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 267.

28. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 303. Ноябрь 1905 г. Арк. 44; ЦДІАУ. Ф.268. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 2 - 4.

29. ДАОО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 25.

30. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1917.

31. ДАОО. Ф. 634. Оп.1. Спр. 303.

32. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8013. Арк. 133, Спр. 8082. Арк. 10; Ф. 634. Оп. 1. Спр. 304. Арк. 1-4.

33. ГАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 265.

34. А. С. Чернознаменцы и безначальцы // Михаилу Бакунину (1876-1926). Очерки истории анархического движения в России. - М., 1926.

35. ДАОО. Ф. 2. Оп 4. Спр. 8239.

36. Речь Моисея Меца // Буревестник. Париж-Женева, - 1907. - 30 апреля (№5).

37. ДАОО. Ф. 2. Оп 4 Д. 8239. Л. 10-32

38. Очерк анархистского движения в Житомире. Буревестник. – Париж – Женева. – Март – апрель 1908 (№10-11), - с. 27; Ответ Виктору Чернову // Буревестник. 1907. - 30 апреля (№5). - с. 5.

39. Матюшенко А. Своим бывшим учителям// Буревестник. 1907. - 30 апреля (№5).

ГЛАВА 4 . Епоха екса і мандата (грудень 1905 - листопад 1906)

Якщо 1905 р. для одеських анархістів був тільки «розминкою», то починаючи з середини грудня 1905 р. анархістські групи в Одесі переходять до активної фази терористичних дій. Спад революційної масової боротьби, який намітився після невдачі грудневого повстання 1905 р., сприяв розширенню тактики терору і експропріацій. Перша половина 1906 р. в Одесі стала «ерою експропріацій». Одеська поліція фіксувала до 30 злочинів на місяць, пов'язаних із збройними нападами, з вимаганнями, вибухами, вбивствами, в яких були замішані анархісти. Анархісти розв'язали терористичну боротьбу з режимом, зробивши ім'я «анархіста» страхітливим для місцевих підприємців та адміністраторів. Анархісти намагалися бомбами «розбудити» робітничий клас, показати приклад безкомпромісної боротьби проти державної системи.

Якщо до грудня 1905 р. господарі магазинів і підприємств намагалися «геройствовать» і, побачивши хлопчика-здирника що вимагав грошей за мандатом анархістів, відбувалися жартами або викликали поліцію, то після вибухів «у Зусмана» і «у Лібмана» ставки анархістів і ціна їхнього слова зросли. Потенційним жертвам ставало зрозуміло, що «жартувати не треба», адже на кону було не тільки збереження майна, але й власне життя. Ці два вибухи (широко висвітлені в анархістських листівках, місцевих газетах) і третій вибух «в магазині Бомзе» стали «візитівкою» одеських анархістів нового зразка, які своє політичне існування і реалізацію своїх програмних цілей пов'язували із грошовими коштами, «здобутими» шляхом експропріацій і вимагань.

Найбільш голосно в ці роки анархістський терор заявив про себе не тільки в Одесі, але й в Білостоці, Катеринославі (Дніпропетровськ), Олександрівську (Запоріжжя), Баку... Анархістський терор відрізняла безсистемність, масовість, економічна спрямованість, боротьба не стільки проти державних лідерів, скільки проти імущих класів. Якщо теро-

ристи-народовольці або есерівські бойовики роз'вязалі полювання за царем і великими державними чиновниками, то анархісти, прагнучи зруйнувати весь світ експлуатації, підривали кораблі, заводи і магазини, вбивали господарів, керуючих та інженерів підприємств, захоплювали каси підприємств...

Як пишуть дослідники анархізму Анатолій та Ганна Дубовик: «Терор перестав бути справою рук невеликих замкнутих груп революціонерів-інтелігентів - в 1905-1907 рр. ця форма боротьби широко використовувалася не просто практично всіма революційними партіями і течіями, але й масами робітників і селян» [1]. В 1905-1908 рр. акти анархістського терору стали частиною тогочасного життя Одеси, сприймаючись радикалами як дохідлива «революційна пропаганда дією». Анархісти - затяті критики офіційних церков, вірили, що кривавим терором здійснюють «помсту заради Божественної справедливості», «очищають Землю від скверни».

Одеські анархісти в 1905 р. поставили на «терористичну війну на знищення», їх тактикою стала «пряма дія». Водночас для частини населення Російської імперії революційний терор бачився злочином тільки юридично, позбувшись від морального громадського осуду. В очах радикалів (частина інтелігенції, студентство, робітничий клас) терор розглядався як революційний героїзм [2. 33].

До початку грудня 1905 р. у анархістів Одеси була вже аморфна «армія» активістів і прихильників у 200-300 чол., проте не було коштів для того, щоб створювати свої штаби (федерації), видавати листівки і газети, закуповувати вибухівку, оплачувати відрядження по заводах і селам, направляти допомогу ув'язненим анархістам і організовувати їхні втечі з в'язниць і каторги.... постійна нестача грошей в касах автономних груп змушувала досвідчених анархістських лідерів брати участь у дрібних ексах, які могли дати всього 15-20 руб.

Микола Музель на анархістському конгресі в Амстердамі (1907 р.) підкреслював: «...анархістам потрібні були величезні кошти для постановки друкарень, лабораторій, організації транспортів літератури, утримання нелегальних праців-

ників, нарешті, озброєння широких мас, коли насувається революція. Де взяти ці кошти?.. Не маючи друкарень, вони друкували листки «захватним правом», не маючи динаміту і своїх лабораторій - вони викрадали його в Донецьких рудниках і на Уралі. Цього було мало; і ось у груп дозріла ідея набувати гроші конфіскацією їх в урядових установах і у великої буржуазії. Настає ера «експропріації», тобто збройних нападів на представників держави і капіталу» [3. 120].

У 1906 р. в анархістських групах з'явилася звітність про отримання грошей від торгових фірм по «мандатах», «чекові книжки здирників», листки з яких служили анархістам розписками в отриманні грошей від своїх жертв. Ці «чеки» видавалися об'єктам вимагання після отримання анархістами шуканої суми як гарантія від нових вимагань з боку цієї групи або інших груп (гарантії давалися на три місяці, півроку, рік, але вони часто-густо не допомагали від повторного екса чи вимагання).

Гроші анархістського руху — це таємниця, яка навряд чи коли - небудь буде відкрита... повністю відсутні документи, спогади, давно померли свідки. За непрямими фактами можна тільки рахувати, що в другій половині 1904 - першій половині 1905 р. у анархістів були деякі засоби (не пов'язані безпосередньо з їх експропріаторською діяльністю) для затвердження свого руху в Російській імперії.

Зараз вже добре відомо, що більшість російських революційних партій (у тому числі РСДРП і ПСР), польських і фінських революціонерів-соціалістів в 1904 - першій половині 1905 р. спонсорував японський Генеральний штаб, даючи гроші на зброю, літературу, організаційні партійні структури. У Парижі з японцями співпрацював вірменський емігрант Георгій Деканозов, який був організатором Грузинської партії соціалістів-федералістів - революціонерів і анархістом, активно співпрацюючи в анархістський газеті «Хлеб и Воля». Можна припустити, що саме Г. Деканозов отримував гроші від японців, частина з яких таємно надавалася анархістським скарбникам. Іноді навіть лідери анархістських груп не здогадувалися про походження ціх грошей. Невеликі суми з особистих заощаджень давав анархістам ще один прихильник

грузинських соціалістів-федералістів - революціонерів князь Мамед Абашидзе, що мешкав у Парижі. П. Кропоткін писав про те, що анархісти-євреї США і анархісти Лондона давали гроші «на поточні справи» [4].

Не знайдено жодного документу, що доводить навіть непрямий зв'язок лідерів російських анархістів з японцями. Але, можливо, через «треті руки» (того ж Г. Деканозова) анархістські групи отримували певні суми, які допомогли їм «поставити» організації і типографії, закупити зброю. Перехід до постійних експропріацій і здирництва анархістів, відхід від федерації «Хлеб и Воля» можна пояснити тим, що після Портсмутського миру Російської імперії з Японією (серпень 1905 р.) остання припинила спонсорувати російських революціонерів, у тому числі й «хлібовольців».

Одеських анархістів в 1905-1906 рр. підтримував невеликими сумами купець Любарський, який був анархістом-комуністом за своїми переконаннями [5. 78-84]. Ще один одеський купець Коріман добровільно надавав допомогу анархістам, давши на їх організацію 3 тис. руб. Помічник одеського поліцмейстера пропонував піддати Корімана адміністративній висилці за межі одеського генерал-губернаторства на час військового стану, а його торговельні підприємства, як джерело допомоги анархістам, опечатати [6. 79-80].

Допомогу анархістам надав і Лейба Вайсман (батько анархіста Мойсея Вайсмана) - господар приватної друкарні (вул. М. Арнаутська, 43). Поліція розглядала можливість приналежності Л. Вайсмана до анархістів «Черного знамени» - з січня 1906 р. його друкарня була пристосована анархістами для своїх потреб. У цій друкарні були віддруковані прокламації: «Ко всем трудящимся» (10 тис. прим.), «Что такое анархия», «Ко всем рабочим», тут же вийшов єдиний номер газети «Летучий листок Одесской рабочей группы анархистов-коммунистов «Черное знамя» (редактор І. Гроссман), що пропагував гасла терору, захоплення фабрик і магазинів. 15 березня 1906 р., під час обшуку в друкарні Л. Вайсмана, поліцією було знайдно 1500 екз. старих анархістських відозв і весь тираж останньої видрукуваної листівки, маса іншої нелегальної літератури. Побоюючись

арешту Л. Вайсман і його син встигли сховатися, можливо, за кордоном [7. 20-25].

У січні 1907 р. одеська поліція пропонувала застосувати адміністративну висилку з Одеси для відомих в Одесі громадських діячів і бізнесменів - власників друкарні Гальперіна і Швейцера, за дозвіл друкувати листівку анархістів-синдикалістів у своїй друкарні [8. 68].

Певний інтерес має лист одеському генерал - губернатору Новицькому (24.09.1907), надісланий з м. Лібави якоюсь Лізою Розенберг: «Ваше місто гине від рук анархістів та інших соціалістів, тому що головні сили знаходяться в чайній фабриці Висоцького[35], він сам є ватажком цих вбивств, в яких вбивають різних поліцейських чиновників. Я знаю від того, що тут у мене на квартирі жили два анархіста, які отримували кожен місяць по 500 рублів... Вони вислали два ящики з бомбами і револьверами... ці ящики пакуються з чаєм з прокламаціями і висилалися на адресу фабрики... Висоцький висилав їм по 500 рублів» [9. 251]. Можливо, Л. Розенберг переплутала революціонерів, прийнявши есерів за анархістів, адже прості, недосвідчені в політичних процесах люди називали «анархістом» будь-якого радикала. Однак можливо і фінансування окремими представниками буржуазії крайніх радикалів-терористів будь-яких «відтінків» в надії на те, що вони допоможуть зруйнувати монархічних лад, після чого відкриється шлях до влади буржуазним лідерам.

Але у анархістів практично не було великих «спонсорів» (на відміну від ПСР та РСДРП), а перспектива для розширення руху була тільки одна - вилучення цінностей шляхом експропріацій у державних структур і буржуазії. Лідери і активісти анархістського руху були бідні і навіть при

35 – Мільйонне чайне підприємство Висоцького контролювалося правлінням пайовиків з сім'ї Висоцьких (Д. Висоцький, Ф. Висоцький, Р. Гоц, О. Цетлін, Б. Гавронський), фірма мала фабрики в Одесі та по ін. містах. Син господаря фірми Олександр Висоцький - есер, учасник москов. повстання 1905, в 1917 – голова Петроград. комітета ПСР, член Всерос. установ. зборів, 1918 – делегат VIII з'їзду Рад від ПСР. Розстріляний у 1937. Висоцькі, Цетліни, Гоци, Гавронські - спонсори ПСР починаючи з 1903, дочка «чайного короля» була матір'ю братів Михайла та Абрама Гоців - організаторів есеровського терору.

великому бажанні не могли матеріально підтримати своїми особистими коштами структури руху.

З грудня 1905 р. в Одесі почалася «мандатна епоха» - масштабна розсилка «революційних» мандатів (лист, направлений купцю, фабриканту, торговцю тощо з вимогою грошей, з печаткою анархістської групи. Анархістські групи розробили бланки подібних мандатів, в які, бойовикам залишалося лише вписати прізвище чергової жертви і необхідну суму грошей. Мандати іноді замінялися телефонними дзвінками «клієнту», в яких звучали погрози та вимоги грошей, і відкритими збройними нападами на буржуазію, яка відмовлялася від сплати грошей за мандатами - «екси». Отримавши мандат, жертва воліла видати анархістам необхідні суми в 50-500 руб., оскільки відмова могла привести до великих збитків для фірми або до загибелі самого адресата.

В 1906 р. мандати отримали більше 50% представників одеського бізнесу, і швидше за все не менше третини з них віддали гроші анархістам (особливо підприємці дрібні і середньої руки, магазини яких знаходилися у передмістях на Пересипу, Молдаванці, Слобідки, Заставі, Ближніх Млинах, Великому Фонтані). Завдяки мандатам і ексам - експропріаціям, в анархістських групах («Черное знамя») накопичувалися значні грошові суми. На «мандатні» гроші анархістами була організована нова велика лабораторія з виробництва бомб (у ній працювали М. Вовк, Н. Гринфельд, І. Ройтман та ін.).

Більшість анархістських ексів були нападами на приватних осіб і приватну власність, так як вона охоронялася не так строго, як державні пошти або банки. Однак «прибутку» від таких експропріацій майна буржуазії було значно менше, ніж від нальотів на великі державні фінансові установи.

Один з одеських анархістів писав: «Збройні напади були першою необхідністю, бо не було коштів. Але для організації великих експропріацій необхідні були дрібні». Екси буржуазії породжували ненависть до анархістів «не тільки постраждалих від них осіб, а й членів партій соціал-демократів і соціал-сіоністів» (за якими стояли спонсори з числа буржуазії). Пізніше анархісти перестали обтяжувати себе

навіть виготовленням формального листа - мандата. «Тактика мандатів була... замінена частковими експропріаціями, збройними нападами» [10. 82-87].

Чисельне зростання лав анархістів призвело до утворення «Одесской федерации анархистов-коммунистов», що об'єднувала кілька автономних груп і робітничих пропагандистських анархістських гуртків. Вже на початку грудня 1905 р. в Одесі налічується близько десятка анархістських груп, а загальна кількість анархістів наближається до 200 чол. Але поліція Одеси, в листопаді 1905 р. «рахувала» (мало відомості) тільки про 55 анархістів.

В 1906 р. кількість анархістів подвоїлася. Близько половини з приблизного числа одеських анархістів становили анархісти-іллегалісти. На початку XX ст. в революційну «моду» входив іллегалізм (напрям в анархізмі-індивідуалізмі), що розглядав кримінальні дії як природний спосіб життя анархіста*. На своє озброєння іллегалізм взяв ідею «індивідуального відшкодування» - право кожного анархіста на крадіжку і індивідуальний терор проти носіїв влади і багатств, право на індивідуальну війну особистості проти всього суспільного устрою, коли окреме вбивство або крадіжка вважалися не кримінальним злочином, а ударом по буржуазній системі. Запозичивши теоретичну базу з теорії егоїзму Макса Штірнера, іллегалізм, відкинувши мораль як форму «класової експлуатації», трактуючи злочин як боротьбу проти несправедливості.

Індивідуальні акції іллегалістів були небезпечні для влади, так як не піддавалися прогнозуванню, контролю, бо не були прозорі для провокаторства. Деякі сучасні італійські дослідники вважають італійський селянський бандитизм «прихованою формою» політичної боротьби - селянської війни. Російський соціолог А. Рибакова, аналізуючи південноіталійський «мафіозний» бандитизм XIX ст. бачила в ньому специфічну форму соціального протесту [11. 10-15].

Перші групи іллегалістів виникли у 1880 –х рр. в Парижі. Група «Los Intransigentes» проводила екси, стверджуючи, що робить це «для пропаганди права людини на крадіжку», в 1887 р. в Парижі був засуджений К. Дюваль, який частину

награбованого його групою передавав анархістам і касам робітничої допомоги. У 1890-х рр. французькі анархісти Ф. - М. Равашоль, А. Вальян, Е. Анрі перейшли до індивідуальних терористичних дій. У 1900-1903 рр. М. Жакоб, розглядаючи буржуазію як «соціальних паразитів», організував анархістську групу, що грабувала багатих.

Одночасно з анархістськими «ідейними» організаціями, що на кошти від ексів купували не тільки динаміт, але й видавали газети і листівки, вели пропаганду серед робітників і селян, в Одесі з'явилася безліч дрібних стихійних «диких» груп (від 5 до 30 членів), практикою яких були експропріації та вимагання грошей під загрозою смерті: «Черные вороны», «Черная маска», «Коршуны», «Черный сокол», «Свободный сокол», «Ястребы», «Шантажисты»...

Вбивства (у тому числі «з молодецтва») і експропріації робилися за особистою ініціативою бойовика чи з волі «отамана» групи. «Ідейні» анархісти намагалися боротися з ілегалістами, критикували подібні групи за «змичку з бандитами», «грошову розпусту», «проїдання» захоплених під час ексів «революційних» грошей.

«Паралельно з діяльністю анархістів, самостійно або під маскою анархізму, працювали в Одесі чисто експроспріаторські елементи... з метою задовольнити свої потреби до існування. Вони сприйняли руйнівний елемент анархічної тактики і працюючи самостійно проте співчували, хоча і не ясно розуміли і усвідомлювали ідеал анархістів. Збройні напади, мандати, вбивство городових, наглядачів, агентів і ін., оскільки останні заважають їх експропріаторській діяльності - ось головні риси псевдоанархічного руху сьогодення. Всі ідеали потонули в цьому русі» [12 . 411-412].

Часто підлітки, що називали себе загрозливим і таємничим словом «анархісти», але не мали ні про анархізм, ні про анархістів жодного уявлення, вимагали в одеських крамницях дрібні суми в 10-50 руб. або розсилали «буржуям» «мандатні листи» з погрозами і вимогою грошей. Зараз неможливо сказати, чи були ті чи інші вимагання «від імені анархістів» справою рук справжніх анархістських груп, ілегалістов або просто «жахливим» іміджем анархістів ко-

ристувалися пересічні бандити. Така ж сама тактика анархістів тих років не давала можливості поділяти «діяння» бандитів, іллегалістов та ідейних анархістів. Бандит міг легко назватися «анархістом» і реально підтримувати їхню тактику своїми діями, створюючи в місті атмосферу страху, підтримуючи анархістський міф про «месників з народу», які готові до вбивства будь-якого представника буржуазії. Тим більше, що І. Гроссман закликав своїх прихильників робити ставку на «розбійників і босяків» як рушійну силу нової анархістської революції.

Найвідомішою іллегалістскою групою в Одесі стала місцева група «Федерации анархистов-индивидуалистов «Черный ворон». М. Музель заявляв на анархістському конгресі: «Була ще в Одесі група «Черные вороны», яка здійснила низку зухвалих нападів і грабунків. Але вона не мала ніякого відношення до ідейного анархізму. Це були просто «бомбісти-експропріатори», за якими не можна було заперечувати тільки одного, божевільної відваги при нападах, що нагадує «бандитів-ножевікі» Південної Італії »[3. 250].

М. Мец на суді, у останньому слові, згадав цих «воронів»: «Останнім часом народились групи під різними назвами: «Чорні ворони», «Вільні соколи» і т. д., мета яких під загрозою смерті вимагати гроші і влаштовувати на них всякі оргії розпусти і обжерливості. Для більшої впевненості у вдачі своїх нальотів вони неправдиво користуються ім'ям анархістів-комуністів... Вони, ці експропріатори, - гнилий продукт гнилого ладу, - нічим не відрізняються від тих, до кого вони йшли за вимаганням» [13. 12].

Однак ні М. Музель, ні М. Мец, ні наступні критики цієї таємної організації, яка голосно заявляла про свою відданість анархізму, розглядаючи її як бандитську зграю, не звертають увагу на її розгалужену федеративну структуру, яка трималася на ідеологічній спільності і жорсткої субординації. Відділення «Черного ворона» фіксувалися поліцією в Києві, Ромнах, Бердичеві, Кам'янці-Подільському, Баку, Омську, в Криму, на Кубані, в Білорусії (ця федерація була великим об'єднанням зі своєю структурою, зв'язками. Місцевих груп «Черный ворон» було більше, ніж про них знав

поліцейський розшук, не скрізь поліція відстежувала їхню діяльність і чітко ідентифікувала приналежність) [14. 1-2].

Одеський «Черный ворон» оформився в листопаді 1905 р. і заявив про себе низкою ексів і вимагань. На початку одеська група складалася з 25-30 бойовиків, юнаків 15-20 років (Олексій Орлович, Климентій Матейко, Зальман Махліс, Юхим Винник, Яків Аронович, Ісаак Бронштейн та ін.) які вимагалі у буржуазії приміського району Слобідка-Романівка по 30-50 руб. «на революцію». Отаман групи називав себе «Черным вороном», поліцейські вважали, що їм був Едуард Біх (у різних джерелах проходив як Еміль Біх, Дмитро Віх або Піх) - дев'ятнадцятирічний син одеського залізничного чорнороба, поляк католицького вероісповіданія, швець, який деякий час навчався в Одеській електротехнічній школі. В 1903-1905 рр. Е. Біх був (або тільки співчував) соціал-демократом, але у жовтні 1905 р. він став анархістом-індивідуалістом [15. 15-22].

12 січня 1906 р. одеська група «Черный ворон» кинула бомбу у взуттєвий магазин на Олександрівському проспекті за відмову господаря магазину віддати «воронам» 500 руб. Бомба не вибухнула, можливим метальником бомби (на думку поліції) був сам Е. Біх [16]. 19 січня 1906 р. п'ять нальотчиків з обличчями, замаскованими сажею, всі в чорних капелюхах, на чолі з Черным вороном, напали на квартиру дійсного статського радника Тіманова і, погрожуючи смертю і вибухом бомби, вимагали від нього і його дружини 1 тис. руб. на «допомогу голодуючим робітникам». Після відмови господарів, обшукавши квартиру, «ворони» захопили бл. 550 руб. і золоті вироби [17. 4].

У січні 1906 р. Е. Біх і Е. Аронович були заарештовані за напад на торгівельну контору, але Е. Біх тоді зміг втекти з-під арешту. 27 січня шість озброєних юнаків на чолі з Черным вороном (цю акцію іноді приписують «Черному знамени») увірвалися до одеської контори Бельгійського акціонерного товариства «Гвоздь» і, погрожуючи бомбою і пістолетами, зажадали 1 тис. руб. Отримавши відмову, вони відкрили дві каси товариства, вивернули кишені службовців, захопивши більш ніж 1800 руб. 8 і 19 лютого поліцією

фіксувалися нові напади, вимагання, метання бомби, які поліцейські відносили до дій «Черных воронов» [18].

Вночі 13 лютого 1906 р., з метою проведення обшуку, одеська поліція оточила квартиру в Трикутовому провулку, де переховувалися бойовики групи «Черный ворон». Чотири анархісти з 12-ї ночі до 7-ї ранку відстрілювалися з браунінгів від поліції і військових підрозділів (за деякими даними, в облозі будинку брало участь бл. 300 поліцейських і військових, чотири з них були поранені). Як повідомляла газета «Одесская почта», під час перестрілки загинув отаман групи (Абрам Ратнер), три бойовики, і тільки якась анархістка Оля (16 років) зуміла врятуватися, спустившись з горища по канату. У квартирі після штурму було знайдено чотири небіжчика і дві бомби.

16 лютого, під час облави (у лютому облави проходили постійно, і кожна «приносила» 100 - 200 заарештованих), поліція затримала кількох анархістів, один з них ідентифікувався як Черный ворон, у нього і у бойовика О. Орловича знайдені револьвер і бомба. Черный ворон зумів втекти з одеської в'язниці і знову очолити групу [19].

Швидше за все «Черных воронов» в Одесі було кілька, як і в інших неодеських групах. Це було не індивідуальне прізвисько, а своєрідна «злодійська масть» - ранг, почесне звання, командна посада. Це підтверджує і мандат, написаний не від імені одного Черного ворона, а від групи «Черных воронов»: «Група Чорних Воронів мала честь днями відвідати Вас з метою конфіскації Вашого капіталу. Завдяки піднятого Вами і Вашою прислугою крику група примушена була віддалитися, не прібегнув до жертв. Тепер, щоб уникнути терору, група доручила своєму уповноваженому «Тверда рука» отримати з Вас шістсот рублів (600 руб.). У разі відмови або арешту одного з уповноважених групи, Вам загрожує смерть і повне руйнування Вашої власності. Група Чорних Воронов. Керівник «Тверда рука» [20].

Виходячи з тексту іншого мандату: «голови «Чорний ворон» і «Білий ворон» вимагали 30 руб. у купця Шеляшкова зі Слобідки, вказавши, щоб він приніс гроші до залізничного мосту». 25 лютого 1906 р. поліція влаштувала на вказано-

му місці засідку (після скарги Шеляшкова в поліцію), на яку напоролися 13 юнаків, озброєних револьверами. Під час перестрілки був поранений один поліцейський і один з «воронів», зі зброєю в руках були затримани: Павло Дехтяренко та Давид Топельберг, Михайло Богданов був затриманий після того, як звернувся до лікаря з вогнепальною раною. Наступного дня було заарештовано ще десять юнаків, в основному робітники зі Слобідки 16-23 років: Сергій Плеханов, Гавриїл Грідін, Павло Чава, Василь і Степан Юнін, Сергій Муравецькій, Михайло Білин, Семен Бозяндін, Олексій Русенко, Андрій Ходальський. У заарештованих при обшуку були знайдені револьвери і холодна зброя. Затримані (крім малолітніх) отримали від півтора до 2,5 років в'язниці. Але була розгромлена лише одна з груп одеських «Черных воронов» [21. 1].

У перші місяці 1906 р. «Черный ворон» в Одесі став злобой дня - «у місті наполегливо говорять, що таємничий «Черный ворон» днями зник з Одеси. Стверджують, що всі, хто тепер вривається до будинків обивателів і в контори під фірмою «Черный ворон», не що інше, як самозванці». 1 березня 1906 р. фіксувався новий напад «воронів» на лавку. У квітні 1906 р. поліція провела нові арешти одеських «воронів» (Т. Деменіна, В. Матюніна, І. Волкова та ін., всього 26 чол.). Д. Віх (Е. Віх?) втік до Сімферополя, де був заарештований під час ексу, судився і незабаром був страчений [22].

Так само восени 1905 р. в Одесі та в деяких містах півдня Російської імперії з колишніх членів Бунду була створена «Международная организация анархистов-индивидуалистов «Свободный сокол», що так само практикувала вимагання та екси. У квітні 1906 р. в Одесі проходили арешти учасників групи «Свободный сокол» - 11 «соколів» було вислано за межі Одеси (Іцько Рабинович, Мойсей Бойменбліт, Мойше Мартиновський, Іцько Нейман, Самуїл Польський, Хаїм Вайсман, Бер Слідовкер, Лейб Барух, Олександр Айзенгард, Ісаак Раухгендлер, Федір Тарасенко). Однак остаточно розгромити групу поліції вдалося тільки навесні 1907 р. [23].

У 1906 р. в Одесі сформувалася «Федерация анархистов-коммунистов «Красная сотня» (швидше за все іллегаліст-

ська федерація, подібна група анархістського спрямування мала значний розголос в Баку).

У травні 1906 р. поліція дізналася про існування в Одесі «Интернациональной дружины «Буревестник», що заявила про себе вимаганнями грошей в магазині Клеткова і в магазині Дзюби. По цій справі були заарештовані Агафія Галатіна, Семен Семенов, Іван Черненко (в 1904 р. арештован за грабіж, два роки провів у в'язниці, в 1906 р. під час ексу він убив сторожа ст. Пересип і кілька робітників заводу Гена) [24. 5-6].

Тоді ж «проявила себе» група під назвою «анархисты-эксисты», що налічувала бл. 30 осіб (О. Павловський, М. Брон, В. Кедрін, С. Жученко, І. Пашковський та ін). Можливо, про неї повідомляла газета: «Останнім часом було кілька випадків появи так званих «анархістів-мазуриків» у весільних залах, де вони, погрожуючи бутафорськими бомбами і дерев'яними пістолетами, з грізним окриком «руки вгору!», випорожнювали кишені на смерть переляканих гостей, забирали подарунки молодят та несли навіть сервіровку. Вчора під час одного єврейського весілля в залі Трояно була влаштована засідка... Під час вечері з'явилися «анархісти». Усіх їх - 18 осіб - поліцейські заарештували. Більшість з затриманих - злодії, що неодноразово відбували покарання за крадіжки». У січні 1907 р. група «анархистов-эксистов» розпалася внаслідок арешту членів групи [25].

Одеська група анархістів-комуністів «Коршуны» (1906-1907 рр.), (свого лідера вони називали «Коршун») мало чим відрізнялася від подібних груп, що проводили експропріації та здирництва. При арештах члени групи чинили запеклий збройний опір. На початку 1906 р. в Одесі утворилася ще одна група анархістів-шантажистів «Черный сокол». Ця група задалася метою добувати компрометуючі відомості на знаних осіб, а потім, під страхом викриття, виманювати у них гроші [26. 118] .

В 1906 р., в Одесі, як гриби після дощу, виникають іллегалістські організації експропріаторів: «Группа анархистов-террористов» (розгромлена поліцією в грудні 1906 р., тоді ж арештовані: Б. Фельдман, Б. Табачников, С. Колесников,

К. Коленко, В. Серенев, С. Новицький) [27. 58], «Боевая дружина имени Матюшенко» (влітку 1906 р. розсилала мандати домовласникам і власникам магазинів з вимогою грошей на революційні цілі) [28. 172]. Одеська група «Федерации анархистов-максималистов», або «Русская боевая организация анархистов-максималистов» (подібні групи діяли в Ялті, Херсоні, Брянську, Києві, Москві...), здійснювала нальоти по лініях залізниці, грабувала каси станцій і купців у Ананьївському повіті. Поліцією були затримані бойовики цієї групи: дворянин Є. Кандауров, М. Хренов, Ф. Островський [29].

У 1907 р. одеська поліція продовжувала затримувати членів «екзотичних» іллегалістських груп: «Безпартийной рабочей голодной армии» (затриман П. Вакуленко, що вимагав 300 руб.), «Черной маски» (члени групи вимагали 100 руб. у господарів одеського гастроному), «Коммуны анархистов» [30].

У 1906-1908 рр. більш ніж у 20 містах Російської імперії діяв радикальний революційний «Союз безработных». Він складався в основному із робітників, звільнених з підприємств за політичну неблагонадійність. «Союз» приймав у свої ряди всіх прихильників радикальних дій, незалежно від їх партійної приналежності. Його структура та організація були близькі анархістським об'єднанням. Анархістська група «Вольная коммуна», експропріювавши 9 тис. руб. у артільника, стала озброювати місцевий «Союз безработных».

Анархісти-комуністи намагалися впливати на одеське відділення «Союза безработных», взявши його під «патронат» і направивши до безробітних кращих пропагандистів. В Одесі поліцією фіксувалася «Партия безработных» (у січні 1908 р. Рувим Лейзерович 17 років і Пелегея Березінер 19 років були затримані за вимагання грошей у домовласників на користь «Партии безработных») та «Комитета Одесской армии безработных» (що розсилали здірницькі мандати на 200 руб.). Можливо, ці групи були філіями «Союза безработных» [31].

На початку 1906 р., у відповідь на щоденні нальоти пристав Михайлівської поліцейської ділянки повідомляв Одеському поліцмейстеру, що «з настанням сутінків посилив нагляд за торговельними закладами з метою викорінення

постійних розбійних нападів» [32. 1]. Влада прийняла заходи з охорони фінансових установ, посиливши охорону банків і кас військовими патрулями. Всі напади і здирництва стали розглядатися за законами воєнного часу - Одеським військово-окружним судом (ОВОС), навіть за зберігання революційної літератури людина могла бути вислана з міста або утримуватися під арештом до трьох місяців... У лютому 1906 р. у всіх районах міста знаходилися посилені наряди «для підтримки порядку», в них рекрутували, крім 250 городових і стражників, 2 роти піхоти і сотню козаків. Ще більш посилилася охорона в березні 1906 р., місто знову опинилося на військовому стані.

Одеський анархіст, що ховався під псевдонимом М. Знам'янський, приводячи список засуджених ОВОС 1907 р., вказує на велику кількість так званих «співчуваючих анархізму» - активістів одеських іллегалістських груп, відправлених на каторгу, у в'язницю або страчених [33. 23 -24][36].

Анархіст Я. Кириловський писав, що босячня «...дає най-

*36 – * За зберегання вибухівки і зброї: Аксанов (65 р.) 4 роки каторги, Зільбервурм 8 років каторги. За мандатні вимагання: Ш. Горовіц (27 р.) – 6 років каторги, Ф. Єнджей (24 р.) – 4 роки каторги, Л. Рейдман (22 р.) – 4 роки каторги, С. Шухер (18 р.) – 5 років 4 м. каторги, Л. Мейтус віч. поселення. За збройний напад (замах на озброєн. напад): Альтман 4 роки каторги, А. Араратьянц 20 років каторги, Глущак (18 р.) – 20 років каторги, М. Геті 20 років каторги, А. Гінзбург (20 р.) 2 роки 8 м. в'язниці, М. Глазов 6 років каторги, С. Деркач 20 років каторги, Дефар (27 р.) – 20 років каторги, Зільберберг (18 р.) – безстрок. каторга, Іванов (18 р.) – вічне поселення, Кін – 10 років катоги, Казарінов (18 р.) – безстрок. каторга; М. Костенко (21 р.) – безстрок. каторга, Корсік (27 р.) – 15 років каторги, Кац – 6 років 8 міс. каторги, П. Капідзе (18 р.) – 4 роки в'язниці, Махарашвілі – 5 років арешт. рот, Кононенко (23 р.) – 20 років каторги, П. Лабеев – 10 років каторги, І. Маринченко (25 р.) – безстрок. каторга, С. Махліс – 20 років каторги, Н. Міліціан безстрок. каторга, Мітітелу – 20 років каторги, А. Мур – 20 років каторги, Л. Рабинович безстрок. каторга, М. Ройтман (19 р.) – 20 років каторги, Г. Степаненко (27 р.) – 15 років каторги, Сервітута (22 р.) – 20 років каторги, В. Татаров (20 р.) – каторги, Чорний (35 р.) – безстрок. каторга, Пустовойтов-страчений за рішенням військ.-польового суду. За жбурляння бомби: Мініс (17 р.) – 8 років каторги. За вбивство пристава, жандарма, козака: З. Дейч (22 р.) – безстрок. каторга, С. Гасс – 20 років каторги, К. Сілін – 20 років каторги; збіг з в'язниці з-під слідства Біх (можливо, Черный ворон).*

більшу частку професійних злодіїв, вбивць і грабіжників, вона є як би живим втіленням всіх негативних боків пролетарської психіки... в наш час вони «працюють» під прапором анархізму... «Експропріаторство» залишає і Власність, і Державу, не зачіпаючи жодної з основ сучасного суспільства... хто краде під прапором анархізму, той чи не розуміє нашого вчення, або по-босяцькому перекручує його... «Руки геть!» всім професійним злодюжкам і свідомим хуліганам, які присмокталися до нас і безчестять нашу велику справу» [34. 157-160].

Наприкінці 1905 р. по містах України з'являються анархісти-комуністи з групи «Безначалие», що була утворена в Парижі навесні 1905 р. зусиллями анархіста Сергія Романова (Бідбея). «Безначалие» пропагувало ідеї, що були близькими до іллегалізму: «Нещадна народна розправа. Визнання крадіжок і всяких відкритих нападів на крамниці і дома, скоєних пригнобленими класами», «справжній анархіст не може брати участь у виробництві продуктів, щоб своєю працею на фабриці не зміцнювати потужність буржуазії».

Однак для стабільності влади індивідуальний терор і екси у приватних підприємців не були великою небезпекою. Але грошові суми, які накопичувалися в анархістських групах в результаті експропріацій, могли бути використані на створення таємних радикальних профспілок, для фінансування страйків і «заворушень», на широку агітацію в робітничому середовищі і серед селянства.

Ротмістр Левдіков у доповідній записці одеському поліцмейстеру (весна 1906 р.) повідомляв, що провів аналіз тактики особливо небезпечної анархістської організації анархістів-синдикалістів: «...таємні профспілки і входження до легальних профспілок, боротьба там проти соціал-демократів, бойкот виборів на державному та місцевому рівнях, байкот служби в армії та збору податків, страйки, сабатаж, знищення державного майна, терор проти «видатних» державних чиновників і капіталістів, але проти жбурляння бомб в ресторани і проти приватних ексів, екси тільки для допомоги страйкуючим робітникам і безробітним і на партійні потреби».

Ротмістр Левдіков повідомляв, що анархісти-синдикалісти намагаються організувати робітничий рух серед одеських заготівельників, кравців, пекарів і «залучити інтелігентні сили» і «виробити для них програми, які урядом можуть бути затверджені як такі, що не мають нічого злочинного, але для тих же спілок в них програми нелегальні - анархістські. Вказані союзи, маючи зовнішній вигляд легальних закладів є в той же час цілком організованими анархічними групами». Він вважав, що вбивство господарів підприємств під час страйків, вибухи бомб під час страйку пекарів, псування заводського майна рекламувалося анархістами-синдикалістами як засоб, що забезпечує перемогу страйкуючих у справі відстоювання своїх прав.

Одеські анархісти-комуністи так само прагнули до керівництва робітничим рухом. Так анархістка-комуністка Єлизавета Пославська вела пропаганду серед робітників пробочного і свічкового заводів Пересипу, а Кальман Меккель – на фабриці жерстяних виробів Левіна [35. 1-4].***

У другій половині січня 1906 р. активісти «Черного знамени» організували в Кишиневі конференцію анархістів-комуністів (за різними даними, конференція зібрала від 21 до 60 бойовиків, головував Л. Лапідус, Одесу представляв І. Гроссман, серед учасників були бойовики: І. Доценко, Ф. Зубар, В. Віноградов, М. Елін та ін.). Присутні негативно ставилися до участі анархістів в безпартійних профспілках, які, на їхню думку, привчали робітників до легалізму і боротьби за мінімальні вимоги, виступили проти партій і партійної пропаганди соціалістів. І. Гроссман критикував анархістів-«хлебовольцев» за ідейну аморфність, нерішучість і «м'якотілість» [36]. Л. Лапідус стверджував, що в умовах, коли «буржуазія зміцнює свої позиції і вільно організовується в політичні партії», актуальним стає «безмотивний антибуржуазний терор».

На конференції була створена «Русская террористическая летучая группа анархистов» (керівник Л. Лапідус), що складалася з найбільш активних терористів південних і західних губерній імперії, було намічено здійснення крупних замахів по імперії та за кордоном. Частина учасників конфе-

ренції, які називали себе «коммунарами» вирішила, що в даний момент пролетаріат знаходиться в «екстазі революційного стану» і потрібно негайно підняти повстання на півдні Російської імперії, з метою організації «тимчасової революційної комуни» в одному з великих мегаполісів (намічався Катеринослав). Вони вирішили створити групу бойовиків, яка поїде в одне з міст півдня імперії, де підніме робітників на захоплення підприємств і тотальний бунт.

«Комунари» (учасники конференції) попрямували до Одеси, щоб провести велику експропріацію, але під час ексу були арештовані. Решта учасників конференції розділилися на три частини: одну «потягнуло» на Кавказ для організації терактів проти буржуазії і великих чиновників (І. Гроссман і М. Елін), інша попрямувала до Царства Польського, решта - до Одеси (Л. Лапідус) і Катеринослава.

Незважаючи на антиполітичну риторику, спрямовану проти своїх конкурентів з РСДРП, ПСР і Бунда, анархісти іноді укладали з ними тактичні союзи (наприклад, для запобігання погромів). У березні 1906 р. поліція розкрила співпрацю анархістів із одеськими есерами, які успішно вели антиурядову пропаганду в робітничій школі Петропавлівського початкового училища Одеси. Під час обшуку в школі поліцейські знайшли листівки анархістів-комуністів [37. 69].

З поліцейських зведень за липень 1906 р. відомо, що за містом (на дачі Савицького) відбувалася зустріч анархістів-комуністів і соціал-демократів для розробки плану спільних дій по бойкоту виборів до Державної Думи. На цій зустрічі були присутні бл. 100 соціал-демократів і анархістів. Соціал - демократи підтримували зв'язок з анархістами через бойовика «Черного знамени» Петра Чебатарьова [38. 61].

Одеське «Черное знамя» підтримувало зв'язок з анархістським підпіллям Сімферополя, Мінська, Вільно, Білостока, Курська ... Кальман Меккель і Федір Шмулов підтримували постійний зв'язок з севастопольською групою. У січні 1906 р. бойова дружина «Черного знамени» здійснила в Одесі експропріації каси ковбасної фабрики «Неофіт», напад на будинок купця Лімонова. Зібравши певну «матеріальну базу», група розпочала підготовку низки великих терористичних

актів. Тоді в Одесі стало відомо про страту анархістів у Варшаві. На початку січня 1906 р. 16 варшавських анархістів були розстріляні (серед них було троє неповнолітніх 17 - 18 років). У газетах поширилася інформація, що у Віслі рибалками було спіймано кілька спотворених тіл розстріляних, із залитими смолою обличами. Ця бессудна кара визвала обурення по всій імперії [39].

9 січня 1906 р. (у річницю розстрілу робітників в С.-Петербурзі) член бойової дружини Давид Агранат, бажаючи помститися за «варшавців» і «криваву неділю», кинув бомбу в Одеське міське поліцейське управління і був заарештований на місці. У його квартирі були знайдені вибухові речовини, 27 оболонок для бомб і вже готова бомба [38. 4].

10 січня стався вибух Одеського жандармського управління, організований «Черным знаменем», однак годинниковий механізм підкладеної бомби, спрацював занадто рано, рано вранці, коли в управлінні було обмаль службовців. Вибух обійшовся без жертв - бомба була малопотужною і пошкодила тільки пічну систему приміщення жандармського управління. В цей же час есери вчинили замах на одеського поліцмейстера підполковника Головіна [38. 5].

Газета «Русское слово» писала: «...о восьмій годині ранку в будинку жандармського управління, що міститься у величезному будинку Баржанского на Рішельєвській вул., вибухнула пекельна машина. Вибух справив спустошення в жандармському управлінні, в сусідніх приміщеннях, а також у драматичній школі Долінова. З'ясовано, що машина була вночі опущена через димову трубу в піч офіцерського приміщення. Служитель затопив піч, від чого стався вибух, розрахований на більш пізній час, коли в управлінні збираються начальники і чиновники. Силою вибуху контужений жандарм, зруйновані стіни, вибиті вікна. Якби стався вибух годиною пізніше, було б багато жертв» [40]. 12 січня 1906 р. чотири збройних бойовика «Черного знамени» вчинили напад на комісійну контору купця М. Гейзеля, вимагаючи видати їм 500 руб. «на анархію», не отримавши необхідного, вони забрали з каси контори 400 руб., золотий годинник і кільця з діамантами на суму 1500 руб. 18 січня 1906 р. новий

«мандат» на 500 руб. в магазин Зусмана приніс невідомий анархістам-комуністам. Газети писали, що в ті дні «до магазину взуття Фідюріна з'явилися п'ять анархістів з вимогою грошей. Коли він відмовив, анархісти кинули бомбу; від вибуху ніхто не постраждав » [41].

У ніч на 24 січня стався вибух у Одесі в будинку Михайлевича, від якого обвалилася стіна флігеля, під уламками якої загинуло двоє дітей, а поранення отримали до десятка дорослих мешканців будинку. Поліція, що прибула на місце події, встановила, що вибух став наслідком падіння «пекельної машини», що випадково розірвалася. З-під уламків поліцейські витягнули двох поранених юнаків, на яких впала підозра в причетності до вибуху - квартиронаймач Павло Непомнящий - Ванька Пересипський (в нього виявлений «мандат» анархістів - комуністів на отримання в магазині Бомзе 300 руб.) і Петро Васильйович Чеботарьов (кишинівський прикажчик, 16 років) [42. 7-10].

Незабаром, 6 лютого 1906 р., під час вимагання в магазині Бомзе (Олександрівський прос.), були заарештовані анархісти-комуністи Архип Кравець та Лейба Вайнер (Вагнер)[37] (в них було вилучено 2 револьвери і ручний кулемет), пізніше по цій справі були затримані: Іван Бондарев, Ізраїль Рабинович, Микола Кушнарьов, Йосип Ханюріс...

Вимагання в магазині Бомзе мало свою історію. Наприкінці 1905 р. П. Непомнящий кілька разів приходив до магазину, і погрожуючи бомбою, вимагав гроші у господаря магазина (спочатку 500 руб., потім 300 руб.). 11 січня

---

*37 – *Кравець Архип Осипович. Народ. в 1884. Селянин Новомосковськ. повіту с. Голубівка Катеринослав.. губ, слюсарь Катеринослава, керівн. Амурської райорган. ПСР, яка в червні 1905 перйшла до анарх. Очолював анарх. гр., побоюючись арешту, втік з Катеринослава після жовтн. подій 1905, поранений під час погрому. Приїхав до Одеси, де був заарештований в лютому 1906, засуджений до 15 рок. каторги. Влітку 1907 втік, керував Катеринослав. гр. анарх., 1908 – знову арешт. Звільн. в 1917, помер у Катеринославі взимку 1919 від тифу.*

** Вайнер (Вагнер) Лейба (Леонід) Аронович. Народ. в 1887, бережан. міщанин. В Одесі з 1904, анарх.-ком. з 1905. Після каторги і заслання жив у Києві, в 1920-х член ВКП(б), звинувачувався в причетності до кримінал. світу.*

** Добромильський Зіновій Давидович вступив до РСДРП(б), працював у Забайкал. ЧК, в грудні 1918 р. розстріляний білогвардійцями в Читі.*

П. Непомнящий отримав 100 руб. від господаря магазину і видав йому квитанцію від анархістів-комуністів про отримання грошей, згодом анархісти отримали від господаря магазину ще 50 руб. З кінця січня 1905 р., після арешту П. Непомнящего, вимагати гроші в магазині Бомзе (150 руб. залишку «боргу») стали А. Кравець і Л. Вайнер. Вони погрожували підірвати магазин (нагадуючи про вибух магазину Зусмана), але 6 лютого біля магазину вони були схоплені поліцією [43. 2-4].

20 лютого 1906 р. стався вибух магазину Бомзе - свідок повідомив: «...увійшов молодий єврей високого зросту і, вимовивши біля дверей слова «Ось вам смерть», кинув бомбу неподолік від входу, а сам вибіг з магазину». Вибух справив велике руйнування, були важко поранені власник магазину Бомзе і прикажчик, легко поранені ще два прикажчики. Був підібраний і метальник бомби - анархіст Іцек-Карл Теллер (Янкель Креймер) 19 років, який намагався втекти і відстрілюватися від поліції. Він помер на наступний день від отриманих під час вибуху ран [44].

З приводу вибуху в магазині Бомзе анархісти випустили прокламацію «Заявление», пояснюючи його як помсту за затримання і арешт членів групи А. Кравця і Л. Вагнера.

14 квітня 1906 р. ОВОС розглянув справу групи одеських анархістів-комуністів, що проводили експропріації в Одесі та Кишиневі: судили їх за приналежність до анархістів-комуністів, зберігання бомб, вимагання грошей. По суду А. Кравцю «обрали» 15 років каторги, П. Непомнящему і Л. Вагнеру - 10 років (як особі, що не досягла 21 року) [43. 3 - 4]. Ще один анархіст - бобринецький міщанин Зіновій Добромильський (1888 р. н.) був виправданий судом за браком доказів. Всі четверо дожили до епох громадянської війни.

4 лютого 1906 р. одеською поліцією фіксувався напад семи бойовиків (від імені анархістів-комуністів) на магазин Гінберга, з вимогою надати 300 руб. Гінберг скоїв опір, підняв шум, і анархісти вважали за краще відступити. 9 лютого анархісти скоїли збройний напад на домовласника Горніка. Відступаючи, анархісти відстрілювалися, при чому поранили жандармського вахмістра, кондуктора конки і двох жінок.

16 лютого відбулися вибухи анархістських бомб в пекарні Лернера і в будинку купця Бернштейна. Анархісти жбурляли бомби в магазини, власники яких сприяли арештам анархістів, давали свідчення, брали участь в організації на них поліцейських засідок [44].

19 лютого 1906 р. три збройних анархіста-комуніста напали на будинок господаря каретної фабрики І. Короліцького та зажадали від нього 500 руб. Господар заявив, що у нього «на руках» є тільки 40 руб., які він вручив нападаючим, уникнувши таким чином покарання. Один з нападників - Фроїм Вейланд – був затриманий городовим. Нападник був спочатку засуджений ОВОС до страти, яка 21 липня 1906 р. була замінена безстроковою каторгою [44]. Влада вважала, що на 10-16 березеня 1906 р. революціонери в Одесі готують загальне повстання. Але ця інформація не відповідала істині [44]. Газети повідомляли: «Досі поліцією заарештовано 26 осіб анархістів. Ватажки не затримані» [45]. У січні - на початку лютого 1906 р. одеські анархісти-комуністи втратили кілька активних членів, були заарештовані: літограф Абрам Скульський 17 років, миловар Шолома Зайденвурім - Сокіл 19 років, учень єврейського училища Мойше Колесников - Борис 16 років, покрівельник Хаїм Плецельман 26 років. Їх звинуватили у підготовці терору (виготовленні бомб) і в анархістський агітації [46. 4-5]. За здирництва грошей за мандатами, напади на магазини були заарештовані анархісти: слюсар Михайло Красносельський, Павло Дуров, Шаров та ін [47. 2-4].

Поліція ліквідувала лабораторію бомб і заарештувала працюючу в ній Марію Вовк і ряд анархістів-бойовиків і пропагандистів (Льва Вайнера, Зіновія Добомильського, Тараса Кириченко - Кірішека, що звинувачувався в пограбуванні артільника РОПиТ) Гринфельда, Цукермана, Магазинера, Фінкельштейна та ін.). Тоді ж за зберігання вибухових речовин і участь у створенні підпільної друкарні був за арештований Ель Коган (колишній член Бунда, який перейшов до загінів єврейської самооборони «Іхіла-заготовщика», пізніше анархіст-комуніст) [48. 69]. Але репресії поліції були марними, чисельне зростання анар-

хістських груп тривла, а їхні акції ставали все частіше.

22 лютого 1906 р. трійця озброєних юнаків та одна дівчина напали на пекарню Ш. Бріка і, назвавшись анархістами-комуністами, зажадали від господаря 300 руб. Але Ш. Брік дав їм тільки 25 руб. і анархісти були змушені залишити пекарню (незабаром по цій справі був заарештований бойовик Георгій Сидоренко) [49. 2]. Наступного дня, так само невдало, троє озброєних юнаків від імені анархістів-комуністів вимагали 500 руб. у господаря пральні Лемборського [50. 1].

У лютому 1906 р. відбувалися напади анархістів на бакалійний магазин бр. Шілмакових, магазин Корніка, перукарню купця Гольштейна... 28 лютого члени «Черного знамени» кинули бомбу в будівлю Одеської біржі (під час вибуху ніхто не постраждав). В той же час анархісти приймали участь у страйку пекарів, що домігся успіху [51].

6 березня 1906 р. стався новий вибух одеського Головного жандармського управління (вул. Рішельєвська, 11). Від вибуху легкі поранення отримали троє випадкових перехожих. За 10 хвилин до вибуху бомби, покладеної анархістами в пічну систему сусідній з жандариським відділенням квартири, начальник управління підполковник Віноградов виїхав з управління до в'язниці [52. 4]. Цей вибух анархісти групи Л. Тарло намагалися провести за таким самим планом і в тому ж місці, як і вибух 10 січня 1906 р., тільки в піч заклали більш потужний снаряд. З приводу вибуху Головного жандармського управління група випустила у друкарні Л. Вайсмана відозву «Ко всем рабочим» [53. 20-22]. 1 березня Йосип Вайсман напав на лавку Ельштейна, але був затриманий поліцією з бомбою за пазухою. 8 березня два анархісти з «Черного знамени» напали на гастроном Асаулова, і хоча з каси магазину було забрано тільки 85 руб., анархісти Терентій Грищенко і Михайло Гешта поплатилися за них своєю свободою [54. 10-13]. 9 березня кілька здирників, від імені анархістів, вимагали у лікаря В. Розена 500 руб., але лікар їм видав тільки 300 руб. 10 березня на взуттєву фабрику Лісенського напало вісім озброєних анархістів і, погрожуючи бомбою, зломали фабрічну касу, захопивши 450 руб. [55, Л. 1].

11 березня 1906 р. вдача відвернулася від анархістів – кілька бойовиків «Черного знамени» потрапило в поліцейську засідку під час вимагання 200 руб. в бакалійному магазині Новаківського. Після перестрілки поліції вдалося заарештувати анархіста Прокофія Бондарчука [56]. 13 березня бойовики «Черного знамени» напали на гастроном Бугу, взуттєвий магазин Авдєєва, на магазини Березовського і Винокурова. 15 березня вісім озброєних анархістів з «II группы молодых анархистов-коммунистов» напали на одеський торговий дім Рабиновича, вимагаючи від господаря 2 тис. руб. У той час як анархісти увірвалися в торговий дім і спробували заарештувати Рабиновича, він зумів замкнутися в сусідньому приміщенні. У паніці анархісти почали стрілянину, що призвело до загального переполоху в офісі, внаслідок чого анархісти вирішили залишити офіс. На їх переслідування кинулися городові і звичайні робітники, що проходили повз. Зі зброєю в руках були арештовані анархісти: Барух Тупчанський, Беньямін Канівський, Олександр Лопух (Деркач) [57].

У другій половині березня - на початку квітня 1906 р. проходили напади анархістів на ковбасну фабрику, жбурляння бомби в магазин Вайдера... Дружина «Черное знамя» провела низку дрібних експропріацій купців, торгових і промислових підприємств, при цьому в декількох випадків були жертви.

У середині квітня 1906 р. відбувся напад анархістів-комуністів на магазин Палієва (після відмови видати гроші, в магазин була кинута бомба, поранено прикажчиків), анархіст І. Стріжевський нападає на квартиру купця Шехтера, анархісти С. Бассанський і Х. Шохерман стріляли в пристава і околодочного наглядач [58].

Повернувшись до Одеси, І. Гроссман керував «відстрілом» поліцейських і козацьких офіцерів. Теракти супроводжувалися випуском листівок, більшість з яких було віддруковано захватним чином в легальних друкарнях. Група «Черное знамя» була поглинена підготовкою до замаху на тимчасового одеського генерал-губернатора П. Глаголєва. Але поліція випередила змовників, заарештувавши кілька

потенційних терористів - Абрама Скульського і Шаю Зайденвуріма [59. 121].

Для одеської поліції залишався загадковим авторитетний анархіст на прізвище Фейн (Файн), за поліцейськими зведеннями, він був «інтелігентним робітником», що в 1906 р. видавав у Одесі «дискусійний листок анархістів-комуністів», друкуючи його на своїй квартирі. Він був лідером анархістів в Одесі, Катеринославі, Харкові, Кременчузі, особисто брав участь у терактах, був організатором безпорядків і опору поліції в Нижньодніпровську в грудні 1905 р., в 1911 р. жив у Лондоні. Хто це був, анархістські джерела не говорять, а історики не знають... Можливо, над анархістської конспірацією стояла ще більш закрита структура, яку так і не змогли «зламати» секретні інформатори поліції [60. 183].

На початку лютого 1906 р. в Одесу повернулися Лейві Тарло[38](виїхав за кордон) і вчитель з Білої Церкви Давид Черкаський (втікач з в'язниці, анархіст). Разом з Хасей Ердалєвською вони організували нову автономну бойову дружину [53. 15-16]. Ця дружина зуміла налагодити зв'язок із білостоцьким «Черным знаменем», організувати транспортний контрабандний маршрут через австрійський та румунський кордони. Але вже перший транспорт револьверів і літератури був заарештований поліцією, разом із анархістом Базьяном, що супроводжував його.

Начальник Одеського охоронного відділення повідомляв прокурору Одеської судової палати про те, що ця група численна і небезпечна і до неї входять, або до свого не-

---

*38 – * Тарло Лейві (Лев) Іцков Танусовіч. Народ. в 1887 в багатій одес. сім'ї, подорожував за кордон, в 1904 обвинувачен. по справі одес. гр. РСДРП, справу припинено. В 1905 став анарх., під час затриман. поліцією, вбив городового, втік і зник за кордоном. В Олександрівську брав участь в бою з Сімферопольс. полком. Повернувся до Одеси, створив гр. анарх. Під час нового затриман. 5.09.1906 вбив городового і двірника, встиг вскочити на візника і стріляв поранивши 3 городових. Збитий з прольотки сторожем. Спливаючого кров'ю, з трьома ранами, його наздогнала поліція. 7.09.1906 за вироком ОВ-ПС розстріляний. На страту був винесений на носилках, за свідченнями, «страчений вже мертвим». Труп закопали у дворі Одес. в'язниці, а в березні 1927 при буд. роботах останки знайшли і урочисто перепоховали на II єврей. кладовищі, одну з центр. вулиць (Ремісничу, нині - Осіпова) назвали ім. Тарло (до 1941).*

давнього арешту входили, анархісти: німецький підданий Карл Штеле (Штрель) - Американець, студент Київського університету Мойсей Елін, румунський підданий Янкель - Мордко Янко, одеські міщани: швець Іван Бондарєв (його майстерня була конспіративною квартирою), Іван Черненко - Ваня Пересипський (працівник їдальні на Пересипу, де збиралася група), Олександр Айзенгард, Мойсей Вайсман, Лейба Табацький, Марьям Мейліховер, Ганна Волковиська, Хая Копель, Олександр Добромишельський, Лейба Львівський (зберігав бомби), Йосип - Лейба Ханюріс, Меєр Штерн, Яків Абрамсон, Ілля Бернштейн, Архип Кравець, Лейба Вагнер, Беньямін Фрідман (походив з містечка Кринки, був під слідством по справі про заворушення в Кринках під Білостоком в 1905 р., випущений під заставу в 200 руб.) [61].

В цій одеській групі були бойовики і селянського стану: Микола Кушнарьов (затриман з 500 листівками) і Семен Семенов (затриман з 5 револьверами та 338 листівками)*[61]. Двадцятидворічний колишній есер, столяр Семен Семенов організовував безкоштовні їдальні для безробітних і був делегатом Одеської Ради від будівельних робітників [62. 2-4].

Після серії обшуків 19-20 березня 1906 р. одеська поліція ліквідувала I і II групи анархістів-комуністів (затримани: Л. Львівський, Л. Табацький, М. Єлік та ін.). По квартирах анархістів були знайдені серйозні докази: у Л. Тарло* - 15 пачок піроксилінових шашок, чисті бланки паспортів та прокламації «Ко всем рабочим», у Л. Львівського - анархістська брошура «Капель Эрдалевский», що була видана білостоцькою анархістською групою. Обшук у І. – Л. Ханюріса дав цілий склад нелегальної літератури, з револьвером був затриманий І. Бондарєв. 30 березня 1906 р., під час вимагання 1500 руб. у купця Міхельсона, був затриманий анархіст Мойсей Гершенфельд [63. 1-2].

26 березня 1906 р. Х. Ердалєвська, при затриманні на конспіративній квартирі (в майстерні Я. Янко, так само затриманого), намагалася збігти, стріляла в двох городових. Один раз вона промахнулася, а другий раз браунінг дав осічку. 3 травня 1906 р. ОВОС засудив Х. Ердалєвську за приналежність до анархістівкомуністів та стрілянину в поліцію до смертної кари. Х. Ердалєвська формально стала першою

жінкою-смертницею в російському анархічному русі, проте через півтора місяці вирок був замінений на 20 років каторги (першою зі страчених анархісток стала Б. Шершевська). Х. Ердалєвській замінили форму покарання тому, що в неї була піврічна дитина - Густав, якого вона збиралася взяти з собою на каторгу, коли йому виповниться рік [64]. У цей час батько дитини і її чоловік К. Ердалєвський перебував у херосонській окружній психіатрічній лікарні (симулював божевілля в надії уникнути страти по справі «лібманців»). Через чотири місяці після вироку Х. Ердалєвська написала прохання на ім'я Одеського генерал-губернатора, прохаючи дозволити їй обвінчатися з засудженим на 10 років каторги одеським анархістом П. Непомнящим [65. 3-7].

До кінця березня 1906 р. значна частина одеських бойовиків «Черного знамени» була заарештована, поліцією було вилучено зброю, вибухові речовини, готові бомби. Після масових арештів залишки «Черного знамени» в Одесі очолили Володимир Ямпольський та Микола Пащенко (брат загиблого в 1905 р. анархіста Никифора Пащенко). Кілька активних анархістів С. Борисов, Й.-А. Іхельзон, Я. Лейманський, А. Леках, Х. Молчанський, І. Черненко втекли з Одеси. Група вирішила тимчасово «залягти на дно». Через два дні після свого арешту (22 березня 1906 р.) Л. Тарло втік з одеської в'язниці під час прогулянки ув'язнених [66. 3-5].

Департамент поліції в березні 1906 р. провів першу масову висилку з Одеси заарештованих за підозрою в анархістській діяльності в кількості 11 чол. (А. Гуревич, М. Афанасьєв та ін.), в травні 1906 р. проходила нова висилка анархістів з південних губерній імперії (Київської, Волинської, Подільської, Херсонської) в Туруханський край, в Якутську й Архангельську губернії, під гласний нагляд поліції.

На початку квітня 1906 р. одеська група «Черное знамя» Л. Тарло, Л. Коман, К. Сірота, М. Машкан, І. Чорний, С. Іщук, Н. Пащенко, Д. Черкаський, С. Меккель, П. Шакерман, В. Ямпольський, І. Грінберг) відновила бойову діяльність, здійснивши кілька дрібних експропріацій і замахів на поліцейських, напади на магазин Франка, на квартиру купця, поранивши його за відмову від відкупу [67]. Бойовик Кири-

ло Шарапов - Кузьма смертельно поранив пристава Михайлівської ділянки Погрібного, після чого сховався в Києві [68. 103]. У підготовці вбивства пристава Погрібного К. Шарапову допомагала анархістка Поліна Шакерман[39].

Через три тижні одеською поліцією були затримані активісти групи: Н. Пащенко, Д. Черкаський, С. Меккель, П. Шакерман, В. Ямпольський. У виписці з агентурної записки начальника Одеського охоронного відділення від 6 травня 1906 р. повідомлялося: «Після неоднаразової ліквідації різних груп анархістів їх діяльність у місті Одесі майже припинилася». Але це були тільки невиправдані ілюзії.

З приводу нових терористичних актів 15 травня 1906 р. анархістами була видана листівка «К товарищам рабочим» (нак. 10 тис. прим.). Анархісти явочним шляхом захопили друкарню «Техник», де віддрукували відозву з приводу вбивства Погребного) [69]: «Днями був вбитий одним з наших товаришів відомий всьому місту Одесі царський шпигун і вірний пес буржуазної держави Лопата... четвертий за кількістю полеглих від наших товаришів за останні дні: 15-го квітня був вбитий нашими товаришами пристав Погрібний, той самий, який, за свідченням всіх жителів нашого міста, був з перших ініціаторів та активних учасників жовтневого погрому... Після вбивства Погрібного городовий, який намагався затримати товариша, здійснівшего замах на життя шпигуна, був у цей же час вбитий іншим товаришем, а 13-го цього місяця був вбитий теж нашим товаришем шпигун» [3. 122].

Для відновлення «Южно-русской группы анархистов-комунистов «Черное знамя» до Одеси знову прибув І. Гроссман. Він виступав з рефератами і дискусіями в Новоросійському університеті, закликавши до об'єднання анархістів, налагодив зв'язок з місцевими анархістами-синдикалістами, від яких отримав бомби. Кілька анархістів були спрямовані по селах, з метою підбивати селян до захоплення земель

39 – Шакерман Поліна Йосипівна. Народ. в 1888, робітниця, з 1905 анарх. – ком. (до цього сімпатик соціал-демократ.), участь в ексах, терорі. Арешт. в квітні 1906, в серпні 1906 вирок. на смерт. кару замінен. безстрок. каторгою. Відбула 10 років каторги, учасниця революції 1917, в 1917 вступила до РСДРП(б), в 1922 вийшла з партії. Померла в 1933 в Москві [81. 631].

і бунту. І. Гроссману активно допомогала його дружина - Зінаїда Павлівна (20 років, п. пр. Клеопатра, жила під прізвищем Надія Палій). Вона утримувала в Одесі конспіративну квартиру, їздила до Севастополя для зв'язку з місцевими анархістами. Поліція знала тільки клички членів групи: Яша, Міша, Петро, Петрунька, Кузьма... Деякий час в роботі групи активно брав участь І. Гроссман, але в травні 1906 р. він виїхав до Швейцарії, де намагався видати другий номер журналу «Черное знамя» [70. 4].

Наприкінці травня 1906 р., за допомогою Герша Сандомирського, який приїхав з Києва, і С. Борисова, який повернувся з Катеринослава, в Одесі почалася підготовка нового вибуху Головного жандармського управління та замаху на прокурора ОВОС генерал-майора Волкова (за особливою постановою групи анархістів-комуністів). Для вбивства прокурора з Києва був «виписаний» бойовик-професіонал К. Шарапов - Кузьма. Але замах на прокурора не вдався, арешти, що тривали в Одесі зірвали терористичні задуми анархістів.

1 червня 1906 р. Г. Сандомирський[40] і анархіст Нахам Шестопал на «масовці» робітників на Чумній горі в Одесі, закликали до загального страйку, а вже через день Г. Сандо-

*40 – *Сандомирський Герш Беркович (Герман Борисович) (п. пр. В'ячеслав, Герман Маленький, Анатолій Колосов, Герман Старубінський). Народ. в 1882 в Одесі. В 1898 закінчив Одес. комерц. училище, навчався в Київ. універ. в 1902 виїхав до Женеви, навч. на юр. факульеті, анарх.-ком. гр. «Вольная воля» (Женева), пропаганд. Повернувся до Рос. імпер. в 1904, навчав. в Варшав. універ., у ветеринар. інституті. Восени в 1904 перевівся до Томськ. універ., з 1905 на юр. факульт. Київ. універ., анарх. в Києві, Варшаві, Одесі. З 1906 – лідер гр. «Бунтарь», перейшов до гр. «Буревестник». Учас. революції 1905. Арешт. в 1906 в Одесі; засланий в Нарим. край, звідки втік у тому ж році до Парижу. Через 6 міс. - до Фінляндії, створ. журнал «Анархист», восени 1907 переїхав до Києва, арешт. в груд. 1907 за звинувач. у замаху на ген. Сухомлінова. 19.03.1909 ВОС осужд. на 8 рок. каторги. На засланв. Іркут. губ. з 1916, працівник в нелегал. журналі «Анархист». 1917 жив у Москві, працював у «Союзе анарх.-синдикал. пропаганды», прихильник співпраці анарх. з радян. владою, з 1920 працював в Наркоматі закорд. справ, на дипломат. роботі - зав. відд. Балкан. країн, участь. в Генуез. конференц., в заснуванні музею П.Кропоткіна. З сер. 1920-х звертався до ЦК ВКП(б) з клопотаннями про припинення переслідувань анарх., брав участь у роботі легал. анарх. гр. З 1920-х рр.- видавець, член редкол. жур. «Огонек». Арешт. в 1934, ув'язнений у табір в Єнісейську, розстріл в 1938.*

мирський (який готував замах на прокурора) був заарештований (в його кишені виявився браунінг) [71. 4, 39]. У номері Г. Сандомирського в одеському готелі «Пушкін» були арештовані анархісти Ліда Гілінюкова і Нахам Шестопал, а на одеській вулиці – бойовики групи Костянтин Шарапов і Маркус Бронштейн [72. 109].

У травні 1906 р. анархісти провели напад на дачу купця Філоматецького під Одесою, на гастроном Ромова і магазин Кургеля в центрі міста, пограбували механічну майстерню, склад Левицького [73. 1-17]. 17 травня анархісти напали на бакалійний магазин Рейдера, після того як вимога видати 500 руб., не подіяла на господаря, анархісти кинули в магазин бомбу, яка «не заподіяла шкоди», а от поліція, організувавши засідку і переслідування нападників, провела арешти анархістів: Дмитра Карпова-Єфімова, морського штурмана Федіра Фоменко, Марії Заславської [74. 2-6]. 9 травня - 1 червня 1906 р. відбувався масштабний страйк одеських друкарів (друкарні «Южно-русского акционерного общества печатного дела»та ін друкарень - бл. місяця страйкувало бл. 250 чол.) за восьмигодинний робочий день і зміну розцінок праці. До кінця травня страйк зайшов у глухий кут, і тоді, на зборах робітників-активістів і анархістів в Олександрівському парку було вирішено вбити директора «Южно-русского акционерного общества печатного дела» Л. Кірхнера «за жорстоке поводження по відношенню до страйкуючих».

Увечері 31 травня кравець Ізраїль - Шмуль Покатілов (Покотіло) (в 1904 р. за революційну діяльність був засланий до Сибіру, в кінці жовтня 1905 р., після амністії за царським маніфестом повернувся до Одеси став анархістом-комуністом, за іншою версією - анархістом-синдикалістом групи «Новый мир») прямо на вулиці двома пострілами в груди вбив Л. Кірхнера. І. – Ш. Покотілов був схоплений після пострілів в ході погоні (на нього ззаду напав вантажник і видав поліції, але дізнавшись з газет, кого він видав, вантажник покінчив з собою). Після вбивства Л. Кірхнера «Общество» задовольнило вимоги страйкарів [71. 40-41].

Під час суду терорист відмовився від свого захисту, роблячи особисті заяви щодо цілей терору. 22 вересня 1906 р.

І. - Ш. Покотілов був засуджений до смерті і повішений в «Чумном квартале» [75]. Він став одним з найпопулярніших мучеників «анархістського іконостасу» того часу. За кордоном масовим тиражем була випущенна листівка з портретами анархістів-терористів, страчених імперською владою І. Покотілова і Л. Тарло [76. 8].

Розслідуючи вбивство Л. Кірхнера поліція вийшла на ретельно законспіровану групу анархістів-комуністів і вирішила, що у замаху І. Покотілову допомагали одеські анархісти: Давид Злочевський (вже побував у в'язниці), якісь кравець Ізраіль і дівчина Хананка [77. 109].

У травні 1906 р. ротмістр Окремого корпусу жандармів Левдіков повідомляв одеському поліцмейстеру, що діяльність автономних груп анархістів Одеси стала координувати «Федерация групп одесских анархистов» (анархістів-комуністів, анархістів-індивідуалістів, анархістів-синдикалістів) на «федеративних засадах» [78. 496].

Ротмістр Левдіков подавав програму федерації «1) широка агітація мас для загальних експропріацій як приватної, так і казенної власності в широких розмірах; 2) групи виділяють з себе осіб, які скоюють експропріації для придбання сум, необхідних для існування груп; 3) терор проти адміністративних осіб; 4) об'єднання груп повинно мати власну літературу та друкарню». Далі він повідомляв, що «представники зазначеної групи днями виїжджають до Миколаєва для організації групи анархістів-федералістів» [71. 30].

У травні - початку червня 1906 р. в Одесі діяла група «Молодых анархистов-коммунистов» Костянтина Тодорова[41]. Членам групи було доручено вбити голову ОВОС генерал-лейтенанта Рыльне [77. 109]. 5 червня сім анархістів-комуністів цієї групи зайняли друкарню «Изящество», де вони

*41 – * Тодоров Костянтин Васильович. Народ. в 1887 в турец. Болгарії, син болгар. полковника, поет, учас. рев. боротьби Македонії, анарх. с 1905. На поч. 1906 втік до Рос. імперії, кілька місяців очолював гр. одес. анарх., арешт. і судимий. Сидів у камері з кримінал. В грудні 1913 помилуваний (бл. року не досидів до закін. терміну), висланий з Одеси до Болгарії (за однією з версій, в 1914 був виданий Туреччині та засуджений як учасник замаху на султана). Після закін. І Світ. війни увійшов до керів. «Болгар. землеробського народного союзу». Арешт. під час військ. перевороту Цанкова 1923.*

віддрукували нову анархістську відозву «К одесским рабочим» на підтримку теракту І. Покатилова[42] [79].

8 червня анархісти пограбували німецького підданого Гетенга, а вже 9 червня група К. Тодорова була ліквідована. Поліцією було проведено 12 обшуків і арешти 11 членів групи анархістів-комуністів. Під час обшуків була знайдена невелика підпільна друкарня, майстерня для виготовлення бомб, три револьвери, прокламації «К одесским рабочим», анархістські брошури. У К. Тодорова при обшуку були знайдені: 2 бомби, 8 револьверів, 165 патронів, порох. У квартирі Ісаака Ланди поліція знайшла лабораторію з виготовлення бомб, 2,5 пуда вибухових речовин, 46 заготовок для бомб, браунінг і 700 відозв з приводу вбивства Л. Кірхнера [80].

Газета «Русское слово» писала: «Тодоров підозрюється в співучасті в замаху на життя турецького султана під час торішнього селамліка*. Тодоров прибув до Одеси два тижні тому» [81]. У групу входили бойовики у віці 17-19 років - крім К. Тодорова та І. Ланде, Хонан Гіфон, Бенцион Стучін, Нехама Файнштейн, Давид Злочевський, Мойша Ангер, Єль Бекман (анархіст з 1904 р.), Рафаїл Кугель. Підозра впала й на Хона Біранса, Меєра Тіксі, Олександру Вайнбурд, Фаню Злочевську, Раю Хусид. У грудні 1906 р. в ОВОС пройшов процес над анархістами з групи Тодорова. Члени групи, як неповнолітні (тоді до 21 року), отримали м'які вироки - К. Тодоров узяв всю провину на себе і був засуджений до восьми років каторги [82. 10-15].

7 червня на Молдаванці сталося вбивство козака Журавльова, поліцейські зведення стверджують, що його вбила «єврейська молодь». Після похорон козаки і деякі одеські мешканці громили на Молдаванці єврейські крамниці і били перехожих - євреїв. Очікування погрому в Одесі (після вбивства козака та звісткі про кровавий погром у Білостоці 14.06.1906) підштовхнуло анархістів до входження у «Внепартийный комитет самообороны» та активних дій -

*42 – * 21 липня 1905 р. було здійснено замах на султана Осман. імперії Абдулу Гаміда II у Стамбулі. Підготовка до замаху проходила в Болгарії. Організатор - К. Мікаелян (один із засновників партії «Дашнакцутюн». Виконавець замаху - Зарех, вибухом бомби було вбито багато людей, включаючи Зареха.*

кілька бойовиків анархістів та самооборони відкрили стрілянину по козаках прямо у дворі казарм, але козаки, краще володіючи зброєю, вбили двох нападників [77].

18 червня до друкарні видавництва «Новое обозрение» увірвалися 15 анархістів і, погрожуючи бомбою і револьверами захопили друкарню, щоб пояснити сенс вбивства Л. Кірхнера шляхом друку 400 листівок «Письмо товарища Покотилова»[43]. По справі захоплення друкарні була арештована Роза Грінберг (24 роки, затрим. в Аккермані за виготовлення бомб) і Мойша Любарський (дезертир, затрим. 3.08.1906 р. за напад на артільника) [83].

Через три місяці анархісти знову захоплюють друкарню газети «Новое обозрение», віддрукувавши в ній «Письмо товарища Покотилова» накладом вже в 8 тис. примірників.

У травні 1906 р. в Одесі була створена група анархістів «Вольная коммуна». Группа «Вольная коммуна» дотримувалася комуністичних принципів, спільності майна, концен-

---

*43 – * У відозві Л. Кірхнера розглядали як «типового, кровожерного експлуататора робітників... Кірхнер належав до кадетської партії і, отже, разом з соціал-демократами та іншими політиканами вимагав загального виборчого права для робітників, не тільки виявляв підлу завзятість у відхиленні всіх вимог страйкуючих друкарів, а й був душею Спілки підприємців, виписав з сусідніх міст штрейкбрехерів... Невже будемо, як і раніше, підставляти покірно свою шию під удари багатіїв і, слідуючи пораді соціал-демократів, обмежуватися мирною боротьбою і частковими вимогами?». У цьому листі були такі рядки: «На зборах синдикату для боротьби зі страйками він (Л. Кірхнер. - Авт.) сміявся над тими господарями, які йшли на поступки робітникам, і вказував їм кращі способи боротьби: запрошення штрейкбрехерів, розрахунок страйкарів і відмова від прийому їх на роботу, щоб голодом примусити їх до покори... робітники його друкарні, змучені занадто довгим робочим днем, застрайкували, вимагаючи скорочення годин роботи, він не зробив ні найменшої поступки... я (І.-Ш. Покотілов. – Авт.) вирішив навчити робітників боротися з господарями-експлуататорами та їх уповноваженим і для цієї мети рекомендувати револьвер Браунінга. Я підстеріг його в той час, коли він виходив з друкарні і попрямував до Дерибасівської. Він вийшов з друкарні, де працювали штрейкбрехери... На розі Дерибасівської та Пушкінської він заплатив за «благополуччя»... Робітникам, щоб знищити владу капіталістів і їхніх захисників, потрібно не тільки зрозуміти, а й зробити так, щоб напади на життя експлуататорів і власність стали повсякденним явищем... Робітники тоді знищать всіх експлуататорів або відстрілять їх і заберуть у свої руки всі багатства світу, щоб бути людьми істинно своїми і рівними »[3. 125].*

труючись на організації «бунтівних зграй» і «робітничих дружин» для партизанської боротьби у містах [3. 225].

Одним з активістів та лідерів цієї групи в Одесі був двадцятирічний Євген Максимович Бурдейний (друкар за фахом, що походив з селян Гайсинського повіту Подільської губ.). Є. Бурдейний був на початку 1905 р. есером, але незабаром перейшов до анархістів-комуністів, брав участь у більшості акцій групи, сам робив бомби, дружив з І. – Ш. Покатіловим. У групі «Вольная коммуна» починав В. Козловський - майбутній лідер анархістів - синдикалістів.

«Від природи хоробрий, сміливий і зухвалий, він серед своїх злочинних зловмисників придбав вплив і користувався пошаною і повагою і під кінець вважався ватажком і керівником на призвісько Женя - організовував нальоти, вважався борцем», - пише про Є. Бурдейного завідувач відділом розшуку, помошник поліцмейстера Одеси Б. Рацишевський [84. 8-14].

12 червня 1906 р. група «Вольная коммуна» вчинила напад на приміський ресторан «Аркадія», де було викрадено бл. 3 тис. руб. 31 червня чотири збройних анархіста напали на контору купця Г. Стамм з вимогою видати їм 100 руб. «на революцію». Під час драки, викликаної опором купця, анархісти вбили його сина. 23 серпня група провела пограбування артільника на станції Одеса – Товарна, захопивши 3 тис. руб. Одночасно з великими актами проходили дрібні вимагання в магазинах фарб Вюнш та молочній лавці Стурмака. Одеська група «Вольная коммуна» створила свою «філію» - селянську групу «Вольная коммуна» в містечку Балта (під орудою того ж Є. Бурдейного) [85. 1].

Наприкінці серпня 1906 р. поліція вже знала про всі плани групи і, коли 10 анархістів з бомбами і револьверами зібралися напасти на аптеку Зейдмана на Пушкінській вулиці, підготувала в аптеці засідку. Але, в цей раз анархісти були попереджені про пастку [84. 8-14].

29 серпня 1906 р. Є. Бурдейний був заарештований, одеська група «Вольная коммуна» була розгромлена поліцією. В вересні 1906 р. були зарештовані: пекар Павло (Іван) Грибоєдов (П. Карабан), Матіус Шнайдерман, Рафаїл Зільберштейн, А. Удалов, А. Славкін, Г. Аронович, П. Бендюга

(Биндюг), Е. Бернштейн, П. Шеффер, І. Ройтман, К. Гейнберт, І. Мартинов. Поліцією була захоплена підпільна друкарня «Вольная коммуна», в якій анархістам вдалося віддрукувати дві листівки [86].

Пізніше було заарештовано ще кілька одеських бойовиків «Вольной коммуни», що вчиняли збройні напади: С. Патлажан (перейшов до «Вольной коммуни» із групи анархістів-комуністів), Л. Перельман (отримав 7 років каторги), П. Гельман (отримав 6 років каторги). [35. 23 - 24].

Влітку 1906 р. агітатор і пропагандист одеського комітету РСДРП Хаїм Рит (Ріт)* вийшов з лав РСДРП і, несподівано для багатьох його товаришів, перейшов до групи анархістів-комуністів. За собою він перетягнув підпільний робітничий гурток одеських друкарських робітників, які симпатизували РСДРП. Серед робітників, що перейшли до анархістів разом з Х. Ритом, був Кальман Фейгельман - друкар, дев'ятнадцятирічний юнак, який встиг побувати в РСДРП і постріляти на барикадах у жовтні 1905 р.

9 липня 1906 р. цар Микола II розпустив І Державну Думу (як революційну), 19 серпня був введений в дію закон про військово-польові суди (ВПС)[44]. Влада почала наступ на революцію.

11-12 липня 1906 р. одеською поліцією було ліквідовано «Боевой летучий отряд молдаванских анархистов» (формувався в одеському районі Молдаванка). Крім ексів, загін цей став відомий тим, що п'ять його бійців стріляли з браунінгів залпом в роз'їзд козаків (тоді були затримані анархісти Тарнопольський, Беркович, Гонштейн). Під час обшуків поліція

---

44 – 3 поч. 1906. Одеса була на воєн. положенні, ком. Одес. округу ввів застосування смерт. кари без суду, в адмін. порядку. «Скорострільному» судочинству - «Правилам о военно-полевом суде» – передував «Перечень наиболее выдающихся проявлений революционного движения за 1906 г.», куди увійшли 45 терор. акцій з початку року, в тому числі і вибух жандарм. управлін. в Одесі. Термін передачі справ до ВПС встановлювався в 24 години, їх розгляд при закритих дверях - 48 годин. Участі захисника та обвинувача не передбачалося, 24 години – термін виконання вироку – виключав можливість помилування. За 8 місяців дії закону про ВПС до 20.04.1907 було страчено 1100 чол. ВПС працював в тих випадках, коли «вина підсудного була явною». Після Л. Тарло за вироками ОВПС в Одесі було страчено ще кілька анарх.

виявила таємну друкарню цього загону і в ній 700 щойно видрукуваних відозв, детальну звітність, у якій зазначалося отримання грошей від торгових фірм в результаті вимагань, чекові книжки здирників - «мандати», печатки. Нові арешти по справі групи торкнулись Ф. Горнштейна та Й. Церальнецького [71. 56].

Одночасно з групами «Вольная коммуна», «Черное знамя», в Одесі діяла «Боевая дружина анархистов-коммунистов» Василя Усатова - Бандури. Кістяк групи становили вчорашні есери – бойовики, що перейшли до анархістів наприкінці 1904 р.: Петро Ярошевський, Анатолій Зафаріді, Леонід Ржепішевський, О. Задорожний, В. Дітман, В. Ліндербаум, Н. Штрумфер, К. Бєляєв [87. 145]. Штаб-квартира розміщувалася в будинку Л. Ржепішевського (вул. Дігтярна, 16), де було організовано лабораторію з виготовлення бомб. Група провела збройний напад на поштове відділення, пограбування підприємств і кас, готувала вбивство Бессарабського губернатора.

З «Дружиной» співпрацювала група одеських бойовиків-есерів В. Лебедінцева. У жовтні 1906 р. Л. Ржепішевський виїхав до Відня, де закупив транспорт зброї і контрабандою провіз його через австро-російський кордон. За відсутністю Л. Ржепішевського в його квартирі поліція провела обшук і виявила лабораторію з виготовлення бомб, провела арешти бойовиків. На початку 1907 р. Л. Ржепішевський, В. Усатов і Н. Штрумфер виїхали до Москви для екса каси на фабриці Лосєва. У Москві члени групи були заарештовані, В. Усатов і Н. Штрумер страчені, а Л. Ржепішевський опинився на каторзі [88, 87].

В липні 1906 р. в Одесі знову зібралися залишки старих анархістських груп під керівництвом С. Борісова, Ол. Таратути, Х. Молчанського. Вони провели ряд експропріацій і захоплень місцевих друкарень для того, щоб віддрукувати три анархістські листівки. С. Борісов готував замах на командувача Одеським військовим округом О. Каульбарса, новий вибух Одеського жандармського управління. За підготовку замаху на О. Каульбарса була відповідальна група з шести осіб на чолі з бойовиком С. Яновським. Але невдача з

замахом на О. Каульбарса змусила С. Борісова переїхати з Одеси до Катеринославу, а С. Яновського виїхати до Азову, де останній вбив директора місцевої гімназії. Незабаром С. Яновський був заарештований і засуджений до 20 років каторги, але у в'язниці покінчив життя самогубством.

У серпні-жовтні 1906 р. став помітний тимчасовий спад анархістської активності в Одесі. Одеська поліція завдала анархістам серйозні «удари у відповідь». У серпні 1906 р. поліція провела арешти анархістів-комуністів, що готували втечу «лібманівців». 4 вересня відбувся арешт групи анархістів: О. Чеботова, О. Сверлова, Ф. Платонової та ін. [89. 46]. На початку вересня був заарештований Л. Тарло, який вперше в Одесі був покараний військово-польовим судом (ВПС) і розстріляний 7 вересня 1906 р.

4 серпня анархісти напали на магазин і на бакалійну лавку, в якій погрожуючи бомбою, вимагали 200 руб. Однак такий візит до бакалійної крамниці закінчився арештом Адольфа Віра і Івана Дроздова [90. 3].

У серпні-жовтні 1906 р. відбулися арешти і висилки з Одеси анархістів: Шефера, Кройтера, Маргуліса, Арецького, Зільбермана, Теплицького, Вассермана, Грінберга, Фельдмана, Фішмана, Ройза, Гольденберга, Гофштейна, Добромильського, Чорного, Штерна, Співакова, Шумейко, Песляк, Фейбурда, Хаймовича, Боровика... (всього бл. 60 чол.).

26 серпня 1906 р. анархістка Лариса Інзінська (дочка диякона Слобідської церкви Олексія Інзінського) кинула бомбу в карету, у якій їхав командувач Одеським військовим округом О. Каульбарс, але від вибуху бомби він практично не постраждав. Після «дивовижного порятунку» О. Каульбарса до нього прийшла делегація робітників-анархістів з іконами і хоругвами. Дізнавшись про те, що кілька портових вантажників були делегатами у О. Каульбарса, вантажники лінчували трьох своїх «вірнопідданих» колег [91. 13].

У серпні 1906 р. замість тимчас. генерал-губернатора К. Карангозова - «жорсткого адміністратора», був призначений «ліберальний генерал» А. Григор'єв, якого «праві» незабаром охрестили «жидівським батьком». Він запам'ятався одеситам безкорисливістю, коректністю, прагненням «уни-

кати політики» і своєю фразою «Я не подам руки графу Коновицыну» (керівник одеського відділення Союзу Російського народу. – Авт.)».

2 вересня 1906 р. анархіст Єфімов кинув бомбу в магазин Рейдена за відмову видати гроші за мандатом, в той же день група анархістів-комуністів напала на контору «Мазут», через три тижні за напад на контору «Мазут» поліцією були заарештовані Елізар Маітес і Антон Новошицький [92. 1].

7 листопада 1906 р. одеські анархісти взяли участь в похоронах учня професійного училища Вейланда, страченого в сімнадцять років. Він був арештований на початку 1906 р. за збройне пограбування квартири купця (на 500 руб.). 14 травня на засіданні ОВОС Вейленда засудили до смертної кари, без доказів, а тільки враховуючи, що його старший брат був анархістом, півроку тримали в камері смертників. Вирок і його виконання викликали обурення громадськості, в тому числі і юристів. Похорон Вейланда супроводжувався збройними сутичками анархістів з поліцією, в ході яких біля воріт І єврейського цвинтару були вбиті: пристав Михайлівської поліцейської ділянки Лашкевіч і анархіст Злочевський, який стріляв у пристава (загинули ще два анархіста через перестрілку з поліцією).

26 грудня 1906 р. анархісти «Черного знамени» влаштували нову перестрілку під час похорону учня електротехнічної школи, анархіста Соколовського. Три людини стріляли в поліцейських, вбивши помічника пристава Дашкевича і поранивши городового. Поліцейські змогли застрелити трьох нападників, проте їх трупи залишились непізнаними [71. 78].

В Одеській електротехнічній школі з учнів школи в 1906 р. склалося коло анархістів-комуністів. У жовтні 1907 р. учень електротехнічної школи сімнадцятирічний Лев Коман був затриманий за вимагання грошей в меблевому магазині.

15 листопада 1906 р. на квартиру одеського почесного громадянина І. Костянтинівського посильний приніс мандат від «Южной группы анархистов-коммунистов» на виплату 1 тис. руб. Того ж дня відбувся напад п'яти збройних анархістів на дачу статського радника Філоматського. Піс-

ля перестрілки з поліцією один нальотчик був затриманий (ним виявився двадцятирічний дезертир Петро Дуров) [93. 641].

У середині листопада 1906 р. частина одеської групи анархістів-комуністів С. Борісова була заарештована (Х. Молчанський, І. Полозов, Х. Вайсман та ін.). 8 і 11 листопада 1906 р. були страчені за звинуваченням у терорі анархісти Михайло Кириченко і Володимир Пустовойтов, 18 грудня був страчений анархіст Гефон [94. 91].

Восени 1906 р. одеські анархісти стали проводити екси поза Одеси, знаючи, що в місті є велика ймовірність бути заарештованим на місці злочину або бути впізнаним згодом. Анархістські групи висилали «експедиційні загони» в найближчі околиці Одеси для ексів і вимагань у поміщиків і заможних людей Херсонської губернії. Так, на ст. Любашівка (175 км від Одеси) одеський анархіст Ларіон Івасенко разом ще з чотирма «невстановленими» анархістами захопили 2 742 руб. [95].

Є свідоцтво про напад одеських анархістів на маєток поміщика Гаіуса - хутір Марково-Гаіусово (25 км від Тирасполя). Анархісти вимагали у поміщика гроші для «бойового фонду», але поміщик Гаіус їм відмовив, після чого бл. 20 озброєних анархістів напали на хутір. Незважаючи на те, що численна охорона зустріла анархістів револьверними пострілами, анархісти, за допомогою бомб, розгромили і обеззброїли охорону. Усі цінності хутора були захоплені або знищені [96].

21 вересня 1906 р. відбувся невдалий напад анархістів на хутір Жайворонка в Одеському повіті. Тоді шість озброєних анархістів з Одеси та Миколаєва: Павло Коротков, Василь Шеянов (згодом обидва страчені), Макар Нікітін, Микола Бившев, Семен Шаров, Михайло Кіхменко – намагалися захопити хутір і цінності, що в ньому знаходилися. Але численна охорона скоїла озброєну відсіч, поранивши двох анархістів і змусивши інших нападників відступити [97. 1-3].

У невеликому містечку Голті (зараз район м. Первомайськ Миколаївської обл.) тільки протягом 1906 р. анархісти провели сім терористичних актів [98].

Одеські анархісти не залишалися байдужими до прохань своїх «колег» з інших міст і навіть країн, надаючи їм підтримку в здійсненні терактів. Вони брали участь у підготовці замахів на німецького імператора Вільгельма II і прем'єра Франції. У жовтні 1906 р., з початком великих провалів Катеринославської групи анархістів, катеринославці просили «Федерацию одесских анархистов» (як більш сильну і впливову організацію) надати катеринославцям допомогу людьми і грошима.

Одеські анархісти мали постійний зв'язок з групами анархістів-комуністів і анархістів-синдикалістів Миколаєва. Таємна друкарня анархістів-комуністів, що працювала в Одесі, віддрукувала листівку «Ко всем рабочим и работницам» від імені миколаївської анархістської групи. У вересні 1906 р. одеські анархісти підготували друкарню для її відправки до Миколаїва, але вона була захоплена поліцією під час транспортування. Разом з нею до рук поліції потрапили одеські анархісти: Павло Бендюга (21 рік), одеський міщанин, електрик Герш Аронович - Хаїм (20 років), Йосип Славкін - Маркус (19 років), які після суду отримали «квитка» на каторгу [99. 2-4].

2 жовтня 1906 р. в крамницю Мінцера на Молдаванці увірвалися два озброєні анархісти, господар підняв крик і був поранений нападниками. 6 жовтня після обшуку були затримані анархісти Захарій Февральов, Федір Прусаков, Демяна Ковель (знайдені друкарські шрифти, література, зброя та печатка «Одесской группы Интернациональной самообороны»), Кальман Грінберг - Володя (знайдено печатку «Одесской Центральной группы анархистов-коммунистов» і прокламації) [93. 16, 32-36]. К. Грінберг вже арештовувався «за підбурювання фабричних до страйку» у 1905 р. і був пов'язаний з групою есерів на Слобідці, пізніше він перейшов до анархістів. За вироком ОВОС він отримав 4 роки каторги [100. 566].

У листопаді 1906 р. одеські бойовики з групи анархістів-комуністів І. Шаєвський і П. Міронов напали на хлібну контору в Проскурові [101. 2-4].

18 вересня 1906 р. П. Кропоткін організував з'їзд росій-

ських анархістів у Лондоні, на якому виступив проти тактики розбою і експропріацій, яку проводило «Черное знамя», вказавши, що революційна робота анархістів не повинна зводитися тільки до вилучення матеріальних засобів у буржуазії. У резолюції з'їзду «Про грабежі і експропріації» йшлося: «Експропріація - це насильницьке відчуження, проведене цілим суспільством в інтересах всього суспільства, а не акт особистого чи групового привласнення коштів». Лідери «Хлеба и Воли» вирішили, що «захоплення грошей де попало», «перехід їх з одних приватних рук до інших переслідують цілі особистої наживи» не є анархістською практикою. Послідовники П. Кропоткіна вважали найбільш доцільним є децентралізований терор «з педагогічною метою» у вигляді «вилучення з обігу» представників влади: «Головне розходження з питання про терор між нами і політичними партіями полягає в тому, що ми зовсім не думаємо, щоб терор міг служити засобом для зміни існуючого порядку, а бачимо в ньому тільки прояв абсолютно природного почуття обуреної совісті, або ж самозахисту, яке, саме внаслідок цього, і має агітаційне значення, сприяючи розвитку такого ж почуття обурення серед народу». П. Кропоткін висунув найближчу задачу анархістського руху - створення єдиної анархістської організації (Федерації) [102. 212].

Одеські анархісти одними з перших в імперії створили свою федерацію. До «Федерации одесских анархистов» увійшли:

- «Центральная рабочая группа анархистов» (відомі її члени: К. Гейнберг, І. Шопхер, М. Злочевський, Р. Вікман, С. Юмшанов (К. Домбровський), М. Кушнарьов, Х. Селецький. А. Будніченко, І. Задорожний Б. Летичівський, Е. Берлін та ін. [103].

- «І Пересыпская группа анархистов-коммунистов» (створена на базі соціал-демократичних груп робітників заводів Гена і Вальтух і колишніх членів одеської військової організації РСДРП.

- «ІІ Пересыпская группа анархистов- коммунистов».

- «І Молдаванская группа анархистов-коммунистов» (у

серпні 1908 р. відбулися арешти членів В. Нестерова, С. Табачнікова, Д. Воінова) [104. 1-5].

- «II Молдаванская группа анархистов-коммунистов». Мандат II-ї групибув знайдений під час арештів трьох братів і сестри Патлажан, А. Фельдмана.

- «Слободская группа анархистов-коммунистов» (брати Крижанівські, А. Кириченко). Деякі члени групи входили, як бойовики, до складу міжпартійної слобідської бойової дружини (у якій діяли есери, анархісти і «вільні» соціал-демократи). Ця дружина була сформована у листопаді 1905 р. і мала бл. 50 чол. і діяла разом з іншими дружинами самооборони [91. 9].

- «I группа Одесских молодых анархистов-коммунистов».

- «II группа Одесских молодых анархистов-комунистов». Проводила екси у купців іноді задовольняючись невеликими сумами до 100 руб. (член групи М. Власов заарештований і засланий під нагляд до Архангельської губ.) [105. 130].

- «Автономная боевая группа анархистов-коммунистов» (Барух Берков[45], Йосип Саф'ян[46], Яків Шмідман[47], Михайло

45 – Берков Барух Нахмоновіч (Борис Наумович) (п. пр. Борысов). Народ. в 1888, син присяжного повіреного з Миколаєва, належав до есерів, брав участь в організації втечі з Катеринослав. в'язниці гр. анарх., зник з ними до Одеси, вступив до «Черного знамени» в 1906. Керівник пропаганд. гуртків, оратор. Арешт. під час екса. У в'язниці вбив провокатора, засуджений до смерт. кари, страчений 19.09.1907.

До цієї гр. належала Фанні Каплан (Ройтблат Фейга). Народ. в 1888, модистка з Одеси. В 1906 прибула до Києва, арешт. при обшуку, в неї знайдений браунінг. 30.12.1906 вирок. ВПС – безстрок. каторга. 1917 – звільнена, вважала себе анарх.-ком. 1918 – перейшла до есерів, переїхала до Москви, де взяла участь у тер. акті проти В. Леніна. Вбита у 1918.

46 – Саф'ян Йосиф (п. пр. Йоська) – робітник, учасник рев. 1905-07, член Катеринослав. орг. Бунд. Арешт. навесні 1906 в Катеринославі на демонстрації; втік разом з Б. Берковим. Виїхав до Одеси, де оселився в квартирі В. Іоселевіча і вступ. до «Черного знамени». Працював у пропаганд. гуртках. Восени 1906 – участь у нараді одес. анарх. гр., виступив за широкий терор, підготовку замахів на керів. в'язниці, на коман. Одес. округом. В 1907 у складі гр. Беркова екс, надав озброєний опір до останнього патрона, потім був заарештований В 1907-17 перебував на каторзі, посиланнях. У 1920-х в київ. анарх. підпіллі [108].

47 – Шмідман Янкель - Арон Іцков (Яків) (п. пр. Віктор Гарський, Сашка-реаліст). Анарх.-ком., гражд. чоловік Фані Каплан. В 1906 разом з Ф. Каплан готував вбивство в Києві ген.-губер. В. Сухомлінова, при складанні бомба

Броун[48], Вульф Іоселевіч[49], Самуїл Ройх, Гофман, А. Фельдман. Група Б. Беркова намічала екси і теракти в Кишиневі, вбивство пристава Кишинівської міської ділянки Хаджи-Коли (відомий тим, що кілька разів арештовував Г. Котовського). Ця група, за даними поліції, збиралася 2-3 рази на тиждень на квартирі Юхима Сапожника на Молдаванці. Восени 1906 р. представники одеської федерації зібралися на нараду, що пройшла на квартирі В. Іоселевіча. На нараді розглядалися плани подальшої терористичної діяльності, між собою чубилися прихильники безмотивного, економічного і політичного терору. За пропозицією Б. Беркова та І. Саф'яна було вирішено зосередитися на «широкому політичному терорі», організувавши вбивства начальника Одеської в'язниці, командувача Одеським військовим округом, голови ОВОС [109. 87].

- «Крестьянская группа анархистов» Петра Чорного - «Крестьянский союз Подолии и Херсонской губернии» (члени: С. Меккель та ін.) З активістів цієї групи відомий одеський анархіст Петро Грінько, що висилався з Одеси в 1906 р., був заарештований в Єлизаветграді в червні 1907 р., страчений в 1908 р. за вбивство городового). П. Грінько - селянин з Аккерманського повіту (1885 р. н.), як згадують його одно-

вибухнула, і Ф. Каплан була поранена і затримана поліцією. Арешт. в січні 1908. Жандарм. дали характеристику «вельми небезпечний по своїй хоробрості анархіст, вбив багато людей... брав участь у ексі у Шехтера (склад заводу Гнівало), де стріляв у сина Шехтера, бомбист на ексі у Білоцерківського в Кишиневі, зник з грошима, вбив городового і поранив сторожа при затриманні. Має намір втекти з в'язниці». У березні 1917 вийшов з Одес. в'язниці. 1918 - перед.. профспілки, комісар продовольства Тирасполь. рев. загону, з 1919 – в РКП (б), комісар Центр. упр. воєн. повідомлень. Помер 1956 [106. 7].

48 – Броун Михайло Якович (п. пр. Ракітін). Народ. в 1889, син багат. торговця з Єлизаветграда, вільний слухач Новорос. універ., анарх. з 1905, працював в Одесі і Єлизаветграді, здійснював зв'язки з анарх.-сіндікал. гр., арешт. в 1907, в тому ж році ОВОС засуджен. на 20 років каторги.

49 – Іоселевіч Вульф Пінхусович (Володимир Петрович) (п. пр. Володя). Народ. в 1891 в Бердичеві, із службовців, з 1903 - співчував есерам, навчався в ремесл. училище «Труд» в Одесі, брав участь у страйках учнів, в барикад. боях в Одесі в 1905. З 1906 в гр. «Черное знамя», брав участь в ексах, терорі. В 1908 арешт. і засуджений до 12 років в'язниці. 1917-19 анарх. Одеси, Києва, у 1920-ті - службовець в Одесі, член анарх. підпілля, 1938 – арешт. і розстріл [107].

думці, він «роз'їжджав по селах», поширюючи анархістську літературу і агітуючи селян підняти бунт [110].

- «Група українських анархістів «Вільна громада». У жовтні 1906 р. анархістами було задумано видання газети українських анархістів-комуністів українською мовою «Вільна громада». З-за кордону до Одеси було направлено посвідчення про збір грошей для цієї газети на ім'я Єлизавети Каттель і Мойсея Голденберг (посвідчення перехоплено поліцією) [109. 41].

Всіх учасників одеських анархістських груп можна поділити на чотири типи за ступенем небезпеки для влади: 1) «особливо небезпечний тип» - виявляє активність до створення власними зусиллями умов для вчинення тяжких та особливо тяжких політичних злочинів, вчинення політичних злочинів стає професією (в Одесі 20-40 чол.); 2) «небезпечний тип» - активний учасник групи, пропагандист або бойовик здійснює індивідуальні політично мотивовані теракти (80-100 чол.); «випадковий тип» - вчиняє політичні злочини під тиском життєвої ситуації, другорядний учасник, що виконує другорядні функції, діючі, зазвичай, під впливом більш зрілих і авторитетних ініціаторів і керівників. (100-150 чол.); «попутники» - масові учасники автономних політичних акцій, під впливом хвилинних настроїв здатні вчинити злочин, їхня політична мотивація поверхнева, випадкова, нестійка. Серед них було багато «незрілої» молоді (100-2000 чол.).

Література:

1. Дубовик Анатолий и Анна. Деятельность «Группы екатеринославских рабочих анархистов-коммунистов» (1905-1906 гг.) // socialist.memo.ru/books/html/dubovi

2. Могильнер М. Мифология «подпольного» человека. – М., 1999.

3. Анархисты. Документы и материалы. 1883-1935. Т. 1. - М., 1998.

4. Гейфман А. Революционный террор в России в 1894-1917 гг. - М., 1997. - С. 273; Павлов Д., Петров С. Японские деньги и русская

революция. Русская разведка и контрразведка в войне 1904-1905 гг. - М., 1993; Кривенький В. В. О численности и размещении анархистских организаций накануне и в период российской революции 1905-1907 гг. Деп. ИНИОН. № 36936 – М., 1988.

5. Осипович Н. В грозовые годы. // Кандальный звон.- Одесса, - 1926. - № 3. С. 31–32.

6. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146.

7. ДАОО. Ф. 634. Оп.1. Спр. 572.

8. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Ф. 335. Оп. 1. Спр. 97.

9. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269-а.

10. Трубичев И. Анархистские экспроприации: революционная борьба или уголовщина (на примере Первой русской революции) // Наше отечество: страницы истории. – М., 2005. Вып. 4. С. 81-89.

11. Рыбакова А. В. Бандитизм на юге Италии в XVI-XIX вв. как социальный феномен. Проблема исследования // Вестник Московского университета. - Серия 8. - 2000. - № 1. - С. 7-21.

12. Знаменский М. Тюремные впечатления // Соблазн социализма. Революция в России и евреи. – Париж - М., 1885. - С. 411-412.

13. Гончарок М. Век воли. Русский анархизм и евреи. – Иерусалим, 1996.

14. Государственный архив Российской федерации (ГАРФ). Ф. 102. Оп. 1806. Спр. 189.

15. ЦДІА України. Ф. 347. Оп. 1. Спр. 597.

16. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 580. Арк. 1; Спр. 581. Арк. 1.

17. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 582.

18. Лебеденко. История анархизма в Украине (кон. XIX - нач. XX вв.). К., 1995. С. 79; ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 584.

19. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 584. Арк. 21; Ведомости Одесского градоначальства. – 1906. – 14 февраля.

20. Анархисты. Документы и материалы. 1883-1935. Т. 1. - М., 1998. – 117; ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 2

21. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 593

22. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1875. Арк. 2-8; Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса 1900-1920. Люди… события… факты. – Одесса, 2004.

23. ЦДІА України. Ф. 335. Оп. 1. Спр. 54. арк. 202; ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269. Арк. 261.

24. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 544.

25. Русский голос. – 1906. - 29 августа.

26. ЦДІА України. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1046.

27. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2089.

28. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2133.

29. ДАОО. Ф.2. Оп. 4. Спр. 8415.

30. ДАОО. Ф.2. Оп. 4. Спр. 8270. Арк. 2, 10 об; Спр. 8269 - Д. арк. 120.

31. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8415. арк. 84; Спр. 8269 – А. арк. 74, 134.

32. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 564.

33. Знаменский М. Список анархистов, осужденных и казненных в Одессе в 1907 г.// Буревестник. – Женева, - 1908. - Март-апрель (№11 – 12). - С. 23-24.

34. Новомирский Д. Из программы синдикального анархизма. – Б. м., 1906.

35. ДАОО. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 30; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 441. Арк. 89 - 90; Спр. 441. Арк. 90 - 91.

36. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 365. Арк. 12; Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 268. Арк. 3.

37. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 441.

38. ДАОО. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 58.

39. Памяти 16-ти товарищей (расстрелянных в Варшаве)// Буревестник. – Женева, 1907. – 30 апреля (№ 5) – С. 12; Короленко В. Г. Земли! Земли!: Мысли, воспоминания, картины. - М., 1991. - С. 198.

40. Русское слово. - 1906. - 11 января.

41. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 583. арк. 23; Новое время. - 1906. -15 января.

42. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 583.

43. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8088.

44. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 590. Арк. 2 – 8; Спр. 583 Арк. 27; Спр. 587. Арк. 3; Ф. 2. Оп. 2. Спр. 3558. Арк. 4.

45. Русское слово. – 1906. - 10 февраля.

46. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 571.

47. ЦДІА України. Ф. 347. Оп. 1. Спр. 594.

48. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 227.

49. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 591.

50. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1 Спр. 592.
51. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр.586. арк. 1; Бунтарь. – 1906. - №1. С. 31.
52. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 556.
53. ДАОО. Ф. 634. Оп.1. Спр. 572.
54. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 597.
55. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 595.
56. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 437. Арк. 133; Спр. 596. Арк. 1.
57. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1978. Арк. 451; Ф. 2. Оп. 1. Спр.441. Арк. 73.
58. ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 5064. Арк. 7; ДАОО. Ф. 634. Оп.1. Спр. 570. Арк. 1; Спр. 574. Арк. 5 - 9.
59. ЦДІА України. Ф. 385 Оп. 1. Т. 2. Спр. 1925.
60. ЦДІА України. Ф. 313. Оп. 2. Спр. 2383.
61. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 572. Арк. 20-26; Дело 17-ти анархистов – коммунистов // Одесские новости. – 1906. – 31 мая.
62. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 2218.
63. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8173.
64. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 624. Арк. 2; Дело Эрдалевской // Одесские новости. – 1906. - 4 мая.
65. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8081.
66. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 575.
67. ДАОО. Ф. 634. Оп.1. Спр. 575. Арк. 2-5; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 370. Т. 1. Апк. 128; ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 2. Спр. 47. Арк. 122.
68. ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Т. 2. Спр. 5619.
69. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 411.
70. ДАОО. Ф 633. Оп. 1. Спр 1.
71. ДАОО. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 58.
72. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 441.
73. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 601.
74. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 599.
75. Дело об убийстве Кирхнера // Одесский листок. - 1906. – 14 сентября; Казнь Покотилова //Одесский листок. - 1906. – 23 сентября.
76. ДАОО. Ф. 633. Оп. 1. Д. 3.
77. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 411. Арк. 137; Герасимов И. Еврейская преступность в Одессе начала XX в.// Новая имперская история постсоветского пространства. Сб. Статей. – Казань, 2004. – С. 501 – 544.

78. ЦДІА України. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 987.

79. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 441. Арк. 89-90; Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 289. Арк. 4; Лебеденко. Вказ. соч. С. 74.

80. ДАОО. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 44; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 441. Арк. 107.

81. Русское слово. – 1906. – 9 июля.

82. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 558.

83. ДАОО. Ф. 559. Оп. 1. Спр. 558. Арк. 2-5; Ф. 634. Оп. 1. Спр. 559. Арк. 2-8.

84. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 563.

85. ЦДІА України. Ф. 315. Оп. 2. Спр. 146.

86. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 1928. Арк. 75; ДАОО. Ф. 634. Оп 1. Спр. 560. Арк. 1-3.

87. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 227.

88. Смирнов В. Реквием XX веку. – Одесса, 2002.

89. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 2114.

90. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 565.

91. ДАОО. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 239.

92. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 604.

93. ДАОО. Ф.2. Оп. 4 . Спр. 8173.

94. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 2088;

95. ДАОО. Ф. 8187. Оп. 1. Спр. 31.

96. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8507. Арк. 2-5; Шмаков А. Свобода и евреи. xliby.ru/istorija/svoboda_i_evr.

97. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 8269-а.

98. ЦДІА України. Ф. 419. Оп.1. Спр. 5153.

99. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 561.

100. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 566.

101. ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 5153.

102. Кривенький В. В. Анархисты // Политические партии России: история и современность. – М., 2000. С. 211–212

103. ЦДІА України. Ф. 347. Оп. 1. Спр. 602. Арк. 2-9; Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2262. Арк. 121.

104. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 2281.

105. ЦДІА України. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1047.

106. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 99.

107. ДАОО. Ф. 8065. Оп. 2. Спр. 5915. Арк. 53; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 67; Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 3-5.

108. Сибиряков С. Борис Берков // Каторга и ссылка. - 1927. - № 31. С. 248-250; Сибиряков С. Памяти Петра Шеффера // Каторга и ссылка. - 1926. - № 1(22). С. 240.

109. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2131.

110. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 4; Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8481. Арк. 2-6.

Глава 5. Анархісти в одеському порту (літо 1906 – березень 1907)

Моряки комерційного флоту і одеські вантажники відрізнялися від інших представників трудящих Одеси прагненням і умінням відстоювати свої права. Ще навесні 1905 р. в порту стали виступати агітатори-анархісти, і, можливо, під їх впливом, в середовищі портових вантажників виникає «новий рух «руйнівників машин» за «рекомендаціями» анархістів. У квітні 1905 р. під тиском моряків в одеському порту виникла дозволена владою і підприємцями комісія судновласників і виборних з команд моряків під назвою «Регестрация» (головою комісії став начальник Одеського училища мореплавання статський радник Гаврішев (знаходився під поліцейским «наглядом») [1. 2].

На початку «Регестрация» не переслідувала політичних цілей, а тільки розробляла угоди стосовно прав роботодавців і робітників. Почавши діяти з 1 серпня 1905 р., «Регестрация», не дуже хвилювала владу, але під впливом революційних подій в імперії, наприкінці жовтня 1905 р., моряки провели переобрання виборних, після чого серед вибарних старост «Регестрации» опинилися радикали : син колезького асесора - колишній соціал-демократ, що став анархістом з літа 1905 р., Григорій Реєв і безпартійний «лівак» Костянтин Дубліцький (секретар «Регестрации»).

Під час всеросійського жовтневого страйку 1905 р. «Регестрация» стала перетворюватися на опозіційну організацію, що увійшла в тісний контакт з одеським виконкомом Ради робітничих депутатів. 22 і 28 грудня 1905 р. одеські матроси і кочегари, під впливом лідерів «Регестрации», застрайкували. Вони відмовилися йти в рейси на судах «Святослав » і «Цар» з причини того, що ці судна перевозили війська для каральних дій проти революціонерів на Кавказі. За цю відмову та страйк радикали в керівництві «Регестрации» - Г. Реєв і К. Дубліцький були арештовані. Зааре-

штовано було ще 15 моряків - страйкарів, у тому числі і анархіст Анастасій Бузинний [2. 2].

Згодом влада та підприємці робили все, щоб звести вплив «Регестрации» до нуля. У відповідь на «прекритія» свого союзу одеські моряки, кочегари, вантажники та портові робітники «РОПиТ» 12 травня 1906 р. почали страйк, що тривав 42 діб (страйкувало бл. 2,5 тис. чол.). Страйкуючі вимагали офіційного визнання профспілки «Регестрация судовых команд», в яку висловили бажання увійти бл. 3 тис. чол. «Регестрация» мала захистити моряків від свавілля адміністрації, сприяти вирішенню побутових проблем, врегулювати питання найму на пароплави, виступати арбітром при вирішенні трудових суперечок. За час її існування комітет виборних моряків розглянув бл. 600 справ, непорозумінь, які виникали між матросами і представниками судноплавних товариств. До її складу входили службовці пароплавних компаній, кадрові моряки і портовики [3. 20].

На сходках страйкуючих збиралося до 500 чол. (12.05, 16.05, 23-24.06.1906), моряки не допускали штрейкбрехерів у порт, погрожували акціями саботажу. Страйком керував «Морской стачком», до керівництва якого було обрано: соціал-демократа (М. Адамовіча)[50] і есера (П. Салімовського). Вже тоді активну роль під час страйку грали анархісти. Страйк моряків і портовиків підтримали робітники фабрики Вальтуха (220 робітників) [4. 49].

Анархіста М. Бацоєва[51] страйкуючі обрали як депутата

50 – Адамович Михайло Прохорович (п. пр. Карл, Урс). Народ. в 1881 в Катеринодарі, син тітуляр. радника, поступив до Москов. универ. на природ. фак., але замість навчання за участь у студ. демонстрації арешт. і відправлений з Москви на Кубань, під гласний надзор. Виїхав до Франції, повернувся в жовтні 1905 до Катеринодару як анарх.-синдикал. У жовтні 1905, як виборний Катеринодар. робітників, керував гр. анарх., готував повстання. При арешті чинив «збройний опір» і втік, вступив в орг-ю РСДРП, в кін. 1905 – член комітету С.- Кавказ. союзу РСДРП. З'явився в Одесі в березні 1906. Загинув на фронті Великої Вітчиз. війни. Автор книг «На Черном море» (1928), «Отбитая тюрьма» (1928), «Черноморская регистрация» (1929), «История одного студента» (1934), «Ливингстон» (1938) та ін.

51 – Бацоєв Махар (п. пр. Мішка) – осетин, анарх.-синдикал. з 1906, один з лідерів проф. руху черномор. моряків, арешт. влітку 1906 в Одесі, засуджений до заслання, втік до Олександрії (Єгипет), арешт. У січні - квітні 1918 входив до «Совета 9-ти» - керуючим водним транспорт. Чор. і Азов. морів.

для вироблення проекту угоди команд і судновласників. На вимогу керівництва «РОПиТ» з 8 червня 1906 р. поліція проводила арешти виборних від страйкуючих матроських команд, що змусило членів страйкому піти у підпілля. Учасник подій О. Яковлєв згадував: «...з часу відкриття «Регестрации» навколо неї достатньо широко розгорнули свою роботу політичні партії, особливо есери і анархісти різних відтінків» [5. 24] .

М. Адамович згадував, що якісь сили готували терористичні акти (певно, анархісти, про яких під час видання мемуарів вже небезпечно було згадувати): «...почалися суперечки навколо питання, висаджувати на вітер пароплави чи ні, справа на цьому грунті доходила до серйозних бійок». В одному з розділів книги М. Адамович, все ж таки проговорюється про «радикальний блок» під час літнього страйку 1906 р.: «анархістська і анархо-есерівська ідеологія негайно підвела під ці настрої фундамент... зміна настроїв загрожувала вирвати з наших рук керівництво, яке перейде до якоісь енергійної ініціативної групи «активістів», що вони вже сидять десь під кущем, як сиділи ми на початку страйку, і будують плани дій своїх «рішучих акцій»... Завдання, яке обговорювалося в цих групах, полягало в тому, щоб вивести з ладу перший пароплав, що вийде в море, підірвати його з вантажем і пасажирами саме тоді , коли він вийде в море» [6. 21-22].

23 червня 1906 р. адміністрація «РОПиТ» погодилася виконати головні вимоги матросів і робітників, в тому числі легалізувати профспілку. Газета писала: «Сьогодні на великому мітингу суднових команд пароплавів відбулася загальна угода. Після шести тижнів страйку вимоги команди задоволені повністю». Ця перемога привела до зростання впливу анархістів-синдикалістів серед чорноморських моряків. «Регестрация» прийняла назву «Профессиональное общество судовых команд Черноморского флота г. Одессы» [7].

Соціал-демократ, учасник подій в одеському порту О. Сухов у своїх спогадах писав, що радикал М. Адамович в квітні 1906 р. був включений до складу Одеського міського коміте-

У квітні 1918 вбив перед. РНК Одес. республіки, більшовика П. Старостіна, захопив цінності Одес. республіки. Засуджен на 6 років в'язниці, зник з в'язниці .

ту і портового районного комітету РСДРП. У портовий комітет РСДРП, за його «особистим запрошенням», стали приходити анархісти, і М. Адамович влаштовував дискусії між анархістами і есдеками «все літо». За словами О. Сухова, М. Адамович проводив анархо-синдикалістську лінію в одеській організації РСДРП, виступав як прихильник анархо-синдикалізму, а не соціал-демократичної тактики та організації, підтримував гасла боротьби за безпосередні економічні інтереси. О. Сухов стверджував, що М. Адамович «поступово віддалився» від роботи в партійних комітетах РСДРП, зосередившись на профспілковій діяльності [8. 14]. У середині серпня 1906 р. М. Адамович був обраний головою зборів суднових команд «Регестрация», а з кінця серпня того ж року став ще й скарбником «Регестрации».

На початку вересня 1906 р. дискусії в Портовому райкомі РСДРП припинилися, бо М. Адамович поїхав з Одеси до Києва, де «жив під ім'ям студента Марка Бикова», він формально належав до РСДРП, але співпрацював з анархо-синдикалістами. У листопаді 1906 р. разом з есдеком О. Яковлєвим М. Адамович виїхав до С.-Петербургу як представник профспілки «Регестрации судовых команд», але в кінці листопада вирішив повернутися до Одеси, де вже вирував страйк. 28 листопада 1906 р. він був заарештований на одеському вокзалі і до середини 1907 р. перебував в одеській в'язниці.

21 серпня 1906 р. відбувся один з перших актів економічного терору анархістів, спрямованого проти керівництва «РОПиТ». На Французькому бульварі двоє невідомих юнаків 17-18 років стріляли з браунінга в завідувача технічною частиною і керуючого елінгом «РОПиТ» інженера Герасима Гречіна. Він був вбитий як винуватець зриву страйку (літо 1906 р.) у порту і закриття елінгу «РОПиТ» [9. 161]. Одним з вбивць був дев'ятнадцятирічний Борис Рубель - Макаронщик - робітник макаронної фабрики, колишній член кишинівської організації РСДРП, який перейшов до анархістів. У листопаді 1906 р. він був заарештований по іншій справі і засуджений на 6 років каторги.

Робітники «РОПиТ» і есерівський портовий комітет готу-

вали експропріацію контори «РОПиТ» (де знаходилося 30 тис. руб.), але есерівські лідери, посилаючись на рішення партійного з'їзду ПСР, не дозволили переходити до «дрібних» експропріацій і запропонували прихільникам експропріацій переходити до анархістів. У відповідь на це член Портового комітету есер П. Кулішов заявив, що все одно проведе екс для озброєння моряків. Цей екс так і не відбувся, але більша частина «портових» есерів перейшла до анархістів (П. Кулішов, П. Салімовський та ін.) [10. 8].

До цього часу вплив соціал-демократов та есерів в одеському порту ослаб завдяки арештам загальноміського комітету РСДРП в травні 1906 р., арештам і розколами в одеському есерівському комітеті. На рубежі 1906-1907 рр. соціал-демократи втрачають свій вплив серед одеського пролетаріату.

Наприкінці вересня 1906 р. Я. Кириловський, а також бойовики-синдикалісти Шамраївський і Ендрюс повернулися з США та Англії в Одесу (Я. Кириловський ще в першій половині вересня 1906 р. брав участь в Лондонському з'їзді анархістів-комуністів). Навколо них зібралася нова анархістська група, що поставила за мету підняти Одесу на бунт – «Южнорусская группа анархистов-синдикалистов «Новый мир».

Незважаючи на вимушену еміграцію Я. Кириловського і арешти активістів «Союза коммунистов» в грудні 1905 р., група одеських анархістів-синдикалістів продовжувала діяти. Навесні-влітку 1906 р. анархісти-синдикалісти посилили свій вплив на портових робітників, каменотесів, робітників заводів і фабрик Пересипу. Я. Фейгерльман писав, що в групі було багато синдикалістів з робітників заводів Гена, Вальтуха, «РОПиТ», заводів Добровольчого флоту [11. 4-5].

Восени 1906 р. анархістами-синдикалістами була відновлена лабораторія бомб і організована бойова дружина, що планувала терор і експропріації.

За кордоном Я. Кириловський домовився про співпрацю з редакціями анархічних газет «Буревестник» (Женева, 1906-1910) і «Листки Хлеб и воля» (Лондон, 1906-1907). Можливо, він привіз до Одеси і грошові суми від анархістів Нью-Йорка і Лондона, «зібрані на російську революцію». Але головне – він привіз ідею використання легальних профспілок

для організації тотального страйку. «Таємні синдикати» мали входити у відкриті безпартійні професійні спілки з метою боротьби з соціал-демократами, які, на думку анархістів, прагнули підпорядкувати собі рух пролетаріату і експлуатувати його в інтересах політичної боротьби.

До Одеси Я. Кириловський нелегально провіз свою програмну брошуру «Что такое анархизм?», в якій він виступив проти парламентаризму, заявляючи, що, залучаючи до парламенту робітників, революціонери самі «підсилюють авторитет політичної диктатури буржуазії» [12. 252].

У листопаді 1906 р. адміністрація «РОПіТ» розірвала угоду про визнання профспілки «Регестрация», а наказ одеського генерал-губернатора затвердив її розпуск. Судновласники не бажали втратити можливість розпоряджатися робітниками, а влада побачила в «Регестрации» небезпечний зародок бунту, особливо після того, як у ній посилився вплив анархістів-синдикалістів.

У відповідь на заборону «Регестрации» Комітетом виборних матросів 20 листопада 1906 р. був оголошений новий страйк, що став найбільшим і найтривалішим виступом одеських трудящих часів революції 1905-1907 рр. У цей день був утворений страйком матросів і кочегарів «РОПиТ», що випустив відозву про припинення роботи [10. 73].

З 21 листопада 1906 р. команди суден, що стояли в одеському порту, стали сходити з пароплавів, відмовляючись виходити в рейси. Страйкуючі матроси вимагали збільшення оплати праці, полегшення побутових умов, скасування системи штрафів з боку судновласників і корабельного начальства, відновлення «Регестрации». 22 листопада газета «Новое время» повідомляла: «Страйк суднових команд поширюється. До команд «Русского товарищества» приєдналися команди «Добровольческого флота». Абсолютно готовий до відходу на Далекий Схід пароплав добровільного флоту «Катеринослав» не відійшов. Сьогодні скасовані всі термінові рейси пароплавів Російського товариства». 23 листопада «Русское слово» повідомляло, що страйк «...приймає грандіозні розміри. До матросів перших двох пароплавів Російського товариства: «Велика княгиня Ксенія», що мала ві-

дійти у терміновий кримсько-кавказький рейс, і «Синеус» з вантажем товарів, сьогодні з ранку приєдналися матроси і кочегари всіх інших пароплавів цього товариства». У страйку на початку грудня 1906 р. взяло участь бл. 4 тис. матросів, кочегарів, вантажників, службовців, робітників порту і судноремонтних заводів [13].

27 листопада 1906 р. М. Адамович надіслав одеським морякам телеграму, в якій він закликав дочекатися його приїзду «для влаштування серед портових робітників бойової дружини». Але в потязі Київ - Миколаїв він був заарештований поліцією [14].

29 листопада з Одеси до Севастополя виїхала делегація страйкарів з метою схилити місцевих матросів і портовиків до загального страйку. Такі ж делегації виїхали до портовиків Миколаєва та Херсона, де вже склалися місцеві групи анархістів-синдикалістів.

До організації страйку напочатку приєдналися одеські організації соціал-демократів і есерів, але у грудні 1907 р. керівництво страйком перейшло до анархістів-синдикалістів. Головою морського страйкому став П. Салімовський[52], який у листопаді 1906 р. перейшов до групи анархістів-синдикалістів (з 15 листопада П. Салімовський звільнився з «РОПиТ» і зосередився на підготовці страйку, саме за його пропозицією в страйком взяли анархістів-синдикалістів). П. Салімовський запропонував для «ефективності страйку» вбивати директорів і капітанів, але соціал-демократи відкинули такі пропозиції, а есери заявили, що «виступають проти економічного терору» [15. 253-263].

Одним з членів страйкому став лідер анархістів-синдикалістів Я. Кириловський. Деякі керівники «морського

52 – Салімовський Порфирій Кирилович. Народ. в 1886 в с. Кононівка Полтав. губ., син флот. офіцера, з укр. козаків, навчався в мореплав. училище в Олешках, плавав на суднах «РОПиТ» з 1903 (на пароплавах «Павел Шполянский», «Аю-Даг»), матрос-штурман. На поч. 1905 став соц.-дем., потім есером-бойовиком, 16.08.1906 у Ростові брав участь у нападі есерів на банків. карету і ексі 200 тис. руб., в жбурлянні бомб в поліцію, перестрілці з поліцейськими. Анарх.-синдикал. Один з керів. страйкому «Регестрация» і бойового загону. Брав участь у терактах і ексах в Одесі, Катеринославі, Кривому Розі, у вибухах кораблів «РОПиТ». Страчений в січні 1908.

страйкому» колишні соціал-демократи: Яків Вехов, Хаїм Рит (колишній член одеського комітету РСДРП, виключений з партії «за анархічне тлумачення Маркса») – приєдналися до організації анархістів-синдикалістів, ставши активістами «Нового мира».

Однією з причин різкого «полівіння» одеських матросів, кочегарів і вантажників полягає в тому, що анархісти запропонували найбільш радикальні форми боротьби та «здобич грошей на страйкарів». На початку грудня 1906 р. у одеських анархістів-синдикалістів з'явилися великі гроші, які вони вирішили віддати на допомогу страйкуючим морякам. Походження цих грошей було пов'язано з гучною збройною експропріацією 29 листопада 1906 р. відділення комерційного банку, яка принесла революціонерам більш ніж 70 тис. руб. Цей екс здійснила «Южнорусская группа анархистов-синдикалистов «Новый мир» спільно з групою місцевих есерів. Під час ексу, в перестрілці з поліцією і охороною, застрелився синдикаліст «товариш Петя», який, потрапивши в оточення, прикривав відступ основної групи. Відстрілюючись «товариш Петя», перш ніж накласти на себе руки, встиг вбити городового і поранити сторожа.

Газета «Новое время» 30 листопада писала: «У четвертій годині дня скоєно надзвичайно сміливий збройний напад на одеське відділення петербурзького міжнародного банку, що знаходиться в центрі міста, на Рішельєвській вулиці, в одному з найбільших будинків Баржанського, в якому знаходиться маса торговельних підприємств, контор, квартир. Пограбовано грошима і паперами загалом понад 70 000 руб., вклади, заощадження приватних осіб». Після цього вдалого екса синдикалісти випустили листівку, що пояснювала мету акту і призначення захоплених сум [16].

Це була перша велика експропріація групи «Новій мир», і, за свідченням Я. Кириловського: «експропріація... справила великий шум, так як проведена була з великим мистецтвом, але одного з анархістів після вдалого пограбування забули в банку і він загинув у перестрілці з поліцією». Однак після екса, як пише Я. Кириловський: «ми... вперше випробували негативні сторони екса. В організації з'явилися

гроші, і відразу гірші елементи виплили на поверхню. Найнікчемніші і найменш діяльні з працівників заявили про свою скруту і стали вимагати собі утримання» [15. 261].

Але тоді перші «погані наміри», що були пов'язані з революційним «тринькання», авторитетним анархістам вдалося присікти. Пізніше лідер анархістів Кок - В. Козловський писав у журналі «Буревестник»: «...анархісти-синдикалісти ніколи не посилали «мандати» з вимогою грошей, доводилося боротися з «мандатчікамі», які підробляли печатки анархістів-синдикалістів... після кожної великої експропріації група збільшувалася, і часто такими «товаришами», у яких тільки розігрався апетит до легкої наживи і спокійного відпочинку» [17. 22].

В. Козловський прославляв великі екси, які організували анархісти-синдикалісти: міжнародного банку (1906), каси пароплаву «Софія» і кур'єрського потягу під Одесою (1907), і в той же час наводив приклади розкрадання «революційних грошей». Він пише, що якась «дівиця Н.», що взяла у групи синдикалістів 1 тис. руб. на закупівлю зброї для групи в Проскурові, зникла разом з грошима, а якийсь анархіст Іван Тальо привласнив 3 тис. руб. групи «Новый мир»... Але найбільш кричущий випадок стався з якимсь одеським анархістом «Дмитричем», який вже був виключений з організації ПСР за привласнення 2 тис. руб. в «луганській справі», і перейшов до синдикалістів. «Дмітричу» після експу банку в Одесі вдалося привласнити спочатку 1 тис. руб., а через півроку, після експу на пароплаві «Софія», ще бл. 7 тис. руб. На зборах анархістів-синдикалістів, що відбулися на Пересипу наприкінці липня 1907 р., йому було винесено смертний вирок, і анархісти почали за ним полювання [17. 23].

Свою частку грошей, захоплених під час експу відділення комерційного банку (25 тис. руб.), анархісти-синдикалісти витратили не тільки на покупку зброї і динаміту. Частина грошей пішла на видання в грудні 1906 р. тиражів двох листівок, числа підпільної газети «Вольный рабочий» (газ. Южно-русской группы анархистов-синдикалистов «Новый Мир», ред. Я. Кириловський, видана 25.12.1906 р. в Одесі) і брошури Я. Кирилівського «Из программы синдикального

анархизма» (за іншими даними, брошура називалася «Программа Южно-русской организации анархистов-синдикалистов» або «Основы синдикального анархизма»), частина - на матеріальну допомогу страйкарям «Регестрации». Частина тиражу газети «Вольный рабочий» була конфіскована поліцією, в той же час брошура «Из программы синдикального анархизма» деякий час відкрито продавалася в одеських книжкових крамницях [18. 81].

Я. Кириловський виступив з ініціативою створення всеросійської позапартійної робітничої організації, побудованої за зразком французької ЗКП[53], для пропаганди цього проекту він видав брошуру ««Устав Всероссийского Союза Труда» (віддрукована в Одесі наприкінці 1906 р.). Синдикалісти почали масштабну діяльність по створенню на одеських заводах і в приміських селах осередків «Союза Труда», з метою підготовки загального страйку, бойкоту всіх державних установ: «Загальний страйк, як свідомий чи несвідомий акт повстання проти всього буржуазного суспільства, повинен, по необхідності, перейти в збройний напад на державну владу і приватну власність». Грошові кошти на створення «Союза» було вирішено дістати шляхом «експропріацій великих капіталістичних і казенних установ». Анархісти-синдикалісти вважали, що «Союз» «...не бере ніякої участі у виборчих кампаніях, але й не визнає ніяких політичних партій і у своїй сфері - у боротьбі з Капіталом, не вступає з ними ні в які офіційні відносини. З професійними організаціями, дійсно непартійними, «Союз» намагається створити постійні, міцні зносини, хоча б у формі Федерації» [12. 172].

Конкретизуючи віддалене майбутне, до якого прагнули синдикалісти, Я. Кириловський писав: «Зародком майбутньої вільної Всесвітньої Робочої Асоціації в сучасному капіталістичному суспільстві є професійні спілки робітників... революційні анархістські професійні спілки, які прагнуть створити синдикальний анархізм, можуть і повинні бути тільки явно протизаконними і таємними. Російський сін-

53 – ЗКП – «Загальна конфедерація праці» - профспілковий центр Франції. Заснований в 1895. На початку XX ст. під впливом анархо-синдикал. течії проголосив кінцевою метою знищення капіталізму.

дікальний анархізм створює в Росії таємний анархістський Революційний Всеросійський Союз Праці»[54] [12. 170 - 171]. Головним своїм завданням синдикалісти вважали створення революційних підпільних профспілок - «синдикатів», які б змогли організувати маси робітників на загальний страйк. Я. Кириловський сподівався, що в ході революції незалежні профспілки об'єднаються в Робітничу Комуну, а Робітничі комуни створять структури анархістської влади – обласні, національні і всесвітню комуни[55]. Він мріяв про створення «анархістської робітничої партії», ведучи мову не про традиційну «політичну партію», а про створення масового профспілкового руху. Прагнучи відвернути робітників від політичних партій та участі в виборах, синдикалісти, проводили кампанію бойкоту виборів до I та II Державної Думи, бойкот всіх віборних установ та адміністрації.

Анархісти-синдикалісти намагалися створити таємні осередки «Союза Труда» мали певні успіхи в цьому, але після провалів 1907-1908 рр. ці осередки розпалися і самоліквідувалися.

В грудні 1906 р. «Новый Мир» стала найбільш численною і активною анархістською групою в усій Російській імперії. У своїй «Автобіографії» К. Фейгельман писав про цю групу: «...організація ця була досить велика і проводила в цей час спільно з С.Р. і С.Д. (С. Д. згодом вийшли з страйкового комітету) страйк добровольчого флоту... Організації анархістів-синдикалістів вдалося пустити глибоке коріння

54 – Рос. історик В. Кривенький стверджував, що «Союз Труда» анарх. створити не вдалося, хоча існують документи поліцей. архівів про «Революционный Всероссийский Союз Труда». Про його існування писали: Равич-Черкаський М. Н. Анархісти. - Харків, 1929. С. 43; Спірін Л. М. Крах поміщицьких і буржуазних партій в Росії. - М., 1977. С. 306-307; Булдаков В. П., Корелин А. П., Уткін А. І. Пролетаріат в трьох російських революціях. М., 1987. С. 69.

55 – Всі робітникі підприємства «...складають основну клітинку Всеросійського Союзу Праці під ім'ям Секції Союзу. Ці секції цілком автономні.... Усі секції даної місцевості і даної галузі промисловості об'єднуються в автономний місцевий професійний Союз Робітників... Професійні спілки робітників даної місцевості об'єднуються в Біржі Праці» - йдеться в статут. документах «Союза».

серед робітників, особливо моряків» (у тексті С.Р. - есери, С.Д. - соціал-демократи. – Авт.) [19. 8].

Наприкінці 1906 р. до анархістів-синдикалістів приєдналося одинадцять одеських есерів-максималістів. Як згадував К. Фейгельман, ця група «...знаходилася у своїх шуканнях між анархізмом і максималізмом». Група приєдналася до анархістів після того, як її члени побували на читанні реферату Я. Кириловського в Новоросийському університеті під час студентської сходки. Серед членів групи були майбутні анархістські бойовики: Ісаак Граценштейн, Пінхус Імас - Іван Іванович, брати Яків і Кальман Фейгельман[56], Петро Грінько, Давид Робінзон, Давид Левінбук, Ізраїль Друммер[57]. Я. Фейгельман писав, що П. Імас «відіграв велику роль в революційному русі», він «засуджений до страти в 1908 р., отруївся в очикуванні страти» [11. 4-5].

До «Нового мира» перейшли десятки есерів, члени РСДРП, Бунду, «Черного знамени» (у тому числі керівник однієї з бойових груп «Черного знамени» О. Задорожний, П. Коротков і ін.), селянська група анархістів-комуністів (22 чол., на чолі з Петром Чорним) [20. 8].

Серед членів нової селянської секції анархістів-синдикалістів були: Клеопатра Ніколаї (Саф'ян) (35 років), Єлизавета Унтілова (23 роки, дворянка), Іларіон Івасенко – Ларька (19 років з Аккермана, поліцейська інформація про нього свідчила: «...кисть відрубана козаком під час повстання на селі,

56 – Фейгельман Яків Литманович (Леонтійович) (п. пр. Яша). Народ. в 1882, прикажчик. У рев. русі. з 1904. Пропаганда в с. Сичавка під Одесою, самооборона в 1905, есер-максималіст. Під впливом Х. Рита став анарх.-синдикал . Арешт у березні 1907, каторга. З 1917 – член ВКП(б) .

Фейгельман Кельман Литманович (Леонтійович)(п. пр. Кельман). Народ. в 1888 в м. Іваниці Волинськ. губ.. У Одесі – друкар, з 1904 в орг. РСДРП як «Коля- накладчік», 1906 – перейшов до анарх. - ком., пропаганд. і бойовик. Арешт. 12.10.1907 за замах на вбивство чл. «Союза рус. народа», отримав 8 рок. каторги. Помер в 1941 в Одесі.

57 – Друммер Ізраїль Аронович (п. пр. Ізя). Народ. 1886, син службовця з Голти, співчув. РСДРП, з кін. 1906 перейшов до анарх.-ком. під впливом Г. Сандомирського. 1906 – засланий в Нарим. край на 5 років, втік до Одеси на поч. 1907. Приєднався до анарх.-синдикал. гр. І. Герценштерна. Арешт в сер. 1907, 1.04.1908 судимий разом із Я. Кириловським та І. Герценштейном і ще з 13 сіндікал. Отримав 6 років каторги. Звільнений в 1917, 1919-22 – член ВКП(б).

притягувався в 1906 р. за розповсюдження революційної літератури, шпигун в «Союзе русского народа», готував вибух чайної Союзу на Торговій»), Павло Ємельянов - Павка (працював серед робітників), Федір Федосєєв (18 років, колишній есер з Аккерману) [21. 9].

До організації страйку Регестрация приєдналася частина студентів і службовців Новоросійського університету. 30 грудня 1906 р. одеський тимчасовий генерал-губернатор повідомляв ректора університету: «У моєму розпорядженні є відомості, що в студентській їдальні майже щодня проходять сходки моряків колишньої Реєстрації, де вони отримують дармові обіди. В обідній час в тій же їдальні продаються злочинні видання, дохід від продажу яких йде на революційні цілі». Генерал-губернатор вимагав від ректора «негайного припинення» подібних «неподобств» [21. 45].

В Одесі група «Новый мир» перетворилася фактично у федерацію анархо-синдикалістських груп, складаючись (за різними даними) з 6-13 автономних груп. Так, в складі її існували: «Одесско-молдавская группа» (М. Гунін та ін.) [22. 20]. Анархісти-синдикалісти створили кілька бойових дружин: О. Задорожного, П. Салімовського (керівник «Портовой боевой дружины» - до 30 бойовиків, куди увійшли: Л. Вольфензон, П. Грінько, Ф. Ігнатьєв, П. Коротков[58], О. Лаврушин[59],

58 – Коротков Павло (Олександр). – робітник, член Миколаїв. гр. анарх.-ком., в кін. 1905 входив до робіт. міліції. Арешт. на поч. 1906. Судився ВОС за стрілянину в поліцію, засуджений до смер. кари. До виконання вироку втік з в'язниці, брав участь у діяльності гр. анарх. Арешт. в Миколаєві, через два місяці після втечі скоїв озброєний опір. Утримувався у в'язниці у Одесі, втік з в'язниці і приєднався до бойової дружини «Новый мир». Брав участь у нападі на пароплав «Софія». Арешт. в Одесі в грудні 1907. Судився ВПС за участь у терактах, вирок. - смерт. кара. Повішений в Одесі 10.01.1908.

59 – Лаврушин Олександр Євстегнеевіч (Євстафієвич) (п. пр. Лаврушка, Сашка) селянин Тульськ. губ., матрос, анарх. з 1906, один з організаторів «Союза Черноморских моряков», брав участь в експ банку, на завод Шаца, замаху на життя околот. наглядача, затриманий зі зброєю після нападу на магазин купця Іонтьєва. Арешт. в 1907, 1908, 1912. Суд відправив його на 4 роки на каторгу, 1917 - член Червоної Гвардії Одеси, командир загону «РОПиТ», учасник революції в січні 1918 в Одесі, загинув 17 січня 1918 під час повстання. ДАОО . Ф. 2. Оп . 1. Д. 145. Л.70 .

Д. Левінбук[60], Г. Реєв[61], матроси Е. Бабакин, Л. Русов, А. Яценко, учень штурмана І. Дружинін та ін.). Літературно -друкарська група займалася влаштуванням підпільної друкарні (Р. Грінберг, Я. Кофман та ін.), окрема група склалася в лабораторії вибухових речовин (В. Козловський).

З грудня 1906 р. Одеса стала головним центром анархо-синдикалістського руху всієї Російської імперії. Під впливом одеських анархістів - синдикалістів почали формуватися групи синдикалістів в Тирасполі, Голті, Ананьєві, Акермані, Миколаєві, Херсоні, Севастополі[62], Керчі, Сімферополі, Євпаторії, Маріуполі, Новоросійську, Катеринославі (вплив на місцевих пекарів і кравців), Єлисаветграді (зв'язки підтримував М. Я. Броун - Ракітін), Кривому Розі , Харкові, Києві та по інших містах...

Анархісти-синдикалісти в 1907 р. створили групи «Юж-

60 – Левінбук Давид Сруль - Евновіч (п. пр. Давид Американець, Л. Бук). Народ. в 1887 в Білостоці (або Ружанах). Анарх.-ком. з 1904, пропагандист, публіцист, спец. з виготовлення бомб, учасник терактів і ексів. Жив у Парижі, повернув. до Росії в 1905, член Білосток. гр. анарх. У 1905-07 – один з керівн. Мінської гр. анарх.-ком. «Безвластие». Влітку 1906 – член Катеринослав. гр. анарх.-ком., вів пропаганду на заводах. З жовтня 1906 р. у Одесі. в гр. «Новый мир». Член бойової дружини, брав участь у нападі на комерц. банк у листопаді 1906. Емігрував у грудні 1906, жив у Берні, Женеві, Нью-Йорку. Влітку 1907, разом з Я. Кириловським, організував Нью-Йорк. гр. рос. анархістів «Новый мир». У вересні 1907 повернувся до Мінську і Катеринослава. Планував проведення великого теракту «для відновлення репутації анарх. руху». В 1907 організував 6 ексів. Арешт. в Мінську 2.01.1908, під час екса вчинив вооруж. опір. Арешт. в 1908, відбув каторгу. У 1930-х працював гол. інженером моск. заводу «Пластмас», зберігав особисті зв'язки з анарх. Арешт. і розстріл. в 1937 в Москві.

61 – Реєв Георгій (Євген) Вікторович (п. пр. Жоржик-моряк). Народ. в Одесі, анарх. з 1905, перший арешт - грудень 1905, другий - 1907, втік з каторги, жив у США, повернувся в 1917 до Одеси. У січні 1918 - комісар Одес. порту (стверджував, що є членом Всерос. Виконкому Рад), в лютому 1918 відданий під суд Ревтрибуналу за підозрою у вбивстві лікаря і коменданта Воронцовського палацу в Одесі. У березні 1918 - комісар порту Феодосії (Одеський листок 1918 - 6 січня; Голос революції. 1918. - 22 лютого, Бобков А. Розворот сонця над Аквілон вручную. - Феодосія. 2008. С.194).

62 – У Севастополі гр. анарх.-синдикал. співпрацювала з дружиною терористів анарх.- індивідуалистів «Свобода внутри нас» (кер. А. Андреєв, 40 чол., колишні есери і соц.-дем.). Екси в Одесі, де прагнули знайти соц. базу серед матросів Чорномор. торг. флоту, але не погодилися долучитися до одес. анарх.-синдикал. В 1907 р. 20 бойовиків гр. були арешт. і страчені.

но-русской федерации крестьян анархистов-синдикалистов» по селах і містечках Київщини, Херсонщини, Таврії, Бессарбії, Поділлі. По містечках і селах: Городище, Хлистунівка, Товсте, Ротмістрівка, Сміла, Мала Смелянка, Костянтинівка, Ковалівка Київщини і особливо в містечках Черкаського та Васильківського повітів формувалися активні анархістські групи. Групи селян анархістів-синдикалістів Київщини, діючі до червня 1910 р., провели десятки нападів, ексів і вбивств (лідери І. Жук[63], Е. Козюра) [23. 2-6].

Ці селянські групи тримали зв'язок не тільки з Одесою, але і з анархістським підпіллям Катеринослава, Києва, Полтави, звідки вони забезпечувалися літературою та зброєю. У 1907 р. в с. Погребище Київської губернії військовими були розстріляні три одеських анархісти [24. 60].

Виступаючи на анархістському конгресі (1907), М. Музель казав: «Група «Новый мир», що працювала головним чином в Одесі і почасти в Києві та Кривому Розі (рудники Херсонської губернії), обгрунтувала спочатку свої принципи на чисто марксистській філософії; вона видала один номер журналу «Новый мир» і нещодавно випустила в Одесі номер газети «Вольный рабочий». Крім того, нею видані брошури: «Манифест Анархистов-Комумнистов» та «Основы синдикального анархизма» [12. 155].

Поліцейські зведення відзначали «працю» анархістів-синдикалістів у військах Одеського військового округу. Намагаючись завоювати симпатії солдатів, вони вимагали у офіцерів ввічливого поводження з солдатами, поліпшення

---

63 – Жук Іустин Петрович. Народ. в 1887 в селян. родині в с. Городище Київ. губ., закінчивши двокласне училище, працював у хім. лабораторії Городищ. цукр. заводу, вступив до с/г класу, виключений звідти за поширення нелегал. літ. Навесні 1907 арешт. як анархіст. Створив мережу гр. Южнорус. федерации селян. анарх.-синдикал., лідер Черкас. гр. анарх. У січні 1909 арешт. в с. М. Смелянка після багатогодинного штурму будинку за участю військ. Всю провину гр. взяв на себе. Вирок 20.05.1909 - довічна каторга. Був людиною «велетенського зросту, богатирської статури». В 1917 організував з робітників дружину, керув. фабзавкомом Шлісельбурга. Входив до п'ятірки керівників Червоної гвардії Петрограду. У жовтні 1917 батальйон під його орудою брав участь у штурмі Зимового палацу. Влітку 1918 конспіративно працював в Україні. 25.10.1919 загинув у бою, обороняючи Петроград.

їжі, відпустки (вимога до командира 205-го резервного Ізмаїльського полку в Одесі) [25. 10].

За словами Я. Кириловського, в групу «Новый мир» входило «...близько 5.000 членів, але сфера впливу її була, звичайно, значно ширше... Роботу організації ускладнювала відсутність матеріальних засобів». П'ять тисяч анархістів у групі «Новый мир», звичайно ж, велике перебільшення, Я. Кириловський, очевидно, вніс в цей перелік всіх можливих симпатиків анархізму в Одесі. Більш реальна кількість членів групи (федерації) «Новый мир» (на січень 1907 р.) - бл. 400 чол., в Одесі - бл. 200 чол. (професійні підпільники, чорноморські торговельні моряки, портовики, вантажники, робітники судноремонтних і суднобудівних заводів Одеси, каменярі, безробітні та босяки).

Інша крайність, що перейшла у спадок від радянської історіографії, – штучне заниження, в рази, кількості анархістів в Російській імперії, і сьогодні властива для російських істориків. Так, В. Кривенький пише про федерацію «Новый мир»: «Ймовірна чисельність найбільшої на Півдні Росії організації визначається нами в межах 35-55 чоловік» [12. 155]. Насправді тільки відомих поліції по прізвищам одеських анархістів-синдикалістів (згодом були заарештовані, або подалися в еміграцію) налічується бл. 100 чол. А скільки було анархістів-синдикалістів не знаних в поліції, що надалі відійшли від руху або прейшли до іншіх груп...

Восени 1906 - навесні 1907 р. ідею загального страйку синдикалістів в Одесі підтримали локальними страйками робітники завода «РОПиТ», вантажники, друкарі, пекарі, бляхарі, базарні вантажники, кравці...

Синдикалісти вели пропаганду серед студентів одеського Новоросійського університету. В університетських аудиторіях Я. Кириловський, І. Гросман, Х. Рит читали свої політичні реферати, в результаті до анархістів приєднуються десятки студентів, створивши свою автономну групу в університеті.

На Молдаванці існувала анархістська група художника Михайла Смірнова (до групи входила К. Чекменська), який працював в порту. М. Смірнов в 1907 р. був направлений до

Миколаєва, в «філію» «Нового мира», але був там заарештований. «Потьомкінець» О. Матюшенко влітку 1907 р. називав себе анархістом-синдикалістом і так само деякий час був членом групи «Новый мир». О. Матюшенко був заарештований в липні 1907 р. в Миколаєві разом з групою місцевих анархістів-синдикалістів [26. 8].

«Новый мир» підтримував зв'язок з емігрантською організацією колишніх «потьомкінців» - «Круг русских матросов» в Румунії. «Круг» допомагав анархістам-синдикалістам Одеси в таємному перевезенні до Російської імперії зброї і листівок, революційної літератури. У Румунії «потьомкінців» опікав старий анархіст-бакуніст Раллі-Арборе. Після низки арештів румунською владою «потьомкінців» за революційну діяльність частина їх виїхала до Туреччини, Франції, Аргентини, Канади, Північної Африки.

Одеські анархісти-синдикалісти отримували допомогу від однодумців Нью-Йорка, Лондона, Парижа, контакти були встановлені з революціоннно налаштованими моряками Балтійського (С.-Петербург, Рига) і Каспійського морів (Баку, Астрахань). За допомогою моряків торгового флоту вони налагодили зв'язок між Одесою і Стамбулом, з Західною Європою і США. У одеських анархістів-синдикалістів налагодилися зв'язки з анархістською еміграцією, насамперед із женевською групою анархістів «Буревестник». «Новый мир» намагався взаємодіяти з анархістами Москви і С.-Петербурга, створював «організаційні комісії» для координації діяльності профспілок. За погодженням з емігрантськими групами анархістів Я. Кириловський вів роботу з підготовки об'єднавчого Всеросійського з'їзду анархістів, що планувався на кінець 1907 р. [27. 86].

«Новый мир» поповнював свої групи і за рахунок іногородніх анархістів, які приїздили до Одеси з Аккермана Бессарабської губернії: Микита Воробьов - Оробець (19 років, робітник сірникової фабрики, колишній есер-максималіст з Аккермана), Н. і Ф. Аккерманські, Іларіона Івасенко...

На заводі Гена була сформована активна група анархістів-робітників: «...страйк моряків підтримували багато робітників Пересипського району... а особливо робітники ге-

новського заводу, які з власної ініціативи при кожній зарплаті відраховували від своєї платні відомий відсоток і віддавали його А. - К. (анархістам-комуністам. - Авт.) для страйкуючих моряків» [11. 19].

Кілька десятків активістів-пропагандистів «Нового мира» (так званих «центровиків») були пов'язані із сотнями анархістів-«масовиків» і співчуваючих. Крім Я. Кириловського «центровиками» були: Х. Рит, Я. Вехов, Л. Вольфензон, П. Діваков, П. Захаров, Д. Коган, морський офіцер П. Козакевич, штурман П. Кулешов, Я. Ганапольський (Гонопольский), І. Гольденберг, З. Файнгольд (вів агітацію серед робітників «Союза колбасников»), В. Кирилов та ін.[64]

Через десять днів страйку в одеському порту стало зрозуміло, що господарі пароплавних фірм («РОПиТ» та ін.) не збираються виконувати жодної з вимог страйкуючих. Страйкари стали замінятися штрейкбрехерами з «союзників» - членів «Союза русского народа» чи привезеними робітниками і безробітними з Кишинева. За допомогою військ, бойовиків «Союза русского народа» владі вдалося запустити роботу в порту і звільнити частину страйкарів. У безвихідних обставинах Я. Кириловський заявив про те, що «...єдиним засобом чинити тиск на акціонерів морських підприємств, а також підняти настрій серед страйкуючих моряків - розпочати широку терористичну боротьбу» [15. 266].

До цього часу ідейне і організаційне керівництво страйкому морського торгового флоту перейшло до анархістів-синдикалістів. В обстановці можливого зриву страйку страйком «Регестрация» дав згоду на акти терору.

Анархісти вирішили чинити тиск на адміністрацію «РОПиТ» «за допомогою бомб», з метою виконання вимоги страйкуючих моряків. На знак солідарності з моряками анархісти-синдикалісти почали кампанію терору проти господарів та адміністрації флотських компаній. Стверджу-

64 – Кирилов Володимир Олексійович. Народ. в 1890, анарх. з 1905, арешт. в 1906, після відбуття каторги і заслання 1914 приєднався до більшовиків. Займався літературою, здобув популярність як поет «Пролеткульта», був першим головою «Всерос. ассоциации пролетарских писателей». Сприйнявши неп як зраду 1921, вийшов з РКП(б). Арештований і розстріляний в 1937.

ючи економічний мотивований терор, вони не відмовилися і від ексів «на допомогу страйкуючим». Більшу частину захоплених під час ексів грошей анархісти-синдикалісти роздавали страйкуючим морякам та їхнім родинам, гроші йшли і на придбання у Румунії браунінгів за «заниженими цінами» (16 рос. руб., замість ціни в 22 рос. руб. в імперії). Есери підтримали дії анархістів-синдикалістів, закликавши озброїти всіх страйкуючих моряків, але ні у них, ні у анархістів такої можливості тоді не було. Разом із анархістами есери брали участь у нападах на пароплави і боях в порту [28. 19].

У фундаментальному колективному дослідженні «Політичний терор и тероризм в Україні XIX-XX ст.» (Видання НАН України та Інститута історії України) підкреслюється, що ареною економічного тероризму в Україні в 1906 р. став одеський порт М. Годлевський вказував «Робітнича молодь хлинула до анархістів»[29].

Першим у ланцюжку економічних терористичних актів анархістів-синдикалістів став вибух 5 грудня 1906 р. на судні «Император Николай II», що прибув з Олександрії (Єгипет). П. Сулімовський передав дві «пекельні машини» О. Лаврушіну, що зголосився вийти у рейс на цьому судні.

Газети писали: «О 8:00. вечора, в центральній частині міста було чути сильний вибух. Потім стало відомо, що вибух стався на пароплаві Російського товариства пароплавства і торгівлі «Император Николай Второй»... Вибух стався від пекельної машини в кубрику пароплава, поставленої на 8 год. вечора. Пробоїна у підводній частині. Постраждали також деякі частини машинного відділення. На пробоїну накладено пластир, потоплення пароплава попереджено, - він відправлений у док»[30].

Анархісти розраховували на те, що вибух двох бомб затопить судно, але підривник невірно розташував бомби, що принесло менші руйнування, ніж очікували терористи, і команда встигла врятувати судно. Вибух парохода призвів до зникнення електрики в порту і до паніки «союзників», що охороняють судно від страйкарів, які відкрили безладну стрілянину. Анархісти писали, що цей вибух «одушевив

страйк», породивши ілюзію швидкого задоволення вимог страйкуючих» [28. 20].

Колишній активіст соціал-демократів, що став анархістом-синдикалістом - кочегар Яків Вехов, на початку грудня 1906 р., в морі організував пожежу на пароплаві «Новороссийск».

16 грудня 1906 р. анархіст бойової групи П. Салімовського підірвав бомбу в машинному відділенні вантажного пароплаву компанії «РОПиТ» «Аю-Даг». За кілька днів до вибуху була розрахована стара команда, що взяла участь в страйку, і прийнята нова, з штрейкбрехерів. Штрейкбрехерам моряки заявляли: «Ви все одно не будете працювати». Поліція підозрювала у вибуху матроса Омеляна Майстренко (Нестеренко), колишніх кочегарів Андрія Давидова (при обшуку була знайдена нелегальна література), Івана Петрова. Пізніше у справі про вибух на «Аю-Даг» був залучен Іполит Валента, який спеціально записався до «Союза русского народа», найнявся на судно кочегаром, щоб в першу ж свою зміну влаштувати вибух [31].

Того ж дня анархісти вперше (але безуспішно) намагалися підірвати величезний океанський пароплав «Григорій Мерк». Газета повідомляла, що 17 грудня 1906 р. «...на пароплаві «Император Николай II» доставлений до Одеси під посиленим конвоєм заарештований у Піреї Батюєв, який намагався підірвати пароплав «Григорій Мерк» на шляху з Одеси до Нью-Йорку під час 2-го рейсу... При ньому знайдено багато піроксилінових шашок і бікфордів шнур»[32].

Приписуючи собі організацію вибуху на «Аю-Даг», одеський комітет партії есерів видав листівку, в якій невиправдано заявляв, що вибух зроблений «за постановою» комітету ПСР [33. 119]. Однак вибух організували вже колишні есери, що вже вважали себе анархістами-синдикалістами.

Соціал-демократи, як противники терору, виступаючи за мирний страйк, від імені одеського комітету РСДРП випустили прокламацію «Ко всем товарищам рабочим» з критикою терору і анархістських вибухів. Одеські соціал-демократи намагалися домогтися від матроської маси засудження анархічної тактики, але зазнали невдачі, оскільки більшість

страйкуючих підтримувала анархістів. У зв'язку з цим в грудні 1907 р. представники Портового районного комітету РСДРП вийшли з морського страйкому, в якому залишилися анархісти-синдикалісти і нечисленні есери [34. 18].

Наприкінці грудня 1906 р. страйковий комітет нелегально видав листівку «К морякам», закликавши страйкуючих підтримати вибухи пароплавів і не слухати «миротворців» - соціал-демократів, заявляючи, що «мирною солідарністю нічого не доб'єшся». Листівка таврувала штрейкбрехерів, набраних з членів «Союза русского народа»: «...шайки провокаторів з чайних Коновіціна... Зграя хуліганів виявилася нікуди не придатною в морській справі» (садили судна на мілину) [35. 180]. Наступна листівка страйкому закликала до «боротьби до останньої можливості», пропонувала жертвувати на страйком гроші і показала звіт про жертводавців, причому жодна партія не жертвувала до фонду страйкуючих, окрім «Южно-русской группы анархистов-синдикалистов» - 755 руб. (робітники заводу Гена, що знаходилися під впливом анархістів, додали ще 80 руб.) [35. 180].

З 17 грудня 1906 р. в одеський порт була введена посилена охорона з військових і поліції. Були проведені обшуки всіх портових приміщень. З цього часу проникнути в порт або на судна стало для революціонерів проблемою: «...пробратися в порт на пароплав було неможливо, так як навіть жінки безсоромно і ретельно обшукувалися союзниками» [28. 20].

У десять вечора 18 грудня 1906 р. група з 12 анархістів під керівництвом П. Салімовського і Філіпа Ігнатьєва вчинила збройний напад на океанські судна, що стояли поряд в одеському порту: «Георгий Мерк» і «Королева Ольга». Група з шести осіб змогла проникнути на «Королеву Ольгу» і підірвати її, друга група з шести осіб тільки встигла проникнути на судно з бомбами, як пролунав вибух на «Королеве Ольге». Стражники і «союзники» вискочили з кубриків на «Мерка» і відкрили стрілянину в анархістів. Анархістам прийшлося відступити, відстрілюючись від стражників, «союзників» і поліції. Перестрілка завадила підкласти ви-

бухівку, підірвати «Мерк» тоді не вдалося. Один анархіст жбурнув вибухівку в натовп переслідувачів, але вона не вибухнула. У перестрілці один анархіст був поранений, але його вдалося винести з поля бою, один городовий - вбитий, один стражник і два «союзники» - поранені. Вночі порт був прочесаний військами і поліцією, але анархісти зуміли «розсипатися і просковзнути» [28. 20].

19 грудня прийшло повідомлення з Одеси: «Вчора, пізно вночі, скоєно замах підірвати величезний океанський пароплав «Григорій Мерк», зафрахтований «Російським товариством пароплавства і торгівлі» у німецької компанії для перевезення емігрантів до Америки... об одинадцятій годині ночі компанія молодих людей, в кількості шести осіб, одягнених у матроське плаття і формені кашкети, попрямувала до «Григорія Мерка». Портовому сторожу молоді люди здалися підозрілими, і він став стежити за ними. Компанія піднялася по трапу на палубу пароплава. Черговий на вахті окликнув: «Хто йде?» Йому відповіли: «Свої. Змінна вахта». Однак вахтовий викликав службовців і миттєво підняв тривогу. Тоді прийшли вихопили револьвери і стали стріляти. Їм відповідали. Зав'язалася перестрілка. До пароплаву кинулися патрульні солдати. Під час зіткнення тяжко поранений портовий сторож, першим прибувший на пароплав матрос, що стояв на вахті. З нападників один поранений, але товариші встигли винести його. Бачучи солдатів, що наближаються, компанія, відстрілюючись, почала відступати, розсипалася і зникла. У самого пароплава виявлена величезних розмірів пекельна машина і вибухові речовини. Сьогодні вранці в одному з приміщень «Григорія Мерка» знайдено шість пачок динаміту. Знайдена пекельна машина сьогодні розряджена. Вибух жахливий. Вдайся замах, - від пароплава не залишилося б і сліду. Вартість «Мерка», справжнього плавучого міста, сягає двох мільйонів руб.» [36].

Слідство показало, що 18 грудня двоє невідомих підійшли до пароплаву «Георгий Мерк» і пострілом поранили вахтового матроса, до них приєдналося ще кілька анархістів, які намагалися увірватися на пароплав, але команда не дала цього зробити. На шум прибігли сторож, поліція і вій-

ський патруль. Анархісти зникли, кинувши піроксилінові шашки і бомбу на причалі біля пароплаву [37. 59].

27 грудня 1906 р. по справі про вибух на пароплаві був затриманий Григорій Жмудь [38. 11]. Слідство показало, що в нападі на «Мерк» брав участь Філіп Платонов-Дестряков (затриманий 23 січня 1907 р.). Саме він стріляв у вахтового матроса [37. 59].

31 грудня 1906 р. серед страйкарів пройшли чутки про зустріч членів страйкового комітету з одеським градоначальником в конторі «РОПиТ». Частина страйкуючих, боячись остаточно втратити роботу, шукала компромісного рішення, але анархісти-синдикалісти заявляли, що ніхто не мав право без рішень морського страйкому вступати в переговори. Ще в листопаді 1906 р. приймаючи статут, анархісти-синдикалісти оголошували зрадою контакти страйкому з державними структурами.

Загальний збиток «РОПиТ» від страйку і анархістських актів терору наближався до 1 млн. руб. Адміністрація «РОПиТ» звернулася до одеського поліцмейстера і до начальника Херсонського губернського жандармського управління з вимогою вжити жорстких заходів щодо захисту власності судновласників і придушення страйку.

Жандармське управління Одеси запрацювало в шаленому темпі, впроваджуючи в революційне підпілля провокаторів і встановлюючи стеження за будь-якими «підозрілими елементами». Вже до 25 грудня 1906 р. поліцією було заарештовано кілька активних анархістів-синдикалістів. В останніх числах грудня 1906 р., рятуючись від поліцейського «полювання», Я. Кириловський і Д. Левінбук виїжджають з Одеси за кордон. Але страйк і терористична кампанія анархістів тривали.

3 січня 1907 р. матрос Іван Ларіонов вніс на судно «Григорий Мерк» 20 фунтів піроксилінових шашок і заклав їх в носовому трюмі. Подальший вибух зробив пробоїну в кормі розміром 4 квадратних метри, при вибуху ніхто не постраждав. Анархісти порахували це «недостатніми ушкодженнями» [37. 5].

Газети повідомляли: «Сьогодні скоєн другий замах підірвати океанський пароплав «Григорій Мерк», що стоїть в

одеському порту. Пароплав спішно готується у другий рейс до Америки, маючи відійти 5-го січня з командами з «Союзу російського народу»... Сьогодні о пів на дванадцяту дня, коли робітники-вантажники і частина команди пішли обідати, на «Мерке» пролунав оглушливий вибух, від якого здригнувся корпус гіганту, люди попадали з місць, луснуло скло, повалилися купи вантажу. Почалося страшне сум'яття. Виявилося, що вибух стався в першому трюмі в носовій частині від покладеного туди снаряду, характер якого встановити не вдалося... Середина трюму зруйнована, в правому боці утворилася значна пробоїна, через яку з великою силою ринула вода... Негайно почалося викачування води і накладення пластиру... Пароплав буде відправлений у док» [39].

Після вибуху пароплава «Григорий Мерк» страйкарі тріумфували - 4 січня 1907 р. морський страйком взяв на себе відповідальність за вибух і випустив листівку-відозву, закликавши до продовження терору.

13 січня 1907 р. в далекій Олександрії (Єгипет) за наміри підірвати черговий пароплав одеських акціонерів і революційну пропаганду були заарештовані: матрос торгового флоту і анархіст М. Бацоєв та двоє його товаришів Вульф Плотник і Бунтман. Арешт викликав хвилю демонстрацій і мітингів протесту в Олександрії та Каїрі, що тривали майже два тижні, в результаті матроси були звільнені [40].

Але вибухи пароплавів не принесли бажаного ефекту - поступок адміністрації «РОПиТ». Кораблі прибрали з причалів на рейд, і тепер до них революціонерам неможливо було добратися. На багатьох кораблях і в артілях портових вантажників місця страйкуючих зайняли «союзники», яких охороняла не тільки портова дружина «Союза русского народа» (бл. 80 чол.), й портова поліція, військові патрулі, що були введені на територію порту. «Союз русского народа» створив у середовищі портових вантажників свої артілі, які активно виступали проти страйкарів, б'ючи їх «резинами» (гумовими кийками) - «СРН всі сили кинув у порт» (СРН - «Союз русского народа») [41. 10].

У січні 1907 р. частина портових колективів і суднових ко-

манд вимушена була, під страхом звільнення і висилки з Одеси, відновити роботу. М. Адамович згадував, що в січні 1907 р. страйк практично зійшов нанівець, хоча все складалося не зовсім так [6. 43].

Анархісти-синдикалісти вирішили змінити тактику і перейти від складних у виконанні вибухів кораблів до вбивств представників «РОПиТ» і насамперед капітанів. Капітани, незважаючи на погрози страйкуючих і анархістів, виводили пароплави у рейси. Страйкуючі моряки на таємних сходках визначили долю і засудили до смерті шість «ненависних» капітанів і шість керівників «РОПиТ» (графа Коновіціна[65] та ін.).

Тоді П. Салімовський казав матросам, що якщо вони знищать кілька капітанів, то капітани інших кораблів зійдуть з пароплавів або взагалі відмовляться йти в рейс з командою штрейкбрехерів [28. 19]. Перед вбивством капітана Миколи Золотарьова матроси і кочегари, зі страйкарів, зібралися в чайному трактирі «Садок» на вул. Гаванній і проголосували за вбивство Золоторьова. Пізніше серед заарештованих, як підбурювачів вбивства, виявилися учасники цього зібрання: дворянин Микола Бардецький і кочегар пароплава «Новороссийск» Іван Тарасов [37. 133].

15 січня 1907 р. газети повідомляли: «Сьогодні вранці вбито командира пароплава «Цесаревич Георгій» Сенькевича, найстарішого капітана «Російського товариства пароплавства і торгівлі», що плавав по Чорному морю понад

65 – Коновіцін Олексій Іванович. Народ. в 1855, граф, орг. і голова відділу «Союза русского народа» (СРН) в Одесі, секретар директора «РОПиТ». Пропонував легалізувати дружини «союзників», розіслав усім відділам СРН лист, в якому звинуватив І. Толмачьова і П. Столипіна в цькуванні СРН, звернувся до «союзників» з приводу можливого на себе замаху з такими словами: «... заповідаю всьому Русскому Народу негайно ж після моєї смерті нещадно знищувати сотнями і навіть тисячами революціонерів, які поки майже безкарно наводять страх і жах на все малодушне мирне російське населення». 24.08.1907 в газеті опублікував відозву до євреїв, закликав їх принести публічне покаяння рус. народу, проклясти винуватців революції. Місцева влада призупинили видання газети за «розповсюдження національної ворожнечі». Отримав аудієнцію у царя, який подарував одес. «союзникам» свій портрет. 13.05.1917 О. Коновіцін був заарештований, в 1919 розстріляний чекістами // Граф Петр Петрович Коновницын. - Одесса, 1912.

30 років. Вбивство скоєно революціонерами в числі трьох осіб, що очікували жертву біля будівлі канцелярії градоначальника, де знаходився морський відділ товариства». Газета не вказала, що вбитий був секретарем «Союза русского народа» при «РОПиТ», що він пересувався в супроводі охорони - двох озброєних «союзників».

Коли М. Сенькевич, вийшовши з контори «РОПиТ» на вул. Дерибасівській, сідав в екіпаж, бойовик П. Салімовський підбіг до нього і, крикнувши «Ось тобі і страйк!», два рази впритул вистрілив в капітана. Після пострілів П. Салімовський кинувся бігти до вул. Польській, а навздогін йому стріляли охоронці Сенькевича. На шляху П. Салімовському встав городовий, який почав в нього стріляти, але два анархісти, що прийшли «на справу» разом з П. Салімовським - Павло Шанко і Філіп Ігнатьєв – встигли застрелити цього городового. Єдиний шлях відступу анархістів по вулиці Польській блокували три городових, які вплуталися в перестрілку, під час якої один городовий був вбитий, а анархіст П. Шанько важко поранений [28. 20].

Рятуючись від переслідування, П. Салімовський і Ф. Ігнатьєв кинулися бігти вниз по вузьких сходах, ще вели - до «Канави» (до спуску в порт), але й там їм шлях блокували ще один городовий і сторож. У новій перестрілці анархісти вбили городового і сторожа, але Ф. Ігнатьєв був поранений. Вже в «Канаві» під мостом натовп став наздоганяти втікачів. Ф. Ігнатьєв, розуміючи, що його пораненого осьось зловлять, що розплата неминуча, вистрілив собі в голову. Бачачи це, П. Салімовський кинувся на натовп і, стріляючи з двох браунінгів, розігнав її, поранивши кількох людей. Натовп позадкував, затремтів і цим скористався анархіст, прошмигнувши у прохідний двір і винурнув вже на іншій вулиці, де як ні в чому не бувало сів у прольотку [28. 20].

Важко поранені анархісти П. Шанко і Ф. Ігнатьєв були схоплені поліцією і вже через день страчені за вироком Одеського військово-польового суду [37. 10].

Газети повідомляли: «Бойова дружина «союзників», по-

вертаючись увечері з похорону вбитого капітана «Російського товариства» Сінькевича, в центрі міста почала побиття перехожих, переважно євреїв та учнів. Вони не шкодували жінок. Були пущені в хід ножі, гуми і кастети. Постраждалих до 20-ти людей. Серед важко поранених - два студенти і учень» [42]. Необхідно відзначити, що капітана М. Сенкевич (у газеті названий Сінькевич) вбила група П. Салімовського, в складі якої не було євреїв.

20-27 січня 1907 р. по місту поширювалися чутки про те, що готуються акти насильства з боку бойовиків «Союза русского народа» під час обрання вибірників до Державної Думи 28 січня 1907 р.

Одеський тим. генерал-губернатор і градоначальник випустили спільне звернення «К населению Одессы» з приводу вбивства М. Сенкевича, нападу на городових, «хвилювань серед місцевого населення», вказуючи що, «...нестримана частина молоді (члени «Союза русского народа». - Авт.) навіть допустила ряд насильств і вуличних нападів». Керівники місцевої влади запевнили, що докладуть зусилля «до якнайшвидшого припинення виниклого в місті тривожного настрою... до припинення насильств і до недопущення подальших порушень», обіцяючи придушувати «порушення» силами поліції і військових частин [43].

Газета повідомляла: «Революційна організація, що організована із страйкуючих моряків і суднових робітників, випустила у величезній кількості прокламації з попередженням, що з 15-го січня починає знищувати начальників і капітанів «Російського товариства пароплавства», що залишаються на службі, а також продовжує вибухи і знищення пароплавів» [44].

Дванадцять збройних анархістів-синдикалістів на чолі з П. Салімовським захопили друкарню Швейцера і Гальперіна і бл. десяти годин друкували в ній «захватним правом» листівку: «К морякам и ко всем рабочим» (3800 шт.) пояснюючи причини вбивства М. Сенкевича: «В понеділок після полудня членами нашої організації вбитий капітан Сенкевич. Під час перестрілки нашими товаришами поранено кілька городових. На місці битви залишилися двоє поране-

них наших друзів, з яких один після героїчної, небувалої самооборони намагався покінчити самогубством, але, мабуть, важка рана перешкодила цьому...» [45].

У запалі конфлікту з соціал-демократами і прихильниками парламентаризму автори листівки заявляли: «Боротьба класова є громадянська війна, а не мирна маніфестація, не вибіркова комедія... ми, анархісти-синдикалісти, кличемо робітників не до виборчих урн, а грізно проголошуємо гасло: товарищі! Організуйтеся і озброюйтеся!... Ми добре знаємо, що є уявні «друзі» робітників, які запевняють пролетарів, що боротьбу з капіталістами потрібно вести мирним і коректним способом, щоб не дратувати буржуїв і поліцію. Ці «друзі» ваші вам стануть кричати, що вбивство було безцільно, що жертви були марні. Не вірте цим жалюгідним брехунам і боягузам» [12. 176].

Зі змісту цієї листівки можна зрозуміти, що у другій половини січня 1907 р. страйк в порту пішов на спад: «Багато хто з вас через легкодухість змінили боргу товариської солідарності, самовільно припинили страйк, записувалися в конторі. Як не важко тепер страйкувати, ми повинні заявити вам, що ваша малодушність губить загальну справу і є злочином проти ваших власних братів-моряків. Ви ще можете поправити справу: підіть з судів і продовжуйте разом з товаришами боротьбу за своє праве діло. Ми з і свого боку заявляємо, що будемо боротися за справу моряків до останньої крайності: ми будемо вбивати капітанів, будемо підривати пароплави, будемо всіма засобами знищувати ворогів і їх майно... Рано чи пізно адміністрація пароплавних товариств зрозуміє незламну міць революційних моряків і поступиться вам в усьому, що вимагаєте» [12. 178].

П. Салімовський провів ще дві експропріації і стріляв у поліцейських, здійснюючи «терор помсти» (вбивства поліцейських, як помста за повішених анархістів). Але до початку лютого 1907 р. частина анархістів-синдикалістів, побоюючись арештів, виїхала з Одеси за кордон і до Кишинева.

7 лютого 1907 р. два колишніх матроса, анархіста-синдикаліста А. Яценко та В. Кононенко (Коноваленко) вбили капітана пароплава «Марія» Миколу Золотарьова. Його труп

був знайдений на залізничних коліях біля одеського вокзалу з кулею в голові. Бойовик Андрій Яценко був незабаром заарештований і повішений.

Від рук анархістів загинув агент «РОПиТ» в Новоросійську П. О. Безрук [46. 6]. Кілька невдалих спроб терактів здійснюють анархісти-синдикалісти проти лідера одеських «союзників» О. Коновіціна.

Прославляючи терористичні акти проти капітанів, анархісти віддрукували і розповсюдили в одеському порту 5 тис. листівок із поясненням мотивів цих вбивств. Я. Кириловський переконував своїх прихильників, що кожен «терористичний акт має бути так зрозумілий масам... «безмотивний» терор не тільки завжди безглуздий, але часто глибоко шкідливий» [15. 170].

Анархісти-синдикалісти розглядали можливість організації загальноміського страйку в Одесі, їх агітатори пропагували цю ідею на багатьох заводах і фабриках. Їм вдалося організувати кілька дрібних страйків солідарності, в т. ч. в котельному цеху «РОПиТ», під час якого вони провели експропріацію в конторі заводу, з метою підтримки страйкуючих моряків. Іноді, щоб підштовхнути робітників до активних дій, анархісти використовували терор - так 30 березня 1907 р. вони влаштували вибух на сірниковій фабриці [47. 1-3].

У березні 1907 р. на цукровому заводі Бродського в передмісті Бугаёвка синдикалісти підбурювали робітників до страйку, сформували «Одесский революционный синдикат рабочих по упаковке фруктов» (увійшло 50 чол., активісти: Я. Шиманович, М. Бідний), прагнучи в квітні 1907 р. провести страйки на базарах Одеси [37. 203].

У січні 1907 р. пройшли обшуки і арешти активістів морського страйку: обшук в будинку анархіста штурмана 1-го розряду Павла Кулешова (знайдена нелегальна література), у анархістки Ганни Зав'ялової (знайдена нелегальна література), у матроса Петра Коровінченко (знайдена брошура «синдикального анархізму»). Тоді були заарештовані: кочегар з пароплава «Согласие» Семен Котунов і матрос-бойовик Леонід Русов. Під час обшуку були поранені і заарешто-

вані П. Кулешов та Іван Єгоров (страчені 18.01.1907 за вироком військово-польового суду) [48. 63, 93].

Боротьба анархістів-синдикалістів із дружинами «союзників»* в одеському порту доходила до перестрілок, під час яких гинули бойовики ворогуючих сторін.

О. Коновіцін - керівник «Союза русского народа» в Одесі відкрито підбурював дружину «союзників» до побиття страйкуючих моряків і євреїв одеських передмість. У січні 1907 р. «союзники» вперше напали на портових робітників і моряків, «караючи» їх за продовження страйку. На початку лютого 1907 р. дружина «союзників», яка «несла охорону порту», влаштувала кровопролитне побиття страйкуючих портових робітників і перестрілку в порту. Під час перестрілок в одеському порту (у грудні 1906 - лютому 1907 р.) було вбито кілька поліцейських і «союзників» (так, з 20 січня 1907 р. був вбитий городовий, два городових - поранено) [37. 12].

10 лютого 1907 р. анархісти кинули бомбу в одеського поліцмейстера підполковника фон Гесберга. «Ведомости Одесского градоначальства» повідомляли: «Вчора, о 12 год. дня, поліцмейстер О. Д. фон Гесберг, у супроводі службовця поліції Лазарєва, проїжджав по Поліцейській вулиці. Під'їжджаючи до Олександрівському скверу, поліцмейстер побачив в середині його, біля грат якогось підозрілого суб'єкта зі згортком в руках. Згорток цей полетів у карету, пролунав оглушливий вибух, і вулиця наповнилася їдким димом. Лазарєв випав на бруківку, а напівзруйнована прольотка з поліцмейстером і кучером зупинилася лише у фортепіанного магазина Рауша, проти Червоного провулка. Негайно викликаний лікар «швидкої допомоги» зробив пораненому поліцмейстеру перев'язку, після чого відвезли його на квартиру. О. Д. фон Гесберга поранено легко в поперек, руку і ногу, а Лазарєв поранений в голову і спину. Життя його поза небезпекою. З перехожих ніхто не постраждав. Кучер поліцмейстера відбувся переляком, а кінь поранений» [49].

У 20-х числах лютого 1907 р. анархісти так оцінювали ситуацію в порту: «...страйк під тиском репресій ледве дихає, і щоб його підтримувати, далі потрібно для такої маси сімей моряків величезні грошові кошти, які порівняно мала група

А. - С. (анархістів-синдикалістів. - Авт.), не в змозі добувати постійними експропріаціями, у яких гинуть найкращі наші товариші» [28. 22].

5 січня 1907 р. анархіст-синдикаліст Іларіон Івасенко - Ларька, в компанії ще чотирьох озброєних невпізнаних поліцією одеських анархістів з селянської групи (вони були відомі поліції тільки за псевдонімами Яша, Міша, Петрунька, Кузьма), здійснив великий екс на ст. Любашівка, недалеко від Одеси. Тоді анархісти роззброїли городового і під загрозою смерті змусили начальника станції «видати» їм весь зміст казенної каси місцевого вокзалу - бл. 2800 руб. Під час експу анархісти стріляли в поліцію, згодом ця група анархістів «...їздила по селах, збуджуючи мужиків громити економії і поміщиків» [50].

Поліція підозрювала в причетності до експу на ст. Любашівка синдикалістів: Я. Кириловського, В. Козловського, К. Штрімфлера, Ю. Каленкевіча, П. Козакевича (флотський офіцер). Члени селянської секції синдикалістів – бойовики: І. Івасенко і К. Овчаренко (незабаром були арештовані і повішені за вироком суду) брали участь у вибухах пароплавів, в експі в Ананьєві. 17 лютого 1907 р. анархіст-синдикаліст Данил Зайченко напав на артільника «РОПиТ», захопивши у нього грошові кошти [51. 7, 18, 47-48].

Для підтримки страйку одеських моряків були потрібні великі гроші, і для їх «знаходження» 13 лютого 1907 р. П. Салімовський організував екс в Кривому Розі (разом з Львом Фуксом, Володимиром і Розою, вона ж анархістка Котушка - дівиця Геня Розенштейн), напавши на магазин Карпенко і захопившпи з каси магазину 166 руб. Анархісти думали провести більш великий екс в Кривому Розі, однак через затримку ще чотирьох членів загону, які не приїхали до місця збору групи вчасно, були змушені задовольнитися дрібним нападом на магазин.

Після експу анархісти групи Салімовського поїхали візником на ст. Кривий Ріг, в надії виїхати на потязі з міста, але, по телеграфу поліцейські, яких викликав Карпенко, негайно повідомили їхні прикмети на станцію. Жандармський офіцер, що стежив за порядком на станції, отримавши теле-

граму, за прикметами нальотчиків упізнав їх у відпочиваючих в залі вокзалу групи «підозрілих». Він запросив їх до кімнати жандармів, відразу після чого невідомі відкрили вогонь по жандармах, кинули бомбу, яка не розірвалася. Під час збройного опіру, при спробі арешту, було вбито два жандарми, поранені стражник, жандарм і сім пасажирів, що знаходилися в залі очікування вокзалу. Бойовик Л. Фукс погнався за жандармом з метою його вбити, але жандарм зумів вибити у нападника браунінг і вистрілити анархістові в голову. Анархіст Володимир так само був смертельно поранений, Роза змогла втекти з вокзалу. П. Салімовський, хоча і був поранений багнетом стражника, зумів сховатися, перебігши по льоду річки, під градом куль. Далі він більш ніж 100 км пройшов зимовим степом до Херсону, і вже звідти дістався Одеси. [28. 22].

На другий день відбувся арешт одеських анархістів неподалік від станції Кривий Ріг. Поліція заарештувала «загін» анархістів, що з запізненням виїхав до Кривого Рогу на підмогу групі П. Салімовського, у складі Якова Фейгельмана, Лейби Тульчинського, Івана Рибакова, Насіння Галкіна, у яких було виявлено п'ять браунінгів і бомба [11, Л. 8-9].

25 лютого 1907 р. П. Салімовський, зібравши нову групу бойовиків з числа учасників морського страйку і озброївши її 10 револьверами і двома бомбами, вирішив провести великий екс каси одеського металургійного заводу Белліно-Фендрик (на Пересипу). В останній момент анархістам було повідомлено про засідку загону поліції біля каси заводу, і П. Салімовський вирішив пограбувати не саму касу заводу, а касу контрольної контори заводу, розташовану на іншому кінці великої заводської території. Обеззброївши одного з агентів поліції і касира, П. Салімовський особисто захопив 1200 руб. [28. 22].

У березні 1907 р. П. Салімовський готував групу для крупного ексу банку в Херсоні. О 7 годині вечора 21 березня біля фортеці в Олександрівському парку до сторожа підбіг чоловік і заявив, що його хочуть вбити, вказавши на підозрілого перехожого, що причаївся в тіні кущів (як з'ясувалося пізніше, це був П. Салімовський). Сторож взяв берданку і разом з городовим став переслідувати невідомого. Під час

переслідування почалася перестрілка, на шум якої прибіг ще один городовий, що приєднався до погоні. П. Салімовський поранив одного з городових у ногу, але той, вихопивши шаблю, завдав шаблею удару анархістові по голові, в цей же момент сторож вистрілив, поранивши анархіста в кисть руки. Тільки після цього переслідуваний був заарештований. Він відмовився назвати себе, але вже у в'язниці був пізнаний (за іншою версією - від журналу «Буревестник» № 10-11, П. Салімовський був схоплений в той же день вночі в своєму ліжку, в ту ж ніч заарештований був і бойовик його загону М. Афанасьєв і вибухнула лабораторія бомб синдикалістів, коли поліція знайшла її під час обшуку).

Можливо припустити, що П. Салімовський намагався вбити одного з поліцейських секретних інформаторів, який спричинив провали серед синдикалістів. Можливо, цією жертвою був матрос Матвій Денісов або Іоан Гейне, які «висвітлювали» поліції «діяння» одеських анархістів. М. Денісову та І. Гейне від анархістів приходили листи з погрозами страти, а 23 березня на М. Денісова напали анархісти, поранивши сексота, а його колегу сексота Федора Сисоєва вбили [52].

Під час обшуку в квартирі П. Салімовського (вул. Польська, № 9) поліцією були знайдені: книга П. Кропоткіна, фотографії з портретами «анархістських мучеників» Л. Тарло та І. Покотілова [37. 152]. Слідство у справі П. Салімовського тривало, він багато в чому підозрювався, але довгий час доказова база була хиткою...

3 вересня 1907 р. на Привокзальній площі Одеси, під час конвоювання тринадцяти ув'язнених П. Салімовський намагався втекти з-під арешту (до цього він вже два рази здійснював спроби втечі). У погоню за ним кинувся фельдфебель конвойної команди, який пострілом поранив втікача в ногу і наздогнавши його, шашкою поранив у ліву руку. Після чого П. Салімовський був відправлений до тюремної лікарні [53. 3].

У листопаді 1907 р. заарештований анархіст Лев Коман показав околодочному наглядачеві, що групою П. Салімовського було вбито 13 стражників і поліцейських, а особисто П. Салімовським скоєно вбивство капітана М. Сенкевича, вбивство тимчасового катеринославського генерал-губерна-

тора В. Желтоновського[66], поліцейського і агента розшукового відділення в Катеринославі, збройний напад і пограбування в Ростові (захоплено 200 тис. руб.), пограбування і перестрілка в Кривому Розі. Провокатор вказав, що П. Салімовський писав записки, вказавши подробиці своїх актів, і Л. Коман мав до них доступ [54. 98-101].

До квітня 1907 р., після численних арештів і загибелі анархістів, вони вже не мали фінансових можливостей плідно підтримувати морський страйк. Страйк закінчився, породивши відчай і розчарування. Провал страйку став початком кінця і для «Федерации анархистов-синдикалистов «Новый мир».

Остання резонансна подія, що була пов'язана з морським страйком, відбулася 4 квітня 1907 р. Тоді, біля головних портових воріт, на Митній площі Одеси, відбулася чергова масова бійка між страйкуючими і «союзниками». У телеграмі одеського градоначальника міністру внутрішніх справ 10 квітня 1907 р. вказувалося на те, що в порту сформувалося «недружнє ставлення» до дружини «Союза русского народа», яка «складалася при пароплавах «РОПиТ» (20 озброєних бійців охороняли штрейкбрехеров). Дружинники - «союзники» «піддалися наскокам і лайки з боку чорноробів... в союзників було кинуто кілька каменів», на що вони «в цілях самооборони зробили в натовп кілька залпів з револьверів. Пострілами було поранено 6 робітників, з них двоє (О. Поліванов і Л. Дубченко незабаром померли). «Зроблені в натовп робітників постріли викликали страшне озлоблення серед останніх, і численний натовп кинувся переслідувати дружинників». Натовп штурмував будинок О. Коновіціна, де сховалися «союзники», і градоначальник був змушений приїхати і застерігати обурених робітників розійтися, обіцяючи покарати винуватців. У

66 – Вбивство Катеринославську. вр. ген.-губернатора 23.04.1906 залишилося нерозкритим, відповідальність взяли на себе анарх., есери-максимал. «Української бойової групи при Катеринослав. комітеті ПСР». Один з вбивць губернатора, Іван Малєєв, дожив до 1970, встиг побувати у анарх.-синдикал. в американ. еміграції, повернутися в ПСР, був депутатом Установчих зборів. Можливо, П. Салімовскій входив до «Боевого отряда украин. обл. комітету ПСР», так як на поч. 1906 був ще есером. Комаров М. Нариси з історії місцевих і обласних бойових організацій ПСР 1905-1909 рр. // Каторга и ссылка. 1925. № 4 (25). С. 56-81.

порт був введені частини козаків і піхоти, кінні стражники і посилені наряди поліції [9. 83 - 84].

Література:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 184
2. ДАОО. Ф. 13. Оп. 3. Спр. 128.
3. ДАОО. Ф. 247. Оп. 3. Спр. 8.
4. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 446.
5. Яковлев А. Д. Борьба за «Регестрацию». – М., 1929.
6. Адамович М. Чорноморці в революції. - Харків, 1931.
7. Русское слово. – 1906. – 23 июня.
8. Сухов А. Одесский порт в 1906 году. Воспоминания агитатора // Кандальный звон. - 1926. - № 5. С. 8-16.
9. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 441.
10. ДАОО. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 58.
11. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр 388.
12. Анархисты. Документы и материалы. 1883-1935 гг. Т. 1. - М., 1998.
13. Новое время. - 1906. - 28 ноября.
14. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Ф. 347. Оп. 1. Спр. 1106. Арк. 2-5; ДАОО. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 73.
15. Новомирский Д. И. Анархическое движение в Одессе // Михаилу Бакунину 1876-1926. Очерки истории анархического движения в России. – М., 1926. С. 253-265.
16. Новое время. - 1906. - 30 ноября.
17. Кок. Из хроники групповой жизни // Буревестник. – Женева, - 1908. Март – апрель (№10-11).
18. ЦДІА України. Ф. 335. Оп. 1. Спр. 74.
19. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 268.
20. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 268.
21. ДАОО. Ф. 45. Оп. 11. Спр. 3.
22. ЦДІА України. Ф. 1597. Оп. 1. Спр. 396.
23. ЦДІА України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2710.
24. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 145.
25. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8270.
26. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 277.
27. Эврич. П. Русские анархисты. 1905-1917. - М., 2006.

28. Рогдаев Н. Парфирий Салимовский // Буревестник.– Женева,- 1908. - Март-апрель (№10 – 11). С. 18-19.

29. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: Історичні нариси / Відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2002. С. 101; Годлеский. Кишинев-Одесса-Николаев // Летопись революции 1924. №4 (9) С. 109

30. Русское слово. - 1906. - 7 декабря.

31. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178. Арк. 11; ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8173. Арк. 95-98.

32. Русское слово. – 1907. - 18 января.

33. ДАОО. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 8173.

34. Трубичев И. Анархистские экспроприации: революционная борьба или уголовщина (на примере Первой русской революции) // Наше отечество: страницы истории, 2005. Вып. 4.

35. ЦДІАУ. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2131.

36. Русское слово. – 1906. - 19 декабря.

37. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269.

38. ЦДІАУ. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178.

39. Русское слово. - 1907. - 4 января.

40. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178. Арк. 3; Беляков В. В. Роль гуманитарных связей в межкультурном взаимодействии России и Египта (кон. XIX – сер. XX вв.). Автореферат диссертации канд. ист. наук. - М. 2003. С. 24; Беляков В. Русский Египет. – М., 2008. С. 49-51.

41. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 184.

42. Голос Москвы.- 1907. - 18 января.

43. Ведомости Одесского градоначальства. - 1907. – 28 января.

44. Голос Москвы.- 1907. - 16 января.

45. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269. Арк. 26; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 27:

46. ДАОО. Ф. 95. Оп.18. Спр.1057.

47. ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 5701.

48. ДАОО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 8282.

49. Ведомости Одесского градоначальства. - 1907. – 11 февраля.

50. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8507. .

51. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 102. Оп. 238 (1908). Спр. 12 ч. 72.

52. ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146. Арк. 514; Спр. 8282. Арк. 62.

53. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269 - а.

54. ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146.

ГЛАВА 6.
Анархістська «міська герілья» в Одесі (грудень 1906 - листопад 1907)

Історики радянської епохи стверджували, що анархістський рух перейшов до своєї кризової фази майже повного зникнення вже в 1907 р., що навесні 1907 р. поліцією були повністю розгромлені анархістські групи й про впливовий анархістський рух в період з літа 1907 по березень 1917 р. не може йти мови. Це твердження відповідало «офіційній» ленінсько-сталінській концепції першої російської революції 1905-1907 рр., виходячи з якої жодна партія чи рух не могли бути більш революційними, ніж більшовики, а ленінські ідеї «загасання» і «закінчення» революції 1907 р., повинні були «підтверджуватися» неодмінним «загасанням» активності всіх без винятку політичних партій і рухів.

Радянський історик С. Канів вважав піком анархістської діяльності 1906 р., вказуючи, що цей рік дав «максимум» анархістської згуртованості - 73 групи (радянські історики боялися «перебільшити» анархістський вплив на робітничий клас і були вимушені показувати анархізм «блідою тінню» революції) [1].

Сучасний російський історик В. Єрмаков стверджує, що вже до 1908 р. анархічна активність фактично припиняється, а про існування анархістських груп у Російській імперії в 1908-1914 рр. практично нічого невідомо [2. 45-46]. Виняток було зроблено для груп анархістів-емігрантів за кордоном (Франція, Швейцарія, Англія, США), які в цей період переключили свою енергію на видання численних газет і журналів. Іншу точку зору висловив дослідник анархізму В. Кривенький, переконуючи, що 1907 р. був часом не «краху», а найвищою точкою розвитку анархістського руху в епоху першої революції.

У повідомленні Департаменту поліції начальникам губернських жандармських управлінь, охоронних відділень і розшу-

кових пунктів від 13 грудня 1906 р. вказувалося: «За отриманими даними, в робочому середовищі помічається сильне захоплення анархізмом. Не довіряючи більше соціалістичним комітетам, що обмежують нібито їх діяльність, і налаштованим, на їх думку, занадто мирно, робітники переходять на бік анархістів, бойове вчення яких найбільш відповідає їхньому справжньому збудженому стану духу» [3. 111].

В. Кривенький, спираючись на дані архівів Департаменту поліції та Міністерства юстиції Російської імперії, стверджував, що свого «розквіту» анархісти досягли в 1907 р., вказуючи на 157 груп анархістів в 117 населених пунктах, зазначаючи, що ще, ймовірно, до цієї цифри можна додати 26 анархістських груп, діяльність яких він може простежити з дослідження архівів [4. 42-43].

Згодом російський дослідник В. Смірнова «продовжила» час найвищої анархістської активності, вказуючи, що на Дону в 1908-1909 рр.: «В умовах вимушеної бездіяльності всіх інших революційних партій (в результаті арештів більшості членів організацій соціалістів-революціонерів і РСДРП) організація анархістських груп стала найбільш доступною можливістю вираження невдоволення з боку трудящих... Вони (анархісти. - Авт.) взяли на себе роль «вождя мас» в період спаду революції, коли інші партії не мали можливості цього зробити. Внаслідок цього анархічний рух на Дону отримав, у відомому сенсі, масовий характер» [5. 158].

Подібна характеристика «сплеску» анархізму зовсім не випадкова і не є плодом уяви «сатрапів» від поліції. Вивчення анархістського руху в Одесі (найбільш впливовому центрі анархізму в імперії) призводить до думки, що «піком» анархізму в цьому місті був грудень 1906 - листопад 1907 рр.

На межі 1906-1907 рр. чини поліції як в Одесі, так і в інших центрах анархізму стали масово залишати службу, а ті, що залишилися, на службі не діяли і боялися з'являтися у вечірні часи на небезпечних околицях міста. Телеграма директора департаменту поліції М. І. Трусевича від 24 грудня 1906 р. начальникам жандармських управлінь так само була сповнена тривоги: «...слід прийняти посилені запобіжні заходи через посилення терору революціонерів» [6. 49].

У грудні 1906 р. з-за кордону до Одеси повернувся лідер анархістів І. Гроссман, який зумів об'єднати залишившихся на волі активістів груп «Черное знамя», «Вольная коммуна», анархістів-комуністів до нового складу «Южно-русской рабочей группы анархистов-коммунистов «Черное знамя». До цього часу відновилася робота анархістських пропагандистських гуртків серед робітників, знову почалися активно збиратися сходки. В результаті агітації І. Гроссмана групи анархістів знову поповнюються за рахунок колишніх членів РСДРП, Бунда і ПСР (активних пропагандистів: І. Колесніченко, В. Остроумова, бойовиків: Т. Вишневського, В. Підвисоцького та ін.).

На одеських вулицях анархісти стріляли в козаків 8-го Донського полку, солдатів і офіцерів Люблінського і Замосцького піхотних полків, у військових моряків [7. 124]. 29 грудня 1906 р. відбувся напад анархістів «Черного знамени» на друкарню Железняка на вул. Великій Арнаутській. Тоді 15 озброєних людей встигли віддрукувати 20 прокламацій від імені «Южно-русской рабочей группы анархистов-коммунистов «Черное знамя». Роздобувши гроші шляхом ексів і вимагань, група «Черное знамя» поставила в Одесі нову підпільну друкарню і встигла надрукувати прокламації («Ко всем рабочим!» (нак. 3 тис. прим.), «Ко всем рабочим и работницам!», «Ко всем крестьянам!»), в яких закликала громити магазини, фабрики, маєтки, перейти до економічного терору, виступати проти виборів до Державної Думи, проти «Союза русского народа».

Одна з листівок була звернена до страйкуючих моряків і портовиків, пропонуючи їм відмовлятися від боротьби за легальні профспілки, від мирних форм боротьби, намагалася «надати страйку різкий бойовий характер» (страйку РОПиТ) [8. 111-113 об].

Газети писали: «15. XII. Сьогодні, о 12-й годині дня, скоєно збройний напад на головну контору «Одесских новостей», що міститься в центрі міста, проти будинку градоначальника, в декількох кроках від палацу командувача військами. Вісім анархістів, озброєних револьверами і бомбами, увірвалися до контори з вулиці, в момент, коли там

було багато передплатників, оголосили всіх заарештованими, навели револьвери на службовців, обірвали телефонні дроти і стали господарювати. Забравши 650 руб., вони обшукали деяких і зовсім спокійно пішли. Операція тривала десять хвилин. На підняту тривогу з'явилися поліцейські і градоначальник, але грабіжників і слід зник» [9].

У ті дні анархісти і кілька соціал-демократів здійснили екс Одеського поштамту [10. 121]. На початку 1907 р. тривав відтік соціал-демократів до анархістів-синдикалістів та «Черного знамени». Так Михайло Афанасьєв (1887 р. н.) - учасник революційного руху з 1905 р., робітник, в 1907 р. перейшов з РСДРП в одеську групу «Черное знамя», ставши бойовиком. Він двічі був арештований поліцією, відбув 4 роки каторги і 4 роки заслання. В 1907 р. з РСДРП до анархістів-комуністів перейшов Андрій Попов (1888 р. н.), так само учасник революційного руху з 1905 р. До анархістської бойової діяльності в Одесі він приєднався після арешту і втечі із заслання. За анархістські «діяння» він був заарештований і відбув на каторзі 4 роки.

2 січня 1907 р. стався озброєний напад анархістів на банківську контору, 10 січня - напад анархістів на контору Гальперіна з торгівлі хлібом, 11 січня - напад анархістів на контору купця Фіхмана... 13 січня виявилося для одеських анархістів найбільш бойове: був вбитий околодочний наглядач на Слобідці, вісім озброєних анархістів напали на банківську контору Кусіс, відбулася перестрілка із службовцями контори (в перестрілці брав участь анархіст М. Броун) [11].

16 січня поліція провела обшук на одній з підозрілих квартир на Молдаванці, в результаті якого були виявлені бомби і револьвери, господарі квартири арештовані, а в будинку була влаштована засідка. Наступного дня там був заарештований Хаїм Гітіс (20 років) з наганом, а пізніше ще кілька анархістів зай-шли в квартиру і відкрили стрілянину по поліцейським, поранивши двох городових. Після цього зіткнення будинок був оточений солдатами і козаками, ретельний обшук будинку привів до арешту ще 14 «підозрілих». Пізніше з'ясувалося, що в городових стріляли Абрам Оренбал і Кальман Тригер [12].

26 січня 1907 р. був заарештований іллегаліст Адольф Вер, що вимагав 200 руб. в магазині Розенфельда «на революцію», а у останні числа січня поліції вдалося заарештувати ще бл. 30 анархістів-комуністів, які підозрювалися у скоєнні нападів на банкірські і хлібні контори (заарештовані: О. Павловський, В. Кедрін, С. Журенко, І. Пашковський та ін.). На початку лютого 1907 р. був заарештований бойовик «Черного знамени» Абрам Грушін [7, Л. 31-33].

У лютому 1907 р. І. Гроссман виїхав з Одеси до Києва, побоюючись арешту. Він сподівався відновити в Києві групу «Черное знамя», яка щойно піддалася поліцейському розгрому. У березні 1907 р. І. Гроссман на кілька тижнів повернувся до Одеси, під час його приїзду анархісти кинули бомбу в Головне жандармське управління Одеси, провели реквізиції в готелі «Франция», п'ять нальотів на каси і магазини, екс грошей у господарів магазинів, з вибухом бомби в одному з магазинів.

В Одесі «на господарстві» І. Гроссман залишав свою дружину Зінаїду Гроссман (п. пр. Надія Палей, Клеопатра). Вона привела «Черное знамя» до союзу з «Новым миром», поставивши перед ними завдання терористичною діяльністю підняти нову хвилю революції.

14 березня 1907 р. ОВОС оголосив вирок по справі семи заарештованих членів «Черного знамени»: Хаїм Молчанський (п. пр. Стохар) – отримав 12 років каторги, Мойше Вайсман - 10 років, Лев і Шая Фельдмани – по 6 років, Іван Полізов і Петро Чеботарьов - по 4 роки, Вольф Розенблат - 3 роки. На суді з програмною промовою, закликаючи до продовження непримиренної боротьби, виступив Х. Молчанський [13. 31].

7 квітня 1907 р. одеські анархісти під загрозою зброї вимагали 200 руб. в кондитерській Боссі. 9 квітня анархіст з «Черного знамени» скоїв стрілянину в магазині взуття М. Вольського, вбивши жінку власника магазину.

11 квітня анархісти-синдикалісти бойової дружини «Смерть буржуазии» (за іншими даними, анархісти-комуністи, можливо, це була вже об'єднана група) вбили начальника Одеської в'язниці, помічника пристава Іван Шафарука

(Шафрука). Замах готували незалежно одна від іншої дві групи «Черное знамя» з грудня 1906 (виконавець Б. Берков) і анархісти-синдикалісти - з березня 1907 [14].

Як заявляли анархісти, це була «революційна кара помсти за знущання над ув'язненими» (зараз у дворі одеської в'язниці є скромний пам'ятник з написом І. Шафаруку: «Убиенному крамолой, славному мученику долга»). І. Шафарук був вбитий, коли вранці їхав на роботу в бричці. Вбивці І. Шафарука чекали його на маршруті (в районі одеського «Червоного Хреста»), зупинили бричку і стріляли впритул з двох браунінгів, поранивши начальника в'язниці, а коли він вибіг з прольотки, стріляли впритул, випустивши в нього 15 куль. На шум пострілів до місця подій підбігли околодочний наглядач і постовий городовий, які почали переслідувати нападників, відкривши по них стрілянину. Побачивши терористів, що тікають уздовж залізничного насипу, унтер-офіцер залізничої станції, приєднався до погоні і відкрив по терористах стрілянину.

Ховаючись від погоні, один з терористів - двадцятирічний безробітний Моня-Абрам Лагун[67] – отримав поранення в ногу. Він кинув у переслідувачів, які наздогоняли його ручну гранату, але вона не вибухнула. Побачивши що він вже не втече, М.–А. Лагун вистрілив собі в рота (за іншою версією, був вбитий в перестрілці) [15].

Інший терорист – дев'ятнадцятирічний Петро Драгомірров[68] – був затриманий вже на Хуторській вулиці. Після арешту він встиг покаятися у вбивстві і дати «щиросерді» свідчення на своїх товаришів, але це його не врятувало і він був повішений через два дні.

За свідченням П. Драгомірова, рішення вбити начальника в'язниці і підготовка терористичного акту проходила на конспіративній квартирі Клеопатри, вона ж заарештована в

67 – Лагун Моня-Абрам (п. пр. Матвій, Ярошевський). Народ. в 1887, анарх. з Гуляй-Поля. Разом з братом Самуїлом, так само анарх., приїхав з Гуляйпільськ. волості до Одеси, де знімав квартиру, ніде на працюючи. Деякий час сидів у одес. в'язниці, арешт. після облави в трактирі «Орел», готував екс банк. контори Барабаша в Одесі.

68 – Драгоміров Петро (п. пр. Буржуй). Народ. в 1888 в Олександрії, міщанин. Працював у майстернях Добровольчого флоту в Одесі, слюсар, 1904 - 07 перебував у «Черном знамени», безробітний, звільнений за страйк.

Севастополі Надія Палей, вона ж міщанка Туркестанського краю Зінаїда Павлівна Гроссман. Серед бойовиків групи, що готувала теракт, були: Ларя - Іларіон Івасенко, Ната - Марія Пацікова, Петро - Петро Чорний, Люся - Єлизавета Чорна та невідомі поліції Яша, Міша, Петрушка, Кузьма [16. 14].

У ході слідства було з'ясовано, що в одеській в'язниці група анархістів - ув'язнених так само готувалася вбити І. Шафарука (зважилися на це анархісти Сергій Юмшанов, Мойсей Раппопорт і Боріс Рубльов), для чого пронесли у в'язницю вибухівку. Але в останній момент вони відмовилися від теракту в стінах в'язниці, боячись можливого «погрому ув'язнених» після цього вбивства[69].

У квітні 1907 р. поліція заарештувала групу анархістів-синдикалістів, яка виявилася причетна до проведення та підготовки вбивства І. Шафарука, були виявлені склади літератури і зброї. У травні 1907 р. в Аккермані була розгромлена місцева група анархістів-синдикалістів, заарештовані друкар А. Грінберг і бойовик С. Любарський [17. 22].

За пропозицією провокатора Ш. Ройха, для того, щоб «роздобути» гроші на лабораторію з виготовлення бомб і друкарню, бойовики «Черного знамени» вирішили здійснити експропріації банкірської контори Білоцерківського і контори фірми Бродського в Кишиневі. Для цього була створена бойова група на чолі з Б. Берковим (В. Іоселевіч, І. Саф'ян, В. Гофман, Ш. Ройх, Я. Шмідман) [17. 28].

18 квітня 1907 р., при нападі на банківську контору Білоцерківського в Кишиневі, група Б. Беркова потрапила в засідку і чотири бойовики з групи були заарештовані за збройний опір поліції (лише Я. Шмідман зник з частиною захоплених грошей, але незабаром і він був затриманий поліцією). Б. Берков незабаром був страчений, І. Саф'ян і Ш. Ройх - засуджені до вічної каторзі, Я. Шмідман і В. Іоселевіч - до 12 років каторги [18. 4-6]. Ще один учасник групи Михайло Броун (разом з групою брав участь у ексі банківської контори) отримав 20 років каторги, в розшуку виявилася і його кохан-

69 – В 1907 по всій Рос. імперії есерами і анарх. були вбиті 134 тюремних службовців, 9 з яких були керівн. в'язниць, один - голова тюрем. управління. Був вбитий нач. столичної в'язниці «Кресты» полковник О. Іванов.

ка-анархістка з Кишинева - якась Ленка-Гімназистка, яка допомагала бойовикам. В Одесі група збиралася на конспіративній квартирі Юлії, до групи примикали анархісти-бойовики П. Коротков і П. Степанов [18. 6].

Провал групи був пов'язаний з тим, що анархісти С. Ройх і В. Гофман (Кофман) (вбитий Б. Берковим у в'язниці в червні 1907 р.) виявилися провокаторами. Пізніше анархістам вдалося викрити провокацію ще й Петра Комащенко (поранений у серпні 1907 р. Н. Сергєєвим), але провокатор С. Ройх виявився поза підозрою (був викритий тільки в 1925 р., коли спливли документи поліції).

Обшук в одеській квартирі Б. Беркова дав поліції цінні документи з підготовки ексів і друку анархістів [7. 215 об.]. З цього провалу почалася ліквідація групи «Черное знамя» в Одесі. Поліції стало відомо, що група збиралася на конспіративній квартирі по вул. Херсонській, 21, і має зброю і бомби [10. 97].

У квітні-травні 1907 р. співпрацювати з Охоронним відділенням почав один з лідерів одеських анархістів В. Остроумов. Він, а також анархіст А. Кліщ-Клещенко, одночасно з роботою на поліцію, брали участь в організації експропріацій та актів терору анархістів. У середині 1930-х рр. був викритий як провокатор ще й Олександр Ляховецький.[70]

23 квітня 1907 р. відбувся арешт А. Ясеновського - Леви Друха з валізою, повною революційної літератури, брошурами Я. Кириловського і зошитом «як робити бомби». 29 квітня відбулася «масовка» анархістів-комуністів і анархістів - синдикалістів на одеському пляжі «Ланжерон» (організована Кальманом - К. Меккелем[71]), на ній було вирішено 1 травня

70 – Ляховецький Олександр. Народ. в 1886 в Одесі, син акціонера сахар. заводу Бродського, в 1903 був у США, 1904 - на рос.-япон. війні. Студент СПб. універ. У рев. русі з 1905 - есер, втік з заслання, з 1907 анарх.-ком. в Одесі в гр. Саші Чорного, 4 рази судився, 3 рази тікав із заслання і каторги. В 1923 в анкеті писав «продовжую до сіх пір працювати як анархіст-комуніст». ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 479. арк. 3

71 – Меккель (Мекель) Кальман Йосипович. з міщан, анарх. з 1906, гр. «Черное знамя», арешт. 1905 за організ. робітників заводу Арпс до страйку, «переконаний і стриманий анарх.-теоретик, працював у літературній частині гр., брав участь у всіх зборах і сходках гр. анарх.-ком.», входив до гр. Беркова. В кін. 1906 - на поч. 07 готував замах на нач. одес. в'язниці і команд.

1907 р. кинути бомбу на Дерибасівській. Наступного дня відбулася ліквідація «Южно-русской рабочей группы анархистов-коммунистов» і арешт деяких анархістів-синдикалістів. За кілька днів поліції вдалося заарештувати в Одесі бл. 100 осіб, у тому числі керівників груп і бойових загонів, ліквідувати лабараторію вибухових речовин [19. 2-5].

Тоді були заарештовані керівниця однієї з одеських груп «Черное знамя» - Естер - Бейли Толціс, вона ж Олена Чуприна, вона ж Варя (27 років, з Кишинева, організатор анархістських груп в Одесі, Кишиневі, Батумі, Миколаєві, Павлограді, Юзівці, Бахмуті, Луганську, Сімферополі, що писала пропагандистські статті, вела пропаганду серед селян, співпрацювала в часописі «Бунтарь», перевозила друкарню з Мінська до Севастополя), Абрам Леках, Лейба Бренштейн (21 рік, румунський підданий, майстер з виготовлення бомб), Владислав Дашкевич (19 років, селянин з Вітебської губ.), Клеопатра Ніколаї, Єлизавета Унтілова, Іларіон Івасенко, Павло Ємельянов, Федір Федосєєв, Микита Воробйов - Оробець, Тарасій Вовк, Кальман Меккель, Андрій Пилипенко (дворянин Полтавської губ., анархістський літератор), Дмитро Боровик (колишній есер) та ін. [20. 63-240].

30 квітня 1907 р. так само були заарештовані анархісти: Шимон Герцовський, Шолома Давидович, Хая, Рухля, Шендля та Ошер Островські, Давид Зільберберг, Елія Гербер, Йосип Варйнценблат, Лев і Берко Ятвінські, Давид Тарнапольський, Віктор Познер, Есер Генкіна, Зуа Ратнер, Аврум Лашевіч, Абрам Епштейн, Роза Гольдштейн, Еман Хайлович, Шая, Істер та Хаїм Толціси, Зельман Берін, Бейля Байловська, Двойра Юдкіна, Роза Робіна, Лея Давидзон, Сура Тоціс, Роза Левін (Леві), Арон Гофштейн, Юлій Ліфшиц, Ісаак Медведєв, Ісаак Курицький, Еммануїл Фенгольд, Герш Луцкер, Блюма Шмулевич, Янкель Індзель, Єва Брезінська, Гетля Шварц, Меєр Ротенбер, Аврум Кириловський,

Одес. воєн. округом. Учасник повстання в Одесі в 1918 і денікін. підпілля. анархіч. підпілля у 1920-х, помер в Одесі в 1925 в Серед одес. анарх. був ще відомий Мекель Хаїм - Шолома, 1885 р. н., чорнороб, міщанин, судимий у вересні 1907 в Кишиневі та у жовтні 1907 в Одесі, за поліц. документом: «грубий і зухвалий», по суду отримав 3 роки каторги. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 99.арк. 7.

Сура Покотило, Фейга Пеперлан, Меєр Тартаковський, Рівес Цукерка, Борис Рубанович, Федір Шолух, Павло Ємельянов, Олександр Дурнєв, Євген Харук – Бєлоусов, Костянтин Кациграс (студент) та Олександр Кациграс [7. 3, 105 - 109].

1 травня 1907 р. на Ланжероні (одеський центральний пляж і паркова зона) проходила «масовка» робітників, на якій анархістські, есерівські і соціал-демократичні агітатори закликали робітників до загального страйку. Страйк на заводі жестяних виробів Люліка організував депутат профспілки бляхарів двадцятирічний робітник, анархіст-комуніст Мойше Місошнік - Альоша-офіцер (брав участь у перестрілках на Молдаванці, зберігав зброю групи). Незабаром разом з анархістом Абрамом Беккером він організував страйк на гнотовій фабриці[72] [21. 2].

Загального страйку, якого прагнули організувати анархісти на початку травня 1907 р., не вийшло, хоча анархісти намагалися «підштовхнути» робітників до рішучих дій гучними актами терору.

Поліцейські зведення травня-листопада 1907 р. нагадують фронтові - на околицях Одеси проходила справжня «міська партизанська війна». 3 травня, під час перестрілки з анархістом, був поранений городовий. 7 травня Захар Черков[73] (він же Чертков) кинув бомбу в групу поліцейських біля входу до Бульварної поліцейської дільниці [7. 259].

Газети повідомляли: «...в центральній частині міста, поблизу будівлі поліції, на очах численних перехожих вибухом бомб важко поранені пристав Панасюк, помічник при-

72 – Місошнік Мойше і Беккер Абрам у лютому 1908, після суду, були, заслані на Сибір. каторгу на 4 і 5 років. Після каторги М. Місошнік втік з поселення, через Китай в Аргентину. В 1917 повертається до Одеси, бере участь у революції, громадян. війні, працює в ЧК і на госп. роботі. У 1919 змінює своє прізвище на Місошніков, пише в документах про те, що він більшовик з травня 1906, засланий на каторгу за участь у РСДРП. У кін. 1950-х парт. контролем буде знайдена його анархіч. справа, але її не оприлюднили і він помер «старим більшовиком» на поч. 1970-х.

73 – Черков (Чортков) Захар (Василь) Петрович. Народ. в 1886, селянин з Воронез. губ., в грудні 1905 брав участь в боях в Миколаєві, вбив городового, після чого в Одесі, чорнороб, анарх. – ком., член дружини есерів, учасник ексів. Суд ОВОС – 27.07.1907. Страчений 9.08. 1907. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8341. арк. 4.

става Полянкевіч, околодочний наглядач Серакевіч і городові Шур і Величко. Доставлені в лікарню Панасюк та Серакевіч, не приходячи до тями, померли. Бомбометальник кинувся бігти. За ним погналися городові. Спільники його, що знаходилися на протилежному тротуарі, відкрили стрілянину з револьверів. Городові, відстрілюючись, поранили бомбометальника і затримали його та його товариша. Бомбометальник назвався селянином Василем Черковим» [22]. Терорист був незабаром засуджений до смертної кари і страчений разом з Янкелем Шумахером [20. 23].

В 1914 р. штабом Окремого корпусу жандармів була випущена брошура О. Спиридовича, присвячена діяльності есерів, в якій, відтворювалися поліцейські зведення і стверджувалося, що 7 травня 1907 р. терорист Черков, за вироком «Летучего отряда партии социалистов-революционеров» в Одесі, вбив пристава Понасюка, помічника пристава Полянкевіча, околодочного наглядача Серакевіча і одного городового. Можливо, терорист належав як до групи есерів, так і до організації анархістів, міг здійснити терористичний акт від імені обохполітичних сил. У цьому немає нічого дивного, і такі приклади були, в тому числі і в Одесі. Тим більше і місцеві есери і місцеві анархісти приписували цей гучний теракт виключно своїм групам [23. 17].

Вибух цієї бомби призвів до чергового спалаху погромних настроїв в Одесі: «У зв'язку з сьогоднішньою подією поновилося побиття на вулицях. Негайно після вибуху натовп хуліганів став ходити по вулицях і бити молодь, головним чином євреїв» [24].

Того ж дня присутній на нараді «отаманів» (командирів дружин «союзників» з «СРН») поліцейський агент, рапортував, що «союзники» вирішили: «...після похорону, приписуючи дане вбивство єврейським революційним партіям і організаціям, що діють через підставних молодих росіян, помститися євреям за це, для чого провести зараз же після похорону єврейський погром». Поліцейські повідомляли про те, що члени «Союза русского народа» «...поводяться вкрай зухвало по відношенню до єврейського населення міста, майже щодня влаштовуючи побиття євреїв і тих осіб,

яких вони вважають революціонерами» [7. 156].

Після квітневого розгрому «І группы анархистов-коммунистов «Черное знамя» «ІІ группа «Черное знамя» продовжувала діяти, але для кращої конспірації вона розділилася на дві групи - одна частина виступала за проведення великих актів терору, інша спеціалізувалася на дрібних ексах. У поліцейських документах значилося, що в червні 1907 р. одеська група «Черное знамя» була остаточно ліквідована поліцією (подібні невиправдані повідомлення часто-густо надсилалися з Одеси до «Центру» в надії на заохочення).

18 червня 1907 р., одеською поліцією, разом з набором прокламації «Ко всем трудящимся», була захоплена друкарня ІІ групи «Черного знамени» і арештовані: Ісаак Гольденберг (20 років, засуджений на 4 роки каторги), Володимир Федоренко (19 років, засуджений на вічне поселення). Поліції стали відомі імена членів групи: Іцик-Меєр Кнеллер (19 років), Волька Лазебник (18 років), Лейба Бернштейн, Юрій Лівшиць (з Аккермана), Еммануїл Хаймович, Сергій Микитинський (син священика), Іван Шинник [25].

У середині травня 1907 р. до Одеси повернувся лідер анархістів-синдикалістів Я. Кириловський, що виїжджав з Одеси в революційне «турне» по містах півдня імперії. Він спробував відновити втрачені позиції синдикалістів, відновив пропаганду, терор, підготовку страйків. Була повторно видана листівка «Письмо товарища Покотилова», анархісти готували новий замах на одеського генерал-губернатора і оголосили про винесення вироку смертної кари дев'яти лідерам «союзників», трьом флотським капітанам, морському механіку, лікарському інспектору – «за знущання над страйкуючими».

15 червня 1907 р. сталося вбивство головного лікаря «РОПиТ» (помічника одеського лікарського інспектора) Сергія Попова. Два анархіста-синдикалісти (за іншими даними - бойовикив «Черного знамени»), робітники «РОПиТ»: Федір Яковлєв (21 рік) і Трохим Скрипка (20 років), серед білого дня на Приморській вулиці у портових воріт зарізали ліка-

ря. Коли вбивці намагалися стерти кров жертви зі своїх рук, їх помітив городовий, який спробував їх затримати разом зі сторожем порту. Після перестрілки анархісти були затримані і незабаром, за вироком ОВОС, страчені. 1 серпня 1907 р. брат страченого терориста Ф. Яковлєва Яків Яковлєв вб'є городового Губаря [26].

На початку червня 1907 р. було заарештовано останнє підпільне керівництво таємного морського страйкому, після чого будь-які спроби підняти новий страйк в порту остаточно припинилися [27. 27]. Тоді ж поліція заарештувала 13 анархістів-синдикалістів, одночасно ліквідувавши пов'язані з одеським «Новым миром» синдикалістські групи по містах Херсонської губернії та в Києві. Я. Кириловський, уникнувши арешту, втік за кордон. Я. Фейгельман порахував причиною від'їзду Я. Кириловського за кордон внутрішній розвал федерації «Новый мир». Тоді групи Давида Граценштейна, Лева Симановича і Петра Чорного «відкололися» від синдикалістів і приєдналися до залишків «Черного знамени»: «...тому що синдикалісти не визнавали безмотивного терору» і направляли всі сили виключно на організацію протесту робітників [28. 8].

Упередженим до одеських анархістів-синдикалістів можно вважати список «засуджених і страчених» одеських анархістів (за даними на грудень 1907 р.). Автор його - член «Черного знамени», що ховався під псевдонімом М. Знаменський, подає одиниці заарештованих в Одесі анархістів-синдикалістів, а їх було безсумнівно більше: Д. Зайченко (19 років) і Л. Кобанов (22 роки) були засуджені за збройний напад на 15 років каторги, Ф. Ройтман (19 років) – за збройний напад отримав довічну каторгу, О. Прокоф'єв (22 роки) - 20 років каторги за замах на вбивство агента розшуку, М. Лаврова (25 років) - 4 роки каторги за зберігання бомб. Про долі П. Короткова, П. Салімовського, П. Шанько, Ф. Ігнатьєва, О. Матюшенко та ін. синдикалістів, так само згадуваних М. Знаменським, окрема розповідь.

Редакційна стаття в «Буревестнике» (за вересень 1907 р.) «Анархизм и революционный синдикализм», критикуючи анархізм-синдикалізм, як «не анархізм», констатувала

«...захоплення синдикалізмом серед анархістів поступово проходить, замінюючись більш критичним ставленням до нього» [29. 6].

25 червня 1907 р., за рішенням анархістської групи, був убитий інженер М. Левін - директор заводу білої жерсті. Його прольотка, у фабричній прохідний, була зупинена двома робітниками, які растреляли М. Левіна з револьверів. Один нападник був затриманий, ним виявився анархіст Буріх Литвак[74], другий - Лейба Гріншпун, зник з місця злочину [7. 306]. Анархістський вплив на заводі білої жерсті було відчутно з 1905 р., можливо, анархісти створили на заводі свою групу. Відомо, що в 1906 р. анархіст Еммануїл Файнгольд (в 1905 р. ще соціал-демократ) організував профспілку робітників заводу білої жерсті. Наприкінці квітня 1907 р. він був заарештований за підготовку страйку на заводі [30. 124].

29 червня 1907 р. робітник - анархіст Мендель Чорний кинув бомбу в картонажну майстерню Кауфмана [7. 320].

Незважаючи на бойовиі акти анархістів початку 1907 р., настрої розчарування й занепаду, які утвердилися в революційних колах, захопили і частину анархістів. Інтелігенція, частково, відійшла від революції, робітники стали менше йти на відкритий протест, морський страйк в Одесі до квітня 1907 р. повністю припинився. Анархісти стали вважати, що революція перебуває на етапі свого «занепаду», «затишшя». Програмна, редакційна стаття в квітневому номері паризького «Буревестника» відбила ці настрої: «Даремно ми обманюємо себе, що все благополучно, що революція триває. Ні, не продовжується вона. Замовк гуркіт грому жовтневих днів, вщухли аграрні хвилювання, вляглися революційні настрої... Російська революція завмерла, на час звичайно, але все ж завмерла. Не припинилися акти революційного протесту, але народні маси ніби втомилися, охололи до боротьби». У «зниженні революційних настроїв» анархісти звинувачували соціалістичні партії і насамперед РСДРП,

74 – Литвак Буріх Янкелевич. Народ. в 1886 у Немирові, бляхар. З 1905 в Одесі, перейшов до анарх.-синдикал. з гр. анарх.-ком. Приймав участь у експах, зберігав рев. літературу, писав від імені анарх. вимоги до директора заводу білої жерсті про прийняття вимог страйкарів. 14.09.1907 страчений за вироком ОВОС. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Д. 8364.

яка «відволікала пролетаріат і селянство від безпосередньої революційної боротьби», нав'язувала їм ілюзії «думської демократії» [31]. В 1907 р. між анархістами і соціал-демократами встановилися досить ворожі відносини (як в імперії, так і в Одесі). Соціал-демократи побоювалися відтоку своїх активістів і симпатиків до анархістів (як це було восени 1906 р. в Одесі).

Лідери «Черного знамени» навесні 1907 р., підготувавши «похідні» групи, кинулися в провінцію, сподіваючись знову підштовхнути селян на аграрні протести і селянські бунти. Кілька пропагандистів були направлені по селах і містечках Подільської, Бессарабської і Херсонської губерній, де їм вдалося створити селянські анархо-комуністичні групи в Богополі, Балті, Ольвіополі, Ананьєві, Ізмаїлі, в селах Криве Озеро, Брага, Мала Виська, Широке, Шістка, Інгулець, Гніляково, Акметічка та ін. Деякі з цих селянських груп продовжували діяти аж до 1910 р. [32].

В містечку Голта (частина сучасного м. Первомайськ) в 1907 р. була створена місцева селянська група анархістів-комуністів, яка проіснувала до 1909 р. [33. 24]. В селі Криве Озеро (недалеко від Голти) одеськими анархістами-комуністами Митрофаном Репічем (у червні 1907 р. пограбував священика в Богуславі і вбив стражника), Пінхусом Граніком та Григорієм Шварцем була створена ще одна терористична група. Газети повідомляли: «З Одеси в Криве Озеро, Балтського повіту, прибуло п'ять анархістів; виявлені, вони замкнулися у квартирі, звідки відстрілювалися протягом 18-ти годин. Під час перестрілки вбиті урядник і два козака, кілька поранено. З анархістів один убитий, двоє зникли. Ришта здалися» [34]. Ці події відбувалися 3 серпня 1907 р., тоді М. Репіч тікаючи від погоні, відстрілюючись, вбив урядника і поранив двох стражників [35. 78].

У селі Гніляково (Дачне) влітку 1907 р. була сформована селянська група анархістів-комуністів, в числі її лідерів був дворянин Михайло Надєждін і якийсь Авдєєв. У вересні 1907 р. місцеві анархісти напали на бакалійну лавку в Гніляково, вимагаючи 100 руб. «на революцію» [36].

З осені 1906 р. анархісти-комуністи, з метою конспірації

(щоб не бути упізнаними, використовувати фактор раптовості, намагаючись відірватися від стеження або провокаторів), часто-густо здійснювали експропріації поза Одесою (Тирасполь, Херсон, Миколаєв). Одеські анархісти виїжджали і в міста інших регіонів: екс банкірської контори Шейнберга в Бердичеві, екс в Харкові (при пограбуванні вбитий одеський анархіст Колесніченко), екс заводського артільника в Бахмуті... «Одесская рабочая группа анархистов - коммунистов» підготувала екс банку в Херсоні (група Миколи Задачина) і в Севастополі (І. Ікаленко, Х. Щіпкін, І. Гольдман, М. Полонський) [37. 1-10].

У районі ІІІ-го стану Тираспольського повіту влітку-восени 1907 р. анархісти з Одеси (М. Світенко, В. Тодаренко, О. Гольденберг) проводили експропріації економій. Ця група була затримана поліцією тільки в грудні 1907р. [38. 74, 99, 134, 183].

У повітовому містечку Тираспіль тираспільська група анархістів-комуністів (створена під керівництвом одеського «центру» 1906 р.) проводила екси і здирництва, друкувала прокламації, поширювала анархістську літературу. У квітні-травні 1907 р. група провела вимагання грошей у купців Слівака і Молдаванського, напад на будинок Молдаванського і теракт проти нього, напад на друкарню Красного, де «явочним шляхом» було виготовлено 500 анархістських листівок. Частина тираспільських анархістів була заарештована в жовтні 1907 р. (Нахман Фельдман, Шимон-Янкель Шиманович, Лейзер Шамес, Шмуль Гурвіц, Абрам-Анчел Теплицький, Пауліна Ярошевська). А.-А. Теплицький (19 років) був засуджений до смертної кари і повішений 19 січня 1908 р., Л. Шамесу (18 років) смертна кара була замінена каторгою без строку, столяр Ш.-Я. Шимонович (29 років) отримав 6 років каторги, столяр Ш. Гурвіц (27 років) - 6 років каторги, П. Ярошевська (18 років) була засуджена до 10 років каторги, але 1909 р. втекла з одеської тюремної лікарні) [39].

Аккерманська група (створена в 1905 р.) анархістів-комуністів здійснила кілька озброєних пограбувань з використанням бомб, які виготовлялися в місцевій анархістській лабораторії. Адміністративно вислані в Аккерман

анархісти Александров, Пількевич і Петров від імені «Одесской группы анархистов-коммунистов, направили «кількох листів з вимогою грошей під загрозою позбавити життя» багатому домовласникові Доброву, захопили до 30 тис. руб. Анархісти П. Кулешов і В. Захаров виїжджали з Одеси до Аккерману, де сприяли місцевій групі анархістів-комуністів у підготовці вибухів будівель повітового земства, місцевого відділення «Союза русского народа» і відомого чорносотенця Пурішкевича. Навесні 1907 р. аккерманську анархістську групу «провалив» провакатор Річковий - Беньковський [40].

У повітовому містечку Балта анархізм пустив серйозне коріння, які два роки «викорчовувала» місцева поліція. У Балті наприкінці 1907 р. поліція заарештувала бл. 60 анархістів з «Крестьянской группы анархистов-коммунистов» та групи анархістів-синдикалістів «Трудовой Союз». В 1908 р. місцеві анархісти продовжили акти терору проти балтських купців і фабрикантів [41. 26-27].

Балтська група «Крестьянской группы анархистов-коммунистов» входила до «Подольско-Бессарабского крестьянского союза анархистов-коммунистов», що був створений в 1906 р. одеськими і кам'янець-подільськими анархістами (по Бессарабській губернії групи були створені в Болграді, Аккермані, Оргеєві, Ізмаїлі). Цей союз випускав в 1906-1908 рр. свої прокламації (наприклад «Голод. Невежество. Страх», 1906 р.), проводив терор і екси.

Серед творців «Крестьянского союза» була двадцятидвохрічна Малка Патлажан - Мальвіна, що приїхала з Кишинева до Одеси, де вступила в «Союз» (заарештована навесні 1908 р. у Одесі) [42. 8].

Група анархістів-комуністів «Черное знамя» організувала «роботу» і в центральному місті Бессарабії - Кишиневі. Так група Підвисоцького (О. Бєлов, Ф. Ічітовкін, М. Кодзюба, К. Недорєзов, П. Федішкін, П. Шеффер) провела кілька ексів в цьому місті. Одеські анархісти почали збирати гроші в Подільській губернії та Одесі для видання газети «Вільна громада» органу «Української групи анархістів-комуністів «Вільна громада» [43. 2-3].

К. Фейгельман писав у своїй «Автобіографії», що влітку 1907 р. одеська група федерації «Черное знамя» поповнилася тридцятьма анархістами, які перейшли від анархістів-синдикалістів (група І. Граценштерна і селянська група П. Чорного). На той період «Черное знамя» складалося «з робітників і частини напівінтелігентів. Інтерес до анархізму серед робітників був величезний». К. Фейгельман стверджував, що влітку 1907 р. особливу увагу «Черное знамя» приділяло пропаганді серед робітників одеського порту і району Пересип, які «потрапили під наш вплив». Але у «Черного знамени» не було ні своєї літератури, ні «пропагандистів-інтелігентів». «Черное знамя» тоді зуміло надрукувати 2-3 прокламації і поширити кілька десятків видань часопису «Бунтарь», що був привезений з-за кордону, але підпільна друкарня «Черного знамени» не могла більше працювати через арешт технічних працівників [28. 8-9].

У травні-серпні 1907 р. терористичну діяльність в Одесі продовжила нова бойова дружина анархістів - комуністів на чолі з Марією Курською - Манькою Портовою (колишньою есерівською активісткою).

Тоді ж одеською поліцією фіксується діяльність «II группы анархистов-коммунистов Пересыпа» такого собі Ваньки Главного - Івана Хлєбнікова[75]. Навесні 1907 р. група створила два анархістських гуртки серед робітників Пересипу. Група І. Хлєбнікова провела збройний напад на «Московскую артель» в Одесі, свічковий завод в одеському районе Большие Мельницы, на млин Герценштейна, на двох купців. Гроші, що були захоплені під час ексів, планувалося витратити на підготовку трьох великих терактів: для підриву Пересипської поліцейської дільниці і вбивств генерал-губернатора Одеси І. Толмачова (план метання бомб з вікон

75 – Хлєбніков Іван (Павло) Григорович (п. пр. Ванька Пересипський, Ванька Главний). Народ. в 1881, походив з селян Чернігів. губ., в 1904 був призваний на Чорномор. флот, матрос броненосця «Потьомкін», брав участь у повстанні на броненосці, восени 1905 в Румунії, став анарх. У грудні 1905 повернувся в Рос. імперію, але на поч. 1906 був арешт. і засуджен. до безстрок. каторги по справі жбурляння бомби в адмірала Дубасова в Москві. 1906 – утік з каторги до Одеси, де створив анарх. гр., в грудні 1907 поліція арешт. його, вирок смерт. кари замін. на безстрок. каторгу, наприкінці 1908 втік з каторги.

будинків в момент його урочистого приїзду до Одеси) та командувача Одеським військовим округом. Пересипська група анархістів-комуністів планувала підірвати на шляху до будівлі суду голову військово-окружного суду Одеси Ніщенко та військового суддю Лопатіна... Ця група погрожувала знищувати соціал-демократів як «політичних шулерів», однак далі погроз дії анархістів проти есдеків не йшли [45. 85].

До цієї групи належали Григорій та Єлизавета Послав-ські[76]. Обшук на квартирі їхнього батька, де знимав квартиру І. Хлєбніков, виявив три бомби, два браунінга, склад анархістської літератури. У грудні 1907 р. Пересипська група була розгромлена поліцією [46].

***

Однією з найчисленніших груп анархістів-комуністів в 1907 р. була група «Молодая воля», кількість її членів часом доходила до 200 чол. З цієї групи вийшов іллегаліст революції 1905-1907 рр., легендарний «злодійський король Одеси» і командир революційного полку часів громадянської війни Мойсей Вінницький, він же Мішка Япончик[77].

76 – Послав'ський Павло (Георгій) Іванович. Народ. в 1879, одесит, робітник, з 1902 належав до Пересип. гр. РСДРП як бойовик Павка Зуб, учасник страйків і барикад. боїв, наприкінці. 1905 перейшов до анарх.-ком. Провів замахи на життя агента розшуку і охороня порту під час страйку в порту. 1908 – ОВОС засуджен. до безстрок. каторги, втік, жив у Парижі, в 1917 повернувся на Батьківщину, жив у 1929.

Послав'ська - Фейгельман Єлизавета Іванівна. Народ. в 1888 в Одесі, робітниця, анарх.-ком., засуджена до 4 років каторги, в 1920-х – член ВКП(б).

77 – Вінницький Мойше - Яків Вольфович («Мішка Япончик»). Народ. 30.10.1891 в Одесі, на Молдаванці, в сім'ї єврей. міщанина, фургонщіка Меєра - Вольфа Вінницького. У 15 років стає учнем в матрац. майстерні, електриком, навчався в хедері. Бойовик загону єврей. самооборони, в 1906 перейшов в гр. «Молодая воля», займався здирництвом і експами. Арешт. в 1908, вирок. – 12 років сибір. каторги. У березні 1917 звільнений. До вересня 1917 створив в Одесі єврей. рев. дружину самооборони, с формував 1-й добр. рев. «залізний» загон. Брав участь у повстанні більшовиків в Одесі, його загін увійшов до складу Одес. рад. армії як резерв уряду. Закликав бандитів Одеси не грабувати робітників, а «перенести свою діяльність в буржуазні квартали». Після затвердження в Одесі влади УНР залишився в Одесі. Восени 1918 встановив свою владу над кримінал. Одеси як «злодійський король». Вміло

У поданні прокурора Одеського окружного суду прокурору Одеської судової палати (копія міністру юстиції) від 25 серпня 1907 р. про нову організацію «Молодая воля» помилково стверджувалося, що її організація - справа рук одеських есерів: «...за відомостями місцевого розшукового відділення Центральний комітет соціал-революційної партії вирішив припинити експропріації і партизанський виступ, і багато хто з членів цієї партії, приблизно кілька тижнів тому, організували особливу самостійну партію під назвою «Молода воля» з програмою: активна боротьба з чинами адміністрації, активні виступи проти «Союзу російського народу» і проведення посилених експропріацій як у приватних осіб, так і в казенних установах. Партія ця не має Центрального комітету, а керується своїм особливим місцевим «колективом», склад якого ще невідомий. Вона самостійна, і ця самостійність привертає до себе багатьох. В неї вироблена організація; чергові постійно перебувають на ву-

використовував «ліву фразу» і тактич. союзи з більш. підпіллям. 12.12.1918, коли до Одеси вступили частини Петлюри, а в одес. порту висадилися сили Антанти, організував штурм в'язниць, випустив з неї 800 злочинців і політ. ув'язнених. З приходом білого режиму (з 19.12.1918) почав проводити терор проти білогвардійців. У відповідь на «бандитський терор» ген. Грішін-Алмазов намагався ліквідувати сили Я. за допомогою військових частин. Надавав «послуги» ревкому Одеси в доставці зброї, вбивстві провокаторів. Більшовики використовували його загони для створення хаосу і паніки в місті. На поч. квітня 1919, в останні дні білого режиму в Одесі, піднімає повстання на Молдаванці. 1906-19 анарх.-ком., надавав допомогу Федерації анархіс. Одеси. У травні 1919 - командир рад. бронепотяга, в червні 1919 - отримав мандат від Реввійськради 3-ї армії і Одес. ради на організацію загону з числа своїх прихильників «для захисту революції», пообіцяв припинити в Одесі грабежі. 25.06.1919 загін був розгорнутий в 54-ому ім. Леніна рад. стр. полку (2400 чол.). Комісаром полку став анарх. О. Фельдман. Рада оборони Одес. воєн. округу направила полк на «петлюрівський фронт». У боях 26-30.07.1919 під Вапняркою з 3-ю дивізією армії УНР полк збіг з позицій. 4.08.1919 на ст. Вознесенськ ешелон із загоном Я. був зупинений і оточений Вознесенськ. кав. дивізіоном. Командир цієї частини М. Урсулов вбив Я. при роззброєнні ешелону. Я. став прототипом Бені Кріка - героя творів І. Бабеля («Одеські оповідання»), Л. Славіна («Інтервенція»), фільму «Беня Крік» (реж. В. Вільнер, 1927). Известия Одесского Совета рабочих депутатов. 1919. 25, 28, 31 травня; Савченко В. А. Авантюристы гражданской войны. - М., 2000; Савченко В. А. Мишка Япончик и атаман Адский. - Одеса. 2005; Капчинский О., Кравец А. Мишка Япончик - король Молдаванки. - М., 2007.

лицях. Попередніх попереджень, тобто сповіщень про вироки на смерть, вона розсилати не буде. Чергові по вулицях у всякому видатному випадку будуть давати один одному умовні сигнали. Кожен член її за роботу, тобто за чергування або за що-небудь інше, отримує поденну плату. Матеріальну підтримку партія на перших порах отримала від соціалістів-революціонерів, соціалістів-демократів, а головне - від єврейської самооборони. Перші прояви діяльності «Молодої волі» складають: 1) залишення оболонки артилерійського снаряду в Щепному провулку, що став пасткою для чинів Петропавлівської ділянки; 2) вбивство городових і важке ураження наглядача Любинського, якого оточили майже кільцем, і провели як по ньому, так і по городовим, залпи...» [47].

А от як тлумачило поліцейське зведення виникнення і діяльність «Молодой воли» вже через півроку, коли з появою групи поліція вже розібралася:

«Цілком таємно.

Пану начальнику жандармського управління м. Одеси.

13 лютого 1908 р. Одеса.

Повертаючи відношення від 19-го грудня 1907 р. за №1408 8 (даний документ не знайдено. - Авт.), честь маю повідомити про те, що зібраними за змістом відомостями виявлено наступне: наприкінці 1905 року серед робітників заводу Гена, на Пересипу, а рівно і робітників інших сусідніх фабрик і заводів виникла думка утворити міліцію для спостереження за спокоєм і порядком і головним чином переслідування злодіїв, грабіжників і т. п. злочинних осіб переважно на Пересипу.

З плином часу ця довільна міліція стала поступово розходитися, і через приблизно рік після свого заснування вона остаточно припинила своє існування. У числі самозваних міліціонерів був і коваль заводу Гена Кірпічніков, згодом адміністративно висланий з Одеси. Кірпічніков, вважаючи на розпадання міліції, маючи за мету справу все таки хорошу, вирішив утворити замість неї структуру міліції або дружини для протидії членам Союзу Російського народу з напрямком... (затерте слово. - Авт.) ...ніж підозрілим.

Серед геновських робітників він залучив до цієї дружини людей 13 і десятка два робітників інших заводів. Все це

відбувалося наприкінці травня місяця 1907 року. Тоді Кірпічніков в один день зібрав членів сформованої ним дружини на сходку в каменоломнях за горілчаним заводом по Куяльницькому шляху, де присутні вирішили назвати дружину «Молода воля», поставивши собі метою протидію Союзу русского народу та захист євреїв.

Після цього до «Молодої волі» стали примикати переважно молоді євреї, колишні робітники, ремісники і ті, хто залишився без всяких занять, одночасно з цим, до них пристали члени різних партій, як то: анархісти, комуністи, члени «Чорного прапора», члени різних летючих загонів.

До червня місяця 1907 року число молодовольців дійшло до 180 чоловік. Керував «Молодою волею» єврей, швець Льова Мічман, згодом висланий з Одеси (Циркуляр Міністерства Внутрішніх справ від 15 вересня 1907 р. про адміністративну висилку - від автора).

З числа десятників відомі: якийсь Вітька Робочий - маляр Добровольчого флоту, Яшка Фукс - нальотчик, втік за кордон, Бейдеров і Даревський і якийсь Волька (зараз на каторзі). Бейдеров і Даревский заарештовані. Озброєння «Молодої волі» складалося з 8-ми браунінгів, 2-х револьверів «Смитта і Вессона» і одного «Ле фаше».

Захищаючи євреїв, молодовольці, що уявляють з себе всякий набрід і наволоч, стали займатися збройними нальотами і здирництвом серед мешканців, особливо євреїв, так, між іншим, вони зробили набіг на гастрономічний магазин Трояна на розі Базарної і Канатної вулиць, на домовласника Балінчевського по Розкидайлівській вулиці № 43, на склад Варшавського по Олександрівській вулиці та ін.

Набіги ці, як тепер з'ясувалося, вчинені під керівництвом Мочмана. Крім того, молодовольці брали участь ще в перестрілці на розі Госпітальної і М'ясоїдівської вулиць.

Під кінець минулого 1907 року «Молода воля» стала розпадатися, багато її членів повернулося до своїх партій, і вона в даний час майже припинила своє існування.

Помічник поліцмейстера, завідувач відділенням розшуку» [48. 83-84].

Дружина самооборони, що мала на меті захист єврей-

ських кварталів передмість Одеси від погромів, на початку 1907 р. перетворилася на Дружину анархістів-комуністів «Молодая воля», в основі її був невеликий загін єврейської самооборони одеських районів Слобідка і Пересип. Спочатку в «Молодой воли» були в основному, робітники одеських заводів, але до серпня 1907 р. основною масою групи стали юнаки з Молдаванки 15-19 років, а також окремі представники анархістських груп - «Черное знамя», анархістів-синдикалістів і анархістів-комуністів (останні в тексті рапорту заявлені як «комуністи»). Під представниками «летючих загонів», можливо, ховаються члени есерівських летючих загонів або загону «Черный ворон». Надалі «молодовольці» співпрацювали з одеською групою анархістів-комуністів і «Группой анархистов на Юге», планували з ними спільні акції і фактично стали «молодіжними філіями» вказанних груп.

«Молодая воля» з перших днів свого існування перейшла до практики іллегалізму: напади на магазини, склади, приватні квартири, перестрілки з поліцією (вбивства городових і наглядачів), метання бомб в членів «Союза русского народа». Бойовики «Молодой воли» обклали «даниною» бізнес багатьох представників Молдаванки і Слобідки, видаючи «чеки з печаткою» від імені своєї групи про сплату «податків на революцію», «на безробітних» або «на самооборону». Пред'явник подібного чека міг сподіватися, що в нього більше не будуть вимагати гроші ні «молодовольці», ні інші «летючі загони» - від анархістів до есерів. Але траплялося, що подібні «чеки» не захищали потенційних жертв від повторних нальотів і вимагань своїм же «дахом» або з боку інших анархістських груп.

Сформувавшись як загін «самооборони», «Молодая воля» намагалася впливати на мешканців одеських передмість шляхом не тільки анархістської революційної «агітації терором», а й створенням іміджу «захисників від чорносотенців». «Молодой воле» вдавалося «збирати» великі суми грошей, купувати озброєння і оплачувати значну частину бойовиків. На піку діяльності «Молодой воли» можна казати про 150 бойовиків при загальній чисельності організації

в 250 чол., що робить «Молодую волю» однією з наймасовіших анархістських іллегалістських формувань Російської імперії. Значне число «Молодой воли» (до 50%) становили підлітки 14-19 років.

В 1907 р. в Одесі був організованій «Летучий оборонительный боевой отряд «Красная сотня» Южнорусской рабочей группы анархистов-синдикалистов», що почав боротися з дружинниками «Союза русского народа» і розсилати мандати, вимагаючи по 50 руб. на «Голубой крест – помощь политзаключенным».

У жовтні 1907 р. пройшли арешти за мандатні здирництва, нальоти членов «Красной сотни»: Лева (Лейби) Глаза (18 років), Абрама-Ізраїля Штейнберга (19 років), Іцека-Іделя Богомольного. Тоді ж були заарештовані члени «Летучей Красной гвардии»: Танхін Тарсис, Федір Зубков, Ідель Фінкільштейн, Дем'ян Равенко, Дмитро Романюк, Гітель Ейзенберг, Лайзер Менделевич... Під час обшуків у «гвардійців» поліцейські виявили не тільки револьвери і бомби, але й друкарський шрифт, революційну літературу [43. 10-15].

З літа 1906 р. одеська дружина «Союза русского народа» («союзники»)[78] стала серйозною силою, що відстоювала кон-

78 – «Союзники» (чорносотенці) - назва членів «Союза русского народа» (СРН) – право-монарх. орган. виникла в кін. 1905 в Рос. імперії. В 1906 членам СРН був видан дозвол на придбання зброї. Одес. дружина СРН - «Біла гвардія» – до 300 чол. Дружинники не допускали демонстрацій, зривали страйки, розганяли сходки в універ., брали участь в затриманні «підозрілих», вбивали політ. опонентів, обшукували і били перехожих. З схвалення військ. влади і «РОПиТ» одес. відділ СРН взяв на себе розвантаження суден. «У порту чорносотенців бл. 200 людей навченої, озброєної револьверами бойової дружини. Неможливі ніякі страйки, ніякий протест. Бойовики охороняють штрейкбрехерів». Низька дисципліна і спроби діяти без повідомлення поліції викликало невдоволення влади. «Союзники» переслідували власні цілі, що призводило до суперечностей з поліцією. Австр. повірений та італ. посол звернулися з нотою протесту проти їх безчинств. Градоначальник Григор'єв рекомендував дир-у Деп-а поліції вислати лідера СРН О. Коновніцина з міста, а в серпні 1907 звернувся до Миколи II зі скаргою на «союзників». Ком. Одес. військ. округом і тим. одес. генерал-губер. підтримували «союзників», озброюючи їх з армій. арсеналів. Телеграмою від 10.11.1906 П. Столипін повідомляв команд. Одес. військ. Округ. про насильства СРН над студентами, просив прийняти стримуючі заходи. У листі від 16.12 барону Каульбарсу знову повідомлялося про «небажаний образ дій союзу, що сформував з молодих людей і неповнолітніх учнів бойову дружину, яка, озброївшись

сервативні та націоналістичні принципи, силою, яка була самостійною у своєму виборі ворогів і друзів і не завжди підпорядковувалася вимогам місцевої поліції або наказам імперських міністрів. 7 червня 1906 р. в Одесі відбулася «проба сил» «союзників» - погром єврейських крамничок і перші сутички з єврейською самообороною. Поліція отримала відомості, що анархісти мали намір підірвати чайну «союзників» в Одесі, в той момент, коли там буде проходити їхнє засідання.

12 вересня 1906 р. відбувся напад «союзників» на студентів, яких вони вважали головними винуватцями революції, відбулося побиття студентів біля будівлі Новоросійського університету і євреїв на вул. Торговій. Бойова група «союзників» «...зробила обурливий організований напад на студентів. Озброєні револьверами, резинами і залізними палицями, чорносотенці влаштували засідку в темних провулках,

револьверами і гвинтівками, здійснює напади на інтелігентів, учнів і перехожих, піддаючи цих осіб обшукам і насильницьким діям». Міністр ВД 22.01.1907 телеграфував тим. одес. генерал-губер, вимагаючи негайно припинити насильства, погрожуючи адмін. стягненнями. П. Столипін наказав ліквідувати дружину одес. «союзників», але генерали проігнорували це розпорядження. 5 квітня П. Столипін повідомив тим. генерал-губер., що дружини СРН не можуть бути терпимі «бо для підтримки порядку існують поліції і війська», 19 квітня він запросив одес. тим. генерал-губернатора, чому, незважаючи на вимоги, дружина не знищується і не роззброєна. О. Глаголєв доносив, що є тільки організація по сотнях, для підтримки дисципліни серед 23 тис. одес. «союзників». 28 квітня П. Столипін телеграф. О. Каульбарсу: «Зважаючи на очевидне небажання тим. одес. ген.-губер. виконувати мої вказівки... прошу ваше превосходительство категорично спонукати генерал-майора Глаголєва невідкладно розпорядитися про роззброєння і розформування дружини». Але і цього не було зроблено. П. Столипін зажадав від нового градоначальника Одеси ген. В. Новіцького припинити «неподобства». Але і він не зміг виконати доручення. Новий градоначальник Одеси ген. І. Толмачьов отримав наказ МВД розпустити дружину. В 1907 в керівництві «Союза» почався конфлікт, що призвів до того, що В. Пуришкевич зі своїми прихильниками покинув «Союз», створивши 1908 «Русский народный союз им. Михаила Архангела», куди увійшли одес. «союзники». В 1909 дружина була ліквідована і роззброєна. І. Толмачов заявляв, що «бойова дружина СРН складалася з покидьків союзу й була джерелом заворушень»// Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса 1900-1920. - Одесса, 2004: Рууд Ч. А., Степанов С. А. Фонтанка, 16. - М., 1993; Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900-1917. - М., 2008; ГАРФ. -Ф. 102. Спр. 8. Ч. 66 Т. 2. Арк. 131-135.

біля великої будівлі медичного факультету... почали бити їх (студентів. - Авт.) палицями, стягують резинами. «Бий їх, стріляй!» - пролунала команда... в результаті виявилося важко і легко побитими двадцять два студенти і кілька дівчат. Місто схвильовано нападом, що залишається безкарним. Сьогодні вранці заняття в університеті припинені» - повідомляла столична газета. Через кілька днів «...після похорону вбитого помічника пристава Лашкевича, натовп, повертаючись з кладовища, намагався почати єврейський погром. На толкучому ринку розбите і пограбовано кілька дріб'язкових крамничок...» [49].

Лідери «союзників» намагалися використовувати невдоволення частини населення революційним хаосом і політичним терором і нацькувати слов'янське населення Одеси на євреїв, звинувативши останніх в організації та спонсоруванні революції. Для багатьох «союзників» поняття «анархіст» було синонімом «єврея». Як повідомляла газета «Союз русского народа», «...нагородив золотим годинником з написом «За вбивство анархістів-євреїв» солдатів, які застрелили під час зіткнення з поліцією трьох молодих людей, які переховувалися від переслідувань після вбивства помічника пристава [50].

17 січня 1907 р. в Одесі фіксувалися «погромні настрої». Газети писали: «Вранці в районі Молдаванка невідомими був підстрелений городовий... заарештовано 15 осіб, як вважають, анархістів. Внаслідок подій останніх днів настрій в місті тривожний» [51].

Одна з газет, висвітлюючи одеські події, писала: «З від'їздом градоначальника Григор'єва поновилися насильства «союзників». В останні дні вони прийняли обурливий характер. Газети друкують величезний перелік побитих, поранених, покалічених за вчорашній день... Вчора ввечері велетенську місцевість в районі університету протягом декількох годин тероризували чорносотенці. Дружинники, розсипавшись на невеликі групи, ловили і били студентів. Деякі рятувалися втечею. Слідом їм лунали постріли. Два студенти легко поранені» [52].

На початку 1907 р. в країні проводилася передвиборча

кампанія з виборів у ІІ Державну Думу. У ці дні «праві» і дружинники-«союзники» тероризували виборців, вривалися на передвиборчі збори, доходило до побиття їх учасників гумовими кийками. Так, 23 січня 1907 р. «союзники» напали на одеський офіс «Партии мирного обновления», знищивши в ньому всі бюлітені з виборів до Державної Думи [53. 7].

Анархісти були категорично проти участі трудящих у виборах до ІІ Думи. Більшовики в 1907 р. вирішили підтримати вибори, але були проти блоку з кадетами, на чому наполягали меншовики. Конституційні демократи виграли ці вибори, склад Держдуми був більш лівим, ніж попередній, кадети займали в ній ключові позиції.

У лютому 1907 р. одеситів розбурхували чутки про підготовку «союзниками» єврейського погрому. «Союзники» обстріляли і поранили кількох перехожих на Молдаванці. За наближення погрому рахували вуличні заворушення, якими супроводжувалися ювілейна маніфестація «Союза русского народа». Це був час, коли «союзники» увірували в свою безкарність, після перемоги на виборах до Одеської міської думи, куди одеські «праві» провели 3/4 голосних. Одеський градоначальник, генерал-губернатор і командувач військовим округом не приховували своє заступництво«союзників».

Революційні партії, частина робітників, матросів і студентів у лютому 1907 р. готували спільний виступ проти «Союза русского народа». Але він не відбувся через те, що поліції вдалося заарештувати організаторів майбутньої акції [54. 2-9]. У квітні 1907 р. в Одесі з'явилася листівка, спрямована «проти буйства» «союзників» під час святкування Великодня (напад на робітників Слобідки) [55. 213].

1 травня 1907 р. (коли робітники святкували день трудящих) на околицях сталося кілька сутичок між «союзниками» і робітниками з застосуванням зброї, в лікарню були доставлені поранені в сутичках... Газети повідомляли: «Союзники знову лютують і безчинствують. В останні два дні в місті й на околицях, особливо в місцях гулянь, було багато випадків побиття горезвісними гумками. Б'ють переважно учнів, студентів, євреїв, нападають і на робітників» [56].

1 червня газети повідомляли: «...урочиста хода «союзни-

ків» по місту закінчилася побиттям. «Союзники» великими групами розійшлися по місту і дачах і пустили в хід горезвісні гумки. Число побитих велике. Є жінки і люди похилого віку» [57].

Наприкінці травня 1907 р. сталося гучне вбивство одеського пристава Погрібного, вбивця - анархіст-комуніст Кирило Шарапов, після акту зник з Одеси і заховався у анархістському підпіллі Києві [53. 103].

31 травня два анархісти напали на хлібну контору Гальперіна, вимагаючи 600 руб. Працівники контори підняли гвалт, на який прибули сторожа і поліцейські. В результаті переслідування вимагачів було затримао двадцятидворічного Андрія Подтикіна (поліція з'ясувала, що він - колишній матрос «РОПиТ», який за участь у морському страйку, був звільнений зі служби і на початку 1907 р. висланий до Жмеринки, але звідти незаконно повернувся до Одеси). А. Подтикін в 1907 р. став анархістом-комуністом і разом з Сашкой (Я. Шмідманом) кілька разів брав участь у вимаганні грошей у одеських купців. При ньому була знайдена «мандатна книжка» з чеками для збору грошей. ОВОС засудив А. Подтикіна до 20-річної каторги [55. 270-272].

1 червня 1907 р., за відмову виплачувати гроші за мандатом, анархістами була кинута бомба в бакалійний магазин Кисельова, а наступного дня дев'ять озброєних анархістів напали на великий гастроном Трояно в центрі міста. Анархістів сполохала поліція, і вони змушені були відступити, кинувши в переслідувачів бомбу, яка хоч і вибухнула, але нікого не поранила (за напад на магазин Трояно був заарештований анархіст Товій Гурштейн, незабаром він був засуджений до смертної кари, яка була замінена каторгою) [7. 265].

3 червня 1907 р. цар розігнав II Державну Думу і видав новий виборчий закон, який забезпечував формування більш лояльного до влади складу наступної Держдуми. Цей день вважається останнім днем революції 1905-1907 рр. Але для анархістів революція не закінчилася, вони продовжили терористичну боротьбу, закликавши громадян імперії до байкоту виборів до Державної Думи. Напередодні виборів до III Державної Думи посилилися переслідування всіх опо-

зиційних сил. До III Держдуми від Одеси були обрані представники кадетської і прогресивної партій.

4 червня анархісти-синдикалісти (з «Группы анархистов на Юге»), прагнучи підштовхнути робітників до нового страйку, вчинили замах на директора заводу Бродського - Сиротіна, кинувши в нього бомбу. 8 червня пролунав вибух бомби на вул. Старопортофранківській, а на Молдаванці анархіст відкрив стрілянину в городового, але поліцейському вдалося застрелити нападника [7. 268].

20 червня 1907 р. сталася бійка «союзників» і представників «Молодой воли» на вул. Болгарській. Стрілянина в городових з вікон будинків призвела до масштабної поліцейської облави на Молдаванці [7. 265-268]. Того ж дня ще дев'ять озброєних анархістів напали на «Южнорусский пивоваренный завод». Вони зажадали заводську касу і, знайшовши в ній 360 руб., вилучили готівку. Цей екс так само закінчився перестрілкою з поліцією, один з нападників був застрелений (вісімнадцятирічний учень 7-го класу 4 гімназії, син почесного громадянина Володимир Мунтян) [7. 265-268].

Поряд із «бойовими» епізодами, в житті одеських анархістів тривали і «провали». У червні 1907 р. сталися арешти анархістів-комуністів: студента паризького університету Абрама Гуревича, Міни Задніпрянського, Еми Шмалец, Антона Фесуна (колишній есер - бойовик), Івана Іщенка, Івана Євлахіна (виробник бомб), Миколи Томошенко (у нього знайдена печатка «Одесской рабочей группы анархистов») [58. 132].

28 червня на вул. Старопортофранківській була затримана Маруся Портовая - Марія Михайлівна Курська (отаманша «портового» загону анархістів-комуністів). 30 червня поліцією була виявлена лабораторія бомб анархістів [59].

Після великих втрат, пов'язаних із арештами і загибеллю лідерів руху і бойовиків, одеські анархісти, залишившись без керівництва (І. Гроссман[79] був заарештований, Я. Кири-

79 – Масові «ліквідації» (арешти) анарх. і співчуваючих їм осіб були проведені поліцією на початку літа 1907 по містах імперії. 14.6.1907 І. Гроссман був арешт. напередодні свого від'їзду делегатом на Амстердам. анарх. з'їзд. Поліція ще не здогадувалася про всі його «гріхи», і він «відбувся» 4 місяцями в'язниці і засланням до Тобольськ. губ. на 3 роки. Він змінив свої позиції і почав виступати за союз всіх анарх. сил, схиляючись до анарх.-синдикал.

ловський виїхав з Одеси), вирішили об'єднати зусилля активістів з груп анархістів-синдикалістів, анархістів-комуністів і «Черного знамени», створивши нову організацію «Рабочая группа анархистов на Юге». На думку її організаторів, вона повинна була об'єднати анархістів всього південного заходу імперії (Причорномор'я): Одеси, Миколаєва, Херсона, Аккермана, Ізмаїла, Севастополя, Сімферополя, Ялти, Керчі... затвердивши лідерство Одеси як центру анархізму.

За поліцейським звітами, влітку 1907 р. в Одесі була відновлена «...нова група синдикалістів, яка розпалася було з від'їздом за кордон Соломона (помилка в імені Кириловського - правильно Янкель. - Авт.) Кириловського» (йшлося про «Рабочую группу анархистов на Юге», в якій домінували синдикалісти, хоча частина членів було з інших анархістських груп). Ці анархісти, за припущеннями поліції, «жили на Молдаванці без прописки» і планували екси не тільки в Одесі, але й в Миколаєві і Херсоні. Поліції, за допомогою провокаторів, стали відомі прізвиська деяких членів групи: Краківський, Давид, Катушка... з цих прізвиськ спочатку була розшифрована тільки Катушка - дівиця Геня Розенштейн - учасниця екса в Кривому Розі [60. 55].

Найбільш гучною «справою» «Рабочей группы анархистов на Юге» став напад на пароплав «София» і експропріація на ньому більш ніж 50 тис. руб. Поліція, за інформацією інформаторів, які працювали в середовищі анархістів, в загальних рисах знала про те, що готується екс на «Софії». Для його запобігання вона провела обшуки і арешти відомих одеських анархістів, а так само і арешти «підозрілих», що взяли квитки на рейс пароплава «София» (приватного пароплавства Фальцфейна) по Чорному морю. Анархісти Яків Антоненко, Іван Левандовський, Володимир Борісов, Шмуль Адамов, Овсій Хаст, Яків Панченко (були упізнані у зносинах з експропріаторами), Арсеній Ярош, Стася Галант, Олена Белоусько, Рухля Спектор, Равека Додіна були затримані в порту, під час посадки на «Софию». Але кількох бойовиків поліція так і не змогла «відфільтрувати».

На початку серпня 1908 він втік із заслання за кордон, де в 1910 почав видати журнал «Черное знамя», 1914 - співпрацює в газетах анарх.-емігрантів «Рабочий мир», 1915 - «Рабочее знамя».

«Десантному» загіну анархістів з 17 чол. на шлюпках вдалося проникнути на «Софию», яка відійшла від Одеси на 20 верст, тримаючи курс на порт Хорли. У ніч на 1 липня цей загін захопив пароплав, заарештувавши капітана, штурмана та офіційних осіб, вбивши двох солдатів охорони і поранивши ще одного солдата [61].

На чолі десанту були лідери бойовиків О. Задорожний, П. Коротков, А. Зафріді, А. Яценко. Штурман за фахом П. Кулешов керував пароплавом під час екса. На «Софии» анархісти захопили 51 тис. руб. в артільника «Русского внешнего торгового банка» і ще кілька сот рублів із суднової каси. Зіпсувавши машину «Софии», «десантна» група під покровом ночі пересіла у шлюпки, а у с. Дофінівка їх вже чекало вітрильне судно, на яке анархісти пересіли зі шлюпок і розчинилися в тумані [7. 259, 320].

Після отримання звістки про екс на «Софии» одеська поліція «зачистила» всіх відомих їй анархістів в Одесі. 3-4 липня були заарештовані 17 чол.: Авраам Лабковський, Тавель Мінц, Геня Розенштейн, Микола Челенгірев, Арон і Ревека Вайнштейн, Тоба Гойфман, Хана Каплан, Ісаак Кофман, Іцко Ельмановіч, Хая Войнгуб, Ісаак Кошель, Фейга Розен, Казимир Брушеван, Давид Робінзон, Лейба Сойфер, Ель Фішман, Ізраїль Хаседов (у останнього були виявлені браунінг і друкарський шрифт). Але з арештованих анархістів-синдикалістів тільки Д. Робінзон брав участь у «справі» «Софии» [62].

15 липня 1907 р. в Одесі на Військовому узвозі був затриманий Архип Яценко (учасник екса «Софии»), його брат Андрій Яценко був арештований у жовтні 1907 р. (29 квітня 1908 р. Архипа Яценко було страчено в Одесі).

Перевірка команди «Софии», що складалася з 21 чоловіка, виявила шість чоловік «що сприяли грабіжникам», вони були затримані. За своїми джерелами поліція встановила, що частина нападників на «Софию» зникла з Одеси: П. Кулешов 24 липня зник «в невідомому напрямку», ще троє бойовиків виїхало до Риги (Ф. Гринблат, З. Гольдблат і «невідомий»), Ованес Агабалов (Агобетов) зник на Кавказі і був затриманий в Олександрополі по іншій справі, але

втік з-під арешту в серпні 1907 р., а в жовтні 1907 р. в Ростові був знову затриманий і ідентифікований як ексіст «Софии» [60. 112] .

15 грудня 1907 р. поліція ліквідувала групу анархістів-комуністів братів Зіфріді Анатолія Дмитровича (29 років, п. пр. Анатоль) і Олександра Дмитровича - (27 років, п. пр. Митрич), які брали участь у ексі «Софии», у пограбуванні відділу міжнародного банку в Одесі (1906), після чого ховалися за кордоном [63. 115].

Наприкінці 1907 р. по справі «Софии» були затримані, згадані у свідченнях свідків «два грузини»: житель Кутаїської губернії Беглар Аршівілі (він так само брав участь у нападі анархістів на одеський ресторан «Аркадія», на потяг під Одесою 18 вересня 1907 р.) і Григорій Абуладзе, (пов'язаний з анархістами-синдикалістами) [60. 179].

У березні 1908 р. поліцією був заарештований учасник екса «Софии», колишній матрос Іван Чумаченко, який, злякавшись смертної кари, дав докладні свідчення, видавши всіх учасників екса на «Софии». І. Чумаченко показав, що перед пограбуванням «Софии» була проведена сходка організаторів ексу, на якій вирішувалися технічні питання «справи». Серед змовників були анархісти: Давид і Левка Робінзони, Павло Кулешов, Арабачанц - він же В. Козловський, Петро Макаров, Михайло Нєхорошев, Левка Вульфензон, Олександр Задорожний, Петро Коротков і «двоє невідомих грузинів» [64. 115].

Завдяки свідченням І. Чумаченко поліції стало відома структура «Рабочей группы анархистов на Юге». Головою організації виступав Я. Кириловський (Новомирський), його заступником і керівником «технічної частини» В. Козловський[80]. До керівництва входили: Олександр Миколайович Задорожний - Сашка (21 рік, керівник бойовиків, з дворян,

80 – Козловський Владислав (Терентій) Павлович (п. пр. Кок, Шаварш Арабачанц). Народ. в 1876 в сім'ї зросійщених поляків. На поч. XX ст. студент-хімік, друкував статті з хімії у закордон. наук. журналах, соц.-дем., в 1905 перейшов до анарх.-синдикал. В 1907 очолив гр. терор. в Одесі, в кін. 1907 озброєн. опір поліції під час арешту, втік з дружиною з Одеси до Женеви, Лозанни, на поч. 1908 перебрався до Львова - Краківа. У Львові налагодив транспорт на південь України. Навесні 1908 повернувся до Одеси, ставши лідером гр. анарх. ДАОО. Ф.314. Оп. 1. Спр. 146. арк. 246.

син помічника пристава з Кишинева, служив в «РОПиТ», був за кордоном в 1907 р., повернувся і привіз літературу), Георгій Реєв, Володимир Сіденко - Сибіряк (студент, і колишній есер), Олександр Зафріді (студент медичного факультету Новоросійського університету, чоловік Зінаїди Ржепішевської - сестри анархіста Л. Ржепішевського); Давид-Сруль Лівенбук - «Давид» (жив в 1904 р. у Женеві і США, учасник екса на «Софії» та пограбування Міжнародного банку в 1906 р., 2 січня 1908 р. був затриманий у Мінську) [60. 180].

По справі «Софии» в грудні 1907 р., січні та листопаді 1908 р. були так само заарештовані: Тірентій Топальський, Іван Ткачик, Юхим Селезньов, Сергій Белек, Віктор Кононенко, Іван Рябий, Данил Гарін (Горан), Марія Богомілова, Роман Лаєвський, Адольф Куницький, Цезар Ділі, Ципкін, Плотніков, матроси комерційного флоту Олександр Шульга та Олексій Лаврушин. Звертають на себе увагу арешти студентів, які брали участь в акціях групи, в тому числі і по справі «Софии» - Івана Ружейнікова, Володимира Дітмана та Сергія Скибенко.

У вересні 1909 р. проходив суд над 11 бойовиками, що провели пограбування пароплава «София» з їх числа вже були страчені: П. Кулешов, П. Коротков, Плотніков, Швець**.** Згодом був страчений Василь Коноваленко. Учасники нападу на «Софию». Д. Робінзон (звинувачений в участі в нападі на «Софию» і кур'єрський потяг) покінчив життя самогубством у в'язниці в квітні 1909 р., Михайло Нєхорошев був вбитий при спробі втечі. Перед судом опинилися Іван Чумаченко, Григорій Єремеєв, Ісаак Гершенштейн (насправді це був Ісаак Робінзон), отримали по 6 років каторги [60. 181].

9 - 14 серпня 1910 р. відбувся новий суд по справі «Софии». Він проходив як над вже судимими, І. Чумаченко та І. Робінзоном, так і над новими фігурантами справи: П. Діваковим*, Г. Єремеєвим, І. Кофманом (сином купця), С. Скибенко, Т. Арабаджанцем - В. Козловським, Л. Вольфензон, О. Агабетовим, В. Панченко (останній - ресторатор на «Софии» і власник буфету в Сочі – судився як навідник) [60. 59].

Поліції так і не вдалося знайти і заарештувати Олексан-

дра Боровського - ексіста «Софии», який передав частину захоплених на «Софии» грошей підпільному морському страйкому. До групи анархістів-синдикалістів, що брала участь у «справі на «Софии», долучився легендарний керівник повстання на броненосці «Потёмкин» Опанас Матюшенко.

Наприкінці 1905 р., після того, як швейцарський уряд вислав зі своєї країни групу російських анархістів, що розглядалися як «загроза громадському спокою» (в т. ч. О. Матюшенко), О. Матюшенко опинився в Лондоні вже анархістом - синдикалістом-комуністом групи «Буревестник». 28 червня 1907 р. О. Матюшенко приїхав на пароплаві до Одеси з вантажем бомб і паспортом на ім'я Федорченко. Конспіративна квартира, адресу якої він отримав у Лондоні, була вже провалена, і поліцейські встановили спостереження за «підозрілим». О. Матюшенко, отримавши браунінг від одеських анархістів, поїхав до Миколаєва для участі в ексі артільника Державного банку. 3 липня 1907 р., разом з місцевою групою анархістів-синдикалістів, він був заарештований в Миколаєві по справі пограбування на «Софии». Під чужим прізвищем він деякий час перебував в одеській в'язниці, де був пізнаний одним з філерів.

Влада прийняла рішення судити колишнього керівника повстання на «Потёмкине» військово-польовим судом в Севастополі, для супроводу «особливого злочинця» прибув міноносець «Строгий», на якому закутого в ручні і ножні кайдани О. Матюшенка охороняли 7 офіцерів і 60 солдатів. Далі був суд і вирок - смертна кара.. На світанку 20 жовтня 1907 р. вирок був приведений у виконання у дворі Севастопольської в'язниці. Адвокати були обурені: адже царський Маніфест від 17 жовтня 1905 р. про амністію за політичні злочини скасував смертні вироки по справах, скоєних до 17 жовтня 1905 р., в тому числі і по справі «потёмкинского» повстання [65].

***

Я. Кириловський згадував, що після екса на «Софії» в руках анархістів з'явилися великі грошові кошти: «...гроші роз-

повзлися по кишенях окремих учасників, почалися пиятики. Організація стала розкладатися» [66. 84].

Свідок тих подій, анархіст Знаменський, вказував, що «готівка великих грошових сум» у синдикалістів (після екса на «Софии») призвела до «грошової розпусти... Група розлізлася, гроші попливли, і в першу половину 1907 (помилка Знаменського, вірно – «в другу половину». - Авт.) група анархістів-синдикалістів припинила своє існування» [67. 410]. Але це не зовсім так. Екс на «Софии» активізував дії одеської поліції з ліквідації анархістського підпілля, призвів до масових арештів. Саме це і послужило початком краху «Федерации анархистов-синдикалистов», що остаточно розпалася тільки в листопаді-грудні 1907 р.

А тим часом загострилася обстановка на вулицях Одеси. 14 липня 1907 р. бійки «союзників» і «Молодой воли» переросли в перестрілку, анархістами був вбитий городовий, що прибув на місце події. Газети повідомляли, що 16 липня «...на Молдаванці, де мешкає переважно єврейська біднота, сталося збройне зіткнення «союзників» з єврейською молоддю (членами «Молодой воли» або загоном єврейської самооборони «Макавеєв». - Авт.), що тривало близько двох годин і перекидалося з однієї вулиці на іншу» [68]. Хоча поліцейські зведення наполегливо пов'язували бойовиків «Молодой воли» тільки з «молодими євреями» до 30% членів «Молодой воли» були юнаками українського та російського походження: С. Донцов, А. Баранов, А. Портненко, М. Мартинчик.

1 серпня 1907 р. відбувся збройний напад на дачу генерал-майора Марінова на Французькому бульварі, 2 серпня - вбивство городового, 4 серпня – напад на контору компанії Зінгер на вул. Дерибасівській і напад 13 анархістів на пароплав «Черномор». 6 серпня дев'ять «союзників» відкрили стрілянину з револьверів на вул. Болгарській, поранивши пішоходів - місцевих мешканців. 8 серпня анархісти вбили одного з керівників млина Ванштейна (знаходився на Пересипу) за використання штрейкбрехерів під час страйку. 10 серпня відбувся напад анархістів-комуністів на гастроном на Грецькому базарі. Під час цього нападу сталася пере-

стрілка з поліцією, під час якої був затриманий анархіст Йосип Пронкін (вбивця агента розшуку). 14 серпня відбулася нова перестрілка на Молдаванці між революціонерами і «союзниками» [17. 326].

13 серпня 1907 р. група «союзників» побила викладача і чиновника (оба слов'янського походження) на Миколаївському бульварі, «підрізала» двох євреїв і поранили пекаря Нікіфорова на Малоросійській вулиці, про що 14 серпня одеський градоначальник А. Григор'єв телеграфував міністру внутрішніх справ П. Столипіну, просячи його «впливати на Каульбарса і генерал-губернатора, припинити безчинства союзників» [53. 146].

Газета «Русское слово» повідомляла: «Єврейське населення Одеси збентежено надзвичайною обставиною. Висланий з Одеси в адміністративному порядку тягловий візник Хаїм Гран (єврей, член «Союза русского народа», розстріляний одеським ЧК 1919 р.) надрукував у чорносотенній «Русской речи» розлогого листа, в якому оповідає, що одновірці повели проти нього мерзенну кампанію і добилися висилки за те, що він насмілився всенародно, в синагозі, заявити, що переслідування євреїв, побиття і погроми є результатом справедливого обурення росіян нахабними діями євреїв-революціонерів і анархістів. Він звинувачує єврейство в усіх смертних гріхах. Лист в тисячах окремих відбитків широко поширюється в масах, викликаючи всюди всілякі чутки. На підставі листа генерал-губернатор дозволив Грану повернутися із заслання. Сьогодні рабин представив пояснення адміністрації, в якому категорично заявив, що в листі Грана немає ні слова правди». Лист Х. Грана поширювалося в Одесі з метою викликати «погромні настрої» [69].

Тоді ж до Одеси дійшла звістка про вбивство терористами на Кавказі колишнього тим. одеського генерал-губернатора К. Карангозова (тричі був генерал-губернатором в Одесі в 1905-1906 рр.). Ця звістка ще більш загострила радикальні настрої. Багатьом здавалося, що в серпні 1907 р. обов'язково відбудеться новий єврейський погром. Чутки про погром привели до «мобілізаційних настроїв» одеситів. Небезпека погрому змусила нове покоління єврейських

юнаків взятися за револьвери. Загони самооборони, які зібралися в бідних єврейських кварталах Одеси, отримавши зброю від революційних і єврейських організацій, не бажали саморозпускатися і складати зброю, більш того, вони намагалися стати «тіньовою» владою на Молдаванці.

Бойовики «Молодой воли» активізували вимагання грошей у єврейських підприємців, мотивуючи це тим, що для оборони єврейських кварталів від погромників і для озброєння самооборони потрібні великі суми. Мешканці Молдаванки в листі до тим. одеського генерал-губернатора і градоначальника В. Новицького писали, що «...мирне населення Одеси тероризоване з усіх боків», вимагали припинити терор анархістів і «союзників» [35. 196].

Подібна скарга прийшла тим. генерал-губернатору і від жителів вул. Міщанської, в якій вони просили провести облаву і арешти анархістів з їхньої вулиці: «...анархісти збройної дружини не бояться присутності городових, які з ними в кращих відносинах... за одне». У листі повідомлялося, що на вул. Міщанській натовп підлітків, під погрозами смерті, оббирає крамарів вимагаючи від 100 до 500 руб. Скарга мешканців вул. Міщанській спонукала поліцію до облав та арештів: 30 серпня 1907 р. поліцією була проведена перша облава по вул. Мешанський, 2 вересня - нова облава - затримано 44 «підозрілих», 4 вересня - під час нової облави було затримано 24 «підозрілих», з яких 17 - упізнані як активісти «Молодой воли» [35. 156-156 об.].

У вересні 1907 р. на ім'я одеського градоначальника і тим. генерал-губернатора прийшов ще один лист, підписаний сім'ю одеськими мешканцями Молдаванки, в якому вони висловлюють невдоволення місцевою поліцією і викривають «союзників», яких автори листа вимагають роззброїти: «...союзники вбивають на вулицях... поліція потурає їм... городові публічно кланіются і секретничають з грабіжниками і вбивцями, як з «союзниками», так і нальотчиками... поліція, при обшуках мирного населення, грабує і б'є до смерті» [7. 23].

17 серпня 1907 р. в Одесі були страчені анархісти: З. Черков - Чортков (вбив бомбою пристава, помічника пристава і

наглядача) і 18-річний Євген (Янкель) Шумахер (Шимонович) - вихованець одеського художнього училища і учасник стрілянини в городового і збройного ексу в квартирі професора каліграфії Коссодо. 18 серпня в Петропавлівський поліцейський ділянці стався вибух бомби, яка була знайдена поліцією під час обшуку на квартирі анархістів. Від вибуху впавшої при огляді бомби загинули поручик, городовий, поліцейський листоноша, поранені: наглядач, столоначальник і п'ять городових [7. 14].

18 серпня 1907 р. в центрі міста відбулися «вбивства помсти» (за повішених З. Черкова та Є. Шумахера) околодочного наглядача і двох городових: «...невідомі зловмисники, їдучи на рисаку, стріляли в околоточних наглядачів і городових, що знаходяться на постах. Зараз відомо про вбивство околодочного наглядача Петропавлівської ділянки Любініна, застреленого п'ятьма кулями на Базарній вулиці. Вбито двоє городових, важко поранений перехожий. За вбивцями влаштована погоня, але поки безрезультатно. У вбитих городових зроблено до 30-ти пострілів» [28. 55].

Підозра впала на анархістів-комуністів: Андрія Зінченка, Йосипа Купрієнка, Сергія Федорова. Вся одеська поліція, штат секретних інформаторів і провокаторів, були поставлені на ноги для пошуку підозрюваних у вбивстві поліцейських, і вже через п'ять діб анархістська конспірація була розкрита.

Поліція повідомляла, що вже 18 серпня «у місті запанував збуджений настрій», у різних частинах міста відбувалися перестрілки і зіткнення анархістів із «союзниками» (під час зіткнень - 1 вбитий, 3 - поранено). 19 серпня «збуджені настрої» тривали - в перестрілці по вул. Госпітальній, яка виникла під час бійки «союзників» і членів «Молодой воли», була вбита одна людина, поранено - 12 (один з поранених, пізніше помер), 17 людей отримали колоті рани або сильні удари [70]. 19 серпня до міста були введені дві роти піхоти і дві сотні козаків для патрулювання вулиць робітничих околиць, перш за все Молдаванки [7. 304].

20 серпня 1907 р. на вулицях були підібрані жертви нових масових бійок: двоє - з вогнепальними пораненнями і дев'ять

- побитих або поколотих ножами. Поліція повідомляла, що її силами було відвернуто погром - затримано 22 «союзники» - бойовики, що мали намір «громити Молдаванку», призупинено випуск «чорносотенних» газет «За Царя и Родину», «Новое обозрение» за «статті, що є джерелом тривоги» [7. 346].

21 серпня 1907 р. по місту лунали постріли, 500 «союзників-жовтосорочечників» пройшлися ходою вулицями Одеси, б'ючи на своєму шляху «підозрілих». В масових бійках на вулицях Одеси дві людини отримали серйозні поранення. 22 серпня, під час хресного ходу з нагоди річниці заснування Одеси, група анархістів піддалася нападу «союзників», в результаті перестрілки і бійки член «Черного знамени» Сергій Баранов був поранений і разом з анархістом Кальманом Фейгельманом, заарештований. У жовтні 1907 р. ОВОС присудив їм по 8 років каторги [7. 348].

23 серпня 1907 р. на вулицях міста фіксувалося троє побитих... 24 серпня було затримано учня комерційного училища І. Цісарського за стрілянину в «союзника». 24 серпня командуючий округом генерал О. Каульбарс телеграфував П. Столипіну: «...прошу про усунення Коновіціна з Одеси під слушним приводом», як підбурювача безпорядків з боку «союзників», нагадуючи прем'єру про корупційні справи О. Коновіціна і про його п'яні дебоші в Одесі [53. 146-147].

Газета так висвітлювала події 19-20 серпня 1907 р. в Одесі: «Увечері в різних частинах міста на околицях знову виникли серйозні вуличні заворушення, для придушення яких негайно вжиті поліцією надзвичайні заходи. На допомогу поліцейським для припинення заворушень і розсіювання збіговиськ викликаються війська» [71]. Газета «Русское слово» додавала: «Протягом двох днів... можна було (звичайно, не без ризику бути побитим) спостерігати потворний розгул чорної сотні, що супроводжувався вбивствами, обурливим насильством і жахливим побиттям євреїв, інтелігентів, учнів, але переважно перших, яке прийняло масовий характер» [72].

Опівдні 23 серпня пивна на Польській вулиці № 5, де (за даними провокатора) збиралися анархісти-комуністи з «портового» загону, який назвав себе «Черная маска», була оточе-

на поліцією. Чотири поліцейські і помічник пристава Бульварної ділянки Плохотний (за агентурними даними, восени 1907 р. анархісти готували на нього замах за серпневі арешти) увірвалися в пивній підвал і, використовуючи ефект несподіванки, не давши схаменутися анархістам, заарештували всю «таємну сходку». Швидкість маневру не дала можливості анархістам використати два револьвери, які були знайдені при особистому обшуку у заарештованих [73. 1].

Серед заарештованих опинилися: болгарин Панайот Станчев (він же Костянтин Бонов - солдат-дезертир Кишинівського стр. полку), ексіст Макс Животовський (участь у нападі на магазин Зінгера по вул. Дерибасівській у серпні 1907 р.), матрос Сергій Федоров (участь у нападі на магазин Зінгера, участь у групі одеських есерів. Він разом з Марусею - Портовою перейшов до анархістів), Ігнатій Андреященко, Йосип Купрієнко (вбивця агента розшуку), Захарій Февральов, Михайло Кравченко, кочегар-матрос Григорій Головко, а також нелегали, за якими полювала поліція: Григорій Агафонов, Олександр Карпенко, Іван Лорткіпанідзе. Затриманих звинувачували у ексах і вбивствах городових, околоточого наглядача [74].

Тільки одному анархісту Анастасію Бузинному (п. пр. Сашка, брав участь у нападі в м. Богуславі на квартиру священика, у вбивстві урядника, стражника і городового), з дванадцяти присутніх на «сходці», вдалося втекти з пивної під час облави. Але А. Бузинний під час втечі був поранений в ногу і незабаром, по кривавих слідах, був знайдений поліцією в одному з дворів по вул. Польській.

Поліцейські з'ясували, що у пивній на Польській присутні анархісти обговорювали деталі підготовки до теракту на одеського градоначальника генерала В. Новицького[81]. Вони підготували план «бомбової атаки у натовп вельмож» під

81 – Новицький Василь Дементійович. Народ. в 1837, ген.-лейт. корпусу жандармів. 1874-78 – нач. Тамбов. губ. жандарм. управ. В 1878 призначений нач. Київ. губ. жандарм. управ. В 1903 політ. арештантка завдала йому поранення, пішов у відставку через хворобу. З 22 серпня по 14 листопада 1907 - градоначальник Одеси, заявив, що «приїхав роззброювати Одесу». Помер у листопаді 1907 після нетривалої хвороби, похований в Одесі. В 1906-07 посаду тимчасового одес. генерал-губернатора займав ген.-майор Павло Глаголєв, що надавав підтримку «Союзу русского народа».

час зустрічі О. Новицького на вокзалі Одеси. Обговорювалося і вбивство нового начальника одеської в'язниці Перелешіна (анархісти сперечалися про те, чи кинути бомбу в його квартиру, або вбити Перелешіна під час прогулянки). Помічник одеського поліцмейстера Рацішевський повідомив одеського градоначальника, що К. Бонев, З. Февральов, М. Кравченко та М. Животовський вже підготували план теракту і поділили ролі вбивць [35. 226].

Поліцейські дізналися, що гроші на організацію цих терористичних актів були отримані бойовиками від якоїсь Вари -Зінаїди Гроссман (Надія Палій) і Бетті Боголей, які зберігали частину грошей, захоплених під час експу на ст. Любашівка (екс здійснювали не тільки анархісти-синдикалісти, а й група «Черное знамя», який дісталася певна частина захоплених грошей). Стало відомо, що група анархістів «Чорна маска» привертала до своїх лав моряків і портовиків, охороняла страйкарів під час страйку, займалася експами і терором, зуміла випустити власну листівку «Ко всем трудящимся порта!».

Як повідомляло одеське охоронне відділення, ще 12 червня 1907 р. анархісти-комуністи з цієї групи «передали на пароплави 20 браунінгів» для боротьби з штрейкбрехерами. У серпні 1907 р. портова поліцейська дільниця повідомляла в жандармське управління Одеси, що на деяких пароплавах «РОПиТ» з'являються невідомі, які намагаються «...вимагати від адміністрації звільнити від служби старих службовців, які несли службу під час страйку суднових команд, пропонуючи брати на їх місце інших, за їх вказівкою». Члени бойової групи підготували листи, в яких, звертаючись до окремих матросів і вказуючи, що їх вважатимуть штрейкбрехерами, вимагали від них, або негайно залишити пароплави, або внести по 15 руб. з кожного на користь революційної організації. На початку вересня 1907 р. кілька капітанів комерційних пароплавів «РОПиТ» отримали мандати з печаткою групи анархістів-комуністів. Під загрозою смерті від них вимагали «звільнення з пароплавів матросів, які грали роль штрейкбрехерів під час останнього страйку на флоті» [35. 229].

Наприкінці серпня - на початку вересня 1907 р. одеською

поліцією було заарештовано ще декілька бойовиків «портового» загонку: Антон Ємець, Андрій Зінченко, Абрам-Бен Вельнер, матрос Василь Тітов, селяни Федір Лупаловський і Федір Яворський.

У липні-серпні 1907 р. Одеса стала приваблювати не тільки курортників, а й анархістських емісарів, що знову «поставили» на це місто як на «локомотив революції». Газета «Русское слово» повідомляла, що в одеському порту на пароплаві «Ростов», що повернувся з македонського рейсу, у пасажира-перса виявили «...в пальто металеві частини македонських бомб, масу вибухових речовин, запаси бікфордова шнура і зброю. За сприяння поліцейських затримана на пароплаві група іноземних (за однією версією - американських, за іншою - македонських) анархістів, які прибули для виконання низки терористичних актів. Серед заарештованих знаходяться два перси, вірменин і турок. Встановлено, що вони слідують з Америки і попередньо пробули деякий час в Македонії. Подальшими обшуками виявлені всілякі готові частини для бомб, плани Одеси із зазначеними пунктами установ та осіб, керівництво тактики збройної боротьби з регулярними військами на вулицях, способи влаштування барикад, настанови для виготовлення бомб і вибухових снарядів. Всі затримані - молоді люди, на вигляд інтелігентні, володіють, крім російської, англійською та французькою мовами» [75].

Що це було, «експорт революції», план нової революції в імперії, ми навряд чи дізнаємося, тому що в архівах так і не знайдено справа «македонських терористів», але поява подібного «десанту» в Одесі каже про сплановану міжнародну акцію та про те, що в Одесі у «десанта» була приймаюча сторона, швидше за все «Рабочая группа анархистов на Юге».

Відомо, що раніше в Одесу зі Стамбулу прибув анархістський лідер на призвіська Семен Семенович (так і не виявлений місцевою поліцією), а «Македонський революційний комітет» постачав зброю і бомби одеським анархістам та есерам [76. 14].

Влітку 1907 р. в Одесу зі Швейцарії приїхав емісар нової анархістської федерації «Земля и Воля» (групи якої вже існували в Женеві і Харкові). Емісар Павло Николаєв (колишній

кримський есер) намагався створити подібну групу в Одесі, але через арешт йому це тоді не вдалося. Тоді ж до Одеси прибув агент «Черного знамени» італійський підданий Микола Боде, який негайно був арештований поліцією [77].

У серпні 1907 р. в Одесу з-за кордону прибула Ольга Таратута (нелегально, під чужим прізвищем). Мета її приїзду - організація нового замаху на командувача округом О. Каульбарса та серія ексів, які б надали «економічну базу» для продовження роботи великих анархістських федерацій. Після втечі з одеської в'язниці в 1906 р. вона переїхала до Москви, взяла участь у створенні місцевої групи анархістів «Бунтарь», у виданні анархістської газети. В 1907 р. вона з'являється в Женеві, де сформувала групу «Буревестник» і бойовий загін. В Одесі Ол. Таратута не тільки поповнювала гроші організації (касир групи «Буревестник»), але і спробувала влаштувати масову втечу анархістів з одеської в'язниці [35. 9].

За поліцейським звітами Ол. Таратута і якийсь анархіст Георгій Побідоносець (можливо одесит Юрій Крижанівський), організували та провели 25 серпня 1907 р. збройний напад дев'яти бойовиків на артільника заводу Гена, пограбувавши його на 3200 руб. (за іншими даними на 3400 руб.). Під час пограбування зав'язалася перестрілка з поліцією, анархіст Сруль Барон кинув бомбу в поліцейських (осколком бомби випадково вбитий хлопчик). Арештований анархіст Михайло Ройтман на слідстві показав, по «справі про напад на артільника Гена», що в нападі (крім С. Барона) взяли участь три брата Крижанівських, «Яшка Миколаївський», Абрам Ройтман, Яків Кофман (заарештований) [45. 194].

У вересні 1907 р. до Одеси приїхав анархістський лідер С. Борісов, який намагався організувати (разом з Ол. Таратутою) вбивство О. Каульбарса, але через репресій і провали місцевого анархістського підпілля, С. Борісов і Ол. Таратута незабаром виїхали з Одеси за кордон.

Тоді ж, у вересні 1907 р., в Одесу повернувся Я. Кириловський, що намагався об'єднати всі місцеві анархістські групи, і насамперед анархістів-синдикалістів і анархістів-комуністів, організувати лабораторію з виробництва

вибухових речовин, очистити анархістські групи від безідейних експропріаторів, кримінальників і «деградованих як анархісти» елементів. Я. Кириловський «підтвердив повноваження» «Рабочей группы анархистов на Юге», що взяла на себе об'єднавчі функції і стала федерацією груп.

З ініціативи Я. Кириловського і В. Козловського 23 вересня 1907 р. загальні збори лідерів анархічних груп Одеси затвердили програму дій по активізації анархічного руху в місті та в південно-західному регіоні імперії. У тактичному відношенні нова федерація орієнтувалася на організаційно-пропагандистську діяльність серед пролетаріату, створення таємних робочих синдикатів, «безперервний» економічний терор. Вважаючи політичний терор помстою за заарештованих і загиблих товаришів, а експропріації – шляхом для задоволення потреб анархістської пропаганди, озброєння і допомоги безробітним. Ця федерація відмовилася від тактики безмотивного терору, практики використання мандатів і дрібних експропріацій, вважаючи, що подібні форми діяльності ведуть лише до дискредитації анархічного руху.

Федерація прийняла девіз «Смерть буржуазии - жизнь рабочим», а для ведення терористичної діяльності була створена бойова дружина «Смерть буржуазии» (16 осіб, переважно матроси), яка повинна була проводити тактику знищення державного майна, безперервного терору проти державних чиновників і капіталістів, підпалів економій на околицях Одеси. На квартирі В. Козловського наприкінці вересня 1907 р. була «поставлена» лабораторія з виготовлення вибухових речовин.

31 серпня 1907 р. одеські анархісти виступили на захист страйку, розпочатого 30 серпня учнями механічного заводу «Елінг» та учнями майстерень механічного заводу адміралтейства «РОПиТ». Тоді 150 учнів зажадали збільшення денної платні на 20-50 коп. У відповідь на ці мирні і помірні вимоги одеська поліція 1 вересня провела обшуки в майстернях адміралтейства «РОПиТ», виявивши там заховані анархістські прокламації, революційну літературу і револьвери [35. 11].

До директора Одеського адміралтейства Ерлінга вдерлася анархістка-гімназистка Євгенія - Сара-Ента Шмуклер, вимогая від директора задовольнити всі вимагаючи страйкарів-учнів, під загрозою вбивства [35. 3-9]. Коли на виході з адміралтейства С.-Е. Шмуклер спробував затримати лакей, анархіст Віктор Пацановський (Пазановський) за допомогою свого револьвера змусив лакея відступити, а у адміралтейства С.-Е. Шмуклер вже чекало шість бойовиків. Директор адміралтейства, злякавшись за своє життя, погодився виконати всі вимоги, страйк завершився перемогою учнів [79. 49].

Через три тижні після цих подій на вулиці агенти поліції намагалися арештувати В. Пацановського і С.-Е. Шмуклер. У перестрілці з агентами розшуку С.-Е. Шмуклер була смертельно поранена, а В. Пацановський був заарештований. На слідстві з'ясувалося, що на початку вересня В. Пацановський (23 роки) брав участь у нападі на бухгалтера «Акционерного товарищества соляных промыслов» у вагоні потягу на ст. «Пересып», у якого було відібрано 3 тис. руб., займався контрабандним ввезенням з Румунії транспортів зброї. В. Пацановський по суду «отримав» 4 роки каторги [80].

Я. Кириловський у вересні 1907 р. розраховував підняти новий страйк в одеському порту, під керівництвом анархістів. Але тоді пройшов лише короткочасний страйк портових робітників і деяких суднових команд. Анархісти чинили супротив штрейкбрехерам, що наймагалися працювати, збирали гроші на обіди для страйкуючих, але ні за розмахом, ні за часом проведення цей страйк не йшов ні в яке порівняння з попереднім страйком «РОПиТ» і портових робітників.

20 вересня 1907 р. поліція заарештувала керівника профспілки службовців «РОПиТ» Юхима Селезньова, який підозрювався в організації вересневого страйку в одеському порту [35. 250]. Поліція отримала інформацію про те, що «Регестрация», незважаючи на розгони і арешти, продовжує таємно функціонувати і її керівництво складається з анархістів або тих, хто їм симпатизує: Драгана Чізмарева (болгарського підданного), Якова Вехова (підозрюваний в підпалі пароплава «Новороссийск»), Семена Бєляєва. Обшук у

Д. Чізмарева дав статут, квитки, рахунки, внески страйкового комітету «Регестрация», у нього ж була знайдена «Программа синдикального анархизма» з печаткою «Южно-русской группы анархистов-синдикалистов». У С. Бєляєва були знайдені картки профспілкових внесків, посвідчення виборних суднових команд [81. 102-102 об].

***

28 серпня 1907 р. Мойсей Вінницький - майбутній Мішка Япончик взяв участь у збройному нападі на борошняну лавку С. Ланцберга на Балтській дорозі на Пересипу (разом з бойовиками «Молодой воли» М. Шубой і М. Котляром) [23.14]. 28 жовтня М. Вінницький бере участь у нападі (в компанії з трьома озброєними бойовиками «Молодой воли») на квартиру столярного майстра Х. Ландера. Тоді анархістами було захоплено значні цінності: 1200 руб. готівкою і коштовності на суму до 1 тис. руб. Цікаво, що привів хлопчаків з «Молодой воли» на багату квартиру робочий – столяр Берко Гедаліс 64 років від роду. Пізніше, при арешті Б. Гедаліса, в нього були виявлені захоплені цінності на 250 руб. [23. 15].

Один з подільників М. Вінницького був добре відомий одеській поліції Нахман Струтієвський (п. пр. Шапіро, брат утримувача трактиру). Заарештований анархіст Леон Коман в листопаді 1907 р. розповів околодочному наглядачеві та помічнику пристава про діяння анархістів «Молодой воли». Він запевняв, що вбивство П. Дельфінського було скоєно Давидом Пружанським, вбивство околодочного наглядача Харченка - Юрієм Крижанівським, Н. Струтієвським і робітником фабрики Янкелем Гофманом (Кофманом), замах на околодочного наглядача Любинського і городових на вул. Базарній, а так само напад на магазин Трояно - Н. Струтієвським і якимсь анархістом на призвіско Берці, замах на розшукового агента Верніка - Н. Струтієвським і Абрамом Левіним (висланий з Одеси), вбивство провакатора Тверського - Н. Струтієвським і Я. Гофманом [45. 98-101].

31 серпня 1907 р. сталося вбивство околодочного наглядача Харченка. Наступного дня, під час перенесення тіла око-

лодочного наглядача, стався обстріл з револьверів «невідомою молоддю» похоронної процесії у Єврейської лікарні на Молдаванці [35. 98 - 101].

На початку вересня 1907 р., після вбивства околодочного наглядача, почався новий етап ескалації конфлікту між «союзниками» і «Молодой волей». Газета «Новое время» повідомляла з Одеси: «Вчора ввечері на Міщанській вулиці вбитий поліцейський наглядач; стріляючи зникли... Вчора ввечері близько аудиторії поранено агента розшукової поліції» [82].

1 вересня прем'єр і міністр внутрішніх справ П. Столипін телеграфував до Одеси генерал-губернатору В. Новицькому, вимагаючи «...не допустити самовільних дій з боку яких би то не було сторонніх організацій. Якщо хто-небудь панує на вулиці крім поліції, значить поліція слабка» [79. 1].

3 вересня повідомлялося: «...незважаючи на вжиті адміністрацією заходи, похорон вбитого поліцейського наглядача супроводжувався заворушеннями, в результаті яких при перестрілці був вбитий старий єврей, смертельно поранена дівчинка восьми років і кілька євреїв і християн отримали пошкодження. Багато побитих». У цей день чулися заклики до єврейського погрому... [83].

6 вересня так відбилося в газетах: «Увечері на Молдаванці знову відбувалися військові дії. Група «союзників» з'явилася на Малоросійській вулиці. Вони зробили кілька пострілів у напрямку трактиру, в якому збираються самооборонщіки. Останні відповідали. Пальба тривала протягом десяти хвилин, поки не прибули кінні стражники» [35. 59].

8 вересня фіксувалася нова перестрілка між «союзниками» і самообороною на вул. Болгарській. Того ж дня поліцейські знайшли труп свого інформатора Яшки Тверського: «На вулиці «19 февраля» у суботу вбитий детектив - єврей Тверський. У всіх випадках вбивці втекли. За цей же час на Молдаванці сталося кілька перестрілок між «союзниками» і самообороною». З'ясувалося, що «інформатора» вбив анархіст Янкель Гофман на призвісько Яшка Миколаївський - робітник фабрики Вальтуха і учасник нападу на артільника заводу Гена. Він підозрювався у вбивстві пристава Харченко і був членом «Молодой воли», яка, на думку полі-

ції, «активно виступає проти чинів адміністрації». У вересні 1907 р. бойовики «Молодой воли» стріляли в ще одного поліцейського інформатора - Р. Верніка [35. 200].

За 10 вересня известия з Одеси продовжували бути тривожними: «... в останні два дні в Одесі поранені троє: околодочний наглядач, який затримав днями двох «... експропріаторів і нагороджений градоначальником 200 руб., агент охоронного відділення і робітник». 12 вересня у Старого кладовища відбувалася перестрілка між «союзниками» і «самообороною», в ході якої дві людини були поранені. Одеська поліція визначала кількість членів «Молодої волі» - «до 500 осіб», але це була явно перебільшена вдвічі цифра, покликана стривожити центральні влади [35, Л. 234].

13 вересня анархісти зробили напад на пасажирський дачний приміський потяг, що курсував на лінії Одеса - Куяльницький лиман, пограбувавши на ньому бухгалтера «Общества соляных приисков». Газети писали: «Вісім озброєних «браунінгами» грабіжників, які перебували в цьому потязі, коли останній проходив повз будинок Працьовитості, накинулися на артільника і забрали близько чотирьох тисяч рублів. У цей час інші грабіжники заарештували кондукторів, погрожуючи їм і пасажирам смертю в разі опору. Зупинивши гальмами потяг, грабіжники спокійно зійшли і розсіялися. Пошуки безплідні. У потязі знаходилося чоловік 50 дачників» [84]. Пізніше «Русское слово» повідомляло, що 26 вересня 1907 р. поліцією був затриманий Петро Каношкін (анархіст, який втік з сибірської каторги) як учасник нападу на куяльницький потяг і пограбування артільника [85].

13 вересня стався напад на фруктовий магазин Я. Зусовіча на вул. Новорибній. В магазин увірвалися троє озброєних юнаків з мандатом від «Молодой воли», в якому вимагалося видати їм 200 руб. «для боротьби з союзниками». Після відмови у видачі грошей бойовики скоїли стрілянину у власника магазину, але жодна куля в нього не влучила [86. 1-3].

Газетні зведення за 13 вересня 1907 р. повідомляли: «Сьо-

годні після полудня смертельно поранений на Молдаванці великий виноторговець, домовласник Абрамович... Кілька днів тому до нього з'явилися два вимагачі. Назвавшись представниками партії анархістів-комуністів, вони зажадали від нього тисячу рублів. Абрамович категорично відмовив, заявивши, що вже двічі платив, в підтвердження чого надав квитанції. Погрожуючи йому смертю, вимагачі пішли. Сьогодні, коли Абрамович виходив зі свого складу, до нього наблизився молодий чоловік. Одночасно підійшли ззаду ще два суб'єкти. Вихопивши револьвери, вони зробили по одному постріл і кинулися бігти, швидко змішуючись з перехожими. Всі три кулі потрапили в груди нещасному старому, піднятому з слабкими ознаками життя. Злочинці зникли... скоєно ще сім збройних нападів на квартири та торговельні установи. Мешканці, налякані двома останніми вбивствами осіб, які відмовили здирникам у виконанні їхніх вимог, в більшості під страхом смерті платять грабіжникам данину без опору, і останні множаться з неймовірною швидкістю і нахабніють з кожним днем» [86].

14 вересня «союзники» на вул. М'ясоїдівській влаштували бійку з «місцевими», стріляли в натовп місцевих мешканців і по вікнах будинків. Того ж дня на вул. Госпітальній на перехожого С. Попова напала група підлітків з «Молодой воли», прийнявши його за агента поліції, і, погрожуючи пістолетом, вимагала від С. Попова агентурні картки. Незабаром нападники зняли з нього срібний годинник, забрали 300 руб. з кішені. 16 вересня на вул. Балківській відбулася нова перестрілка між «союзниками» і анархістами, з'явилися нові поранені. Поліція втрутилася і заарештувала кількох стрілків, в тому числі пораненого анархіста К. Косовського. Того ж дня на вул. Малоросійській «союзники» проводили самодіяльні обшуки перехожих [35. 188, 210].

Анархісти кинули бомбу в бондарну майстерню Терехова, який активно допомагав «союзникам». Здійснюючи економічний терор, анархіст Роман Шеховцов (засуджений до смертної кари в 1908 р.) вбив майстра пробочного заводу, а

невідомий анархіст-синдикаліст стріляв у М. Кокушіна - помічника капітана пароплава «РОПиТ» «Хераксс», але не влучив [35. 200].

18 вересня 1907 р. на 14 версті залізниці у ст. Гніляково 20 анархістів з групи П. Кулешова напали на пасажирський потяг. Пограбування потягу супроводжувалося спаленням двох вагонів, що загорілися від кинутої бомби, вбивством жандарма. Під час перестрілки випадково були вбиті кілька пасажирів [35. 219].

Після цього нальоту одеська поліція отримала фантастичні відомості про те, що: «З Іспанії прибуло 14 анархістів і 2 молоді дівиці, що скоїли напад на кур'єрський поїзд», але це був хибний слід. Насправді в нападі на потяг брали участь анархісти-одесити: П. Кулешов, В. Козловський, І. Ельмановіч, М. Нєхорошев... Один з учасників нападу Мартин Мартинчик, через кілька днів був заарештований поліцією [35. 311].

18 вересня два анархісти увірвалися в магазині фарб Мусмана на вул. Малій Арнаутській і зажадали від господаря 1 тис. руб. «на революцію». Після зухвалої відмови видати гроші службовці магазину стали стріляти в нападників. Один з нападників, який застрелив купця Мусмана, був поранений і затриманий поліцією. Ним виявився відомий анархіст-іллегаліст Сельвестр Іщук [35. 219].

У першій половині вересня 1907 р. відбулося пограбування пекарні Катебургського (300 руб.) і артільника млинів Когана (900 руб.), напад на пекарню Коробадзи на Молдаванці (80 руб.), вимагання грошей мандатом у директора пробочного заводу...

Але, кожен захоплений під час ексів «червонець» коштував анархістам арештів і загибелі на ешафоті або в перестрілках з поліцією. З 5 по 12 вересня поліцейськими засідками на місці ексів були затримані анархісти: Яків Високий, який вимагав 5 тис. руб. в «Торговом доме братьев Курындиных» (26 листопада 1906 р. той же бойовик вже нападав на цю контору), Михайло Дмитренко - затриманий з мандатом на 100 руб. в кондитерській Кагурова, Давид Ігнатьєв - за вимагання 250 руб. в конторі млинів

Ван-ден-Мейзенберга, Пінхус Пелерман, що вимагав вимагав 1500 руб. у купця [35. 47, 77].

У ці дні відбувся арешт автономної групи анархістів-комуністів у складі: столяра Меєра Малкіна, маляра Лейби Майлухіна, слюсаря Мойше-Симхи Шермана (раніше вже висилався з Одеси «за підозрою» в анархізмі), Герша Байдерова, Герша Винника, Іцко Іоффе, Ідель Ліпмана і Парасковьї Єлістратовой [35. 115].

17-18 вересеня облави на вулиці Госпітальній (Молдаванка) призвели до арештів активістів групи «Черное знамя»: робітника гнотової фабрики Абрама Беккера (21 рік, учасник нападу на дачний потяг по лінії Куяльник), швачок Ганни і Єви Касперових (17 і 19 років). Обшуки в їхніх квартирах дали поліції інформацію про діяльність «Южнорусской рабочей группы анархистов-коммунистов «Смерть буржуазии есть жизнь рабочим» [35. 217].

20 вересня 1907 р., під час загального представлення чинів корпусу жандармів і поліції градоначальніку і тим. генерал-губернатору, з розшуку повідомили про необхідність негайно заарештувати сходку соціал-демократів на Молдаванці (це була помилкова інформація, від соціал-демократів поліція не очікувала збройного опору, тому разраховувала провести затримання без стрілянини). Проведення арештів було доручено помічнику пристава П. Дельфінському[82] [79. 68].

Увечері 20 вересня поліція організувала масштабну облаву в приватному будинку на вул. Картамишевській № 7 (Молдаванка), з метою затримати революційну сходку. Тридцять поліцейських оточили будинок, в якому, насправді, проходила сходка «Молодой воли», а не соціал-демократів.

Поліцейські були завчасно помічені спостерігачами, яких анархісти виставили на дахах флігелів і сусідніх будинків. У момент, коли поліцейські з'явилися на Картамишевській, спостерігачі свистом сповістили анархістів про початок облави...

---

82 – Дельфінскій Павло Олексійович. Народ. в 1868, з 1898 служив у одес. поліції околот. наглядачем, з 1906 - поміч. пристава Олександрів. ділянки, з квітня 1907 - у одес. розшук. відділенні, підозрювався в корупції, загинув 20.09.1907.

У дворі «підозрілого» дома поліцейських зустрів залп з десяти пістолетів, взрив бомби. Підсумок облави був провалений для поліції - вбитий помічник пристава П. Дельфінський, два поліцейських важко поранені. Під час перестрілки з поліцією була вбита дівчина-анархістка Ривка Шейніс, але всі присутні на сходці анархісти втекли. Тільки через декілька годин була проведена облава в цьому районі, під час якої було заарештовано 49 підозрілих, з них двоє поранених у недавній перестрілці - А. Поляков і О. Портненко. Наступного дня були затримани І. - Х. Довельман і робітник Я. Пружанський (19 років), підозрювані у вбивстві П. Дельфінського [35. 240-252].

Вже наступного дня після штурму поліція з'ясувала, що вона намагалася заарештувати не мирних соціал-демократів, а сходку бойовий «Молодой воли», причому, за поліцейським даними, на ній були присутні бл. 100 людей. Сходку зібрав лідер анархістів П. Імас[83]. На сходці проходила роздача експропрійованих грошей нужденним членам «Молодой воли» (по 20-30 руб. на бойовика), керівники бойових груп робили звіт про вимаганнях та напади (у тому числі про напад на потяг на ст. Гніляково). Стало відомим, що присутні обговорювали плани і підготовку вибухів поліцейських ділянок та одеської в'язниці, що бомби для цього «готував анархіст з Петербургу, який спецільно для цього приїхав» [35. 240].

Про вбивство помічника пристава стало відомо в столиці, сам прем'єр і міністр внутрішніх справ П. Столипін 22 вересня 1907 р. телеграфував до Одеси генерал-губернатору В. Новицькому: «Оголосіть мою подяку всім чинам поліції, що брали участь в обшуку на Картамишевській вулиці за їхню доблесть і відвагу. Телеграфуйте, чи залишив сім'ю Дельфінський, що поліг смертю хороброго. Похорон його прийміть за рахунок скарбниці. Необ-

83 – Імас Пінхас - Йосип (п. пр Іван Іванович). Народ. в Бендерах в 1878. Міщанин, прикажчик. 1905 – есер-максимал., участ. в рев. 1905, з 1906 анарх.-сіндікал., анарх.-ком. Два рази виселяють з Одеси до Тирасполя за підозрою в анарх. Лідер груп. Арешт. І вирок ОВОС 5.01.1908 до страти, 31.01. 1908 повішений в «Чумному кварталі», за іншою версією, отруївся за кілька діб до страти.

хідна сума на цей предмет і на допомогу сім'ї з утриманням вашого звернення буде негайно Вам переведена». 23 вересня у телеграмі від В. Новицького - П. Столипіну повідомлялося, що похорони пройдуть за рахунок скарбниці, а у П. Дельфінського залишилася «дружина без засобів до існування», який було виплачено допомогу в 600 руб. [79. 4-5].

«Союзники» на своїх зборах (були присутні більше 100 людей) вирішили помститися за вбивство П. Дельфінського і оголосили похід на вулицю М'ясоїдівську (Молдаванка) для того, щоб перестріляти всіх «євреїв і анархістів» [35. 253]. 23 вересня, під час похорону П. Дельфінського, очікувався єврейський погром. Після прощання з тілом вбитого, на одеському вокзалі зібрався натовп до 500 чол. Частина присутніх рушила по вул. Преображенській до центру міста, де била всіх євреїв, що зустрічалися на шляху... «Активісти» з натовпу відкрили стрілянину на вул. Тираспольській, знесли кіоск, в чайному трактирі Клеймана пострілами поранили двох євреїв, а близько трактиру нанесли ножеве поранення єврею... В різних частинах міста «підрізали» ще чотирьох євреїв, побили скло в будинках на вулицях: Тираспольській, Преображенській, Ніжинській, в Лютеранському провулку, в Єврейській лікарні [79. 11 об.].

20 вересня, після доносу провокатора, поліція все ж вистежила і заарештувала учасників міської конференції РСДРП, що призвело до різкого скорочення кількості членів одеської організації РСДРП. Якщо в 1905 р. їх було бл. 900 чол., то наприкінці 1907 р. залишилося 200 чол., а в 1916 р. - 40 осіб. Кількість членів РСДРП в Одесі в 1908 і 1916 рр. співвідносна із сумарною кількістю анархістів всіх одеських автономних анархістських груп, хоча в 1905 р. анархістів в Одесі було в три рази менше, в порівнянні з членами РСДРП.

25 вересня 1907 р. революціонерами (анархістами?) був поранений агент розшуку, городовий привіз його до Єврейської лікарні на Молдаванці «...біля якої єврейські хлопчаки 13-14 років ще раз пострілом поранили його в спину».

27 вересня анархіст Петро Мейнін (Мейніс) кинув бомбу в магазин Черткова за відмову власника видати гроші «на революцію». Петро Леонтійович Мейнін був сином чинов-

ника, годинникарем, з 1906 р. він став анархістом-комуністом, брав участь у бойових актах. За жбурляння бомби був арештований і засуджений на 8 років каторги і сибірське заслання.

30 вересня поліція повідомляла, що на двох «союзників» напав «натовп євреїв», обірвавши в них банти національних кольорів... В Одесі було зафіксовано вчинення кіднепінгу - викрадення анархістами дитини «богатого буржуя» з метою отримання викупу. Бойовики «Молодой воли» провели збройний напад на казарми 70-го козачого полку, прагнучи захопити зброю... Антибуржуазний терор в Одесі знову проявився у вбивстві багатого купця А. Барського анархістом-комунністом Леонтієм Яріним.

Газета писала: «Ось зразки циркулярів, що розсилаються по Одесі в конвертах окремим особам і цілим групам обивателів: «комітет партії одеських анархістів-комуністів пропонує вам ...», «великий трибунал таємного союзу «Золота маска», в конспірації своєї постановив поставити вам у відомо...», «на вчорашньому засіданні комітету маккавеєва союзу було вирішено...», «безпартійна одеська організація «Молода воля» ухвалила резолюцію...» [88]. Деякі з цих послань потрапляли на сторінки місцевої преси, інші передаються з рук в руки. А поруч з цим обиватель читає майже щодня такі повідомлення: «Вчора на такій-то вулиці відбулася запекла перестрілка між двома групами невідомих або між «союзниками» і «младовольцамі», убитих немає, поранені підібрані сторонами при появі патрулів... Коли ж кінець, - вигукнув я ще на початку року, кілька разів під враженням свіжої, щойно кинутої бомби. Тепер про бомби мало що чути, зате порохом тхне як ніколи» [23. 18].

24 вересня 1907 р. був заарештований одеський міщанин і лідер бойової анархістської групи Юрій Крижанівський - Юрка (звинувачувався в пораненні наглядача Любинського 18 серпня на Базарній площі, в нападі на артільника заводу Гена, у вбивстві городового Харченко). 27 вересня був затриманий анархіст-комуніст Василь Ткаленко (колишній кочегар пароплава «Петр Берг»), який вимагав 3 тис. руб. у інженера-технолога «РОПиТ» [79. 21-31]. За вимагання так само

були затримані: Степан Колесник, Елік Гольдсмит, Фроїм Ямпільський, Бейріш Фельдман... Наприкінці вересня 1907 р. поліція заарештувала бл. 50 одеських анархістів, 17 з яких - «підозрювані», які були вислані з Одеси (Голік, Гатінський, Рітенберг...) [89. 84].

Від анархістів відвернулася вдача, господарі магазинів втратили страх перед погрозами і кулею месників. 12 вересня чернознаменец Давид Трохимович (22 роки, закінчив учительську семінарію, приймав участь у вимаганні 250 руб. в конторі соляного млина) вбив власника магазину С. Машковіча за відмову видачі грошей за мандатом і виклик поліції [35. 141].

26 вересня стався напад трьох озброєних анархістів на пекарню Георгіу, що принесла нападникам 10 руб. з каси... але під час переслідування в перестрілці з поліцейськими був поранений і заарештований сімнадцятирічний анархіст-синдикаліст Фроїм Ройтман (нагадаємо, що Ф. Ройтман і якийсь Куня брали участь у нападі на мебляра Ландера). Ф. Ройтман за вироком ОВОС був засуджений до безстрокової каторги [45. 98-99].

Того ж дня троє анархістів увірвалися до квартири утримувача будинку розпусти на вул. Болгарській, вимагаючи гроші. На свою біду нападників намагався затримати дворник, який був застрелений анархістами. Поліція влаштувала засідку на здирників, які вимагали 600 руб. в конторі механічного заводу Краковіцького на Пересипу. Після перестрілки поліцією було затримано два анархіста. Бомба анархістів вибухнула в магазині Черткова [90. 2].

22 вересня 1907 р. шість бойовиків на чолі з анархістом Сергеєвим виїхали до Маріуполя «на запрошення» маріупольської анархістської групи, для проведення експропріацій. Але видані провокатором Василем Остроумовим (п. пр. Васька-Кулемет) вони були заарештовані. За наводкою того ж В. Остроумова був заарештований весь підпільний морської страйком і його лідер анархіст-синдикаліст Я. Вехов. Водночас В. Остроумов керував однією з останніх одеських груп «Черного знамени», яка на початку листопада 1907 р. (коли В. Остроумов вже давно «здавав» поліції більшість то-

варишів) вчинила напад на магазин готового одягу в Одесі. 27 листопада 1907 р., під час перстрелкі з поліцією, при спробі пограбування приватної квартири, В. Остроумов потрапив у засідку і був заарештований разом з шістьма товаришами (хоч він і був провокатор, його, за вироком ОВОС, все ж стратили) [91. 135]. З вересня 1907 р. одеська поліція почала робити серйозні успіхи в справі ліквідації анархістського підпілля. Багато в чому арештам допомогли визнання декількох ув'язнених анархістів (під загрозою ешафота) і інформація провокаторів, що змогли увійти до керівництва бойовими групами анархістів.

1 жовтня 1907 р. городові на вул. Госпітальній були обстріляні невідомими, після чого близько тридцяти юнаків, підозрюваних у причетності до «Молодой воли» і самооборони, були арештовані під час нових облав на Молдаванці. 9 жовтня, за відмову платити анархістам за мандатом, був застрелений власник магазину Тартаковський. 10 жовтня відбулося вбивство агента розшуку Немченко, був заарештований злодій - «скакун» Шмуль Екшінгер, що співпрацював з анархістами [79. 135].

8 жовтня були арештовані Семен Гунченко і Максим Зозуля за вимагання грошей за мандатом анархістів в крамниці на Прохорівській. Одеський «Летучий боевой отряд анархистов-коммунистов «Интернационал», в який входили С. Гунченко та М. Зозуля, практично весь був заарештований поліцією в жовтні 1907 р.: Б. (В.) Калинівський, Я. Журавський, С. Угніченко, Арбаша-Ключ, В. Борейша, Б. Фельдман, Б. Табачніков, Е. Крівень, К. Коленко, С. Колесніков, П. Гуськов, два службовця міської лікарні: І. Садовніков і Б. Фоменко. Бойовики загону здійснювали напади на магазини, вимагали гроші у представників міської буржуазії [92].

14 жовтня на квартиру керуючого цукровим заводом «Алексеевского товарищества» був принесений мандат на 2 тис. руб. від імені анархістів-комуністів. Того ж дня анархісти, вимагаючи виплат за мандатом, вломилися в магазин Гольфарга. Господар відмовився платити і відкрив стрілянину по нападникам, поранив і заарештував одного з них,

другий анархіст кинув бомбу в магазин, яка розірвавшись, не заподіяла великої шкоди [93. 40-48].

14 жовтня була заарештована сходка анархістів на квартирі Мошки Тригера по вул. Старорезнічній, крім нього і його дружини, були затримани поліцією: Віктор Пічахчі (писар окружного суду), Шимон Вайнер, Яків Філіпенко, Шашко Аккерман, француз Жан Кутеж. На квартирі було знайдено зброю і нелегальну літературу [94. 49-об.].

14 жовтня на вул. Преображенській «союзники», «відкривши стрілянину, вбили одного єврея і поранили ножем іншого». Терорист Хведот Балембат стріляв у городового на Олексіївській площі і був заарештований. 20 жовтня відбувся напад на контору шкіряного заводу Параска - шість озброєних людей захопили 1700 руб. В той же день відбулося пограбування артільника Одеської міської управи на 2800 руб. і артільника «Московской артели» на 100 руб., був смертельно поранений городовий [93. 72, 93].

У другій половині жовтня 1907 р. поліцією були затримани анархісти: Мартин Мартинчик, Володимир Литвін, Іона Рафалович, Іван Колосовський, Нухам Ноткін, Янкель Кофенос, Степан Вольський (у нього знайдено часопис «Буревестник»), Федір Старостенко, бомбист і фахівець з виготовлення бомб Сергій Яковенко – Сережка (незабаром страчений) [94. 5-6, 72, 93]. 24 жовтня поліцією був затриманий запасний матрос сибірського флотського екіпажу Сергій Ульянецький (у нього знайден бланк мандату анархістів-комуністів) та матрос Іван Чернов, що стріляв у городового (у нього знайдено два револьвери і мандат анархістів-комуністів з вимогою 500 руб.) [93. 100].

22 жовтня 1907 р. було заарештовано кілька керівників анархістів-синдикалістів разом з Я. Кириловським. На 5 грудня 1907 р. планувалася втеча з одеської в'язниці Я. Кириловського та його співмешканки анархістки Фанні Мордуховни Зельдович. Однак про організацію втечі дізналася поліція, і вона зірвалася. 4 квітня 1908 р. ОВОС засудив Я. Кириловського до 8 років каторги в Сибіру, а анархістів-синдикалістів: І. Котика (Козака), І. Ельмановіча, А. Хаседова - до 6 років, І. і Ф. Кауфман - отримали по 2 роки в'язниці;

Додіну, Розенштерн, Гольдіну, Гользіт, Спектор, Красилівського засудили до 1 року в'язниці [45. 79-80]. До липня 1909 р. Я. Кириловський відбував покарання в одеській каторжній в'язниці, а після - в каторжному відділенні Бутирської в'язниці в Москві [10. 112].

В першій половині листопада 1907 р. пройшли арешти анархістів: О. Ієращенка, В. Кононенка, Б. Аршвілі, Г. Абуладзе (два грузина за екс «Софии»), А. Гінзбурського, М. Розенсона, І. Кона, С. Попова, П. Грінька (анархіст з Єлисаветграда, влітку 1907 р., під час затримання вбив трьох городових), О. Мартинова (почесний громадянин), М. Когана - Мишка Дубинський, А. Мальзіна (за напад на пекарню Карабаша) [95. 1 - 18].

Зрадник Л. Коман на допиті в поліції показав, що метання бомби на вул. Старорезнічній, і Олександрівському проспекті провели Наум Розен і якийсь Пиня (був висланий з Одеси), що Мишка - Маленький, Абрам Пружанський, Сашка та якась дівиця Пустильнік вбили купця Тартаковського, що Нахманом Струтієвський, Абрам Левін - Абраша Миколаївський, Сруль - Бей Мендель, Давид Кареніков і Хаім Крайзельман - Павка пограбували чиновника на вул. Болгарській, що Вольф Барамба, Мендель і Антон Анакін скоїли напад на редакцію «Одесского листка» [45.98-101]. Провокатор М. Ройтман «показав» на трьох братів Крижановських і Сруля Барона як на учасників нападу на артільника заводу Гена. До цього часу С. Барон вже затримувався за жбурляння бомби, збройний напад на квартиру і вбивство двірника [45. 194].

Восени 1907 р. активізувалася дружина анархістів «Смерть буржуазии есть жизнь рабочим». Дружина готувала черговий замах на генерала О. Каульбарса, організувала кілька вибухів на пароплавах «РОПиТ» (Я. Вехов підірвав і підпалив пароплав «Новороссийск»), провела екси в Одесі і Ананьєві. До кінця року бойовики організували п'ять великих експропріацій на загальну суму бл. 250 тис. руб. У вересні-жовтні 1907 р. по Херсонській губернії прокотилася хвиля селянських виступів, підпалів економій, в підготовці яких брали активну участь одеські анархісти [10. 120]. У

листопаді-грудні 1907 р. охоронне відділення ліквідувало низку селянських анархістських груп Херсонщини.

Дружина «Смерть буржуазии есть жизнь рабочим» направила мандат професору С. Левашову (ректор Новоросійського університету та декан медичного факультету - «провідник реакційної політики в галузі вищої освіти», 1919 р. розстріляний одеським ЧК) з вимогою видати 500 руб. «для революції», під загрозою підірвати його будинок. [96. 16 об].

Начальник Одеського відділення жандармського управління повідомляв, що 20 жовтня 1907 р.: «...кілька молодих євреїв ходили вздовж Миколаївського бульвару і попереджали няньок з дітьми, що гуляли на бульварі, щоб вони не гуляли там, так як днями буде підірваний палац командувача військом» [97. 182].

У жовтні 1907 р. група матросів-анархістів готувала напад на пароплав «РОПиТ» «Румянцев» «...з метою пограбування пошти», яку перевозили на цьому судні. Дізнавшись про те, одеська поліція, провела арешти 32 «підозрілих» з метою перевірки на приналежність до анархістів [98. 2-6].

1 листопада сталося вбивство майстра пробочного заводу Арпса Г. Янке анархістом-синдикалістом Василем Некрасовим, який вів на заводі агітацію за страйк. Того ж дня відбулася перестрілка на Молдаванці (вул. Картамишевська), коли чотири анархісті прийшли вимагати 500 руб. у господаря магазину і напоролися на засідку поліції. 2 листопада за вимагання 1 тис. руб. були заарештовані Меєр Ройтман і Двойра Пустильнік. 3 листопада стався екс на фабриці паркету, під час якого був поранений околодочний наглядач [99. 13, 20, 23, 41].

5 листопада три анархісти потрапили у засідку, влаштовану трьома городовими, в перестрілці один городовий був смертельно поранений. Того ж дня в перестрілці був смертельно поранений анархіст Олексій Мартинов (слюсар 22 років, був під арештом за зберігання нелегальної літератури). Обшук на Слобідці привів до арешту анархіста - робітника Йосипа Ложненка, у якого були знайдені бомба і два браунінга.

6 листопада був затриманий анархіст Сруль Барон - Срулік Бітор - активний бойовик, учасник ексів на лавку Линецького (поранив Линецького), на квартиру утримувача будинку розпусти, домовласника Вітес, вбивств купця Абрамовича і т. і. [99. 31-38].

7 листопада під час похорону страченого 17-річного анархіста Вейланда його товариші атакували поліцейський загін. У перестрілці загинули кілька поліцейських і анархіст Злочевський. 8 листопада в перестрілці з городовим і стражником був вбитий Іван Варчуков, який вимагав гроші в гастрономі Неофіта і поранив у руку директора гастронома [99.40]. 14 листопада відбулося нове пограбування «Московской артели» в Одесі, в ході якого сім озброєних анархістів захопили 700 руб. Ховаючись від поліції на вул. Канатній, вони кинули бомбу і стріляли в переслідувачів, внаслідок чого було важко поранено двох городових (один пізніше помер) і двох наглядачів. Грабіжники сховалися, хоча серед них, також були поранені.

На початку 1908 р. був затриманий Андрій Ткачик, звинувачений у нападі на «Московскую артель», у стрільбі в двох околоточних наглядачів. 15 листопада відбувся напад на стеаріновий завод на Пересипу, під час якого шість бойовиків захопили 150 руб. [99.59 об, 63].

20 листопада похорон вбитого бойовиками «Молодой воли» «союзника» переросли у заворушення і погроми, для запобігання яких владою була спрямована сотня козаків для охорони похоронної процесії і ще дев'ять сотень для охорони міста і резерву околотків. Слобідською революційною дружиною (у якій брали участь і анархісти) було вбито кілька активних «союзників» і слобідський околоточний наглядач [100. 10].

З кінця жовтня 1907 р. «Рабочей группой анархистов на Юге» керував В. Козловський - Кок. До цього часу провокація почала знищувати структуру групи. 7 листопада в своїй квартирі вночі були заарештовані анархісти Андро (Андрій Ложненко, 21 рік) і Мінський (Іван Баханович, 19 років), яким було доручено вбити командуючого Одеським військовим округом. Під час обшуку були знайдені два

браунінга і «семіфунтовий динамітний снаряд закордонного виробництва, привезений Новомирським з Женеви» [101. 3, 135].

12 листопада, в районі Судака, відбувся арешт на пароплаві «Чиатур» кочегара В. Соколова, який виявився колишнім матросом одеського порту Яковим Веховим - керівником страйкому, лідером анархістів-синдикалістів, що з січня 1907 р. перебував на нелегальному становищі [17. 415, 418].

21 листопада у помешканні Михайла Моісеєнка по вул. Спиридонівській була знайдена лабораторія бомб групи «Смерть буржуазии». Обшук виявив 4 готові бомби, 10 оболонок для бомб, револьвер, прокламації... У лабораторії готувалися бомби для замаху на О. Каульбарса шляхом встановлення бомби в його палаці на Миколаївському бульварі. З'ясувалося, що М. Моісеєнко насправді - селянський хлопець Василь Тріполка (1886 р. н.) - відомий анархіст і лаборант – «бомбіст», який встиг побувати під судом у Харкові та Одесі (за свою «лабораторну» діяльність він був засуджений в грудні 1907 р. ОВОС на 15 років каторги) [102. 1, 7, 18].

22 листопада 20 поліцейських на чолі з помічником пристава оточили будинок по Лермотовському провулку №4, де мешкав дворянин В. Козловський з дружиною Марією і квартирантом Іваном Конніковим. Поліцейські зламали двері, але перша кімната виявилася порожнюю, а з другої кімнати в поліцейських почали стріляти невідомі. Кілька анархістів (В. Козловський, його дружина, П. Кулешов і невідомий), сховавшись у сусідній кімнаті, обстріляли поліцію. Три городових і помічник пристава були поранені, а анархісти, розбивши лампи, в темряві і метушні, змогли зникнути з міста події.

Поранений у перестрілці В. Козловський разом з дружиною зумів втекти за кордон. А в його будинку була виявлена лабораторія з виготовлення бомб. Анархісти підготували її до вибуху, склавши чотири пуди динаміту і вибухові снаряди в шафу і проводками підключивши детонатор, в розрахунку на те, що коли дверцята шафи будуть відкривати ключем або смикнуть, станеться вибух. Але помічник пристава запобіг вибуху, помітивши проводки. Було вирішено

не чіпати шафу з вибухівкою, а підірвати весь флігель з допомогою викликаних саперів [96. 46-51].

Провал анархістської лабораторії привів до нових арештів синдикалістів, в кінці листопада - на початку грудня 1907 р. більшість бойовиків дружини «Смерть буржуазии» було заарештовано (Мойше Місошнік, Абрам-Йосип Беккер, Микола Баранов і ще 13 анархістів). Був затриманий анархіст - учень одеського Комерційного училища Мирон Цісарський, який стріляв з браунінга в «союзника» [103].

29 листопада 1907 р. вимагання на фабриці паркету Когана та Луцького на Бугаёвке закінчилося перестрілкою групи «підозрілих» з городовими і арештом бойовиків Романа Шіхавцова, Дмитра Гребенюка, Оскара Рахмана. Герасим Бондаренко був заарештований після того як він кинув бомбу в поліцейських, що перешкодили йому вимагати 300 руб. у одеського купця.

30 листопада, з револьвером у валізі, в Одесі на вул. Кінній (в пральні Федорової, де була конспіративна сходка) була затримана Мотрона Присяжнюк[84] - одна з лідерів анархістської групи на Київщині (тісно пов'язана з Одесою, де жила її сестра Надія). На квартирі Н. Присяжнюк поліцією була залишена засідка, в яку потрапив лідерів анархістів - Пінхус-Лейзер Імас (у момент затримання намагався стріляти в поліцію і сторожа з двох браунінгів, звинувачений у вбивстві ватажка групи анархістів Зільберберга «з особистої помсти» 10 вересня 1907 р.) [104].

Незабаром були арештовані ще 14 анархістів-індивідуалістів - соратники М. Присяжнюк і П. Імаса, по справі про напад на контору цукрового заводу. До страти тоді засудили: М. Присяжнюк, Розу Кравченко, Сітіченіна, 7 членів одеської групи анархістів-комуністів: Петра Чорного, Федо-

84 – Присяжнюк Мотрона (п. пр. «Рая») – народ. вчителька, селянка з с. Погребище, лідер селян. анарх. - ком. гр. У серпні 1908 засуджена Київ. ВОС до смерт. кари (за нальоті 30.10.1907 на цукр. завод, вбивство священика, замах на офіцера поліції), після суду покінчила з собою. В. Короленко описав її історію в нарисі «Бытовое явление. Заметки публициста о смертной казни». У останньому слові на суді вона сказала: «Мій ідеал - вільний розвиток кожної окремої особистості в самому широкому сенсі слова і знищення рабства у всіх його формах... Гордо і сміливо ми піднімемося на ешафот... Ми вмираємо як переможці. Вперед! Наша смерть - наше торжество!»

ра Адессіна, Розу Дубинську, Розу Рабинович, Домну Патасевіч, Биндера, Голіщона [105].

Початок 1907 р. став для одеських анархістів часом найвищої активності та мобілізації, а для жителів Одеси - часом небезпечним для життя. За влучним висловом одеських публіцистів В. Малахова і Б. Степаненка, події в Одесі того часу «за своїми масштабами сумірні з громадянською війною» [106. 142].

Осінь 1907 р. для одеських анархістів стала часом грандіозних провалів, коли зрадники і секретні співробітники поліції розкрили структуру анархістських організацій, а поліція зуміла заарештувати більше сотні анархістів. Наприкінці листопада 1907 р. фактично закінчився етап анархістської активності, коли анархісти були не тільки господарями темних вуличок на околицях, а й кумирами протестуючих робітників і моряків Одеси.

Водночас не зовсім правий радянський дослідник історії анархізму В. Комін, заявляючи, що 1907 р. стався «повний провал», повний розгром анархістського руху, від якого в Україні залишилася тільки одна активна група в Катеринославі [107. 103-110].

Література:

1. Канев С. Н. Революция и анархизм: Из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840–1917 гг.). - М., 1987.

2. Ермаков В. О количестве и размещении анархистских групп и организаций в России в период между двумя буржуазно-демократическими революциями //XXVII съезд КПСС и актуальные вопросы истории партии. – Саратов, 1986.

3. Политичесая полиция и политический терроризм в России (вторая половина XIX - начало XX вв.). Сборник документов и материалов. – М., 2001

4. Кривенький В. В. О численности и размещении анархистских организаций накануне и в период российской революции 1905-1907 гг. Деп. ИНИОН. № 36936 – М., 1988.

5. Смирнова В. К. Анархисты на Дону: 1905-1921 гг.: дис. Канд. ист. наук.- Ростов-на-Дону, 2003.

6. Пашков М. Анархия – мать... террора // - 2003. - 31 января. gazeta.zn.ua/SOCIETY/anarhiya

7. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269

8. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8173.

9. odessit.ua. Одессика… vooruzhennoe-ograblenie…

10. Лебеденко А. М. История анархизма в Украине (кон. XIX - нач. XX вв.).- К., 1995.

11. Центральний державний істричний архів України (ЦДІА України). Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2131. Арк. 250; ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269. Арк. 18.

12. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269. Арк. 3, Ведомости Одесского градоначальника. - 1907. - 28 января.

13. Буревестник. – 1907. - 30 апреля (№5).

14. Сибиряков С. Борис Берков. // Каторга и ссылка. - 1927.- № 31. С. 247-254; Иоселевич В. П. Кишиневское сидение // Кондальный звон. – 1925. - № 1. С. 95 – 99, ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 2110. Арк. 144.

15. ДАОО. Ф 634. Оп. 1. Спр. 808. Арк. 3, 6; Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269. Арк. 194, 218.

16. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 808.

17. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178.

18. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 332.

19. ДАОО. Ф. 633. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2; Спр. 3. Арк. 6.

20. ДАОО. Ф. 13. Оп. 3. Спр. 233.

21. ДАОО. Ф. 633. Оп. 1. Спр 1.

22. Русское слово. – 1907. - 8 мая.

23. Кравец А., Капчинский О. Мишка Япончик – король Молдаванки. – М., 2007.

24. Буревестник. – Женева. – 1908. - Март – апрель (№ 10-11).

25. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178. Арк. 73; ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 745. Арк. 1-2.

26. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269. Арк. 296; Спр. 8269-а. Арк. 510.

27. Шляхов О. Терроризм в Україні на початку XX ст. (на матеріалах торгового флоту Азовсько-Чорноморського басейну) // Борисфен. – Днепропетровск, 2002. - №3 (129). - С. 26-27.

28. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 268.

29. Буревестник. – Женева. – 1907. – Сентябрь - октябрь (№ 6-7). - С. 6.
30. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 243.
31. Редакционная статья // Буревестник. – Женева. 1907. - 30 апреля.
32. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 3; Ф. 355. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 68; Ф. 276. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 6.
33. ЦДІА України. Ф. 301. Оп.1. Спр. 1426.
34. Русское слово. - 1907. – 8 августа.
35. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269-а.
36. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2402. Арк. 2-8; ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269-б. Арк. 104.
37. ЦДІА України. Ф. 347. Оп. 1. Спр. 1121.
38. ДАОО. Ф. 2. Оп 4. Спр. 8269-д.
39. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 753. Арк. 2-6; Спр. 749. Арк. 22; Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8453. Арк. 2.
40. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 244.
41. ГАРФ. Ф. 102. Оп. 237 (1907). Спр. 12 ч. 45.
42. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8610.
43. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2131.
44. ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146.
45. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8573. Арк. 1-9; Ф. 634. Оп. 1. Спр. 748. Арк. 8.
46. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 748.
47. Кравец А., Капчинский О. Мишка Япончик – король Молдаванки. – М., 2007; . ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8573. Арк. 12.
48. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 744.
49. Одесские новости. – 1906. – 12 сентября - 11 ноября.
50. Русское слово. - 1906. – 12 ноября.
51. Русское слово. - 1907. – 18 января.
52. Русское слово. - 1907. – 19 января.
53. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 441.
54. ЦДІА України У. Ф. 268. Оп. 2. Спр. 54.
55. ЦДІА України У. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2131.
56. Русское слово. - 1907. – 3 мая.
57. Русское слово. - 1907. – 3 июля.
58. ДАОО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 8282.
59. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178. Арк.142; ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269. Арк. 311.

60. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 181.

61. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 294; Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2272. Арк. 2-4.

62. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 4, 9; Ф. 419. Оп. 1. Спр. 5614. Арк. 3-8.

63. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 2. Спр. 47.

64. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2271.

65. Дело 70 матросов // Одесский листок. – Одесса, 1914. – 13 августа. С. 4; Восстание на броненосце «Потемкин Таврический». – М., 1923. – С. 327, 329, 331; О забастовке 1906 г. // Моряк. – Одесса, - 1921. – 21 мая, 24 мая; Сухов А. Пятнадцать лет назад. Годовщина борьбы за регестрацию; Иващенко И. Моряки перед царским судом. К 50-летию процесса 75 моряков торгового флота // Моряк. – Одесса, 1964. – 15 октября.

66. Трубичев И. Анархистские экспроприации: революционная борьба или уголовщина (на примере Первой русской революции) // Наше отечество. Страницы истории. Вып. 4. М., 2005. С. 81-89.

67. Знаменский М. Тюремные впечатления// Соблазн социализма. Революция в России и евреи. – Париж – М., 1995.

68. Русское слово. - 1907. – 20 июня.

69. Русское слово. - 1907. – 5 августа; ДАОО. Ф. 8187. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 11.

70. Русское слово. - 1907. – 19 августа.

71. Новое время. – 1907. – 21 августа.

72. Русское слово. - 1907. – 22 августа.

73. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2122.

74. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 834. Арк. 178, 353; ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 862. Арк. 29, 705, 836-838; Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269-а. Арк. 510.

75. Русское Слово. - 1907. - 26 июля.

76. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 2. Спр. 24.

77. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178. Л. 319, Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев. М., 1929. С. 389.

78. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2030.

79. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269-б.

80. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8502. Арк. 1-10; Ф. 634. Оп. 1. Спр. 754. Арк. 19-20; Спр. 742. Арк. 1-5.

81. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8173.
82. Новое время. – 1907. – 2 сентября.
83. Русское слово. - 1907. – 7, 11 сентября.
84. Вооруженное нападение на поезд, стрельба в виноторговца…. Одесса 106 лет назад // odessit.ua/news/odessika/19409-voor..
85. Русское слово. - 1907. - 27 сентября.
86. ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 5654.
87. Русское слово. - 1907. – 14, 15 сентября.
88. Санкт-Петербургские ведомости.
89. ЦДІА України. Ф. 335. Оп. 1. Спр. 131.
90. ЦДІА України. Ф. 335. Оп. 1. Спр. 141.
91. Зильберштейн Я. Мародер революции (провокатор Василий Остроумов)// Пути революции. - Харьков. - 1927. - № 5-6. С. 134 -137.
92. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 747. Арк. 2; Спр. 750. Арк. 2; Спр. 751. Арк. 2.
93. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8289-в.
94. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8270.
95. ЦДІА України. Ф. 347. Оп. 1. Спр. 834.
96. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8270.
97. Ткаченко-Плахтий О. П. Индивидуальный политический террор начала XX века в южноукраинских губерниях Российской империи (на примере терактов против Г. Чухнина и А. Каульбарса) // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. - Тамбов, - 2013. - № 5. Ч. 1. - С. 181-183.
98. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2123.
99. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269-г.
100. ДАОО.Ф. 13. Оп. 3. Спр. 239.
101. ДАОО. Ф. 455. Оп. 1. Спр. 1.
102. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269-а.
103. ДАОО. Ф. 314. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 246; Ф. 634. Оп. 1. Спр. 743. Арк. 3 - 5.
104. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8471.
105. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2126. Арк. 377; ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 9-10.
106. Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса 1900-1920. Люди… события… факты. – Одесса, 2004.
107. Комин В. В. Анархизм в России. – Калинин, 1969.

ГЛАВА 7.
Бойовий загін і поліцейський тиск (грудень 1907 - 1908)

Останній місяць бурхливого 1907 р. став для одеських анархістів «кошмаром провалів і арештів»[85]. Анархістське підпілля знищувалося поліцією, завдяки провокації, в результаті якої поліція вийшла на структури різних груп фе-

85 – В 1907 за вироком ОВОС в Одесі страчені члени «Черного знамени»: за збройні напади: С. Любарський, О. Агафонов, Шумахер, Пазіч; за вбивство провокаторів і фабрикантів: Б. Літвак (анарх.-синдикал.), Б. Берков; за перестрілку із «созниками» - Файнгольд і Літвак. Страчен за вироком Одес. військ.-польового суду 1907 - за озброєний напад А. Фарзер. Померли в 1907 у в'язниці: М. Ердалєвський, Р. Вигман (обидва «сіли» за зберігання вибух. речовин). М. Знаменський надав списки засуджених анарх., що пішли на каторгу (1907). У цьому списку, який не повний, вражає велика кількість членів «Черного знамени»: за зберігання вибух. речовин, тіпографії, зброї: Е. Айзенберг - 6 років катор., Г. Аранович (21 р.) - 2 роки і 8 м. в'язн., М. Бардюкова - 10 років катор., Е. Вайсман - 10 років катор., М. Кантерман (20 р.) - 4 роки катор., Г. Баскіна (17 р.) - 4 роки катор., Баханович (19 р.) -10 років катор., Н. Вайнштейн (19 р.) - 3 роки в'язн., З. Вайнштейн (21 р.) - 4 роки арешт. рот, Гольдфельд (Ігнатьєв) - 10 років катор., Х. Гіфон - 10 років катор., М. Зізюк (19 р.) - 3 роки в'язн.; Е. Коган - 3 роки катор., І. Полізов - 4 роки кат., Б. Рубльов - 10 років катор., С. Семенов - 9 років катор., Ш. Фельдман - 4 роки катор., Л. Латевіч (21 р.) - 4 роки арешт. роти, Лаженко (22 р.) - 9 років катор., Сандлер Г. (21 р.) - 4 роки катор., Клопоту Я. (21 р.) - 4 роки арешт. рот, П. Чебаторев (19 р.) - 4 роки катор., В. Яновський (21 р.) - 4 роки арешт. рот; Л. Шамес (17 р.) - смерт. кара; за вибух в квартирі: Гайдамаченко (17 р.) - 7 років в'язн., Б. Зікеєв (19 р.) - 6 років катор., Р. Грінберг (23 р.) - 4 роки. в'язн., Гінзбург (19 р.) - 4 роки катор., Мартинов (18 р.) - 4 роки катор., Сайдакавський (18 р.) - 4 роки катор., Х. Фінкельштейн (19 р.) - 4 роки арешт. рот, М. Фінкельштейн (16 р.) - 3 роки в'язн., В. Розенблат (19 р.) - 3 роки катор.; за збройний напад, захоплення друкарень: І. Гудзь (21 р.) - 20 років катор., Я. Железняк (17 р.) - 12 років в'язн., Е. Раппопорт (19 р.) - довіч. катор., І. Шеффер (21 р.) - довіч. катор., Р. Кугель - 8 років катор., І. Ланде - 10 років катор., К. Чічкан - 18 років катор.; метання бомби: А. Мільман (19 р.) - 10 років катор., М. Музікус (18 р.) - 8 років катор.: замах на вбивство провокатора: Морев (21 р.) - 20 років катор.; вбивство пристава: П. Шакерман - 15 років катор.; Мандатні вимагання: Масягін (18 р.) 6 років катор., Міллер (25 р.) - 10 років катор.; приналежність до групи «Черное знамя»: М. Славкін (19 р.) - 2 роки 8 м. катор., М. Гербер - довіч. поселення, В. Фрізман - 6 років катор.

дерації «анархистов на Юге» і «диких» анархістстських груп. Потужні і численні структури анархістів-синдикалістів були пригнічені арештами і їхня конспірація була зведена нанівець. Анархісти «Черного знамени» так і не змогли відійти від весняного 1907 р. розгрому поліцією, «Молодая воля» до грудня 1907 р. була послаблена арештами і загибеллю частини бойовиків в «битвах» проти «союзников» і поліції. Ще в жовтні 1907 р. в редакційній статті в «Буревестнике» анархісти нарікали на «розгубленість революційних сил» і на провину «могильників революції», роль яких, на думку анархістських публіцистів, зіграли політичні партії, що вплуталися в «думську авантюру» (РСДРП) [1. 1].

За численними арештами анархістів слідували страти: 15 жовтеня 1907 р. в Одесі були страчені шестеро бойовиків анархістів-комуністів «Черного знамени», пекарі (серед пекарів анархісти працювали з 1905 р.): Андрій Бєлов (1886 р. н.), Філіп Ічітовкін (1886 р. н.), Михайло Кодзюба (1886 р. н.), Костянтин Недорєзов (1886 р. н.), Василь Підвисоцький (1886 р. н.), Петро Федишкін (1885 р. н.). Вони були заарештовані в травні 1907 р. під час пограбування банку в Кишиневі.

Одеський анархіст, що ховався під псевдо М. Знаменский у замітці «Тюремні враження» писав; що наприкінці грудня 1907 р.: «Зараз центр російського анархізму перенісся з волі до в'язниці. Ми повинні поглянути прямо в очі дійсності: цілковитий розгром, цілковите розкладання анархізму». Він нарікав, що всі анархістські групи «тимчасові»: «Проіснувавши не більше 7 - 8-ми місяців, група лопалася, три чверті її членів йшли в тюрми і на шибениці, а на її руїнах виникала нова, з ще більшою лютою бажаюча помститися за товаришів і яка також загинула, в свою чергу...». Він писав про те, що до другої половини 1907 р. не існувало офіційно групи «Черного знамени», що «Черное знамя» «...сгубила відсутність коштів, необхідність черги дрібних експропріацій». Автор так само піддав критиці анархістську тактику «терору помсти»: «...йдеш на смерть не тому, що вважаєш свій акт необхідним для справи, а тому, що тебе тягне почуття помсти за загиблих борців, обмінюєшся життям з го-

родовим, інакше кажучи, коїш обмін на дрібниці...». «Захоплення приватною експропріацією, коли вона замість засобу стала метою, дало поживу польовим і військовим судам. Кількість засуджених за нальоти анархістів перевищує 60% всіх засуджених судом анархістів. Недостатня фільтрація приводить до нас непевні елементи, наслідком чого є посилена провокація і маса непорядних витівок під маскою анархізму. Нехтування методами організації мас, мирної пропаганди та агітації анархічного ідеалу і тактики...» приводить рух до занепаду, робить висновок Знаменський. Він вказує, що тільки одеські анархо-синдикалісти «...налягли на організацію робітників, селянських і матроських нелегальних спілок і, якщо тепер ще є сліди анархістської роботи в масах, то це лише сліди роботи синдикалістів» [2. 410-411].

Але, незважаючи на такі «враження», анархістське підпілля в Одесі продовжувало боротися. У грудні 1907 р. діє «Центральная группа анархистов-коммунистов» (один з її членів Берко Летичівський), вона друкує і розповсюджує свої прокламації. Анархісти-синдикалісти в 1908 р. поширювали свої брошури, видані в кінці 1906 - на поч. 1907 р. [3. 74, 99, 134, 183, 410-411].

Одеські анархісти докладали зусилля для створення об'єднаної федерації, скликання всеросійського з'їзду анархістів. Своєчасність подібного з'їзду анархісти усвідомили під впливом дискусій і рішень Міжнародного анархічного конгресу (Амстердам, серпень 1907 р.). Під час роботи Конгресу представники 27 держав Європи, Азії та Америки затвердили спеціальну резолюцію «Про ставлення до російської революції», в якій містилося звернення до анархістів усіх країн надати «всіляку матеріальну і духовну підтримку» справі російської революції, заклик пропагувати «...анархістські методи боротьби з самодержавством», підкреслювалося «міжнародне значення російської революції», від результату якої залежало «найближче майбутнє світового пролетаріату». Представник анархістів Катеринославу хизувався на Конгресі тим, що за останній рік анархісти Катеринославу провели 70 терористичних актів [4. 282].

У серпні 1908 р. анархісти-комуністи Російської імперії проводять в Женеві свою конференцію (були присутні: женевська група «Хлеб и Воля» і редакція однойменного друкованого органу, група «Буревестник» (Женева) і редакція часопису «Буревестник», представники деяких закордонних та російських груп). На конференції групи «Буревестник» і «Хлеб и Воля», об'єднавшись, створили «Союз русских анархистов-коммунистов» (на платформі синдикалізму).

«Рабочая группа анархистов на Юге», що об'єднала одеських анархістів різних напрямів (насамперед анархістів-синдикалістів), у грудні 1907 р. видавала чергову листівку «Ко всем рабочим». В Одесі ще залишилися різні місцеві групи на околицях Одеси (Пересипська, Молдаванська, Слобідська), що збереглися від ліквідації поліцією завдяки повній автономії від федеративних структур. Анархістські групи, незважаючи на провали, продовжували поповнятися, в тому числі і за рахунок активістів соціалістичних партій зневірених в лідерах РСДРП, Бунда і ПСР. Так, в 1908 р. до одеських анархістів перейшов бундовець Володимир (Волька) Давидов [5. 38].

У травні 1908 р. Департамент поліції в секретному циркулярі повідомляв керівництву охоронних відділень про формування в південно-західних районах імперії (в Україні) нових нелегальних «селянських братств», що представляють загрозу громадському порядку. Вказувалося, що активісти аграрних заворушень приєднувалися до анархістських організацій, закликавших селян до бунту [6. 32].

2 грудня 1907 р. були затримані учасники нальотів Михайло Кожухар та Іван Пірожков із загону О. Савицького[86]. 3 грудня було знайдено труп анархіста Севастіана Гусєва (висланий з Одеси в липні 1907 р. за зберігання бомб і зброї, звинувачувався у збройному пограбуванні в травні 1906 р. і

86 – Савицький Олександр. Народ. в 1888 в Новозибкові Чернігів. губ., в сім'ї чиновника, навчався в реал. училище. В 1906 став співпрацювати з рев. організаціями, потрапив до загону рев. месників. В 1907 став отаманом «Поліських лісів», до загону долучилися есери і анарх. Обклав даниною поміщиків і купців, роздавав селянам і революціонерам гроші. За його голову поліція пропонувала 3 тис. руб. Вбитий у Гомеля в 1909. 4 бойовикі гр. засуджені до страти, 8 - до довіч. каторги. В 1909 вийшла брошура «Таємниці Чернігівських лісів, або Обурливі походеньки розбійника Савицького».

в січні 1907 р., але суд тоді не знайшов доказів його причетності до ексів) [3. 12, 23].

7 грудня 1907 р., під час обшуку, на Пересипу в квартирі Івана Пославського, де було знайдено дві бомби і оболонки для бомб, два браунінга, 100 патронів, були заарештовані діти господаря квартири, (що виявилась конспіративноюквартирою анархістів) - Павло та Єлизавета – активісти пересипської групи анархістів. Незабаром були арештовані і інші члени групи: Григорій Юр'єв, Василь Яковенко, Григорій Грячев.

8 грудня відбулося невдалий для анархістів напад на ковбасний магазин Неофіта (в ході екса анархісти вимагали у власника магазину 3 тис. руб.), який закінчився перестрілкою з поліцією, в ході якої був вбитий один нападник - дев'ятнадцятирічний булочник Мифодій Клименко.

У середині грудня анархістам вдалося підштовхнути деяких одеських моряків до страйку (команду пароплаву «Єкатеринослав», насамперед кочегарів С. Пелевіна, М. Брейцара, О. Бакрінева). Але більшість моряків і портовиків не підтримала страйкуючих [7. 12].

У першій половині грудня 1907 р. поліції вдалося затримати одеських анархістів-комуністів: Франца Карнацького, сестер, дочок двірника Ганну та Олену Яценко, Абрама Гершмана (у малярській майстерні Вейнгкурта вимагав за мандатом 500 руб.); «мандатних» здирників: І. Кулешова, І. Порубаєва, М. Камінського, М. Дубчака, Г. Радіонова; Л. Ворону, Г. Янчер-Літічевскую та ін [7. 180-183].

Тоді ж поліцією була розгромлена «Крестьянская группа анархистов», що готувала вбивство голови Одеського військово-окружного суду (ОВОС) Г. М. Ніщенкова. Були заарештовані: Малка Патлажан - Мальвіна та Тауб (Шая) Фельдман (обидва колишні кишинівські анархісти), і одесити: почесний громадянин Петро Борячінський, Василь Базілін, В. Сіренєв, С. Новицька, Чайковський, Шевцова [8]. Арешти торкнулися ще однієї одеської селянської групи анархістів-комуністів. За новою справою за гратами опинилися: Олексій Басистий, Сергій Юмшаков (Юмшанов) (за зберігання зброї і бомб отримав 3 роки в'язниці), Роберт Вікман (селя-

нин Курляндської губернії, помер у в'язниці), у яких були знайдені під час обшуку гранати і револьвери, 16 примірників газети «Бунтарь», анархістські брошури, фото Л. Тарло та І. Покотілова [9. 1-10].

У грудні 1907 р. одеська поліція шукала «небезпечну» активістку «Черного знамени» - Вєрку (була максималісткою, членом ПСР, згодом - анархісткою-комуністкою), яка сприяла втечі з в'язниці анархіста П. Короткова, забезпечивши його грошима і револьвером. Ця дівчина брала участь у нападі анархістів на «Московскую артель», разом з К. Фейгельманом кинула бомбу в магазин капелюхів Вексельштейна, з'явилася на елінг з погрозами керівництву. 29 грудня 1907 р. вона була заарештована в помешканні по вул. Новосельського, де жила за підробленим паспортом. З'ясувалося, що справжнє ім'я Вєрки – Маля Перель (сестра анархіста Абрама Переля, якого в 1907 і 1908 р. висилали з Одеси). Разом з Вєркою був затриманий анархіст Григорій Бабіцький, який в 1905 р. був висланий до Тирасполя, як підозрюваний у замаху на вбивство агента розшуку. У поліцейському звіті повідомлялося про те, що Г. Бабіцький був одягнений «за анархічною модою - чорна сорочка, широкий пояс, як носять грабіжники, які називають себе анархістами-комуністами». Тоді в Одесі склався певний стиль одягу інсургентів, який підтримувався «модою на анархізм» в 1906-1907 рр. [3. 221].

15 грудня 1907 р. обшук у квартирі матроса Михайла Борлака привів до виявлення складу вибухових речовин [3.126]. 31 грудня були затримані відомий іллегаліст Сашка Маузер - Олександр Борейша (за підозрою у вбивстві і ексах, в 1906 р. він був направлен в заслання до Сибіру) та його сестра Віра (анархістка, була на засланні в Оренбурзької області) [10. 195]. Тоді ж був заарештований Сергій Яровенко: «найбільш небезпечний анархіст-бойовик», учасник ексів в конторі «Одесский листок», в конторі Бабічева, в магазині Саске [11. 13, 41].

12 грудня 1907 р. поліцейськими Михайлівської ділянки в публічному домі на Молдаванці були заарештовані (за озброєний екс майстерні Ландера) і направлені в розшукове відділення члени «Молодой воли»: Мойсей Вінницький

(під час арешту назвався Абрамом Вінницьким, іменем свого брата, якому було 14 років), Нахман Стратієвський (16 років) і Мотель Матівецький (17 років). На очній ставці жертва нальоту визнала всіх трьох хлопців як грабіжників. Молодиків з «Молодой воли» поліцейські не перший раз ловили в публічних домах. Так, Герш Вайнберг і Йосель Шаргородський у вересні 1907 р. були заарештовані поліцією в публічному домі [12].

Матирі хлопчаків-розбійників (у тому числі мати М. Вінницького) написали прохання про помилування на ім'я генерал-губернатора Одеси і командувача Одеським військовим округом [13. 16]. 2 квітня 1908 р. ОВОС засудив М. Вінницького і Н. Стратієвського до 12 років каторжних робіт. 25 вересня 1908 р. за вироком ОВОС М. Вінницький був засуджений до 10 років в'язниці. Пом'якшення вироку стало можливим, бо осуджений, не досяг 17-річного віку. Б. Гаделіс і М. Матівецький були засуджені до страти, але командувач Одеським військовим округом генерал О. Каульбарс пом'якшив вирок і замінив повішення довічною каторгою [13. 13].

12 лютого 1908 р. на Московській вулиці поліцією був затриманий міщанин Подільської губернії Мойше-Іцек Герш Котляр, звинувачений у нападі влітку 1907 р. на крамницю Ланцберга на Пересипу. За напад на мебляра Ландера та пекарню Георгела (поранений під час нападу) був заарештований ще один анархіст Куня - Фроїм Ройтман [3. 272].

9 березня 1908 р. від завідувача одеським розшуком на ім'я одеського поліцмейстера прийшов лист-клопотання про виплату провокатору Шика Пресману винагороди 4 руб. за відомості про М. Вінницького, М. Матівецького і Н. Струтієвського, по нападу на квартиру Ландера [3. 579 об.].

16 грудня 1907 р. відбувся напад членів «Молодой воли» на «союзників». Анархісти стріляли з револьверів і кидали каміння в групи «союзників», що поверталися після похорону свого товариша - члена «СРН» І. Вергіна, вбитого революціонерами. Під час зіткнення двоє «союзників» були поранені [3. 143].

Наприкінці грудня 1907 р. перестрілка між поліцією і бойовиками «Молодой воли» на вул. М'ясоїдівській стала початком кінця групи. У ході перестрілки троє анархістів були вбиті. Лідер групи Л. Мічман помер від отриманих ран, Я. Фукс втік до Західної Європи, ще один лідер «Молодой воли» - Зільберберг – був вбитий при загадкових обставинах, можливо, самими ж анархістами [15. 253]. 21 грудня під час облави «на анархістів» на Молдаванці було затримано 74 людини, з них 61 «підозрюваних» було «здано на етап» для негайної висилки за межі міста.

Вплив «Молодой воли» в Одесі зійшов нанівець. Припинилися численні, щоденні «набіги» на крамниці, мандатні здирництва. Зникнення «Молодой воли» мало низку причин: як роботу мережі поліцейських провокаторів і шпигунів, яка змогла виявити близько сотні «молодовольцев» та арештами «вибити» «молодовольцев», так і дозвіл влади для «благонадійних осіб» застосовувати проти злочинців зброю, що призвело до того, що кожне друге вимагання закінчувалося арештом або пораненням здирників. Закляті вороги «Молодой воли» - «союзники», під впливом П. Столипіна, вимушені були припинити беззаконня на околицях Одеси, їхні дружини були розпущені і роззброєні, що позбавило мотивації вимагання грошей на утримання самооборони.

У роки громадянської війни М. Вінницький - «Япончик» відтворив практику революційного «рекету» в Одесі. М. Вінницький пройшов школу іллегалізму у «Молодой воли», і цей досвід допоміг йому у створенні своєї одеської «іллегалістської імперії» в 1918-1919 рр. В 1918 р., стверджуючи свій контроль над одеськими околицями, М. Вінницький спирався не тільки на свої революційні заслуги та статус «жертви царського режиму», а й на «ветеранів» «Молодой воли», що у 1918 р. досягли віку 27-30 років

Незважаючи на повальні арешти в Одесі і новорічні та різдвяні свята (1908 р.) акції анархістських бойовиків тривали. 24 грудня 1907 р. анархісти зробили напад на млин Т. Когана [16. 22]. 31 грудня стався напад на купця М. Вургефта, у якого анархісти зажадали 500 руб. М. Вургельф відіслав свого службовця з повідомленням, що грошей він їм

не дасть, після чого анархісти стріляли в купця, заподіявши вісім поранень (підозрюваних у цьому нападі: Адольфа Белуші, Мартина Новицького, Ганну Козловську незабаром заарештували) [14. 74, 134] .

5 січня 1908 р. на Молдаванці поліцією був затриманий Абрам Кучерський - Ванька (у травні 1906 р. затримувався за підозрою у вбивстві городового, але був виправданий за відсутністю доказів і висланий з Одеси, в грудні 1907 р. був викритий у пограбуванні пасажира вагону конки на 400 руб.) [10. 40]. Того ж дня дев'ятнадцятирічний Йосип Центнер (колишній есер, учасник єврейської самооборони, з 1907 р. - анархіст), який пред'явив мандат у хлібній конторі Моргуліса на отримання 300 руб. від імені анархістів-комуністів був заарештований поліцією. Незабаром, за вироком ОВОС, він отримав 4 роки каторги, але з Сибіру збіг в Західну Європу [17. 9, 16].

7 січня 1908 р. на вул. Московській поліцейські зупинили двох підозрілих, у одного з невідомих під час обшуку були знайдені браунінг і маузер, у іншого - прокламації від «Рабочей группы анархистов на Юге». Незабаром поліція з'ясувала, що цей арешт став її великим успіхом - затримані виявилися лідерами бойової групи «анархистов на Юге»: волховський міщанин Михайло Миколайович Нєхорошев (Нєхороший) - керівник морського страйку, організатор вибуху пароплава «Аю-Даг», а згодом учасник великих нападів, у тому числі на потяг під Одесою та «найстарішй анархіст» Павло Севаст'янович Кулешов (він вже перебував під слідством - 6.01.1907 р. під час обшуку в будинку П. Кулешова була знайдена нелегальна література). 14 січня під час переходу, під вартою, з Пересипської поліцейської ділянки до Портової, біля залізничного моста, арештанти намагалися втекти, але вартові відкрили вогонь, вбивши М. Нєхорошева і поранивши П. Кулешова. П. Кулешев на суді був звинувачений у виготовленні бомб, організації вибуху в Лермонтовському провулку, від якого постраждали поліцейські і помічник пристава, в нападі на пароплав «София» і поїзд на 14-й версті... він був засуджений до повішення [10. 52, 68, 90 об.].

12 січня під час нападу на майстерні зброярів був заарештований авторитетний анархіст Трохим Вишневський[87], а 19 січня по тій же справі був затриманий Іван Швець (Шевчик). Незабаром І. Швець втік разом зі своїм конвойним, під час конвоювання з вартового приміщення до зали суду [10.14, 141].

Тодіж були затримані учасники збройного нападу і вбивства купця Фейнгольда, який відмовився давати гроші анархістам. Нападники намагалися втекти з місця злочину, стріляючи в городових, в ході перестрілки був вбитий поліцейський писар. За це вбивство були заарештовані Роман Шеховцов, Володимир Немировський і Абрам Гольдштейн (останній був вбитий стражниками при спробі втекти під час етапування) [18].

Поліцією були заарештовані: Давид Мейлехс - вбивця власника пекарні Кандстурського (вбитий анархістами за відмову віддати гроші), Рувим Лейзерович і Пілагея Березнер - за здирництво у купця Рейтмана суми в 100 руб. для «партії безробітних» [16, Л. 20].

8 січня 1908 р. стався напад анархістів на артільника Південно-Західної залізниці. До спецвагону, в якому їхав артільник (в районі ст. «Застава»), увірвалися три озброєних бойовики і, забравши у артільника 26 тис. руб. (за ін. свідченнями - 30 тис. руб.), зіскочили з потягу [19]. Цей екс (один з учасників був Сергій Яровенко) виявився останньою великою вдачею анархістів, що дала «Рабочей группе анархистов на Юге» можливість активно діяти в 1908 р.

Дев'ятнадцятирічний хлопець і «небезпечний бойовик» Сергій Яровенко, що втік із заслання в Пермській губернії до Одеси, брав участь у десятках нападів: на контори газети «Одесский листок» та фірми Бабічева, на магазин Саске...

87 – Вишневський Трохим Семенович. (п. пр. СашкаНарод. в 1883 в с. Конеж, Херсон. губ., син хлібороба, пекар. 1901-06 – вів пропаган. серед пекарів у Єлисаветграді, организов. гуртки РСДРП, участь. в самообороні, сприяв втечам з місцевої в'язниці, був чл. ініціатив. гр. по організ. «Союза пекарей». В 1907 переїхав до Одеси, увійшов до гр. анарх брав участь в конфіскації зброї в військ. майстернях. Скоїв збройн. супротив при спробі затримання. 19.07.1908 засуджений до 6 років каторги. До 1909 у Лук'янів. в'язниці, з 1915 – на поселен. в Іркутськ. губ. Утікав два рази, але був арештован.Помер у 1930 в СРСР.

30 січня 1908 р. він і ще три озброєних револьверами анархісти напали на проїжджаючого по вул. Болгарській артільника Мікіртичева і силою захопили в нього 684 руб. Незабаром С. Яровенко був вистежений поліцією і заарештований [21].

Значні гроші принесли одеським анархістам екс у власника кафе «Фанконі» (6 тис. руб.) та екс у Миколаєві (1,5 тис. руб.), що провела група анархістів, лідер якої переховувався під призвіськом Жлоб [16. 176].

21 січня в контору фірми млинів «Олов и Друян» на вул. Тираспольській увірвалося дев'ять озброєних людей, що зажадали грошей. Але конторські працевникі повідомили, що ключі від кас фірми у касира, а він в цей час відсутній. У пошуках «живих» грошей частина нападників розбрелася по кімнатах контори. У метушні, випадковим пострілом, був поранений відвідувач контори. Незабаром нападники побачили, що до конторі наближаються кілька поліцейських. Вирішивши, що вони оточені, нападники почали тікати в напрямку «Толкучего рынка» (сучасний Прохоровський сквер), відкривши стрілянину по городовим. Ексіст Фішель Гнесін (17 років) кинув бомбу в поліцейського, але вона вибухнула, не заподіявши нікому шкоди. Городовий Г. Гуляйка застрелів ексіста Адама Статкевича (29 років, організатор групи) і зарубав шаблею Ф. Гнесіна. Поліцейські поранили і затримали ще трьох нападників (Каленніка Овчаренко, Никифора Пласконного, Шимона Пазовського). На слідстві з'ясувалося, що група нападників мала відношення до анархістської федерації «Черный ворон» [16. 58].

5 та 8 лютого 1907 р. полицією було затримано ще два нападники на контору «Олов и Дуян»: Яків Тітельман (він ще вимагав 1 тис. руб. в магазині Кауфмана) і дівиця Хана Гельман 15 років [16. 131-136, 216, 23]. 18 вересня 1908 р. у містечку Гола Пристань були затримані: Василь Марченко (висланий до Вологодської губ., в 1907 р. втік до Одеси) і Лаврентій Короленко (висланий до Архангельської губ., в 1907 р. втік до Одеси). Вони були звинувачені в нападі на контору «Олов и Друян», а так само на «Московскую артель», на вагон конки, в пограбуванні скотопромисловця [20. 652].

Владислав Свенцішевський на призвісько Анархіст очолів іллегалістічну групу, яка провела в Одесі з десяток ексів, поки її бойовикі не були затримані поліцією.

У січні 1908 р. на ім'я тимчасового Одеського генерал-губернатора надійшла телеграма від російського консула в Марселі про те, що до Одеси морем направляється відомий анархіст Панах і якийсь болгарин з міста Фіуме Д. Лапов-Гурін з «грузом» вибухових речовин для організації замаху на тимчасового Одеського генерал-губернатора І. Толмачова[88] та «іншого сановника» та 15 тис. франків [22].

Одеський тимчасовий генерал-губернатор порушив перед губернським земським зібранням питання про асигнування в його розпорядження 10 000 руб. на посилення поліції, унаслідок того, що «Одеса є головною квартирою злочинців, що поширюють свою діяльність на всю губернію... З Одеси в Херсонську губернію надсилаються загони агітаторів, що збуджують селянські маси і робітників проти уряду» [23].

Одеський тимч. генерал-губернатор, зважаючи на напади анархістів на пасажирів трамваїв, наказав озброїти револьверами кондукторів трамваїв, що курсували на околицях Одеси, для відсічі ексістам. Господарі магазинів, складів, контор, артільники і касири так само переходили на «збройне становище» [16. 332].

У грудні 1907 – на початку 1908 р. було заарештовано лідерів і бойовиків «Рабочей группы анархистов на Юге»: Леона Когана - Давида Самарського, Давида Робінзона, Григорія Тимохіна (відомий як нападник на «Московскую артель» і на поліцейських), Василя Михайлова (з московської групи

---

88 – Толмачов Іван Миколайович. Генерал-лейтенант, під час революції 1905, очолював експедицію для боротьби з рев. гр. в Грузії. За успіхи в цій боротьбі отримав звання генерал-майора (1907). За наполяганням П. Столипіна призначений 2.12.1907 одес. градоначальником та тим. Одес. ген.-губер., потрапив під вплив «правих», замішаний в корупціон. скандалах, час його правління охрестили «толмачовщиной», перебував у конфлікті з головою одес. відділу СРН О. Коновніціним. Після вбивства П. Столипіна в 1911 відправлений у відставку. Замість нього одес. градоначальником призначений І. Сосновський (Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905-1907) // Український історичний журнал. - 1992. - № 1. - С. 93-95).

анархістів-комуністів), Петра Дівакова[89], ще два бойовики скоротили собі життя під час арешту.

Наприкінці січня - початку лютого 1908 р. поліцією була ліквідована лабораторія з виробництва бомб і затримано бл. 50 анархістів: Андрій Попов - Чорний; Яків і Буня Ямпольські, Місей Бершадський, Вельгельмом Шеффер, Нухім Оддлер, Нахум Найдерман, Давид Паліцин, Ашей Нехман, Мойше Штомберг, Ісаак Гройсман, Шолома Міровец, Йосип Рабинович, Меєр Баланцев, Григорій Бабицький, Яків Баранов, Сергій Яровенко, Михайло Іванов (останній за здирництво в користь групи «Черный ворон») [24].

***

В серпні 1907 р. женевською групою анархістів-комуністів «Интернационал», за допомогою членів анархістських груп «Бунтарь» і «Буревестник», були створені «Боевая интернациональная группа анархистов-коммунистов» та «Боевой отряд «Интернационал» (керівники М. Рогдаєв і С. Борісов). С. Борісов після втечі з каторги подався до Севастополя, де намагався організувати втечу анархістів з Севастопольської в'язниці, після чого приєднався до дій з організації «Боевого отряда».

На «Боевой отряд» покладалося завдання підстьобнути нову революцію в українських губерніях в лютому-березні 1908 р. шляхом вчинення гучних терористичних актів, організації «міської війни», захоплення заводів і міст. До «Боевого отряда» увійшли відомі анархісти, що перебували у Женеві: Абрам Гроссман, Ольга Таратута, Наум Тиш, Герман Сандомирський, Ізраїль Дубинський та ін. Кількість членів «Интернациональной групы» и «Боевого отряда»невідома, але можна припустити, що група мала бл. 70 членів, а бойовий загін бл. 40 бійців.

89 – Дівaков Петро Аркадійович (п. пр. Макаров, Петро Чорний). Народ. в 1883, син службовця з Могилів. губ., закінчив с/г училище, інструктор-монтер в порту. 1903-05 – член РСДРП, з 1906 – анарх. Створив лабораторію бомб, готував замах на одес. ген.-губернатора, взяв участь у ексі на «Софии». Арешт – 1908, в березні 1909 вирок суду - 12 років в'язниці, але за нововиявлен. фактами суд у серпні 1910 оголосив новий вирок - смерт. кара, замін. на 15 років каторги. Учасник громадян. війни. 1933 – арешт. в Казах. ССР за звинуваченням у шкідництві.

Перший етап реалізіції плану почався у вересні 1907 р. – до Києва прибули Г. Сандомирський та І. Дубинський[90], а С. Борісов – в Катеринослав і Ніжин. 25 вересня 1907 р. С. Борісов організував велику експропріацію на ст. Верхньодніпровськ - пограбування поштового відділення що принесло анархістам 60 тис. руб. Восени 1907 р. анархісти провели ще 5 успішних експропріацій, що принесли їм ще бл. 60 тис. руб.

С. Борісов повернувся з частиною експропрійованих грошей до Женеви для організації об'єднаної федерації анархістів та «Боевого отряда». Зі своєї «здобичі» він виділив редакції часопису «Буревестник» 7 тис. руб. на видавничу діяльність, основна сума грошей була спрямована на створення підпільних баз анархістів в Києві, Катеринославі, Харкові, Одесі (створення лабораторій вибухових речовин, підпільних друкарень). Туди ж були спрямовані контрабандні транспорти зброї - перша партія з 70 револьверів була закуплена М. Рогдаєвим в Англії. У Катеринославі планувалося створити центр анархістського повстання і захопивши місто створити в ньому «Вільну комуну» (через 11 років «вільну комуну» в Катеринославі проголосить Нестор Махно).

На грудень 1907 р. - січень 1908 р. «Интернациональная група» планувала провести свій всеросійський з'їзд у Києві, де їм вдалося провести регіональну підпільну конференцію. В цей час ідеологічна боротьба між анархістами-синдикалістами, анархістами-комуністами і «Черным знаменем» припиняється, І. Гроссман і Г. Сандомирський приймають програму анархо-синдикалізму. Створити єдиний анархістський рух міг допомогти об'єднавчий з'їзд, але він так і не відбувся через арешти анархістських активістів.

90 – Дубинський Ізраїль. Народ. в 1889 в Одесі, закінчив Одес. ремесл. училище, з 1903 брав участь у рев. події в Одесі як есер. В 1905 в Одесі вчинив замах на пристава, був заарештований і засуджений до смерт. кари, яка була замінена на довічну каторгу, як неповнолітньому. 1906 – втік з каторжної в'язниці в Женеву, став анарх. Восени 1907 нелегально повернувся до Києва, щоб звільнити анарх. з київ. в'язниці. Арешт., суд у лютому 1909 засудив його до безстроков. каторги. Перейшов до есерів в 1917, брав участь у підпільній антібольшев. діяльності, на поч. 1920-х вступив до ВКП (б) 1930, розстріляний в 1938. (Сандомирский Г. По приводу старого спора // Каторга и ссылка. 1926. № 2 (33). - С. 20-21).

15-16 грудня 1907 р. поліція заарештувала 12 анархістів київської групи, що була пов'язана з «Боевым отрядом», а 8 січня 1908 р. на ст. Казятін був затриман емісар «Боевого отряда» Наум Тиш[91]. Після цих провалів С. Борісов терміново викликав в Україну з Женеви Ол. Таратуту і А. Гроссмана [10. 33].

«Интернациональная группа», будуючи плани нової революції, розглядала Одесу як важливий «обласний центр», що покликаний активізувати анархістську діяльність в південно-західному регіоні імперії. У січні 1907 р. до Катеринославу і Одеси прибули емісари женевського «Боевого отряда». Однак, прибувши до Одеси, вони зіткнулися з тим, що анархістські сили, на які вони розраховували, до цього часу були розгромлені поліцією або виїхали з міста, побоюючись арештів. С. Борісов кілька разів побував в Одесі, намагаючись мобілізувати оскільки місцевого анархістського підпілля. Окремі одеські анархісти увійшли до складу «Одесского летучего боевого отряда анархистов-коммунистов «Интернационал». Але в той же час, він побоювався широкого залучення місцевих анархістів, знаючи про те, що провокатори є в більшості місцевих анархістських груп.

Ольга Таратута, яка добре знала місцеве підпілля, була призначена головним координатором і організатором терористичних актів в Одесі. З бойовиків «Боевого отряда» до Одеси прибули: якийсь «Міша», Аврум-Іцек Тетельман і його дружина П. Найдорф, Роза Тарло (мати страченого в Одесі Л. Тарло). Вони налагодили контакт з групою анархістів-комуністів Молдаванки, разраховуючи на їхню допомогу у справі терору. У листопаді-грудні 1907 р. група анархістів Молдаванки провела замах на життя городового, вбивство купця, що відмовився платити за «мандатом», численні здирнецтва (члени групи: Андрій і Терентій Перніс, Макарій Петрук, Овсій Шейко, Володимир Немировський, Роман Шеховцов та ін.) [20. 277-278].

91 – Тиш Наум Янкелевич (п. пр. Невзоров). Студент Варшав. універ., член Білосток. гр. анарх.-ком., один з організаторів гр. «Інтернаціонал» в Шарлоттенбурзі і «Боевого отряда». В 1907 виїхав до Німеччини, 20.07.1907 був заарешт. у Білостоці по справі «Русской федерации революционеров – анархистов-коммунистов».

У січні-лютому 1908 р. одеський «Боевой отряд» планував провести замахи на командувача Одеським військовим округом генерала О. Каульбарса, градоначальника Одеси генерала І. Толмачова, голову Одеського військово-окружного суду (ОВОС), вибух будівлі ОВНС під час засідання. Для реалізації цих планів від С. Борісова одеському «отряду» було передано 7 тис. руб.

Звернемося до доповіді директора департаменту поліції М. Трусевича міністру внутрішніх справ П. Столипіну по справі «Боевого отряда анархистов-коммунистов «Интернационал» (від 18.03.1908 р.): «...закордонна агентура одержала відомості про те, що з числа захоплених анархістами-комуністами при пограбуванні ними 25 вересня поштового відділення при станції «Верхньодніпровськ» 60 тис. рублів, значна частина цієї суми була доставлена до Женеви анархістській групі «Буревісник» С. Борісовим і якимось Мішею, які брали особисту участь у цьому пограбуванні. Після прибуття до Женеви вони долучилися до групи «Інтернаціонал» і утворили зі своїми товаришами з Росії «бойову інтернаціональну групу анархістів-комуністів». У грудні місяці названа група сформувала «Бойовий інтернаціональний загін» для поїздки в Росію з метою здійснення цілої низки терористичних актів політичного та економічного характеру (передбачалося підірвати з'їзд гірських промисловців на Півдні або на Уралі, вбити Київського генерал-губернатора Сухомлінова).

Але головним завданням групи була підготовка повстання по містах і селах Київської, Херсонської, Таврійської, Катеринославської губерній, на Чорноморському військовому флоті.

До складу одеського загону увійшли: С. Борісов, Міша (він же Аркадій), який брав участь у пограбуванні богоугодного закладу в Сімферополі і в кількох вбивствах, Аврум Іцек Лейбов Тетельман (він же Леонід), колишній студент, учасник кількох пограбувань.

Першим відправився в Росію в другій половині грудня 1907 р. С. Борісов, а слідом за ним А. Тетельман разом з дружиною (П. Найдорф). Борісов і подружжя Тетельман при-

були до Одеси. Звідси С. Борісов послав до Швейцарії вимогу про висилку йому транспорту зброї у кількості сімдесяти револьверів системи «Браунінг» та «Маузер».

У грудні 1908 р. С. Борісов, отримавши від Одеської групи анархістів 2 тис. руб., відправився до Катеринославу, де вирішив влаштувати головну штаб-квартиру для організації всіх підприємств загону на Півдні Росії. «Боевой отряд» видав А. Тетельману 2 тис. руб. на організацію вбивства Голови Одеського військово-окружного суду... з Женеви прибули О. Таратута і Абрам Гройсман (призвісько в групі Олександр). На О. Таратуту группою був покладен обов'язок організувати: вибух будівлі Одеського військово-окружного суду під час засідання, вбивство командувача військами Одеського військового округу генерала Каульбарса, на що вона отримала від групи 5 тис. рублів... матері страченого в Одесі анархіста Розалії Тарло, що поставила після страти сина метою свого життя саме це, - вбивство генерала Каульбарса та начальника Московської в'язниці, колишнього, під час страти Тарло, начальника Одеської в'язниці. З прибуттям до Росії «Бойового загону», С. Борісов увійшов у зносини з Р. Тарло, що оселилася в Одесі ...

С. Борісов водночас робив приготування до пограбування на залізниці якогось артільника, який повинен був вести з собою величезну суму, але ввечері 19 лютого несподівано виїхав до Севастополя з метою звільнення з-під варти якогось заарештованого товариша Колі, а так як останній у в'язниці покінчив своє життя самогубством, то С. Борісов повернувся з Севастополя до Одеси... Наприкінці лютого С. Борісов прибув до Одеси. Він мав намір здійснити пограбування казначейства в одному з чорноморських портів Росії і екс на борту торгового судна «Румянцев». В Одесі мала бути куплена яхта, на якій анархісти розраховували втекти після проведення успішного ексу. Але в Одесі С. Борісов був заарештований.

Для висвітлення діяльності «Бойового загону» завідувачем закордонною агентурою був відряджений з Женеви до Російської імперії секретний співробітник Бенціон Долін (він же відомий анархіст групи «Буревісник» на прізвисько

Абрам), завдяки якому були з'ясовані зв'язки членів «загону» з місцевими анархістськими групами в Катеринославі (де планувалося розгорнути головний штаб майбутнього повстання), Одесі, Харкові, Києві, в Бессарабській губернії» [25. 280-280 об].

В Одесі серію анархістських «провалів» на початку 1908 року та в 1909 р. підготував провокатор Бориис Долін - агент «охранки» на прізвисько Ленін. Він видав поліції Ол. Таратуту, одеське і хотінське анархістське підпілля, вказав місця двох підпільних друкарень групи «Буревестник», двох складів революційної літератури, складу зброї, надав поліції докладний план транспортування анархістської літератури і зброї з Західної Європи до Російської імперії. В Одесі діяли так само провокатори з анархістського середовища: О. Беньковський, А. Ляховецький - Саша Чорний, Осип Бліц - Піляй (одеський журналіст, анархіст-комуніст). Про масштабність провокацій в Одесі говорять і суми, витрачені поліцією на секретних інформаторів і конспіративні квартири (гроші «секретного фонду»). Так, в Одесі витрати «секретного фонду» сягали 13 тис. руб. на рік, в той же час в Катеринославі - 7 тис. руб., в Чернігові - до 4 тис. руб. [26].

Поліції вдалося розгромити ряд анархістських організацій, нанести смертельні удари по головному бастіону анархії - мережі підпільних місцевих організацій. Масові арешти анархістів в Одесі, Катеринославі, Києві, Житомирі, Бердичеві, Ніжині, Кременчуці, Севастополі, Харкові... Всього «по лінії» «Боевого отряда» (у зв'язку з його «справою») у грудні 1907 р. - березні 1908 р. було заарештовано бл. 50 чол., бл. 150 анархістів місцевих груп опинилося за гратами внаслідок провалу підпільної анархістської мережі південного-заходу.

Після провалу київської групи анархістів Ол. Таратута залишила Одесу і стала готувати вибух київської в'язниці «Лукьяновка» і втечу заарештованих анархістів з цієї в'язниці. Але в березні 1908 р. в Катеринославі поліція затримала Ол. Таратуту з валізою ручних бомб. Із Швейцарії до Одеси приїхав старший брат Іуди Гроссмана - Абрам

(Олександр) Гроссман - видний ідеолог анархізму. Він увійшов до керівництва «Боевым отрядом» і взяв на себе підготовку замаху на генерала О. Каульбарса. 28 лютого 1908 р. А. Гроссман був відстежен поліцією в потязі, що прямував до Полтави, і під час арешту застрелився.

В Одесі в лютому 1908 р. поліція розгромила анархістську групу, до якої входив Янкель Тотельман, Іван Крикливий, Аврум-Ліп Сойфер, Естер Фішман, Борух Спектор (учасник революції 1905 р. в Миколаєві, засланець, що в 1907 р. приїхав до Одеси і організував автономну групу пропаганди анархізму) [27. 8].

12 лютого 1908 р. під час тюремної прогулянки наглядач вбив Петра Шеффера - одного з анархістських лідерів. 22 лютого під час експу магазину був заарештований іллегаліст Афанасьєв, а 23 лютого - Мордко - Шмуль Хівулі – арештован член «Боевой группы анархистов-коммунистов «Черный заряд», яка планувала екс в одеському ресторані «Константинополь». «Черный заряд» був розгромлений в жовтні 1908 р., коли були знову арештовані: М. - Ш. Хівулі (який у травні 1908 р. втік з-під арешту) та І. Статкін [28].

2 березня в Одесі було арештовано 7 анархістів, в їх числі Р. Тарло і П. Найдорф-Тетельман. А. Тотельман встиг сховатися, присвоївши гроші «Боевого отряда» і ставши разом зі своєю нареченою П. Нейдорф провокаторами. Незабаром було заарештовано десять анархістів, виданих цієї «парочкою» [29].

Суд над членами «Боевого отряда» розпочався тільки в 1909 р., слідство у справі тривало близько двох років. До цього часу на лаві підсудних опинився тільки 21 бойовик, ще 11 анархістів померло або було вбито у в'язниці, один збожеволів, один втік... під час ліквідації «отряда» чотири бойовики були вбиті у перестрілках з поліцією при затриманні, один застрелився. Одеська поліція, при транспортуванні арештантів з одного місця в інше, влаштовувала так, щоб дати привід арештованому анархістові спробувати втекти, і вбивала їх під час втечі.

За вироком ОВОС Ол. Таратута отримала 21 рік каторги і опинилася в казематах тієї ж Лук'янівської в'язниці, яку вона

сподівалася підірвати. Н. Тиш та І. Дубинський отримали по 15 років каторги, Г. Сандомирський - 8 років, С. Борісов був повішений у дворі Катеринославської в'язниці [30. 28].

У березні 1908 р. короткому арешту піддався Капель Ердалєвський, який повернувся до Одеси для відродження підпільної групи (цього разу К. Ердалєвський не був пізнаний як лідер терористів, у зв'язку з чим, вже через місяць, він був звільнений за відсутністю доказів). Після звільнення К. Ердалєвський, рятуючись від переслідування, залишив Одесу. У грудні 1908 р. року він був вистежений поліцією на конспіративній квартирі у Вінниці. Під час арешту він відстрілювався від поліції до останнього патрону, яким він обірвав своє життя.

2 березня поліція заарештувала в Одесі 17 бойовиків «Отряда международной борьбы» - іллегалістскої групи близькою анархістам-комуністам [31. 43].

Після краху «Боевого отряда» анархістський журнал «Буревестник» (квітень 1908 р.) констатує, що в анархістському середовищі панує «розчарування, смуток, туга, доходить часом до відчаю». У травні 1908 р. одеська поліція доповідала до столиці, що в Одесі вже немає анархістів-терористів. Але такі заяви були передчасними...

У лютому 1908 р. В. Козловський таємно повернувся до Одеси і створив у місті нову анархістську групу із 25 чоловік (П. Козакевіч (флотський офіцер), К. Штрімфер, Ю. Каленкевіч, Л. Вольфензон - Альоша-моряк та ін.) і нову хімічну лабораторію з виготовлення бомб, налагодив зв'язок одеських анархістів з Нью-Йорком, Варшавою, Львовом. Група розробляла плани нового замаху на тимч. генерал-губернатора Одеси І. Толмачова. Бойовики групи вчинили наліт на приміську садибу і захопили там 40 тис. руб.

Відчуваючи активізацію анархістів, поліція взялася за нові арешти в одеському порту - за пропаганду серед матросів і робітників «РОПиТ» були заарештовані Ілля Ларін, Микола Зубрицький. Матроси Головко, Кравченко, Карпенко, Покривалов, Пекарчук, Кусі були вислані з Одеси за підозрою у зв'язках з анархістами [32]. 2 березня 1908 р. відбулися арешти декількох членів групи анархістів-синдикалістів

В. Козловського. Але арешти не знищили ядра групи. Незабаром до групи приєднався Макс Вольф, що приїхав з Лодзя, і Всеволод Жіводар (Налівайкін) - зі Львова [33].

У травні 1908 р. відбулися арешти членів групи Рувима-Айзіка Мільштейна і Берель Гутмана, які готували замах на І. Толмачова. У липні 1908 р. В. Козловський був заарештован при затриманні відстрілювався, поранивши двох поліцейських. Незабаром він був засуджений до 15-річної каторги [34]. На початку літа 1908 р. були заарештовані анархісти: М. Вольф, Р. Давидович, Л. Симанович, О. Чаплинський, Г. Вайнсберг.

Влітку 1908 р. поліцейські зведення вказують тільки на окремі акції анархістів в Одесі, активність одеських анархістів цього періоду не йде ні в яке порівняння з активністю анархістів Одеси минулих років. Одеські анархісти нез'ясованої групи влітку 1908 р. вчинили напад на завод Шаца (учасники: П. Станін, Іван Трофімов, Лаврушка, Сашка - стекольщик, Костянтин Данілов; наліт на цегельний завод Бланка (учасники: П. Станін, Ванька - Дюківський, Михайло, Лейб Коган, Мойсей Штасер, Шевель Касошяд). Та ж сама група скоїла напад на їдальню Когана, (учасники: Костянтин Каларуді (22 роки), Павло Станін (22 роки) – згодом вони були покарені десятирічною каторгою, третій нападник - Іван Трофімов - був вбитий поліцією після нападу на їдальню [20. 431].

Навесні - влітку 1908 р. в Аккермані ще існував «Боевой отряд южной группы анархистов-разрушителей», що виступав за створення федерацій комуністичних громад. Бойовики цього загону проводили екси і терор, а один з них, Михайло Подмазко, попався на здирництві 2 тис. руб. у місцевого купця Я. Шерера. Потрапивши у пастку, бойовик застрелив городового, за що наприкінці січня 1909 р. був повішений [35. 2 об].

У серпні 1908 р. були заарештовані лідери матроської-анархістської конспірації Хаїм Рит та Олександр Лаврушін [36. 160, 174]. Тоді ж в Одесі пройшли арешти 16 осіб з «Южной группы анархистов-коммунистов» (Г. Мірошниченка, А. Родченка, М. Задніпрянського, Г. Зака, Ф. Кельнера та ін.

Були так само заарештовані болгарин-анархіст М. Златов, К. Дергунов, Л. Войкевіч. У серпні в містечкы Байрамча були заарештовані одеські анархісти М. Шерман, М. Малкін, І. Чернов, Я. Соколовський. Тривали масові висилки з Одеси підозрюваних в участі в анархістських групах (С. Шпуншт та ін.) [37].

14 серпня 1908 р. здирники, показавши мандат від «Южно-русской группы анархистов-комунистов», зажадали від власника взуттєвого магазину Тарсіса 300 руб. і 9 пар черевіків. Наступного дня коли вони прийшли за «здобичю», їх вже чекала поліцейська засідка. Під час перестрілки і метання бомби поліцією було затримані Герасим Бондаренко і Петро Крігер [16. 461].

Влітку 1908 р. влада Одеси святкувала чергову перемогу над революційним підпіллям. На з'їзді «Союза русского народа юга России» (жовтень 1908 р., Одеса) градоначальник І. Толмачов був названий «великим патріотом Росії» і «рятівником Одеси». Київський делегат М. Міщенко в своєму виступі зазначав: «Дуже і дуже мало в нас на Русі таких генералів Толмачових. А якби було на Русі ще два-три генерали Толмачеви і ще два-три генерала Думбадзе, то була б з коренем вирвана чужорідна революція». У той же час у сусідній Бессарабській губернії організація анархістів - комуністів посилилася і навіть почала видавати свій журнал «Разрушение» (№ 4) [38.21].

Восени 1908 р. у Одесі були заарештовані анархісти: Мойсей Кантерман (учасник ексів млина Вайнштейна, на артільника кінно-залізних шляхів), І. Арій, Я. Бангіер і Я. Шілінський (службовці поштово-телеграфної контори), В. Свенушевський (службовець аптекарських складів), група терористів-селян С. Колесников, К. Коленко, С. Донцов, Б. Кагановський [39].

Наприкінці 1908 р. поліції стало відомо, що «...восени 1908 р. в Одесі утворилася нова, хоча і незначна група анархістів-комуністів – «Южно-русская группа анархистов-коммунистов «Смерть буржуазии есть жизнь рабочих» (прибічники групи «Безвластие»). В цю групу входило до 30 осіб, частина з яких одночасно були і бойовиками «Боевого отря-

да матросов-анархистов». Група почала функціонувати, розсилаючи мандати приватним особам, переважно капіталістам. У жовтні 1908 р. представники групи «Смерть буржуазии» вимагали 1500 руб. у власника кафе «Фанкони», 100 руб. у власника кондитерської «Либмана» [20. 501].

Остання група одеського «Черного знамени» (Дудніченко, Малайдах та ін.) була арештована в листопаді 1908 р. в результаті провокації Бориса Доліна. Разом з розкриттям підпілля «Черного знамени» було виявлено і ліквідовано поліцією дружину анархістів-комуністів - робітників заводу «РОПиТ» (Ф. Зайко, І. Гурколов, К. Данілов та ін.) [40. 10].

В 1908 р. анархісти складали 80% всіх страчених в Одесі революціонерів. У ніч на 10 січня 1908 р. у «Чумном кварталe» в Одесі були повішені анархісті: Порфірій Сулімовський, Павло Коротков, старообрядець Мінай Непомнящий (1889 р. н., екс в Тірасполі на суму 500 руб. та поранення поліцейського), селянин Сельвестр Іщук (1888 р. н., вбивство купця Мусмана) [41]. 18 січня були повішені: селянин Філіп Ігнатьєв (вбивство капітана «РОПиТ») та міщанін Павло Кулешов (напад на поліцейськіх, зберігання бомб, участь в ексах «Софии» та кур'єрського потяга).

20 січня повішений Абрам - Анчел Ноехов Тепліцький (1889 р. н., екс і збройні напади). 29 січня повішений Мойсей Арієвіч Патлажан (1887 р. н., екс і збройний опір. 31 січня повішені Пінхус Імас і Давид Шульман. 7 лютого 1908 р. були повішені: слюсар Меєр Лісковіч (1888 р. н., вбивства городових і околодочного наглядача Любинського 18 серпня 1907), ювелір Юрій Крижановський (1889 р. н., вбивство околодочного наглядача), безробітний Сергій Федоров (1888 р. н., вбивство поліцейського), кочегар Ігнатій Андріащенко (1885 р. н., вбивство поліцейського), Осип Крупенко (1886 р. н., вбивство поліцейського), Петро Грінько (1885 р. н., вбивство городового, пропаганда серед селян) [42. 1-2]. 9 лютого засудженому до страти Петру Шефферу смертна кара була замінена каторгою. 12 лютого повішений Іоаким Загорданов. 21 лютого повішені Іларіон Івасенко (1887 р. н.); портовий чорнороб Каленик Овчаренко (1887 р. н., син хуторянина з Чернігівщини, учасник екса контори «Олов и Друян»).

14 березня був повішений Павло Драгомиров (за вбивства начальника в'язниці). 1 травня був повішений селянин Андрій Яценко (1886 р. н., колишній есер, в 1906-1907 входив в Одесі до групи синдикалістів «Новый мир», есіст «Софии». 16 червня повішені: Андрій Ткаченко (Ткачик) (1885 р. н., вбивство околодочного), Хаїм Ціпкін (1888 р. н.), Володимир Гриневич. 12 липня повішена група анархістів, засуджених за активну бойову діяльність: Михайло Бондар, Петро Гук, Олександр Ольшанський, Альфред Просянюк, Оксентій Колонтадзе, Георгій Чхіквішвілі, Іван Логвин. 3 серпня повішений Семен Безсмертний (Безсменов) (1885 р. н., участь у ексах і вбивство городового). 5 серпня повішені: Менаша (Семен) Любарський (1884 р. н., рядовий Курського 125-го ст. полку, за екс 320 руб. у артільника Південно-західної залізниці, вбивство городового і поранення поліцейського) [43.1-2]. 17 серпня повішені: Янкель Шумахер (1888 р. н., екс в магазині Кассо на 1500 руб., збройний опір поліції), Трохим Скрипка (1887 р. н., вбивство доктора «РОПиТ»), Федір Яковлєв (1886 р. н., вбивство доктора «РОПиТ») [44. 1 - 2].

3 вересня повішені: селянин Герасим Бондаренко (за збройний опір поліції). 13 вересня повішені Костянтин Каларуді та Андрій Яровенко. 14 вересня повішений Барух Янкель Литвак (1886 р. н., за терористичний акт проти власника фабрики). 19 вересня повішений Борис Берков (за вбивство провокатора, участь в ексах). 14 жовтня повішені Філіп Ічітовкін та Василь Підвисоцький (1886 р. н., за екси і метання бомб) [45. 25-28]. 20 грудня повішений Андрій Мелехин (за замах на вбивство наглядача Херсонської поліцейської ділянки) [46].

У Російській імперії 1906-1909 рр. було страчено в 18 разів більше терористів, ніж у всіх країнах Європи і Північної Америки разом узятих. Тільки в Одесі бл. 130 страчених «політичних». Подібного терору в Російській імперії, за розмахом та інтенсивностю, не спостерігалося в інших країнах. З жовтня 1905 р. до кінця 1907 р. жертвами терору в Російській імперії стало 4700 вбитих і покалічених державних чиновників, вбито 2180 і поранено 2530 приватних осіб. У 1907 р. на рахунку терористів в середньому було 18 щоденних

жертв. З січня 1908 р. по травень 1910 р. зафіксовано бл. 20 тис. терактів і революційних грабежів.

В Одесі 1906-1907 рр. перед судом (за неповними даними) постали 12 - анархістів-синдикалістів, 94 – члени «Черного знамени» 5 членів анархістського «Черного креста», 51 співчуваючий анархізму, 5 анархістів втекло з в'язниці (в Київських тюрмах в той період знаходилося 83 анархісти), до цього переліку не входили численні іллегалістськи групи. У в'язницях загинуло 157 чол. - 152 страчених, з них 90 вважається політичними, але можливо, ця цифра не точна, ще 20-30 страчено, ще 5 покінчили з собою, були застрілені або померли. За даними «Буревісника», тільки в 1907 р. військово-окружними судами було засуджено і страчено 164 анархісти. У грудні 1907 р. в одеській в'язниці сиділи 93 анархісти, з них 5 були засуджені до смертної кари, 13 - до каторги, інші потрапили в тюрми і на поселення. З 93 осіб, що сиділи в Одеській в'язниці, 50 було молодше 20 років, 7 осіб були 17-річними, а одному щойно виповнилося 16, 13 осіб - 21 року, 10 - молодше 22 років, 7 осіб - у віці 23-25 років. Однак з визначенням кількості заарештованих анархістів не все так гладко... У поліцейських звітах з другої половини 1907 р. анархісти (особливо це стосується анархістів-іллегалістів) часто-густо записуються як звичайні грабіжники, а їхні заяви про політичне підгрунтя ексів і вимагань ігноруються слідством і судом, ніде не враховуються. Їх позбавляють переваг політичних в'язнів і тримають разом з кримінальними злочинцями, з усім набором знущань у тюрмах і засланнях. Іноді анархісти, розуміючи, що за одну тільки приналежність до терористичної організації їм загрожує великий каторжной термін, заявляли, що вони соціал-демократи (бундівці), щоб отримати не такий суворий вирок і права політичних в'язнів. Каральні структури, відзвітував центральним органам про «знищення анархістської крамоли», ніяк не хотіли показувати, що на місцях анархізм так і не був остаточно ліквідований, а їхні звіти були в кращому випадку тільки перебільшенням. Цими факторами пояснюється різке скорочення кількості репресованих за «анархістськими статтями» в 1908 р.

Анархісти великих міст України були найбільш молодими революціонерами імперії та їх групи могли претендувати на звання молодіжних організацій. На початку їх анархістської діяльності, в 1903 - 1905 рр., лідерам терористичних груп було від 20 до 24 років (І. Гроссман, Г. Сандомірський, Я. Кириловській, Л. Лапідус), ці юнаки складали першу генераційну групу анархістів. Друга генераційна група - анархісти, що народилися між 1886-1892 рр. і прийшли в революцію в 1905-1906 рр., коли ще були «неповнолітніми» - віком від 13 до 20 років. Так, іллегалістська «Лига вольных стрелков-экспроприаторов» взагалі складалася з юнаків 14 - 16 років. Підрахунки соціолога В. Єрмакова підтверджують, що анархісти імперії на 58% складалися з неповнолітніх до 19 років.

Жахлива «практика» військових і військово-польових судів змогла збити хвилю революційного терору в країні. Влада пішла на використання армії для посилення поліцейських репресій. Департамент поліції продовжив масові висилки анархістів з південних губерній імперії (Київської, Волинської, Подільської) у Туруханський край, в Якутську та Архангельську губернії під гласний нагляд поліції.

І. Толмачов «вибив» з державного бюджету на одеську поліцію колосальні гроші - 60,5 тис. руб. на рік, створив особливий штат городових, які взяли під контроль дії місцевої поліції. Він наказав ввести в Одесі «квартирні зошити» (особлива форма приписки), в яких заносилися всі дані про квартиронаймачів - «прийшлих», для інформування поліції [47].

Порівняно з 1907 р. анархістський активізм в Одесі 1908 р. пішов нанівець. У поліцейських зведеннях по Одесі з літа 1908 р. зникають згадки про терористичні акти і великі експропріації за участю анархістів. У грудні 1908 р. військовий стан в Одесі було знято (військовий стан у Одесі тримався з 17 червня 1905 р., з перервою 1 жовтня - 15 грудня 1905 р.).

Модний колись анархіст, в чорному капелюсі, вже виглядав анахронізмом і не здавався страшним. Після поліцейських розгромів анархістських груп, численних арештів здирників, власники магазинів вже не поспішали віддавати за мандатами готівку, а зверталися до поліції.

Тероризм йшов в минуле, суспільство відійшло від революційного шоку, «прямі дії» терористів втратили героїзм і стали вважатися гріхом, злочином, звичайною кримінальщиною. В епоху революції 1905-1907 рр. гучні теракти і анархістська практика були прийняті громадською думкою з цікавістю і схваленням, як невід'ємна частина боротьби за «світле майбутнє». Інтелігенція, капіталісти, робітники і селяни спочатку підтримували тероризм, спонсорували бойовиків, надавали їм моральну підтримку. Кількість жертв терору постійно зростала, теракти перестали вражати обивателя, слабшала фінансова та моральна підтримка терору, який деградував, перетворючись на аполітичне явище.

Терор так і не змусив основну масу населення включитися в боротьбу з самодержавством. Надавши радикалам моральну санкцію на продовження боротьби, обиватели самоусунулися від участі в протиборстві влади і революціонерів. Терор з боку влади, масові арешти прихильників, пасивність більшості трудящих змусили анархістів міняти тактику, що привело їх до відмови від зайвої «самореклами» і до зовнішнього «зникнення» анархістського руху.

Саме в 1908 р. громадська думка відсахнулася від радикалізму, що втілилося в літературній формі романів-викриттів*. Скандал «азефвщіни»* остаточно розвінчав міф про героїку «підпільної Росії», що пізніше отримало своє літературне відображення в модних тоді романах: «Санин» М. Арцибашева, «Конь бледный» Б. Савенкова (Ропшіна), «Мертвая зыбь» О. Миртова, всборнике «Вехи» [48. 178-179].

Анархістський журнал «Буревестник» писав про «...остаточний розгром нашої роботи 1908 року... з 1908 року припинилася пропаганда та агітація в робітничих масах» [49. 14].

Література

1. Редакционная статья // Буревестник. - 1907. - Сентябрь-октябрь (№6 -7).

2. По страницам «Альманаха» // Соблазн социализма. Революция в России и евреи. – Париж – М., 1995. – С. 409-451.

3. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269 – д.

4. Анархисты. Документы и материалы. 1883-1935 гг. В 2-х томах. Том 1. - М., 1998.

5. ДАОО. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 27.

6. Філонов О. В. Місце і роль ліворадікальних організацій у політичному житті Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) // Часопис Київського університету права. - 2013, №1. - С. 30-33.

7. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Ф. 268. Оп. 1. Спр. 178.

8. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2258. Арк. 1-56; Ф. 335. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 91.

9. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 755.

10. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8415.

11. ЦГАОР. Ф. 102. Оп. 237 (1907). Спр. 12. ч. 68.1.

12. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8289 - в. Арк. 100 об; Спр. 8289 - д. Арк. 104.

13. Капчинский О. И., Кравец А. С. Мишка-Япончик - король Молдаванки. – М., 2007.

14. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269 - а.

15. Барбашин Н. Обретение истины. – Одесса, 2003.

16. ДАОО. Ф. 111. Оп. 2. Спр. 5.

17. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 275.

18. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8415. Арк 115; Ф. 111. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 28.

19. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8415. Арк 84; Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146. Арк. 581.

20. ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146.

21. ДАОО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 8415. Арк. 232; ЦГАРФ. Ф. 102. Оп. 237 (1907). Спр. 12. ч. 68.1. Арк.13, 41.

22. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 341. Арк. 1 - 70; ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146. Арк 298.

23. Новое время. - 1908. - 26 февраля.

24. ДАОО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 8415. Арк. 272 - 316, 331; Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146. Арк. 38.

25. ГАРФ. Ф. 102. Ос. Ост. 1908. Спр. 12. Т. 1.

26. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13.

Спр. 370. Т. 5. Арк. 205; Павлов П. Агенты, жандармы, палачи. – Пг., 1922. С. 11.

27. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2272

28. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 2265. Арк. 90; ДАОО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 8415. Арк. 324

29. ГАРФ. Ф. 102. Ос. Отд. 1908 г. Спр. 12. Т. 1. Арк. 216 - 220(об.); Silvia DULSCHI; Ion DULSCHI. CÎTEVA CONSIDERAŢII NOI PRIVIND APARIŢIA ŞI ACTIVITATEA ANARHIŞTILOR ÎN BASARABIA //Revista Militară. Nr. 1-2, 2009. p. 40-44

30. Александров О. Бойовий загін. - Миколаїв, 1931. С. 5-6; Жуків Г. Спогади рядовика-терориста. – Харків, 1928. С. 9-10; Анисимов С. Суд и расправа над анархистами-коммунистами // Каторга и ссылка. 1932. - № 10 (95). С. 129-140.

31. Silvia DULSCHI; Ion DULSCHI. Вказ соч.

32. ЦДІА України. Ф. 339. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 88, 125; ДАОО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 8415. Арк. 343.

33. ДАОО. Ф.314. Оп. 2. Спр. 146. Арк. 378; Ф. 268. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 2.

34. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. ч. 2. Спр. 2259. Арк. 88; Спр. 2259. Арк. 3.

35. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8889.

36. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8416.

37. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2268. Арк. 4-5; ДАОО. Ф. 111. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 455.

38. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 455.

39. ЦДІА України. Ф. 347 Оп. 1. Спр. 132. Арк. 47; Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2297. Арк. 138; Спр. 2089. Арк. 1-20; Оп. 1. т. 2. Спр. 2095. Арк. 2; ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146. Арк. 6.

40. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2276.

41. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8434, 8440, 8442; 8367; Ф. 314. Оп. 2. Спр. 146. Арк. 32.

42. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8532.

43. ДАОО. Ф. 2. Оп.4. Спр. 8332;

44. ДАОО. Ф. 2 Оп. 4. Спр. 8348.

45. Шувалов Р. А. Преданы вечному забвению (Поименный календарь смертных казней, убийств при задержаниях и попытках к бегству, кончин и самоубийств в тюрьмах Одессы 1878-1911). – Одесса, 1998.

46. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8733. Арк. 2-5; Ушерович С. Смертные казни в царской России. – Харьков, 1933. С. 200-265; Шувалов Р. Вказ. соч. С. 30-36.

47. Одесские новости. - 1908. – 5 февраля.

48. Могильнер М. Мифология «подпольного человека»: радикальный микрокосм России начала XX века как предмет семиотического анализа. – М., 1999.

49. Буревестник. – 1910. - Февраль (№19)

Глава 8.
Згасання багаття (1909-1916)

Для царського режиму 1909 р. видався мирним і «тихим», імперія вступала в епоху нового промислового зростання. Більшість затятих протестантів ще відбували свої терміни, зачаїлися за кордоном або, змирившись з непорушністю влади та пасивністю пролетаріату, стали звичайними обивателями. В імперії відчувалася криза революційних ідеалів, коли більш актуальними стали «проблеми статі», а гімназисти організовували «клуби самогубців» і стрілялися, протестуючи проти «недосконалості світу»...

Газета «Русское слово» так коментувала ситуацію в Одесі: «Вчорашні вибори гласних до міської думи відбувалися за умов і в обстановці, що заздалегідь забезпечують успіх чорносотенним елементам різних мастей, які з минулого року захопили міське господарство в свої руки...» [1].

В Одесі не тільки радикальні, але і помірно-демократичні сили були загнані в підпілля або розгромлені. Починаючи з 1909 р. в Одесі працювала нова міська Дума, що займала послідовно реакційні позиції. На наступних виборах до міської Думи (1913 р.) до неї знову потрапили «праві» сили. На виборах в IV Державну Думу одесити так само обрали «правих» - єпископа Анатолія та професора С. Левашова. Одеса відійшла від радикального романтизму, з його небезпеками і хаосом, до стабільності імперської влади.

Але ліквідація поліцією низки анархістських утворень в українських губерніях не привела до повного зникнення анархістського руху, до самоліквідації вже існуючих місцевих груп. На місця заарештованих або загиблих анархістів приходили нові юнаки, захоплені романтикою самопожертви. Після грандіозного провалу «Боевого отряда» тактика анархістських організацій змінилася: замість гучних терактів (на організацію яких вже не вистачало коштів і сил) анархісти перейшли до кропіткої роботи серед трудящих. Відсутність

коштів на розширення організацій (на зброю, вибухівку, на створення друкарень, на утримання професійних революціонерів), небезпека такого розширення призвели до консервації груп, а відмова від громіздких організаційних і федеративних конструкцій - до тактики дій автономними «дикими» групами у «глибокому підпіллі».

Закордонні анархістські центри насилу виживали і були не в змозі брати участь у відтворенні груп в Російській імперії, постачати туди зброю і літературу. Після розгрому «Боевого отряда» скоротилися міжрайонні зв'язки анархістської конспірації, частина анархістів з визнаних столиць руху (Одеси, Катеринослава, Білостока) переїхала до провінції... Анархістські групи посилюються по українських селах та містечках, таким як Новоспасівка, села Півдня Київщини, містечка біля рудників Донбасу...

Разом з тим анархісти стали менш вразливі для поліції, тому, помилково, в деяких поліційських звітах вказувалося, що анархістські групи повністю ліквідовані в 1907, 1908, 1909 або 1910 р. в той чи іншій губернії. Це був більше показник чиновницької показухи, ніж реального стану речей.

Нехтування політичними формами боротьби, відсутність великої партійної структури і великих організацій, відсутність фіксованого членства в організаціях виявлялися перевагами, так як поліцейські провокації і внутрішня зрада швидше підточували великі партійні структури, з фіксованим членством. Влада так і не змогла знайти інструментів для повного «викорчовування» анархістського руху.

В 1909-1913 рр. в поліцейських звітах вказується небезпечна для влади тенденція повернення анархістів, які вже відбули свій термін покарання на каторзі, засланні чи у в'язниці до Одеси, залучення їх до підпільної діяльності. Це повернення перманентно посилювало анархістські групи. В 1910 р. до Одеси прибули: Іван Євлахін (активіст «Черного знамени», який відбув 4 річну каторгу 1907-1910 рр.), що за відновлення анархістської діяльності був незабаром арештований і в червні 1911 р. «отримав» новий термін каторги, Кальман Меккель (після трирічного заслання), що незабаром був знову арештован і знову відправлен на трирічне заслання [2.184].

Б. Горєв «науково обгрунтував» зникнення анархістського руху після 1907 р., стверджуючи, що «...навіть в епоху революційного піднесення - починаючи з 1912 р. анархізму майже не було видно» [3. 102]. Радянський історик С. Канев писав, що в цей час «...анархістам зовсім не залишалося місця в робітничому русі» [4. 183].

Розглядаючи діяльність анархістських груп в 1910 р. в Російській імперії, В. Кривенький вказує 17 анархістських груп в 15 населених пунктах (вказавши на ймовірність існування ще 20 груп у 19 населених пунктах), в 1911 р. їм вказується 21 група, в 1912 р. - 12 груп, в 1913 р. - всього 5 груп [5. 34]. Але ці дані ще вимагають перевірки та уточнень. Як показують дослідження, вказані цифри щодо 1912-1913 рр. не відповідають дійсності, так як тільки по українських губерніях можна впевнено казати про 10-12 груп анархістів. Відомо також, що в той час групи анархістів, крім України, фіксувалися в Москві, С.-Петербурзі, в Царстві Польському, в Прибалтиці і Сибіру, на Кавказі і на Дону. Можна з упевненістю казати про існування анархістських груп (на початок 1913 р.) не менше ніж у 25 населених пунктах Російської імперії.

1909 р. в Одесі розпочався з облав у передмістях, облави «давали» сотні затриманних яких поліція «просіювала» на предмет причетності до тероризму, висилаючи «підозрілих» за межі градоначалніцтва.

Поліція повідомляла, що рішенням Паризької конференції анархістів до смерті були засуджені губернатори трьох південних губерній імперії [6. 188].

На початку січня 1909 р. за підготовку замаху на начальника одеського жандармського управління полковника Померанцева були арештовані анархісти-комуністи: Давуд-Лейба Покупец - Давуд Кишинівський, Шая Векслер - Хаїм, Мошко Ясинський, Шолома Цукерман. На слідстві з'ясувалося, що бомбою для проведення теракту групу забезпечив якийсь Яків з армавірської організації есерів. 10 січня 1909 р. біля будівлі одеського Головного жандармського управління поліція заарештувала чотирьох підозрілих, причому у Д.Л. Покупец була виявлена бомба, а у решти терористів - револьвери. Ще один учасник замаху, Аба Грин-

фельд, зміг сховатися і був затриманий тільки через два місяці після арешту своїх товаришів [7. 12-16, 90].

У січні 1909 р. одеська поліція затримала кількох анархістів-іллегалістів: Мартина Мартинчика, Якова Горбатого (Григорій Горбенко - бойовик загону отамана О. Савицького) [8. 198, 182, 391].

На початку 1909 р., у підпіллі, в одеських передмістях / (Молдаванка, Пересип і Слобідка-Романівка), продовжували діяти: «Молдаванская группа анархистов-коммунистов», «Пересыпская группа анархистов-коммунистов» і группа «Молодая воля» (лідер - Федір Славинський). Поліція фіксувала членів «Молодой воли» за участю бойовиків-анархістів в бійках з бойовиками одеського відділення «Союза русского народа». Близько 20 бойовиків на чолі зі Ф. Славинським напало на збори чорносотенців, поранивши трьох чоловік. Маючи потребу в коштах для активізації діяльності, група відправила мандат на 500 руб. купцеві Гельфанту, але при спробі отримати гроші поліцейська засідка відкрила вогонь по анархістам. Під час свого арешту Ф. Славинський поранив городового і сховався від переслідувачів. Незабаром п'ять поліцейських оточили будинок на Слобідці, де переховувався Ф. Славинський, в новій перестрілці анархіст встиг випустити 50 куль з двох револьверів, поки не був вбитий [9. 1-3].

У березні 1909 р. були арештовані і засуджені на різні терміни ув'язнення і каторги 17 юнаків з «Молодой воли», що призвело до самоліквідації цієї групи. Одним з заарештованих був дев'ятнадцятирічний Сергій Соколов[92]. Тоді ж були заарештовані анархісти-комуністи Михайло Надєждін, Гудон, Вайзберг, Тіхман [10].

На початку 1909 р. В. Козловський утік з каторги і, повернувшись до Одеси, очолив нову «Южно-русскую группу анархистов-коммунистов-синдикалистов «Смерть буржуа-

92 – Соколов Сергій Парфірієвіч. Народ. в 1890 р., із селян с. Ломци Тульської губ., робітник з одес. Слобідки, десятник «Молодой воли», член правління лікарнян. каси на фабриці Дубініна, учасник страйків і демонстрацій. в 1909 арешт. - півтора роки в'язниці. 1917-18 член одес. Виконкому Рад 1-го і 2-го скликання, учасник революції в Одесі, сотник «Красной гвардии», перейшов до більшовиків в 1917, в 1920 вибув з КП(б)У, 1923 відновлений в КП(б)У.

зии – жизнь рабочим». В. Козловський і Г. Анінков змогли поставити в Одесі нову лабораторію з виготовлення бомб, налагодити зв'язок з групами анархістів в Кишиневі, Керчі, Миколаєві. Група В. Козловського відновила пропаганду серед моряків і портовиків, заводських робітників, але пропаганда утруднялася недоліком літератури і відсутністю розмножувальної апаратури [11. 200-210].

Весною 1910 р. В. Козловський розчарувався в подальших перспективах анархістського руху в Російській імперії, у зв'язку з чим, емігрував в далеку Аргентину, де вже була анархістська група з вихідців з України. Лідером групи «Смерть буржуазии» з цього часу стала Ірина Топальська.

Вцілілі після тотальних поліцейських арештів одеські анархісти-синдикалісти зуміли зберегти невелику групу (Ізраїль Клейнер[93]) і за допомогою еміграції, поставити підпільну друкарню, в якій працював студент-анархіст Костянтин Марченко-Лашкевич[94], який проводив анархістську пропаганду в Новоросійському університеті. Він був виключений з університету і як «підозрілий революціонер» висланий з Одеси. В 1909 р. відбулися арешти студентської групи анархістів, що склалася в Новоросійському університеті (О. І. Канівецький, Ф. С. Вольштейн, І. М. Штейбер, Р. Я. Степанов) [12. 12].

В 1909 р., для відновлення організації анархістів-комуністів, до Одеси з Парижу прибув анархіст Кирило, а з Варни – анархіст Міхо Вільча. Вони намагалися налагодити доставку з Болгарії до Одеси «для потреб анархістів» вибухових речовин і літератури [13. 171].

Навесні 1909 р. в Одесу з-за кордону, нелегально повернувся Давид Гартенштейн[95]. Він організував нову анархіст-

93 – Клейнер Ізраїль Михайлович. Народ. В 1893 р. Анарх.-синдикал. з 1907, в 1905-07 брав участь у бойових актах в Одесі, 1909-10 – був одним з лідерів «Южно-русской федерации анархистов». Відбув заслання в Туруханськ. краї. В 1920 вступив до РКП(б), на керівній. госп. роботі. З 1932 очолював Комітет по заготівлях с/ г продуктів при РНК СРСР. Репрес. в 1937.

94 – Марченко-Лашкевич Костянтин (В'ячеслав) Іванович (п. пр. Худой). Народ. в 1891, син сельск. вчителя з Полтав. губ. 1907-08 – в Полтав. орг. ПСР, з 1909 в Одесі анарх.-ком., арешт у грудні 1910, виключений з Новоросій. університ., висланий до Полтави «під нагляд», повернувся до лав ПСР. 1913 – арешт, заслання, член ВКП (б) (Политическая каторга и ссылка. – С. 338).

95 – Гартенштейн Давид Ісакович. Народ. в 1889 р. 1906 – член одес.

ську групу анархістів-синдикалістів – «Летучий отряд интернациональной федерации анархистов». З-за кордону до Одеси приїхали так само Макс Вульф (член швейцарської групи анархістів-синдикалістів), Рафаїл Чорний, брати Грінберг, що приєдналися до загону Д. Гартенштейна. Долучився до загону і одесит Х. Рит. Маючи потребу в коштах для налагодження організаційної та пропагандистської діяльності серед робітників, загін зайнявся експропріяціями. Бойовики загону викрали сина багатого одеського банкіра і вимагали у батька за життя сина великий викуп.

На початку 1909 р. одеським анархістам - комуністам вдалося відродити підпільну групу на Пересипу на чолі з Давидом Гальберштадтом[96] [12. 14]. Група мала намір провести наліт на одеське казначейство і встигла виготовити дві бомби. 14 липня 1909 р. поліція розгромила пересипську групу анархістів, заарештувавши одинадцять анархістів [14]. 15 вересня 1910 р. відбувся суд над частиною заарештованих. Кравчиня Фріда Росинська (22 роки), службовець Никифор Яковина (28 років), заводський коваль Лука Москаленко (21 рік), заводський слюсар німецького походження Отто Діль (18 років), заводський слюсар Георгій Гальберштадт (20 років) за участь у анархістській організації та зберігання бомб отримали за вироком суду різні терміни каторжних робіт [15. 8-10, 139.].

Анархістами було скоєно кілька замахів на поліцейських і представників терористки Пауліни Ярошевської (була засуджена 1907 р. на 10 років каторги) [16. 120].

9 травня 1909 р. терористом-анархістом Іваном Гнатюком був вбитий городовий Пересипської поліцейської ділянки. Незабаром, під час замаху на буржуазію, організована втеча

анарх. гр., виключен. з одес. електр. школи. як неблагонадійний, переїхав до Парижа, увійшов в «Союз анархо-синдикал. пропаганды» у Франції та анарх. федерації Бельгії. 1909 – брав участь в ексах 3 тис. фр. Розшук. бельгій. і франц. поліцією. 1909 – повернув. в Рос. імперію, арешт. Суд призначив покарання - 2 роки 8 міс. каторги і 5 р. заслання. З 1914 на поселн. в Іркутськ. губ.

96 – Гальберштадт Давид (п. пр Григорий Красный). анарх. - ком., 1908 - 10, засуджений до каторги у Сибіру. 1917-19 член виконкому Одес. ради, виступав за союз анарх. з більшовиками, загинув 1919 під час повстання німецьких колоністів. Його ім'ям була названа одна з вулиць Одеси, урочисто похований на Куликовому полі в Одесі.

з тюремної лікарні заарештованої анархістки - вбивство стражника і перестрілка з ним, І. Гнатюк був вбитий в районі Жевахової гори [17. 205].

У пошуках грошей на організаційні потреби анархісти намагалися проводити мандатні вимагання (у перського консула І. Зайченко, в гастрономі Нечаєва та ін.), але більша їх частина закінчувалася арештами анархістів. Так, у червні 1909 р. одеський слюсар Г. Шварцман вимагав у купця Гальперіна для групи анархістів-комуністів 1 тис. руб., але був затриманий.

На Київщину, у Чигиринський повіт, в лютому 1909 р. прибув анархіст-комуніст Федір Горбань, з метою «поставити» нову групу в с. Медведівка, де він зв'язався з місцевими селянами. Ф. Горбань, сам селянин Київського повіту, що довгий час мешкав в Одесі, перебуваючи в групі одеських анархістів, після серії провалів, був змушений тікати з Одеси, захопивши з собою анархістську літературу і зброю (за поліцейським звітами разом з ним на Київщину приїхав невідомий поліції анархіст, який незабаром повернувся до Одеси) [18. 10].

У вересні 1909 р. за вимагання за мандатами анархістів були затримані поліцією: М. Дорофеєв, М. Єрмаков (писар), Л. Пашковський [19. 280].

Восени 1909 р. в Одесі була створена нечисленна група анархістів-комуністів «Земля и Воля» (входила до федерації «Земля и Воля»), яка 16 листопада «відзначилася» вимаганням 50 руб. у власника аптеки «Гаєвського і Поповського». Незабаром члени групи були заарештовані. 18 грудня стався напад анархістів на клєйовий завод в Одесі.

У листопаді 1909 р. в Одесу був присланий представник Женевської групи анархістів-комуністів «Буревестник» Борис Долін (провокатор). У результаті нової провокації Б. Доліна 13 листопада Д. Гартенштейн і 11 анархістів його групи були заарештовані. У вересні 1910 р. Д. Гартенштейн судився Одеською судовою палатою по процесу групи 11 анархістів, яки звинувачувалися у зберіганні бомб, стрільбі в поліцію. На суді з'ясувалося, що Д. Гартенштейн, разом з братом Абрамом і В. Зейленгером-Соколовим, в січні 1909 р. брав

участь у збройному нападі на квартиру торговця Мейера в Генті (Бельгія), забравши у нього 3 тис. франків. Незважаючи на арешти «ядра» групи Д. Гартенштейна, п'ять анархістів, що залишилися на волі, продовжували діяльність під керівництвом братів Грінбергів, і тільки в 1911 р. ця група була остаточно розгромлена поліцією [17. 64].

Всього в 1909 р. в Одесі було заарештовано бл. 80 анархістів (частими були арешти анархістів у вересні-листопаді - 47 чоловік) [20. 171-172]. Виходячи з того, що заарештована була тільки частина підпілля, можна припустити, що всього в Одесі в 1909 р. в кількох автономних групах діяло 120-150 анархістів.

6 лютого 1909 р. в Одесі був повішений терорист Михайло Подмазко (1886 р. н., участь в ексі, вбивство городового). О. Каульбарс замінив страту на безстрокову каторгу і арештанські роти анархістам І. Ященко та І. Ройху.

Доповідь завідувача Особливим відділом Департаменту поліції (серпень 1909 р.), описують занепад анархічного руху: «Російський анархічний рух зараз переживає важку і гостру кризу і занепадає, вироджуючись в потворні форми і хуліганство, причому анархістські групи в більшості випадків вироджуються у звичайні грабіжницькі зграї». Водночас у доповіді стверджувалося, що російські анархо-синдикалісти прагнули створити «таємний анархістський Революційний Всеросійський Союз Праці» [21. 15].

Доповідна записка департаменту поліції (1909 р.) повідомляла, що Одеса «... до останнього часу був серйозним центром діяльності анархістів всіх напрямів і відіграла велику роль у поширенні руху анархізму в пунктах, які так чи інакше тяжіють до неї (Кишинів, Миколаїв, Херсон, Єлизаветград)» [22].

Градоначальник Одеси генерал І. Толмачов прагнув повністю покінчити з «анархістської загрозою». Він заохочував дії одеської поліції, яка при переведенні арештованих анархістів з одного місця в інше створювала умови для втечі, під час якої, «відстрілює» заарештованих анархістів при спробі втечі. В опозиційному журналі «Общее дело» (відомого революціонера В. Бурцева) було надруковано статтю одеського

анархіста Осипа Бліца - Ферапонта Мітральеза, яка викривала дії І. Толмачова [23. 7-8]. Газети писали, що градоначальник І. Толмачов «...отримав за останній час кілька загрозливих листів від анархістів-комуністів. Йому пропонують скасувати всі видані розпорядження та за невиконання загрожують смертю». На І. Толмачова анархісти намагалися провести кілька замахів. Але кулі і бомби так і не знайшли свого «адресата» [24].

На конференції російських анархістів в Лондоні в квітні 1910 р. лунали заклики до проведення більш енергійної анархістської агітації в Російській імперії, були намічені населені пункти для нових великих ексів та терористичних актів.

В 1910 р. анархістський рух в Одесі активізується, до міста потягнулися емісари, що прагнули відродити розгромлені поліцією групи. Навесні - влітку 1910 р. були зроблені спроби створення «Инициативной группы анархистов Юга» для майбутнього конструювання «Федерации анархистов России», що могла б об'єднати всіх анархістів, залишившихся в імперії. Циркулярний лист начальникам губернського жандармського управління, жандармсько-поліцейського управління залізниць і охоронних відділень повідомляв про те, що анархісти розробили план організувати підпільні осередки, поставити нові підпільні друкарні і лабораторії з виготовлення вибухівки, організувати запаси літератури, грошей, зброї. У листі підкреслювалося, що анархісти не відмовляються від «самостійної терористичної роботи», але думають ще організувати об'єднану «бойову дружину», що «...візьме на себе добування коштів для існування групи, буде здійснювати терористичні акти і керувати школою бойовиків», готувати зв'язкових, агітаторів, бойовиків, контрабандистів [25].

«Федерация анархистов Юга» планувалася у формі союзу «Революционных синдикатов рабочих», «Союза крестьянских братств», «Союза братств солдатов и моряков», «Братства молодежи», різних автономних груп. Анархісти планували створення друкарень, школи агітаторів, селянських і робітничих кооперативів, які б формували синдикати та спілки синдикатів.

У квітні 1910 р. в циркулярному листі по особливому відділу начальник районного Охоронного відділення м. Москви повідомляє: «За отриманими фактами, анархісти, що проживають за кордоном, які не мали до цього часу взаємодії між окремими групами, а лише загальну федерацію, кожен член якої працює самостійно і без всякої відповідальності, мають намір в близькому майбутньому скликати з'їзд з представників усіх анархістських груп», з метою створення загальної анархістської організації [26].

У січні 1910 р. поліція ліквідувала ще одну одеську групу анархістів-комуністів, яка здійснювала підготовку замаху на одеського градоначальника І. Толмачова. За різними даними, у цій справі було заарештовано від 9 до 30 анархістів, в тому числі лідер групи Давид Гельберштадт і один з бойовиків групи Степан Шахворостов [27. 70][97].

В 1910 р. поліція заарештувала Льва Вольфензона (арешт в грудні 1907 р. за екс на «Софии», але за браком доказів він був засланий у Вологодську губернію) і, незважаючи на по-

97 – Шахворостов Степан Іванович. Народ. в 1883, з бідних селян, з 1899 в Одесі,з 1904 на Чорномор. флоті, кочегар на «Синопи» та «Потёмкине», в гуртку рев. матросів, 1907 – арешт. за розповсюдження листівок, відправлен. в армію, організував замах на полк. Добровольського, 1908 – арешт., втік до Баку, потім до Одеси, арешт. в 1910. ОВОС присудив 2 роки в'язниці, 1913 новий арешт, 5 років каторги в Туруханському краї. В 1917 повернувся до Одеси, с формував анарх. гр., працював у профспіл. водників. 1918 – член Румчерода і Одес. Ради, працював у одес. підпіллі, воював в Томанський армії. Навесні-влітку 1919 очолював профспілку будівельників Одеси. У серпні 1919 представляв одес. Раду на переговорах з Н. Махном, очолив загін оборони Одеси. 1919 – у«білому» підпіллі, член ревкому Молдаванки, 1920 - комісар Молдаванки. За свідченнями його дружини Марії Каркер, в Одесі «користувався великою популярністю, як старий потемкінець, колишній сибірський засланнец». У лютому - березні 1920 – керів. Одес. міськ. міліції, обраний до президії Одес. Губрадпрофа, секретар Федерації анарх. Одеси. Виявив опозиційні погляди на безпартій. конференції, висував гасло «профспілки без комуністів». Проти нього влада розгорнула провокацію, затаврувавши як анарх.-бандита, «організатора нападів», стверджуючи що він «постачав анарх. ордерами на обшуки», здійснював грабунки. Реабілітований. В 1921 очолив одес. профспілку будівельників, 1922 – «вичищений» з профспілок за анарх. переконання, до 1925 працював уповноваженим Центрабкома, з 1925 – інструктор порту. 1933 – арешт, 22.04.1937 – новий арешт за підпільну анарх. діяльність, страчений в 1938 (ДАОО. - Ф Р-8065. Оп. 2. Спр. 5916. арк. 375; Ф.Р. - 8065. Оп. 2. Спр. 1187. арк. 7-11, 22-26: Спр. 12812. арк. 180 - 191.

ложення засланця, таємно їздив до Одеси і Парижа, підтримуючи діяльність невеликої анархістської групи в Одесі, що складалася з його брата Олександра, Менделя Гонік-Файнштейна (спілкувався з анархістами-синдикалістами), Марії Лейдман (незабаром втекла до Парижу з-під гласного нагляду поліції) [28. 1, 5, 30].

У середині лютого 1910 р. мандат від групи «Молодая воля» з'являється в магазині купця І. Бушулянова (вул. Дерибасівська), а у березні молодий чоловік від імені анархістів, під загрозою вбивства купця І. Бушулянова, вимагав в цьому магазині 75 руб. Він був затриманий поліцією і виявився сімнадцятирічним одеським дворянином Федором Флоріним, згодом відбувся арешт його спільників - здирників з «Молодой воли», селянських хлопців: О. Максимова, Ф. Ткаченка, Ф. Качіка [29. 1-4].

У квітні 1910 р. за мандатні вимагання були затримані анархісти - вимагачі: М. Ткачук, К. Ігнатьєв, І. Якименко, М. Вакс, Х. Біндер, І. Пронін, турецький підданий С. Кості, що відправляли мандати одеським купцям і підприємцям з вимогою видачі грошей, Л. Кармишевський на призвіско – Професор. [30. 200, 263].

У квітні одеська поліція отримує відомості від інформаторів про те, що місцеві анархісти, налагодивши зв'язок з анархістами Олександрівська, Нікополя, Херсона, Миколаєва, Єлисаветграда, готують спільні великі експропріації в цих містах, що одесити пов'язані із київською організацією анархістів-комуністів через І. Дворкіна і Ф. Черняка [31. 27]. Одеська група анархістів-терористів намагалася провести пограбування магазина в Нікополі, а екс в Єлизаветграді готували одесити Картамишевський - Професор і якийсь Заремба, серед активних анархістів - бойовиків, «гастролюючих» по півдню України, поліції стали відомі одесити: Мордух Бусель - Стекольщик і Зейман Сирота - Буфетний [32. 1-12]. Поліція розшуковала і інших членів групи анархістів-комуністів в Одесі (братів Олександра та Якова Айзманова, Абрама Люблінського (останній вчинив стрілянину по городовим) [33. 9, 18].

У травні 1910 р. одеські анархісти зазнали суттєві удари...

невдалий напад групи анархістів (можливо, нападники були з групи «Смерть буржуазии») на кур'єрський потяг біля станції «Вигода» закінчився перестрілкою з поліцією.... під час нападу на клєйовий завод в Одесі був заарештований двадцять один ексіст... за зберігання бомб були арештовані анархісти: Іван Лозичний, Іось Штейнберг, Фейга-Сура Войштейн [34].

У вересні 1910 р. обшук у квартирі бендерської міщанки, прислуги Ксені Чекменської (39 років, померла в Одесі у 99 років) привів до виявлення конспіративної квартири в Одесі нової «Южно-русской группы анархистов-синдикалистов». У квартирі К. Чекменської складировалися анархістська література, друкарські шрифти, бомби. «Актив» цієї групи складався з А. Михайлевича, Т. Яремченко, М. Вайсбейн [35. 48-53].

Тридцятирічний холостяк, одесит, кандидат природничих наук, дворянин Андрій Михайлевич в 1906 р. вже притягувався за зберігання патронів. Поліція тоді підозрювала, що саме він є лідером анархістів-синдикалістів, організатором анархістських терористичних актів, виготовлювачем бомб для терористів. За одною справою з ним був заарештований сорокашестирічний селянин Трохим Яремченко (в 1907 р. він відсидів рік у в'язниці за революційну агітацію, в 1909 р. притягувався до дізнання за зберігання анархо-синдикалістської літератури, привезеної з-за кордону). В 1907-1910 рр. А. Михайлевич і Т. Яремченко перебували під негласним наглядом поліції, як анархісти, піддавалися обшукам і коротким арештам. Але, не зважаючи на це, вони очолювали анархістську групу в повітовому місті Ананьєв під Одесою.

Поліція заарештувала їх тільки після того, як розкрила «справу про вимагання у поміщиці Канівської». В 1908 р. поміщиця Ф. Канівська отримувала від анархістів групи А. Михайлевича вимогу видати «на революцію» 2500 руб. Поміщиця не виконала вимогу і заявила поліції про вимагання. Незабаром в її будинок у Ананьєві була кинута бомба і вимога грошей повторилися знову. В 1909 р. анархісти підготували нову бомбу для вбивства поміщиці. До цього часу А. Михайлевич став коханцем дочки таємного радника

Лідії Златоверховнікової, що була спадкоємицею поміщиці Канівської, розраховуючи, що після загибелі поміщиці Златоверховнікова отримає велику частину її спадщини і віддасть отримані гроші на «анархічні потреби» [36. 20].

У селі Кулішове під Одесою в 1908-1910 рр. була зафіксована анархістська агітація, що велася з амвону місцевої церкви. У сільській церкві служив священик Петро Шидловський, дворянин, який з 1900 р. захопився революційними ідеями і допомагав місцевим революціонерам. Він підтримував зв'язок з анархістами-індивідуалістами і анархістами-синдикалістами (з Мотрею Присяжнюк). У грудні 1910 р. П. Шидловський був заарештований за звинуваченням у зв'язку з групою анархістів-синдикалістів (вступив до складу групи), у пропаганді революційних ідей, зберіганні бомб і анархістської літератури. В 1912 р. Одеської Судовою палатою П. Шидловський був засуджений до двох років каторги і п'яти років заслання. Це був єдиний випадок в імперії участі православного священика в анархістському русі [37].

В 1910 р. стався арешт нової одеської групи анархістів-комуністів, яка готувала збройний екс одеського ресторану і зберігала зброю. В групу входили: Олександр Тимофеєв (21 рік, раніше підозрювався в участі в ексі у м. Верхнеуральськ в 1908 р., але у суді тоді не вистачило доказів), Петро Трошін (34 роки, ексіст-«мандатник»).), Микола Березанський (29 років, кочегар пароплава «Георгий», ексіст-«мандатник»). О. Тимофеєв був засуджений до заслання в Туруханський край на 4 роки, М. Березанський - на 3 роки роки заслання в Тобольську губернію, П. Трошін – на висилку з Одеси до Бендер [28. 31-44].

У грудні 1910 р. в Одесі з'явилися члени лондонська анархістської групи: Соломон і Адольф Цукерман, що прибули для організації вбивства одеського градоначальника І. Толмачова. Але через провал конспірації вони були змушені швидко залишити місто, щоб у вересні 1912 р. знову з'явитися в Одесі і бути заарештованими [38].

На початку 1911 р. активізувалася підсотовка з'їзду російських анархістів у Львові (тоді терен Австро-Угорської імпе-

рії) силами Кам'янець-Подільської, Одеської, Київської анархістських груп (у числі організаторів були Микола Ястребцев та Микола Руднєв). Але в результаті низки провалів анархістського підпілля в українських губерніях з'їзд так і не відбувся [39. 342].

У травні-червні 1911 р. сталися нові арешти одеських синдикалістів, що ще залишалися на волі (Г. Шевчук, О. Присяжнюк, Удовенко, Шемета), і члена «Черноморской группы анархистов-коммунистов» Ісаака Рабиновича [40].

У 1911 р. для здійснення ексів до Одеси приїхав Іван Кохан (колишній бойовик загону отамана О. Савицького, який втік до Одеси із заслання на півночі Росії). З загоном О. Савицького підтримував зв'язок і одеський анархіст, бухгалтер Микола Кріущенко (колишній селянин Глухівського повіту Чернігівської губернії), який виїжджав до отамана Савицького на Чернігівщину.

М. Кріущенко організував збройний напад анархістів (до його групи входили: тесля Федір Вишневський, маляр Марк Кожевніков, слюсар Станіслав Яросевич) на одеську контору «Международной компании жатвенных машин» в центрі міста біля міської Думи. С. Яросевич і М. Кріущенко були в 1905 р. соціал-демократами, але в 1907 р. перейшли до анархістів. Навесні 1911 р. вони створили групу для пограбування цукрового заводу в Конотопському повіті, виїхали на місце майбутнього екса, але тоді «справа» зірвалася.

19 липня 1911 р. вони скоїли напад на контору «Компании жатвенных машин», в якій захопили 3,5 тис. руб. Але вже через півгодини після екса М. Кріущенко був вбитий в перестрілці з поліцією (поранив поліцейського). 20 червня поліція дізналася про місце перебування трьох нападників, що залишилися на волі. У будинку в передмісті Слободка-Романівка їх оточив загін з 45 поліцейських і кількох філерів, очолюваний градоначальником І. Толмачовим і поліцмейстером генералом Херхеуладзе. Кілька годин поліцейські обстрілювали будинок, в якому сховалися анархісти. Під час перестрілки М. Кожевніков був вбитий, Ф. Вишневський - важко поранений, С. Яросевич застрелився, коли закінчилися всі набої [41. 347-350]. Поранений Ф. Вишневський був

заарештований і повішений 8 жовтня 1911 р. (останній політичний в'язень, страчений в Одесі до 1917 р.).

15 вересня 1911 р. відбувся арешт терористів анархістів-комуністів Павла Головка (брат анархіста Петра Головка, страченого в 1908 р.), Горбаня, Клеменса, Пекарова, що готували екси в Аккермані і Балті. За вироком суду вони отримали по 4 роки сибірської каторги [42. 112].

У жовтні 1911 р. в Одесі був затриманий македонець Петро Шоп, він же Мішіц, який підозрювався в участі в революційному підпіллі і в ексах в Одесі та за кордоном (у тому числі ексе на «Софии», в ексі ювелірного магазину Гарріса в Лондоні в 1910 р.)[98].

***

В 1912 р. фіксувалося пожвавлення анархізму в Російській імперії. Як зазначав анархіст В. Худолей, «підйом такої хвилі», яка досягне чергового піку в 1917 р. Між поколінням анархістів, що діяли в 1905-1908 рр. і поколінням анархістів, які прийшли після 1916 р., був безпосередній зв'язок, тобто відновлення анархічного руху грунтувалося на досвіді тих «практиків», які створювали анархістські групи в 1905-1908 рр. і пройшли горнило першої російської революції.

---

98 – Шоп Петро (Михайло Мішіц, Счатов, Тапочка-Стойков). Народ. в 1881 р. у Болгарії, навчався в Москов. і Софій. універ., інженер і художник, член «Македонської рев. організації», учасник англо-бурської війни 1899-1901 рр., повстання в Македонії і революції в Туреччині. Підтримував зв'язок з младотурками та європ. анархістами, з кінця 1906 в Одесі, жив в одній кімнаті з анарх. А. Яровенком. В 1909 брав участь у з'їзді анарх. в Боснії, де був розроблений план замаху на імператорів Російск. та Австро-Угор. імперій. Можливо, брав участь в ексах анарх. у Лондоні 1909-10, можливо, був загадковим болгарином Петром Художником (за ін. версією, це був Я. Жакліс). Петра Художника звинувачували в організації нападу на Ризьку в'язницю, нападі на поліц. дільницю, пограбуванні ювелірного магазину в Лондоні (1910) і вбивстві 5 поліцейських. 21.12.1910 тисячі поліцейських з гарматами і У. Черчилль (міністр внутріш. справ) штурмувала будинок в Лондоні де засіли 5 анарх., на чолі з Петром Художником, протягом 10 годин. В Одесі 1910-11 він виступав, як інженер, діяч сербської колонії., Арешт. за друк фальшивих грошей, в 1913, вирок – 2 роки арешт. рот, але наприкінці року знову на волі, 1915 - новий арешт, 3 роки в'язниці (Файтельберг-Бланк В., Шестаченко В. Бандитська Одеса. Т. 1. - Одеса, 1999. С. 281-289).

В Одесі в 1912 р., незважаючи на безперервні арешти підозрюваних «в анархізм», ще існувало кілька невеликих анархістських груп: «Южно-русская група анархистов-коммунистов «Смерть буржуазии - жизнь рабочим», група анархістів-комуністів під проводом не встановленого поліцією матроса з броненосця «Потьомкин» на прізвисько Потемкінец (можливо, І. Бредихин[99] або С. Шахворостов).

Група одеських анархістів-синдикалістів була знову організована в 1912 р. Л. Вольфензоном і Файнштейном, колишніми членами групи «Новый мир» (Л. Вольфензон повернувся до Одеси, після того як відбув 4 роки каторги за участь в нападі анархістів на «Софию»). Члени групи намагалися отримати за мандатом 3 тис. руб. від одеського мільйонера Бродського, але в результаті були заарештовані поліцією.

На початку 1913 р. у Одесі діє група анархістів-здирників отамана «Коршуна» і група анархістів-синдикалістів, до якої входив Абрам Гольцман[100].

А. Гольцман організував підпільний союз робітників-деревообробників [43, 7].

У квітні 1912 р. невідома група анархістів намагалася отримати «по мандату» 500 руб. у одеського домовласника Ковалевського [44. 7].

За характеристикою поліції в нечисленній групі одеських анархістів-синдикалістів панували «бунтарські настрої». У серпні 1913 р. пройшли арешти С. Шахворостова,

---

99 – Бредіхін Юхим Романович. Народ. в 1881 в с. Мощоне Грайворон. повіт., матрос 1 ст. покликан. на флот в 1902. Учасник повстання на «Потёмкине», в «Списку нижніх чинів-вбивць і головних організаторів бунту» значився як «ватажок». Виступав за створення суднової комісії, входив до її складу, прихильник вибуху броненосця, десанту матросів на Кавказ для продовження боротьби. Емігрував до Румунії. Член рев. бухарест. і констанц. комітетів матросів. в 1907 під час селян. повстання в Румунії перебував під арештом, висланий з країни «як агітатор». Жив у Парижі, анарх. Повернувся до Росій. імперії, нелегал (Воинов К. Казнь Афанасия Матюшенко // Красний архив. 1925. - № 1. (8). – С. 250-254).

100 – Гольцман Абрам Зіновійович. Народ. 1894. В рев. русі з 16 років, в 1912-13 анарх.-синдикал., формував нелегал. профспілки в Одесі. Двічі арешт., відбув рік в'язниці, два роки заслання. З 1917 брав участь у анархо-синдикал. діяльності в Харкові, Петрограді, Москві, обирався членом ЦК Всерос. союзу робітників-металістів. в 1919 вступив до РКП(б), нач. цивільної авіації СРСР, загинув в1933.

Сумецького, Ісаака Рабиновича[101] - анархістів з «Черноморской групы анархистов-комунистов», вони були заслані на три роки до Туруханського краю [45].

В грудні 1913 р. в Лондоні пройшла Об'єднавча конференція російських анархістів-комуністів, на якій були присутні як однодумці П. Кропоткіна, так і послідовники І. Гроссмана. Конференція прийняла рішення про створення «Федерации анархо-коммунистических групп за рубежом», про участь російських анархістів в організації анархістського Інтернаціоналу на Лондонському міжнародному анархічному конгресі 1914 р., про скликання з'їзду російських анархістів-комуністів усіх течій в серпні 1914 р. Але що почалися світова війна, розкол світового анархізму залишив ці проекти нереалізованими.

З лютого 1909 р. анархо-синдикалісти, анархісти-комуністи, есери і меншовики почали процес відтворення нелегального «Союза черноморских моряков». На кораблях «РОПіТ» і серед одеських портових робітників знову були «активізовані» профспілкові осередки (від анархістів цією діяльністю керували Володимир Чернявський[102], Микола Іванов та ін.). Листівки одеського комітету анархістів-комуністів «Товарищи моряки и портовые рабочие!» (1909 р.) закликали відродити «Регестрацию» і провести в квітні 1909 р. потужний страйк [46. 12,44]. Відомо, що новий страйк одеських моряків був пов'язаний з анархістами-комуністами через робітника І. Гарана [47].

Але у квітні 1909 р. революціонери не змогли підняти трудящих на боротьбу, і страйк був перенесений на липень

101 –Рабинович Ісаак Абрамович. Народ. в 1893, друкар., анарх. з 1907. Піддавався арештам за політ. статтями в 1907, 1911, 1913. Після відбуття терміну покарання в 1916 повернувся до Одеси, був покликаний до армії. Член одес. анарх. груп в 1917-29, учасник Жовтнев. революції в Одесі, червоногвардієць, в Червоній Армії до 1921. З 1922 в Одесі - анарх.-підпільник, арешт. в 1933, в 1938 арешт. і розстріляний (ДАОО. - Ф Р-8065. - Оп. 2. - Спр. 5915).

102 – Чернявський Володимир Тимофійович. Народ. в 1884 (1885). Робітник, один з лідерів одес. більшовиків, анарх. з 1906, учасник рев. руху на торг. флоті, арешт. в 1911, засуджений Одес. суд. палатою до заслання. В 1917-18 учасник рев. подій, анарх., комісар Одес. порту, лідер одес. моряків. Репрес. і страчений 1938.

1909 р. «Регестрация» не змогла діяти як профспілкова організація, а перетворилася на глибоко законспіровану політичну організацію. Арешт 33 осіб під час передстрайкової сходки в порту, призвив до звільнення та вислання з Одеси 9 активістів, після чого «Регестрация» знову призупинила свою діяльність.

З 1909 р. одеські анархісти зав'язують конспіративні зв'язки зі Стамбулом, де в 1908 р. відбулася Младотурецька демократична революція і до влади прийшли радикали, що співпрацювали з анархістами. Одеса стає центром зв'язків терористів зі «стамбульської базою». У вересні 1909 р. російська поліція дізнається, що в Стамбул з'їхалися 37 анархістів-комуністів політичних емігрантів з Російської імперії (С. Оганджанян, В. Олахашулі, О. Туманов, К. Хампікян, А. Петрович, Василевич, якийсь анархіст Макар), причому 27 анархістів прибуло з Швейцарії). Їх вояж мав на меті організувати замах на життя імператора Миколи II-го під час передбачуваного відвідування імператором Стамбула. Для проведення терористичного акту анархісти виготовили розривні снаряди. Але цар так і не з'явився в Стамбулі [48].

Восени 1910 р. одеська поліція інформувала Департамент поліції про відновлення анархо-синдикалістської агітації серед моряків «РОПиТ», про активізацію підпільної профспілки суднових команд «Союз черноморских моряков». На кораблях «РОПиТ» було створено кілька таємних профспілкових осередків «Союза». Поліцейські отримали інформацію про те, що матрос М. Іванов з «Союза черноморских моряков» вів анархістську пропаганду в Херсонській губернії, на пароплавах Дніпровської флотилії, а анархіст-комуніст І. Рабенко - службовець пароплава «Царь» налагодив канал «революційної контрабанди» [49. 81].

Синдикалістам з «Союза черноморских моряков» вдалося відродити свої підпільні «закордонні бази» у Варні, Афінах, Галаці, Констанці. «Группа бывших потёмкинцев» підтримувала з анархістами зв'язок з далекої Аргентини. У Єгипті знайшли притулок одеські матроси з «РОПиТ», що брали активну участь у страйках, а в портах Російської імперії були організовані місцеві комітети «Союза черноморских моряков». До 1911 р. анархо-синдикалістські гуртки відновилися в

Аккермані, Єлизаветграді, Ізмаїлі, Керчі, Миколаєві, Севастополі, Херсоні... В 1911-1913 рр. в Одеському порту діяла група анархістів під керівництвом Олександра Лаврушина.

Наприкінці 1911 р. в Стамбулі створюється нелегальний зарубіжний центр «Союза черноморских моряков». Стамбульська група анархістів була тісно пов'язана із таємними анархістськими матроськими організаціями. Так, кочегар І. Самороков перевозив пістолети з Туреччини до Одеси, ховаючи пістолети під час огляду в бичачих міхурах біля борту пароплава [50. 231].

Дагестанець з анархістськими переконаннями Джалал Коркмас формував в Стамбулі групу революціонерів з мусульман, вів підпільну роботу серед турецьких моряків, видавав «ліву» газету «Стамбульские новости» (газета нелегально поширювалася по Російській імперії і була закрита за вимогою російського посольства в Туреччині 1912 р.). Згідно з повідомленням департаменту поліції (1912 р.), Д. Коркмас був членом «Союза черноморских моряков», брав участь у розробці плану страйку суднових команд, що планувалися на березень 1913 р. Рятуючись від арешту він був змушений перебратися зі Стамбула до Парижу в грудні 1912 г. [51].

13 серпня 1911 р. в Одесі пройшов страйк суднових команд. Його підняли кочегари десяти пароплавів «РОПиТ» і трьох пароплавів приватного пароплавства Карапатницького. На пароплаві «Чихачев» кочегари відмовилися працювати перед третіми дзвінком, коли відповідно до закону пароплав вже вважається таким, що знаходиться в рейсі. 17 кочегарів були арештовані, їх притягнули до кримінальної відповідальності за залишення судна під час рейсу. Поліцією в порту було заарештовано 11 агітаторів [52].

Причинами цього страйку стали: ліквідація посад матросів III класу, збільшення робочого дня, зменшення платні, понаднормові години роботи і грубе поводження адміністрації. Страйком анархісти-синдикалісти (разом з соціал-демократами і есерами) намагалися відновити «Союз черноморских моряков». Страйк підтримали водники Чорного, Азовського, Каспійського морів, Дунаю, Дніпра, Волги, анархісти змогли посилити свій вплив на моряків і портови-

ків півдня імперії. В 1911 р., під час страйку «Союза моряков Каспийского торгового флота» (центри «Союза» в Астрахані та Баку) анархісти-моряки намагалися спалити наявний в Астрахані запас нафти, використовувати терор з метою пропаганди і агітації [53. 22-29].

Нова організація «Союз черноморских моряков» - «Союз черноморских судовых команд» остаточно оформилася тільки у серпні 1911 р., заявивши про себе як про спадкоємця «Регестрации»[103]. У листопаді 1911 р. в Одесі поширювалася прокламація «Ко всем черноморским морякам», в якій повідомлялося, що за кордоном у Стамбулі створено «Инициативную группу черноморских моряков».

Наприкінці 1911 р. «Союз черноморских моряков» очолили Михайло Адамович, Олександр Яковлєв і літератор і анархіст Володимир Терський (Казимир Мирський, літературний псевдонім де Моріньоло) - колишній студент Московського університету, аргентинський підданий, який жив в Єгипті. В. Терський закликав матросів проводити екси пароплавних кас, поширював серед матросів листівки з програмою анархістів [54].

У серпні 1912 р. «Союз черноморских моряков» планував організувати всеросійський морський страйк і структури більш широкої організації «Общероссийского Союза морских и речных судебных команд», але через непідготовленість питання установчий з'їзд нового «Союза» було перенесено на весну-літо 1913 р. Анархісти діяли і в таємних структурах «Всероссийского железнодорожного Союза», що мав свій осередок в Одесі.

Наприкінці 1911 р. М. Адамович поставив у Стамбулі видання підпільної революційної газети «Моряк», ставши першим її редактором. «Моряк» друкувався накладом 3 тис. примірників і розповсюджувався у всіх портах Чорного і Азовського морів. У Варні (Болгарія), де друкувався «Моряк» (номера 6-12 - травень 1912 - січень 1913 р.), сформувалося

103 – У серпені 1911 р. організацію очолив Микола Нагродський - більшовик, колишній член одеського морського страйкому, який втік за кордон. Але він був звинувачений як провокатор і відсторонений. На хвилі конфлікту між соціал-демократами і есерами, керівництво перехопив есер-кочегар Георгій Дорошенко - Жак.

друге відділення «Союза черноморских моряков» де діяли анархісти Міщенко та Іванов. Однак, «лівий блок» радикальних партій в керівництві «Союза черноморских моряков» був нестійкий. Анархісти і есери, силою зброї, намагалися повністю контролювати друкарню «Моряка», вони фактично відсунули соціал – демократів, розгромили редакцію «Моряка», вимагаючи відновити у «морському» русі тактику терору і вибухів пароплавів і захоплення кас пароплавів [55. 6-7].

Масові заворушення робітників в Одесі викликали трагічні події - розстріл робітників на річці Лені (у Сибіру) 12 квітня 1912 р. На знак протесту з приводу «ленських розстрілів» в Одесі страйкувало бл. тисячі робітників заводу «РОПиТ», 600 працівників коркового заводу, 150 - заводу Левіна, 1300 - працівників елінгу та адміралтейства, 450 працівників друкарень [56. 8-40]. 1 травня 1912 р. на знак солідарності в Одесі пройшли кілька одноденних страйків портовиків і моряків. У червні 1912 р. пройшов страйк в одеському адміралтействі «РОПиТ» [57].

Після розгрому стамбульського центру «Союза черноморских моряков» та банкрутства центру «Союза» у Варні, редколегія газети «Моряк» приймає рішення про переїзд до Олександрії (Єгипет) (13, 14 випуски «Моряка» були надруковані у вигляді журналів у Парижі). На початку 1913 р. редколегія газети і Закордонний центр «Союзу» переїжджають до Олександрії. В Олександрії тоді жили російські революціонери-емігранти, в тому числі і частина «потьомкінців», Олександрія мала з Одесою регулярну пароплавну лінію. В 1912 р. в Олександрії організувався загін з 18 матросів-емігрантів, який мав намір нелегально повернутися до Російської імперії для продовження революційного терору. До Олександрії, за підробленим паспортом німецького підданного, прибув М. Адамович – лідер «Союза черноморских моряков» [58. 44-45].

В Олександрії в лютому 1913 р. «Союзом черноморских моряков» була проведена нелегальна І всеросійська конференція морських професійних організацій суднових команд чорноморських, балтійських, каспійських і азовських моря-

ків, таємних професійних організацій торгового флоту. На конференції, в організації якої активну участь взяли і анархісти, вказувалося, що таємні морські профспілки, які об'єднали до 6 тис. членів, є базою майбутньої революції в Російській імперії [59. 111]. Названа цифра була перебільшеннямв той час «Союз черноморских моряков» - «Регестрация» (найпотужніший морський союз у імперії) об'єднав бл. 2 тис. моряків 84 кораблів торгового флоту Чорноморсько-Азовського басейну [60. 33].

З серпня 1912 р. в Російській імперії почалися облави і арешти щодо підпільних структур «Союза черноморских моряков». Наприкінці 1912 р. арешти по справі «Союза» зазнали моряки: І. Одін, І. Сомов, М. Лебедєв, М. Гордієнко, В. Бабло. Двоє останніх заарештованих погодилися стати провокаторами, їхні покази дали поліції матеріал по «справі» «Союза черноморских моряков» [61. 12].

У січні-лютому 1913 р. на судах на Чорному та Азовському морях було заарештовано ядро групи «Союза» в кількості 233 чол. Тільки на пароплаві «Император Николай II» було заарештовано 23 чол. з 38 членів команди. Більшості загрожувало звільнення і висилка з портових міст. В 1913 р., за участь у групі анархістів-синдикалістів, був заарештований службовець пароплава «Одесса» Яків Антоненко, в сибірське заслання було відправлено матроса Петра Буряка за приналежність до «Союза черноморских моряков» [62].

У травні 1913 р. російський консул в Олександрії домігся арешту британською колоніальною поліцією М. Адамовича і члена редколегії «Моряка» анархіста В. Терського - Мирського за безпідставним звинуваченням «в друкуванні фальшивих англійських грошей». В. Терський був затриманий на борту російського крейсера «Олег» в порту Олександрії, консул називав його анархістом і «ворогом соціал-демократів»[63. 59].

Заарештованих В. Терського і М. Адамовича, у супроводі російських жандармів, відправили до Одеси на рейсовому пароплаві «Император Николай II». Поліція конфіскувала все майно редакції «Моряк», передавши архіви «Моряка» і «Союза черноморских моряков» російській поліції. Цей нищівний

удар по «Союзу черноморских моряков» надовго паралізував його роботу. На судах і в портах Чорного моря прокотилася нова хвиля арештів. Арештам піддалися до 200 активістів по портах Чорного і Азовського морів, рядових членів морської профспілки, анархістів-синдикалістів [64. 19-23].

У жовтні 1914 р. в Одесі проходив суд над М. Адамовичем і 75 моряками торгового Чорноморського комерційного флоту (у тому числі над анархістами В. Терським - Мирським, О. Лаврушиним, Д. Еткіним[104] (в документах проходить як Едикін або Едіткін) за звинуваченням у підпільній революційній діяльності. М. Адамович був засуджений до позбавлення всіх прав стану і до каторги в Єнісейській губернії. До каторжних робіт були засуджені М. Грігрьянц (Кіркоріанц) і О. Лаврушін (перший - на 10 років, другий - на 4 роки). Всього ж Одеською судовою палатою був ухвалений вирок відносно 55 осіб.

На суді адвокатами підкреслювалося, що М. Адамович прагнув, щоб «Союз черноморских моряков»: «...не отримав характер політичної організації, залишався б в рамках економічних цілей... він неодноразово мав зіткнення з представниками різних політичних партій, що прагнули надати союзу характер політичний» [65. 338]. Подібна фразеологія характерна для анархістів-синдикалістів, які заперечували політичну боротьбу і партійні структури.

Матрос Олександр Горбатюк (б. селянин Подільської губернії), який в 1912 р. був пов'язаний із О. Лаврушіним, притягувався як обвинувачений в дізнанні стосовно М. Адамовича. Він і «якийсь румун» здійснювали підвезення браунінгів з Галацу до Одеси пароплавом «Русь» і «Болга-

104 – Еткін Давид Григорович (Хаїмович) (п. пр. Скиталец). Народ. в 1893 у Владикавказі, гравер. В 1905-09 брав участь у рев. русі на Кавказі, есер, з 1909 анарх.-ком. Був двічі арешт. поліцією, відбув рік заслання в Сибіру, втік в 1911 до Одеси, потім – в Стамбул, член «Союза черномор. моряков», анарх.-синдикал. Організовував транспорти рев. літератури в Одесу. Арешт. в 1914 - 4 роки каторги. В 1920-х брав участь у створенні підпільн. «Союза рабочих анархистов», налагодив доставку до СРСР емігрант. анарх. літератури, мав репутацію «досвідченого підпільника». Арешт. в 1929, в 1931 втік з середньоазіат. заслання і наступні три роки жив на нелегал. положенні, намагаючись вести анарх. діяльність в Москві, по містах півдня СРСР. В 1935 арешт., опинився в Соловецьк. таборі, де вів пропаганду анарх. Страчен в 1937.

рия» для потреб одеських анархістів (зброя купувалася в Румунії та Болгарії). Ці транспорти в Ізмаїлі та Одесі зустрічала анархістка Фейга Ройзен [66. 24, 57-58, 64-68]. У березні 1914 р. був заарештований матрос пароплава «Цесаревич» Іван Маркін, що доставляв з Болгарії до Одеси анархістську літературу [54. 171].

У перші місяці 1915 р. арешти по справі «Союза черноморских моряков» тривали. Лідери одеських анархістів-синдикалістів В. Чернявський, Є. Реєв з так само опинилися на каторзі. У 1915 р. в лютому, було заарештовано ще 36 моряків, серед заарештованих були анархісти-синдикалісти Ізраїль Клейнер та Ізраїль Улановський[105], була ліквідована анархістська підпільна друкарня [76].

В 1914 р. Департамент поліції констатував повне припинення анархічної пропаганди в Одесі і у всій імперії. Про значні зрушення в боротьбі з революціонерами говорить той факт, що в червні 1913 р. майже всі районні (регіональні) Охоронні відділення були ліквідовані (вони збереглися тільки в С.-Петербурзі, Москві, Варшаві), зникла широка мережа секретних агентів. Царизм таким кроком зазначив остаточну перемогу над революційним екстремізмом. В 1913 р., до 300-річчя правління династії Романових, була оголошена широка амністія, яка торкнулася і деяких політичних ув'язнених і засланців, що мали невеликі терміни. Деякі з них повернулися до Одеси і відроджували або посилювали групи анархістів.

105 – Улановський Ізраїль Хайкелевіч (Олександр Петрович) (Олёша, Буланов, Петро Сорокін, Ніколас Шерман, Шериф, Ульріх тощо). Народ. в 1891 у Керчі у сім'ї кустаря-кравця., анарх.-синдикал. 1908-20, судновий кочегар. Двічі сидів у кишинів. в'язниці (1910, 1916) і двічі був на засланні в Туруханськ. краї (1911-1913, збіг; 1916-1917). 1913-1915 в еміграції в Англії, Франції, Німеччині, після повернення до Рос. Імперії арешт., звільнений після лютневої революції. В 1917 працював на заводах у Харкові, Катеринославлі, плавав кочегаром на судні «Казбек». 1918 – голова «Союза моряков» та Ради управління водного транспорту у Керчі. Перебував на підпільній роботі в тилу військ А. Денікіна в Одесі і військ П. Врангеля в Криму, в партизанській армії Х. Мокроусова. Арешт. в 1920, завербован ЧК. Розвідник-нелегал по лінії ЧК – ГПУ, працював у Профінтерні (організатор Інтерклубів «Международного союза моряков и портовых рабочих»), був членом КПГ (1923-24). 1929-35 – розвідник у Китаї, Данії, Німеччині. 1949 – арешт., засуджений на 10 років в'язниці, звільнений в 1956. Помер у Москві в 1971.

У першій половині 1914 р. одеська поліція проводила політичну перевірку осіб, причетних до анархістів-комуністів. «Під ковпак» і розшук в Одесі потрапили: Михайло Надєждін (в 1907-1909 рр. діяв в одеській групі анархістів-комуністів, був висланий до Сибіру на 4 роки, після чого повернувся до Одеси), брати Зіфріді - Анатолій Дмитрович (29 років) - Анатоль і Олександр - Митрич» (27 років) (анархісти з 1904 р.), І. Лузанов (лідер однієї з анархістських груп в 1910 р., причетний до виготовлення бомб), Філіп Яровий, робітник Іван Бутилкін - Ваня-маленький, чорнороб Олександр Блажко (він же Філіп Овчаренко, 25 років), Блюма Гольберштадт (26 років), брати, робітники Тимофій і Олександр Гнатюк, матрос Іван Лозичний (21 року, заарештований в 1910 р., в його квартирі була знайдена бомба, відбув на каторзі 3 роки, повернувся до Одеси), робітник Олександр Григораш (22 роки, в січні 1910 р. вимагав у купця Расторгуєва 5 тис. рублів, потрапив в засідку поліції, був поранений, після 3 річної каторги повернувся до Одеси) [68. 112-113].

Підозри поліції викликав Кальман Бронштейн, який з весни 1914 р. служив рядовим в Одесі в 60-му піхотному полку. Відомо було, що він жив в Льєжі (Бельгія), де приєднався до групи анархістів-синдикалістів. У колі підозрюваних був А. Лівшиць (в 1907 р. висланий з Одеси до Вологди на 2 роки як анархіст-комуніст, повернувся до Одеси), Борух Рабинович (брат відомого анархіста, який в майбутньому стане активістом одеського анархістського підпілля 1920-х рр.), Арон Смоліч, модистки Гинда Іцкович і Марьям-Хая Тайц. Всі ці люди підозрювалися у створенні нової анархістської групи в Одесі, але у поліції вже не було головного інструменту боротьби з підпіллям - мережі секретних інформаторів [65. 114].

Організатором групи анархістів в Одесі поліція порахувала Ізраїля Віленського[106] (і його дружину відому анархіст-

106 – Віленський Ізраїль (Леонід) Семенович. Народ. в 1880 в Переяславі Полтав. губ., член РСДРП з 1899, лідер катеринослав. гр. «Южный рабочий», делегат II з'їзду РСДРП, на якому приєднався до більшовиків і увійшов до числа соратників В. Леніна. В 1905 перейшов до анарх.-ком., помічник Л. Лапідуса, в 1905-07 організовував пропаганд. гуртки в Білостоці, Катеринославі, Києві, Москві, керував підпільною анарх. друкарнею «Гідра» в Ялті, член редкол. жур. «Бунтарь» (1906-08). Провів у в'язницях бл. 3 років, на засланні - 4 роки. До 1917 діяв у Одесі, Києві, Катеринославі. 1917 - один з ліде-

ку Розу Таратуту[107]) - досвідченого підпільника, що неодноразово піддавався обшукам і короткостроковим арештам. Він підтримував зв'язки з московською і брянською анархістськими групами.

Поліції було відомо і про особливу роль болгарських анархістів у проникненні до імперії зброї та революційної літератури, яке було налагоджено Миколою та Ігнатієм Музель. Анархісти Микола Герджіков та його дружина Ніна, Семен Райнов, відправляли анархістську літературу з Рущука (Болгарія) в Рені (Бессарабська губ.) [69. 145]. В 1914 р. анархістська література стала видаватися в канадському Монреалі, де сформувалася група російсько-болгарських анархістів і комуна «потьомкінців» [70. 24, 57-58, 64-68, 122].

В 1914 р. були знову арештовані анархісти-нальотчики, що займалася «мандатними» вимаганнями в Одесі: брати Григораш, Н. Вайнштейн, Гольцман та деякі інші члени групи анархістів-синдикалістів. Група припинила існування в 1915 р., продовжувачем «традицій» цієї групи став «Союз боевых организованных рабочих».

Розпочата в серпні 1914 р. перша світова війна перекреслила багато планів анархістів, розколола їхню ідеологічну єдність. Перший рік війни був пов'язаний з патріотичним піднесенням в російському суспільстві, яке підтримало вступ імперії у війну. Частина анархістів Російської імперії, на чолі з П. Кропоткіним (переважно анархісти-комуністи: А. Карелін, В. Черкезов та ін.), підтримала вступ Російської імперії у війну, вважаючи, що ця війна виправдана історією, тому що ведеться проти «німецького мілітаризму». Але більшість анархістів імперії виступала проти війни. Вихід з війни вони бачили у світовій революції і знищенні всякої влади. Ш. Яновський, А. Беркман, Е. Голдман, Е. Каган і низка інших відо-

рів Одес. федерації анарх. До 1922 працював в Одесі, пом. комісара з фін. справ в 1918, підпілля в 1918-19, член колегії губ. інспекції в 1919-22. Прихильник блоку анарх.з більшовиками, в 1922-1927 займав керівні госп. посади в Москві, з 1934 постійно перебував у в'язницях і засланні. Помер в 1950.

107 – Таратута Рухля (Роза). Ст. сестра Ол. Таратути, на поч. 1902 була затримана в Катеринославі «за безладдя грудня 1901», вислана до Сибіру, збігла, була соц.-дем., есеркою, 30 вересня 1904 затримана в Одесі на сходці анархіх.-ком. та есерів, назвалася Ціпой Кіпен. З цього часу в гр. анарх.-ком.

мих діячів анархістського руху підписали заяву проти війни. Активно проти війни виступали анархісти Я. Кириловський і В. Волін. Російські анархісти в липні 1914 р. в Парижі брали участь у створенні «Міжнародного комітету інтернаціональних дій проти війни». Але цей комітет незабаром зазнав розгрому французькою поліцією.

На початку 1915 р. поліцейські знову повідомляли про те, що «в даний час анархістських груп в Одесі не існує» [71. 20]. У серпні 1915 р. поліція у своїх звітах (довідка «Анархістське рух») вказувала: «Анархістське рух... під впливом посилення проведених урядом заходів по боротьбі з революційним рухом, стал йти на спад і перетворився, зрештою, в народжену в Росії під прапором анархізму, шантажно-грабіжницьку діяльность... Що ж стосується чистого анархічного руху, то за останній час в межах імперії скільки-небудь помітної діяльності анархістів не спостерігалося» [72. 5].

Райдужні реляції надсилали до Департаменту поліції і поліцейські чиновники з місць. У записці «Про політичні партії Південно-Західного краю та їх вплив на населення» (1915 р.) анархістам дається така зневажлива характеристика: «У більшості випадків це безробітні і злодії-рецидивісти, ніколи і ні до якої партії не належали і не мають жодного уявлення про політику», і робиться висновок, що всяка анархічна діяльність у краї, «...завдяки ліквідації, майже завмерла» [73. 89-99].

Необхідно з обережністю ставитися до таких джерел, як звіти поліції, в яких поліцейські чини старалися прикрасити реальність і піднести свою діяльність з викорінення революційних елементів у найбільш вигідному світлі. Поліцейські документи нерідко суперечили один одному, починаючи з 1906 р. після кожного повідомлення про чергову ліквідації твердилося, що будь-яка анархічна діяльність нібито повністю припинялася.

В 1915 р. в Одесі діяли групи іллегалістів під інтригуючими назвами «Черная маска» і «Черная рука», Сруль і Йосип Пергамент організовують в Одесі гурток анархістів-синдикалістів, а в липні 1915 р. в Одесу з Литви прибув член «Южно-русской группы анархистов-коммунистов» Лев Симено-

вич. В Одесі він створив нову групу «Союз боевых организованных рабочих», до якої увійшли: І. Віленський, І. Рабинович, Ш. Байкова, Б. Гільберштадт. І хоча ця група в 1915 р. була ліквідована поліцією, синдикалістська пропаганда серед робітників продовжувалася аж до Лютневої революції 1917 р. [20. 177-178].

В 1914-1916 рр. помітну активність проявляли анархісти Петрограду. В 1914 р. з цього міста до Одеси, Харківа, Катеринослава і Києва були спрямовані кілька груп анархістів, щоб налагодити зв'язки на місцях і посилити анархістську діяльність по всій імперії.

В поліцейських архівах осіла мінімальна кількість даних про діяльність анархістів в 1915-1916 рр., що не дозволяє робити висновків про розмах руху як в імперії, так і в її окремих центрах. Про одеських анархістів того часу можна знайти інформацію з біографій самих анархістів, за документами «Всероссийского общества политкаторжан и ссыльнопереселенцев», за документами партійних «чищень» 1920-х рр., з яких можна зробити висновка, що тоді у місті існувала група анархістів-комуністів, яка проводила пропаганду проти війни, відновила «мандатні» здирництва.

Анархістами в 1915-1916 рр. були журналіст Лев Блюмкін і його брат Яків Блюмкін[108] (в 1917 р. перейшов в ПСР). З документів по «чищення» з лав КП(б)У 1921 р. в одеських пар-

108 – Блюмкін Яків Григорович (Симха-Янкев Гершевіч, пр: Ісаєв, Макс, Владимиров). Народ. в 1900 (1898 ?) в Одесі, анарх., вступив до партії с-р. на поч. 1917 в Одесі, в 1918 взяв участь у революції в Одесі, на ком. посадах в Одес. радянськ. армії. В 1918 приїхав з Одеси до Москви, в ВЧК заввідділу по боротьбі з міжнародним шпигунством. Вбив німецьк. посла в Радянск. Росії Мірбаха 6.07.1918. Нач. Особ. охорони Л. Троцького. В 1920 в Персії брав участь у створенні Іран. ком. партії, член ЦК і воєн. Коміс. штабу Червоної армії Гілянської республіки. 1921 комбриг, воює проти військ барона Унгерна. 1921 – в ЧК, вступив до РКП(б). Навчав. в Академії Ген. штабу РККА, ад'ютант наркома з військ. і мор. справ Л. Троцького. 1923 – співробітник ГПУ, розвідник у Палестині. 1924 – політ. представник ОГПУ в Закавказзі, член колегії Закавказ. ЧК, пом. ком. військ. ОГПУ в Закавказ. 1925 - резидент в Афганістані, 1926 - представник ОГПУ і голов. інструкт. держ. безпеки Монгольської Республіки. 1928 – резидент ОГПУ на Близькому Сході. Таємно налагодив зв'язки із висланим з СРСР Л. Троцьким. За співпрацю з Л. Троцьким розстрілян. в 1929.

торганізаціях зрозуміло, що «вичещені» Нусім Фішман і Павло Любовний свій «революційний стаж» почали анархістами 1908 р., Василь Степанов- 1909 р., тов. Веремій - в 1910 р., Григорій Ячманік - в 1911 р., Абрам Ярошевський - в 1913 р., працівник одеського порту Зосімо і тов. Зайченко - в 1914 р., Лев Сегал - в 1916 р. [74].

Сучасний російський історик П. Коротич, аналізуючи твердження істориків про наявність анархістських гуртків в роки І світової війни в Россійський імперії, вказував, що радянські історики В. Комін і С. Канів вважали, що в 1914 р. анархістські групи були в трьох містах імперії (Одеса до цього числа не увійшла), а згідно В. Д. Єрмакову в 1914 р. групи анархістів діяли в дев'яти містах імперії (Одеса до цього числа також не увійшла) [75. 135]. В 1915 р., як вважає С. Канів, групи анархістів були вже у восьми містах (і знову без Одеси). Такої ж думки дотримується В. Кривенький, стверджуючи, що в 1915 р. документи Департаменту поліції фіксували діяльність анархістів у восьми містах (в Україні тільки в Харкові та Житомирі). В. Єрмаков, заявляючи, що в 1915 р. діяльність анархічних груп виявлялася в десяти містах, знову не вказує Одесу. До кінця 1916 р., як вважав С. Канів, в Російській імперії налічувалося тринадцять груп анархістів в семи містах (з них в Україні тільки в трьох: у Харкові, Катеринославі, Києві). В. Кривенький в 1916 р. відзначив 15 анархістських груп по 7 населенних пунктах, В. Єрмаков вказує 12 міст, в яких працювали анархічні групи в 1916 р. (Харків, Катеринослав, Київ). На думку інших дослідників, в 1916 р. анархісти працювали в 16 містах імперії (в Україні: в Харкові, Катеринославі, Бердянську, Керчі, Олександрівську) [75. 133-134].

Але зі звіту про діяльність анархістського «Красного Креста» в Нью-Йорку (організації, яка надавала допомогу політичним в'язням, в тому числі і анархістам) за період з 30 вересня 1913 р. по 1 жовтня 1914 р. випливає, що гроші для «діючих» в певних групах анархістів розсилалися тоді як мінімум в 25 населених пунктів (з них в Україні: Олександрівськ, Катеринослав, Київ, Одеса, Херсон, Харків, Чернігів) [75. 135].

У серпні 1916 р. в Одесі з'явилася анархістка, що пройшла школу підпілля 1905-1908 рр. - Ася Сакова (п. пр. Чайка, Галина), яка пройшла 4 роки каторги за підготовку втечі анархістів з Кишинівської в'язниці, кіднепінг, втечу з сибірського заслання. Вона жила в Одесі нелегально аж до Лютневої революції 1917 р. і проводила анархістську агітацію. Можна з упевненістю сказати, що в Одесі в 1916 р. в глибокому підпіллі зберігалася як група анархістів-синдикалістів, що працювала в підпільному «Союзе черноморских моряков», так і група анархістів-комуністів.

Відомо, що «легендарний матрос» Анатолій Железняков[109] в 1916 р. плавав кочегаром на торгових судах, що рейдували по Чорному морю, і входив до підпільної матроської організації анархістів [76].

Департамент поліції, завдяки провокаторам, володів даними про анархістське підпілля, проводячи попереджувальні арешти, але не міг і не хотів повністю покінчити з анархістським рухом. Вважав існуючу систему досить ефективною - вона не давала революціонерам повалити режим або вбити царя, і за це влада готова була миритися з певними «витратами». Ця система «контрольованої тліючої провокації» (коли поліцейські чини, завдяки підтримці контрольованих за допомогою провокаторів груп, вважали

109 – Железняков Анатолій Григорович (Матрос Желєзняк). Народ. в 1895 р. в с. Федоскіно Москов. губ. в міщан. родині. Поступив до воєн.-фельдшер. училища, але незабаром його кинув. Кочегар торг. флота, завод. слюсар. У жовтні 1915 призваний на службу до флот. екіпаж. Анарх. У червні 1916 дезертирував, до Лютневої революції плавав на торг. судах по Чорному морю, ховаючись під вигаданим прізвищем. 1917 - на воєнн. флоті в Кронштадті. У червні 1917 брав участь у терорі проти Тимчас. уряду, засуджен. на 14 років каторги, збіг. Обраний до Центробалт, в грудні 1917 - ком. загону матросів, брав участь у захоплен. влади в Петрограді, Москві, Харкові, в боях під Бєлгородом. Його загін використаний при розгоні Установчих зборів. За «безпробудне пияцтво, пограбування перехожих, крадіжки» загін був роззброєн., Ж. виїхав до Ізмаїлу командувати рев. Дунайськ. флотилією, 1918 - ком. стр. полку, в липні 1918 оголошен. поза законом. Втік з-під розстрілу. У жовтні 1918 амністістован, направлен. на підпільну роботу до Одеси. Після заняття Одеси Червон. Армією 6.04.1919 обраний головою профспілки моряків торг. флоту, брав участь у боротьбі з повстанням Григор'єва, ком. бригади бронепоїздів. 26.07.1919 загинув в бою з «білими».

доречним закривати очі на існування дрібних і слабких груп, відстежуючи з їх допомогою нових «симпатиків» терору) 1917-го дорого обійдеться її творцям.

Література:

1. Русское слово. – 1909. - 24 марта.
2. Политическая каторга и ссылка. М., 1929.
3. Горев Б. И. Анархизм в России (от Бакунина до Махно). М., 1930.
4. Канев С. Н. Революция и анархизм: из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840-1917 гг.). М., 1987.
5. Кривенький В. В. О численности и размещении анархистских организаций накануне и в период российской революции 1905 – 1907 гг. // М., 1988. ИНИОН. №36936.
6. Центральний державний історичний архів України (далее ЦДІА України). Ф. 1599. Оп. 1. Спр. 356.
7. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2388.
8. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8839.
9. ДАОО. Ф. П. 2. Оп. 1. Спр. 94.
10. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 2. Спр. 87. Арк. 47; ДАОО. Ф.П. 2. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 100 – 101.
11. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 3085.
12. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 184.
13. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 58.
14. ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 6168. Арк. 1. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 4.
15. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 9007.
16. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 332.
17. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8839-а.
18. ЦДІА України. Ф. 274. Оп.1. Спр. 2606.
19. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8839-б.
20. Лебеденко А. М. История анархизма в Украине (конец XIX - начало XX вв.). – К.,1995.
21. Государственный архив Российской федерации (ГАРФ). Ф. 102. ДП 00. Оп. 253. Спр. 386.

22. Из докладной записки, составленной департаментом полиции по анархистским группам и движениям в 1909 году// Свободная коммуна. – М., 1918. https://piter.anarhist.org/chz9-02.htm

23. Иван Николаевич Толмачев и Ферапонта Митральеза. История дружбы генерал-губернатора с анархистом-налетчиком // Общее дело. – Париж, - 1909. - №2, 7-8

24. Новое время. - 1908. - 17 марта.

25. Дело труда. – Париж. 1929. - № 46-47, С. 16; ГАРФ. Ф. 102. Оп. 260. Спр. 30. Арк. 132 -133 об

26. ГАРФ. Ф. 102. ДП-00.1907. Оп. 253. Спр. 8. Арк. 254; Ф. 280. 1911. Оп. 5. Спр. 5017. Арк. 14.121-122

27. ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 145.

28. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8986.

29. ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 6274.

30. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8911.

31. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 2170.

32. Ф. 313. Оп. 1. Спр. 2.

33. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 588.

34. ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 151. Арк. 38, 51, 133; Лебеденко. Указ. соч. – С. 171 – 172

35. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 11. Арк. 3; Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8986. Арк. 2-4.

36. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 589.

37. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДАСБ України). Ф. 13. Т. 2. Спр. 415. Арк. 24; ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 29.

38. ЦДІА України. Ф. 339. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 342; Ф. 301. Оп. 2. Спр. 443. Арк. 4.

39. ГДАСБ України. Ф. 13. Спр. 415. Т.2.

40. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2545. Арк. 1; ДАОО. Ф. П. 8065. Оп. 2. Спр. 12812. Арк. 88; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 619. Арк. 2-4.

41. ДАОО. Ф. 314. Оп. 2. Спр. 147.

42. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 47.

43. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8839-б.

44. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1 Спр. 980.

45. ЦДІА України. Ф. 388. Оп. 1. Спр. 2741. Арк. 1; ДАОО. Ф. П. - 8065. Оп. 2. Спр. 12812. Арк. 86.

46. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 406.

47. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 4; ДАОО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 184. Арк. 12; Ф. П. 7. Оп. 1. Спр. 810. Арк. 54

48. ГАРФ. Ф. 102. Оп. 260. Спр. 290. арк. 13-13(об).

49. ЦДІА України. Ф. 339. Оп. 1. Спр. 180.

50. ГАРФ. Ф. 102. Оп. 260. Спр. 30.

51. Алиев К. Тайны биографии Джелала Коркмасова // Махачкалинские известия. – 2003. – 11 июля.

52. Московские ведомости. 1911.- 14 августа

53. ЦДІА України. Ф. 3850. Оп. 2. Спр. 31.

54. ДАОО. Ф. 1153. Оп. 1. Спр.132. Арк. 5; Моряк. – Вена. - 1913 – 25 января (№13). С. 15.

55. ДАОО. Ф. 13. Оп. 3. Спр. 128.

56. ДАОО. Ф. 314. Оп. 1. Спр. 336.

57. Моряк. - 1912. - 5 мая (№6).

58. Адамович М. Чорноморці в революції. - Харків, 1931.

59. Шляхов О. Б. Судновласники і моряки Азово-Чорноморського басейну в модернізаційних процесах кінця XIX – початку XX ст. Дисер. доктора іст. наук. – Дніпропетровськ, 2004; Діяльність політичних партій серед моряків торгівельного флоту Азово-Чорноморського басейну на поч. XX ст.// Наукові праці іст. факультету ЗДУ. – Запоріжжя, 2003. – Випуск XVI. - С. 125-130.

60. Волков Е. З. Среди моряков и речников торгового и военного флота (1906-1914 гг.). - М. - Пг., 1923. С. 219-234; Адамович М. П. «Моряк» и моряки перед судом // Материалы по истории профессионального движения в России. - М., 1924, Сб. 2. С. 199-210; Из истории газеты «Моряк»// Моряк (Одесса). - 1921. - 26 апреля, 25 мая, 23 июня;

61. ГДАСБ України. Ф. 13. Оп. 1. Т. 2. Спр. 370.

62. Моряк. – Одесса, 1922. – 7 ноября.

63. Адамович М. Черноморская «Регистрация» и «Заграничный центр» // Материалы по истории профессионального движения в России. Сб. 2. - М., 1924.

64. Шляхов О. Б. Адміністративно-поліцейський апарат царизму і спілка Чорноморських моряків // Грані. – Днепропетровск, 2002. №4(24). С. 19-23.

65. ЦДІА України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 647.

66. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 2.Спр. 180.

67. ЦДІА України. Ф. 339. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 121; ДАОО. Ф. 13. Оп. 3. Спр. 128. Арк. 36.

68. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 47.

69. Лычев И. Потемкинцы. – М., 1937.

70. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 2. Спр. 199.

71 ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 2. Спр. 186.

72. ГАРФ. Ф. 102. ДП 00. Оп. 1915. Спр. 12. Ч. 1.

73. ГАРФ. Ф. 102. ДП 00. Оп. 1915. Спр. 175. Т. 2.

74. ДАОО. Ф П. 29. Оп. 1. Спр. 284. Арк. 1-7; Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 45, 48, 58.– 19.

75. Коротич Павел Олегович. Российские анархисты в годы Первой мировой войны: идеология, организация, тактика (1914-1918 гг.). Диссер. на соискание ученой степени канд. ист. наук. – М., 2000 г. (Про чисельність анархістських груп писали: Комин В. В. Анархизм в России: Спецкурс лекций, прочитанных на историческом факультете педагогического института. - Калинин, 1969; Канев С. Н. Революция и анархизм. Из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840-1917 гг.). - М., 1987: Ермаков В. Д. О количестве и размещении анархистских групп и организаций в России в период между двумя буржуазно-демократическими революциями //XXVII съезд КПСС и актуальные вопросы истории партии. – Саратов, 1986: Ермаков В. Д. Российский анархизм и анархисты. СПб., 1996; Кривенький В. В. О численности и размещении анархистских организаций накануне и в период российской революции 1905-1907 гг. Деп. ИНИОН. № 36936 – М., 1988. – С. 41-42 та ін.).

76. Махно Н. Как лгут большевики (Правда о Железнякове)// Дело труда. – Париж. – 1927. - №. 22. – С. 12; Амурский И. Е. Матрос Железняков – М., 1968. – С. 14-16.

Післямова

Дослідження анархістського руху в окремо взятому місті - мегаполісі Одесі, підтверджує думку деяких дослідників, що Одеса в 1904-1908 рр. була одним з головних центрів анархізму Російської імперії. Тут формувалися нові течії анархізму, анархістські федерації, центри, союзи... в цьому місті анархізм знайшов масову підтримку серед моряків і робітників. Дослідження «одеського» анархізму дало можливість розвіяти соціально-політичні міфи, що ось вже більше ста років служать для фальсифікації реальної історії.

Перший міф про анархістів (насамперед півдня імперії) як про маргіналів. Радянськи історики твердили, що в анархістському русі повністю були відсутні інтелегенти, люди вільних професій, студентство... Для Одеси (як і для інших українських інтелектуальних і студентських центрів: Києва та Харкова) це не зовсім так - частина одеських студентів - «ліваків» не лише співчувала ідеям анархізму, але й брала активну участь в акціях анархістського підпілля.

Ще в 1904 р. поліція долучала студента Новоросійського університету французького підданого К. І. Шампенуа до одеської групи анархістів-комуністів. Аудиторії Новоросійського університету 1905-1906 рр. служили трибуною для анархістських агітаторів. У лютому 1907 р. в Новоросійському університеті пройшла сходка анархістів-комуністів, які прагнули залучати студентство до активних дій. Одеські анархісти - комуністи і анархісти-синдикалісти мали свої групи (кружки) в університеті [1. 1-10].

В 1906 р. студенти Новоросійського університету Д. Гапш та Л. Розенштейн були ідентифіковані поліцією як анархісти-комуністи [2. 148], в січні 1907 р. як анархіст був затриманий поліцією вільний слухач Новоросійського університету Михайло Брун [3. 18]. В 1907 р. відбувалися арешти студентів Новоросійського університету, звинувачених у приналежності до анархістів-синдикалістів: Литвак, Зорін. В 1908 р. студенти П. Іовановіч (Кованович) і Г. Ситін були розкриті

поліцією як анархісти-комуністи, які писали погрози на адресу генерал-губернатора Одеси І. Толмачова [4. 1-80]. В 1909 р. Одеське художнє училище Товариства образотворчих мистецтв перевірялося поліцією за підозрою приналежності учнів і вчителів училища до групи анархістів-комуністів [5. 1-20].

Але не тільки студенти, а й представники одеської творчої інтелігенції підтримували анархістів в С.-Петербурзі, Москві, Харкові, Києві, Одесі... 29 вересня 1906 р. в Одесі був затриманий художник Сергій Мазурін за підозрою в причетності до анархістської групи. В нього був проведений обшук, який підтвердив підозри - були знайдені анархістські прокламації, листи-мандати анархістів-комуністів з вимогою грошей на революцію [6. 10]. Журналіст газети «Одесские новости» Лазарович - Краска так само ідентифікувався поліцією як анархіст [7. 333].

У той же час необхідно відзначити, що в анархістському русі, в порівнянні з соціал-демократами і есерами, кількість людей з вищою освітою (без урахування недовчених студентів) була невеликою. Якщо в столицях – С.-Петербурзі та Москві, інтелігенція була представлена, то на Півдні - у промисловій Катеринославській губернії, по містечках Правобережжя – подібних людей були одиниці. В Одесі, в анархістському русі, людей із закінченою вищою освітою так само можна було перерахувати по пальцях рук. Серед лідерів руху в Одесі переважали люди з незакінченою вищою освітою, середньою освітою і без будь-якої освіти.

Другий міф, який так само стосується соціальної бази руху, свідчив «робітники і трудове селянство не підтримали анархістських ідей». Цей міф, вигаданий конкурентами анархістів в боротьбі за маси, створював зневажливе ставлення істориків, політологів, соціологів до анархістського руху як до чогось маргінального, несерйозного (навіть комічного), що невідомо як з'явився і підтримувався або «диваками», або «бандитами».

Але починаючи з часу «непримиренних» (з 1903 р.) пропаганда анархістів була спрямована на робітників - тисячами анархісти видавали листівки з красномовними назвами:

«К товарищам рабочим», «К товарищам рабочим и крестьянам», «К товарищам рабочим и морякам» (близько сот-ні випусків подібних прокламацій тільки по Одесі). Анархістська пропаганда в Одесі захопила частину робітників заводів, майстерень і елінгів «РОПиТ», портових вантажників, матросів і кочегарів торгового флоту, робітників заводів: Белліно-Фендеріха, сільськогосподарських машин Гена, жерстяних виробів Вальтуха, ливарного заводу Шполянського, стеаринового заводу, заводу білої жерсті, пробочного заводу Арпса і Юліуса, тютюнової фабрики Попова, цукрово-рафінадного заводу Бродського, низки одеських друкарень і булочних... Анархісти-комуністи працювали в «Союзе типографских рабочихи обществе рабочих графических искусств» [8. 2-10]. В 1907 р. навіть існував одеський «Революционный синдикат рабочих по упаковке фруктов», що проводив сходки в яких брало участь 50 чол. [3. 203].

Архіви повідомляють про бойові дружини анархістів-комуністів, анархістів-синдикалістів та «Молодой воли» на великих одеських заводах: Гена (1906-1907), «РОПиТ» (1906 - березень 1908) (Ф. Зайко, І. Гурколов та ін.) [9. 2], про групи та гуртки анархістів-синдикалістів 1907 р.: на елінгу «Товарищества механических и чугунно-литейных заводов Одессы», серед робітників Пересипу... Поліцейські зведення фіксували, що на одеських фабриках в 1908 р. анархісти «поширюють брошури Бакуніна» [10].

Анархістські гуртки 1906-1907 рр. працювали і серед майбутніх робітників - учнів елінгів адміралтейства та Одеської електротехнічної школи [11. 1-5]. Сексоти поліції повідомляли, що наприкінці 1907 р. анархісти збиралися в шинку по вул. Базарній, де сім анархістів спілкуються з чорноробами і каменярами з метою привернути їх в свої ряди [12. 311].

Частка робітників і ремісників серед анархістів у Катеринославі (і по містах Катеринославської губернії) становила 75-80%, в Одесі - 50-60%. Групи анархістів Уралу на 80-90% складалися з робітників промислових підприємств. У Лук'яновський в'язниці з 22 анархістів, що знаходилися за гратами, було 19 людей, що займалися фізичною працею [13. 203].

За професійною приналежностю найбільш численними серед робітників-анархістів Одеси виявилися матроси і кочегари цивільного флоту, слюсарі, токарі, металурги, електротехніки, друкарі, харчовики, кравці...

Анархістські ідеологи виступали за організацію робітничих і селянських спілок, в яких вони бачили органи прямої боротьби з капіталом і зародок майбутнього безвластного соціалістичного суспільства.

Ядро «Екатеринославской федерации анархистов» 1907 р. складали «Федерации анархистов-коммунистов» Трубного заводу, залізничних майстерень, Брянського заводу і міжзаводська. Київська група «Черное знамя», що складалася переважно зі студентів, займалася організаційно-пропагандистською діяльністю серед робітників заводу «Арсенал», харчовиків, каретників, цукроварів. У С.-Петербурзі анархісти користувалися впливом у профспілках друкарів, модельників, електриків, літографів, металістів, в Москві - в «Союзе по обработке металлов», в профспілках архітектурно-будівельних робітників, водопровідників, друкарів, робітників парового опалення... московські анархісти керували страйками робітників електричного, газового, ливарних і механічних заводів; в Харкові з ініціативи анархістів був створений «Союз рабочих для защиты своих прав», в Ризі – «Свободный рабочий союз». Білостоцьку групу анархістів-комуністів 1905 р. реорганізовано в об'єднання федерацій анархістов робітників-ткачів, шкіряників, кравців і столярів. Віленська федеративна група складалася з організацій робітників-шкіряників, м'ясників і кравців. Участь анархістів в профспілках відзначається також в Баку, Варшаві, Миколаєві та ін. містах.

Анархісти відігравали важливу роль в страйковому робітничому русі, змагаючись за сфери впливу з ПСР, РСДРП, Бундом. Головною революційною силою одеські анархісти (як і анархісти Катеринослава, Харкова, Донецького басейну) вважали робітників, що відбилося в підтримці робітничого руху, в соціальному складі груп, «спеціалізації» гуртків, адресності пропаганди та агітації, кінцевих цілях анархістського руху.

Популярність анархістів в робітничому середовищі будувалася на радикалізмі і екстремізмі. Робітники сприймали анархістів як «постачальників страйкової вдачі», підтримували їхню боротьбу в тому обсязі, в якому це відповідало миттєвим локальним завданням боротьби за свої права.

Третій міф про анархізм пов'язує його активістів з практикою «бандитизму». Він твердить, що анархізм в імперії перетворився на «квазіполітичне явище, що межує з криміналом» [14. 16]. Опоненти анархістів стверджували, що анархісти проводять «терор заради терору, грабежі - заради грабежів». Але акти терору проводилися анархістами не стільки як «терор помсти» (і зовсім не з «пустощів»), скільки з метою «підштовхнути» протестний рух серед робітників за допомогою бомб, залякати й паралізувати владу, захопити ресурси для продовження та посилення боротьби. Радянські історики намагалися показати анархістів виключно злочинцями, замовчуя, що експропріації анархістами робилися для підтримки революційної організації і робітничих страйків, друку літератури, для того, щоб підштовхнути соціальний вибух. Американська дослідниця А. Гейфман (незважаючи на те, що вона дослідила великий об'єм іноземних джерел: архіви Гуверовського інституту і Стенфордського університету, Міжнародного інституту соціальної історії в Амстердамі) також робить наголос тільки на екстремізмі і бандитизмі анархістів, не бачучи їхньої пропагандистської діяльності, політичної програми, цілій і завдань, бажання зминити імперські закони [15].

Анархісти бачили в терорі інструмент, що допоможе знищити недосконалість світу. Всі напрямки анархізму в імперії сходилися у визнанні терору, в тому числі індивідуального, як найважливішого знаряддя революційної боротьби. На думку теоретиків анархізму терор мав сприяти наростанню обстановки паніки і хаосу в державі. За словами І. Гроссмана, для руйнування держави потрібен був «безперервний терор». Але терор ніколи не був самоціллю анархістського руху.

Лідери «Черного знамени» не заперечували і «безмотивний» - антибуржуазний терор, в той же час члени групи

«Хлеб и Воля» і анархо-синдикалісти, пропонували скорочення актів індивідуального терору на користь масового «економічного» терору. Анархісти відповідальні за найбільше число політичних вбивств і експропріацій в 1906 - 1908 рр. Деякі анархістські бойовики вже до початку 1906 р. стали професійними терористами і експропріаторами [16. 44]. Але, рахуючи терор знаряддям анархістів і есерів, трудящі поступово самоусунулися від участі в протиборстві влади і революціонерів.

Анархістський терор був унікальним явищем для російського революційного руху і не вписувався в рамки будь-якої вже існуючої на теренах Російської імперії революційної традиції. Він відрізнявся від терору революціонерів-народників і есерів, атака яких була спрямована переважно на представників верховної влади. Нічого спільного не мав він і з тероризмом польських, фінських, вірменських бойовиків-націоналістів.Анархістські терористи своїми витоками вважали страйковий рух і стихійний бунт. Проголошуючи «широку і безперервну вуличну війну», анархісти вели терор не стільки для усунення конкретних особистостей у владі чи бізнесі, скільки для залякування представників політико-економічної еліти. Анархісти опустили «планку вибору» жертв, атакували не царських сановників (як всі інші терористи), а поліцейських, купців і фабрикантів, фабричних директорів і керуючих, інженерів, флотських капітанів... Російський дослідник О. Будніцький знайшов термін для еволюції терористичної діяльності в Російській імперії 1906-1907 рр. – «деградація терора» [17. 177].

Ставка на терор привела до того, що планомірна, «творча» робота анархістських груп була фактично неможлива, так як майже всі члени груп, включаючи лідерів і теоретиків, були залучені до терористичної діяльності. Ключову роль в русі в цілому, і в терористичній практиці зокрема, грали групи півдня і заходу імперії (Білосток, Одеса, Катеринослав).

Разом з тим анархісти часто походили на «класичних» розбійників. «Непримиренні» переконували, що злодійство - не злочин, тому що воно «продукт існуючого політич-

ного порядку». Представники групи «Безвластие» були впевнені, що «...задоволення своїх матеріальних потреб справжній анархіст повинен забезпечити за допомогою пограбувань та викрадень майна багатіїв на свою особисту користь» [18. 164].

Четвертий міф - відсутність масовості в анархістському русі, нечисельність анархістських федерацій і груп. Історики (радянські та пострадянські) силкувалися довести, що за анархістами йшли «одинаки». Але одеський страйк «Регестрация», кількісний склад федерацій анархістів доводять, що анархісти мали значний вплив на окремі колективи робітників, а їхні організації і групи в Російський імперії 1906-1908 рр. рахувалися сотнями, за чисельністю серед соціалістичних партій і рухів поступаючись тільки РСДРП (більшовикам і меньшовикам), ПСР та Бунду.

Але популярність руху приводила до того, що анархістські групи та гуртки стали утворюватися повсюдно (по гімназіях, народних училищах, на заводах, у ремесленних майстернях) в тому числі з людей не знайомих з теорією анархізму.

Лідерами анархістського руху були колишні есери і соціал-демократи. Майбутні анархісти проходили «політичну підготовку» у лавах соціалістичних, більш помірних, партій. В цілому кількість вихідців з інших партій в лавах анархістів склала до 30% (у більшості колишні есери і соціал-демократи, були і колишні бундовци). Перехід «до анархістів» посилився 1906 р., що в значній мірі пояснювалося розчаруванням мас в діях соціалістичних партій. Партійна робота, вивчення партійних «класиків» та дисципліна негативно оцінювалися радикалами, які в умовах спаду революції шукали шляхи до активізації мас.

Серед одеських анархістських лідерів вихідцями з соціал-демократів були: Я. Кириловський, І. Гроссман, К. Ердалєвський, Ол. Таратута, Б. Рубель, В. Віноградов, С. Борісов та ін.; з Бунду: Н. Фельдман, І. Центнер, К. Фейгельман таін.; з партії есерів: Я. Фейгельман, П. Чорний, П. Салімовський, М. Курська та ін.

П'ятий міф – твердження політиків та істориків про

відсутність у анархістів будь-якої організуючою структури руху. Дійсно, на перший погляд, вони не підпорядковувалися логіці, властивій партійним структурам: керувалися локальними завданнями, не мали «проголошеного» формального центру, який віддавав би директиви, призначав керівництво і вів загальну бухгалтерію та реєстрацію членів.

«Відмова» від централізації і планомірної роботи була не тільки слабкістю анархістів, а їхньою унікальністю та запорукою виживання... «Дикі» анархістські групи поліції було важко контролювати за допомогою провокаторів, складно було вистежити, спіймати: багатьох із вже заарештованих анархістів доводилося звільняти на підставі недостатності доказів і відсутності фіксованого членства в групах...

Своєрідну координуючу роль в анархістському русі виконували визнані ідейні лідери, які часто-густо переміщалися з міста в місто для здійснення місцевої роботи, а також анархістські друковані органи, за допомогою яких встановлювався інформаційний зв'язок між групами. І хоча вертикальні і горизонтальні зв'язки в анархістському русі були слабкими, функції керівних центрів виконували найбільш впливові місцеві організації (федерації): одеська і катеринославська (для губерній південного-заходу Російської імперії). Подібна практика фіксується в ПСР в 1904-1905 рр.

Дослідження діяльності місцевих анархістських груп каже про те, що анархістський рух сформував не тільки ключові центри, висунув «координаторів» лідерів руху, загальні стратегічні цілі, а й встановив спільні тактичні завдання. Групи в різних регіонах величезної імперії підтримували зв'язок, обмінювалися кадрами, допомагали грошима, літературою, зброєю. Тісний взаємозв'язок анархітських груп привів до грандіозного провалу підпілля (навесні 1907 р.) одночасно в десятках міст на півдні імперії.

Анархісти були об'єднані в безліч федерацій: «Хлеб и Воля», «Земля и воля», «Черное знамя», «Безначалие», «Новый мир», «Черный ворон»... Ці федерації мали своїх послідовників по містах імперії, забезпечуючи взаємозв'язок локальних підпільних груп.

Анархістський публіцист писав: «Нам недостатньо бомб і револьверів, нам недостатньо винищувати масами катів і буржуа, нам потрібно створити новий тип людини, чистої, як гірський кришталь, правдивої, як голуб, і безстрашної, як лев. Наша партія має стати лицарським орденом...» [19. 21].

В історичній науці утвердилася думка про повне заперечення анархістами політичної боротьби. Але, анархісти вороже ставилися лише до боротьби за демократичні буржуазні права (до парламентської боротьби) та боротьби за владні повноваження. Відносно ж політичної боротьби взагалі (як боротьби за маси) анархісти використовували її різноманітні методи.

Шостий міф «радянської історіографії» - про «швидкоплинність» існування анархістського руху. Історики штучно обмежували діяльність анархістських груп другою половиною 1905 - серединою 1907 р. Цей міф був покликаний довести історичну випадковість анархістського «епізоду».

У ході дослідження стає зрозумілим, що історія анархізму в Російській імперії має більш широкі рамки. До лютого 1917 р. можливо виділити п'ять хронологічних періодів розвитку анархізму в Східній Європі:

1) 1903-1904 рр. - зародження і формування;

2) 1905 р. – розповсюдження;

3) 1906 - квітень 1907 р. - кількісне зростання і найвищий розвиток анархістської діяльності. Піком боротьби одеських анархістів в цей період був страйк і терор в Одеському порту;

4) травень 1907 - квітень 1908 р. - ар'єргардні бої анархістського руху;

5) травень 1908 - лютий 1917 р. - загасання анархістського руху.

Сьомий міф - «національний». Ще під час революції, на хвилі антисемітської пропаганди і погромів, «праві» сили втовкмачували в суспільну свідомість (особливо в Одесі), що анархістський рух - «єврейська змова» проти імперії і російського народу. Одеські анархісти проводили численні екси і теракти проти єврейських підприємців і купців. І хоча євреї становили до 50% одеських анархістів, можна простежити

певну тенденцію до скорочення єврейського компанента в роки найвищого підйому руху 1906-1907 рр.

Якщо в одеських групах «непримиренних», «Черного знамени», «Молодой воли» євреї становили більше ніж 70% членів, то в групах анархістів-синдикалістів і «Рабочей группе анархистов на Юге» вони складали не більше 20%.

По містах, селищах і селах Катеринославської, Таврійської, Херсонської, Полтавської, Харківської, Чернігівської губерній склад груп відбивав етнічний склад населення, і євреї в цих групах ніколи не перевищували 20%. У той же час на Правобережній Україні, в єврейських містечках і повітових центрах, де єврейське населення становило бл. 70%, склад анархістських груп міг бути суцільно єврейським. Анархісти, що були вихідцями з єврейських містечок, іноді погано володіли російською мовою, в російськомовному місті відчували себе чужими. Дискомфорт, який був пов'язаний з відсутністю національної держави, з національним приниженням на рівні державної імперської політики, штовхав радикальну молодь до зневаги до «чужої» держави і «чужої» влади, яка нав'язувала феодальні відносини і офіційну імперську культуру.

Перед будь-яким істориком, що розгрібає нововиявлені скарби раніше невідомих фактів, рано чи пізно стає питання оцінки подій минулого. Оцінки з погляду сучасності.

Для сучасної України оцінка структури влади в Російській імперії зразка «миколаївського» лихоліття є негативною. Влада Миколи II - була гальмом як для соціально-економічного розвитку, так і для національного розвитку «окраїн» імперії. Поразка царизма у «японській» війні явила не тільки гнилість режиму, а й нездатність країни до модернізації. Український народ в системі імперії не мав шансів для повноцінного розвитку - національні почуття українців не тільки ігнорувалися, а й прирівнювалися до зради - «мазепинство».

Нещадна експлуатація, відсутність елементарних прав, штовхали людей до протестів. Влада була далека від гуманізму, правової держави, прогресу. Вибух народного обурення 1905 р. був виправданий - суспільство вимагало змін.

Змін вимагали практично всі політичні партії – від лібералів, що представляли велику буржуазію, до анархістів, які заявляли про себе як про «могильників буржуазії». У революції 1905-1907 рр. політичними союзниками виявилися люди, що стали через дванадцять років смертельними ворогами: буржуазні ліберали, кадети, соціалісти, більшовики, анархісти, націоналісти...

Виходячи з викликів того часу діяльність анархістів 1903-1916 рр., як руйнівників старих, прогнилих структур, була «союзницькою» не тільки для есерів і соціал-демократів, але й для українських національних рухів і партій. У боротьбі з абсолютною монархією анархісти, які виступали проти будь-якої державної системи, об'єктивно опинилися на одному боці із майбутніми творцями української державності: М. Грушевським, С. Петлюрою, В. Вінніченком. Прі цьому не можна не відзначити, що в своїй боротьбі за «права народу» анархісти переступили через фундаментальне право людини - право на життя. Анархістський терор не може бути виправданий, прощений-анархісти, які перейшли грань людяності, свідомо стали політичними злочинцями.

Водночас анархістський терор не стільки активізував протести, скільки відштовхнув від революції помірні сили, сформував в широких масах образ безжального і бездумного «революціонера-бомбіста». Анархістський рух, що зайняв в загальному революційному русі найбільш радикальну нішу і роль «безкомпромісного руйнівника й ката минулого», захлинувся у власному терорі, який за своєю природою не міг служити суспільству. Анархісти, присвоївши собі право карати і милувати, вступили на месіанський шлях використання будь-яких засобів в ім'я «заповітної» мети. Але шлях у світ справедливості і добра не міг створюватися «на крові». У цьому суть не тільки сумного досвіду анархістів-бомбістів першої революції, але і більшовиків - тиранів революції 1917 р.

Література:

1. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Ф. 286. Оп. 1. Спр. 132

2. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 1923

3. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8269.

4. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Спр. 2274.

5. ЦДІА України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 453.

6. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8173.

7. ЦДІА України. Ф. 335. Оп. 1. Спр. 14.

8. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 2. Спр. 50

9. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2276.

10. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 102. Оп. 237 (1907). Спр. 12. Ч. 68. 1. Арк. 12; ЦДІА України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 5649. Арк. 2; ДАОО. Ф. 314. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 184.

11. ЦДІА України. Ф. 419. Оп.1. Спр. 5082.

12. ДАОО. Ф 314. Оп. 2. Спр. 146. арк. 4; Ф. 2. Оп. 4. Д. 8269. арк. 9.

13. Гейне Н. Политические в «Лукьяновке» // Каторга и ссылка. - 1926. - №4. - С. 202-207.

14. Носков М. А. Российский терроризм начала XX века в общественном восприятии. Автореферат канд. ист. наук. - М., 2011.

15. Гейфман А. Революционный террор в России в 1894-1917 гг. - М., 1997.

16. Носков М. А. Анархистский терроризм в России начала XX века // Этносоциум и межнациональная культура. - М., - 2010. - №6. - С. 164-168.

17. Будницкий О. В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX - начало XX в.). - М. 2000

18. Генкин И. И. Анархисты: из воспоминаний политического каторжанина // Былое. 1918. № 3 (31). С. 155-169.

19. Некролог П. Салимовского// Буревестник. - Март-апрель 1908, - №10-11.

Наукове видання

Савченко
Віктор Анатолійович

Анархістський рух в Одесі
(1903-1916 рр.)

Монографія

Коректор І. Станкова
Обкладинка М. Балобанов
Верстка П. Бондарчук

Підписано до друку 15.08.2014. Формат 60х84 1/16
Гарнітура BookAntiqua. Друк офсетний.
Фіз. друк. арк. 19,12. Ум. друк. арк. 18,16.
Наклад 300 прим. Зам. № 88-07
Видавничо-поліграфічне підприємство
«Друкарський дім»
Свідоцтво ДК №1732 від 29.03.2004.
Одеса, вул. Садова, 3. Тел.: 32-82-04
E-mail: p_dom@tvweek.odessa.ua